نگران

صوفی تبسم

ایڈیٹر

خالد لا

پنجابی ادب
لاہور

MONTHLY **PANJABI ADAB** LAHORE

(SOUVENIR ON SHAH HUSSAIN'S DEATH ANNIVERSARY)

پنجابی ادب محکمہ تعلیم دی چٹھی نمبر ۲۳/۲۷(۷) ۹۱ / ۳ ب، مورخہ ۵ فروری ۱۹۶۶ء لاہور ریجن سب کالجاں، ہائی سکولاں تے نارمل سکولاں لئی منظور اے

پنجابی ادب تے کلچر دا نمائندہ

پنجابی ادب لاہور

جلد — مئی ۱۹۶۶ء — شمارہ ۵

نگران: صوفی تبسم

ایڈیٹر: خالد لاہوری

مُل اک پرچہ: ۵۰ پیسے

سالانہ چندہ: ۶ روپے

پنجابی ادب۔ سنت نگر۔ لاہور

ایس پرچے وچ

پبلشر محمد عبداللہ خاں — طابع نقوش پریس لاہور

پہلی گل

• مجلس شاہ حسین نے ایتکی پھر مشہور صوفی شاعر حضرت مادھو لال حسین دی یاد وچ چار دہاڑے لاہور وچ رونقاں لائی رکھیاں۔ کراچی، حیدر آباد، پشاور، ملتان، گوجرانوالہ، جھنگ، جہلم تے دوجیاں تھاواں توں پنجابی دے ادیباں تے شاعراں توں وکھ دوجیاں زباناں جیویں بنگالی، سندھی، پشتو، اردو دے شاعراں ادیباں میلہ شاہ حسین وچ شرکت کیتی۔ ایہو ای نہیں مشرقی پاکستان دی راجدھانی ڈھاکہ توں مس حسینہ رؤف وی آئیاں ہوئیاں سن۔ مغربی پاکستان دے وزیراں جیویں پیر غلام قادر آف مس بیلہ، محمد یسین خان وٹو تے ملک خدا بخش بچہ ہوراں مجلس ولوں کیتے گئے ترن پروگراماں دیاں صدارتاں کیتیاں۔

ایہناں پروگراماں نوں کامیاب بناون لئی جتھے مجلس دے ممبراں دن رات محنت کیتی اوتھے اوہناں پنجابی پیاریاں دا ناں نہ لینا وی ودھیکی ہووے گی جیہناں نے ایس میلہ نوں کامیاب بناون لئی ٹُرج پُج کے مالی مدد دتی۔ ایہناں وچوں ہگل فاؤنڈیشن دا ناں موہریاں وچ اے جیہناں ۵ ہزار روپیہ نقد تے کالونی ٹیکسٹائل مل دے میاں نصیر اے شیخ ہوراں نے دو ہزار نقد تے ۵۰۰ روپے دا اشتہار دتا۔

• "پنجابی ادب" پڑھن والے سجن ایس پرچے وچ اک نواں وادھا ویکھن گے۔ اوہ ایہہ کہ رچناواں دے نال نال کجھ لکھاریاں دے فن دا تعارف وی دتا ہویا اے۔ اگے توں وی ایہہ سلسلہ چالو رہوے گا۔ لکھاری سجناں نوں چاہیدا اے کہ اوہ اپنیاں دو توں ودھ رچناواں گھلیا کرن تاں جے ہر اک بارے تعارف لکھوایا جا سکے۔

• سجناں نوں ایہہ پڑھ کے ودھیرے خوشی ہووے گی کہ مشہور کارٹونسٹ قاضی اسلم ہوراں "پنجابی ادب" نوں ہر مہینے چار کارٹوناں دی اک لڑی دین دا وعدہ کیتا اے۔ ایہہ سلسلہ اسیں جون ۱۹۶۶ء دے پرچے توں شروع کر رہے آں۔

• شاہ حسین نمبر لئی کجھ سجناں مادھو لال حسین ہوراں دیاں کافیاں دے اردو ترجمے گھلے سن پر اوہ نمبر وچ شامل نہ کیتے جا سکے۔ کجھ ترجمے اسیں ایس پرچے وچ دے رہے آں۔ "ادارہ" ایہناں سجناں نوں دلوں دھنواد دیندا اے۔

افریشیائی اتحاد تے پاکستان

ڈاکٹر عبدالسلام خورشید

پچھلے ویہاں سالاں وچ دُنیا کتے دی کتے پہنچ گئی اے۔ تاریخ بدل گئی اے جغرافیہ بدل گیا اے۔ سیاست بدل گئی اے تے معیشت نے وی نواں رُوپ دھار لیا اے۔ ایہناں انقلابی سالاں وچ پُرانا سامراج قریب قریب مرگیا اے تے اک نویں سامراج نے جنم لے لیا اے۔ کئی نوں وڈّیاں قوماں آزاد ہو گئیاں نیں۔ ایہناں وچ چین جیہا ملک وی اے جیہدی آبادی ستر کروڑ دے نیڑے تریڑے اے تے ایجے ملک وی نیں جتھے دُور دُور تیکر نہ بندہ ملدا اے نہ بندے دی ذات۔ ایہناں وچ انڈونیشیا، ہندوستان تے پاکستان جیجے ملک وی نیں جیہناں دی معیشت پیراں اُتے کھلو سکدی اے۔ تے ان گنت ایجے ملک وی نیں جیہناں کول اینے پیسے وی نہیں کہ سفارتاں کھول سکن یا قوماں دی برادری وچ شامل ہون لئی چندہ دے سکن۔ اک ملک ایہجا وی اے جیہدے شاہی محل وچ ٹیلی فون ای نہیں۔ تے باہر دی دنیا دا مال جان لئی کدی کدی اک بیڑا نال دے ملک وچ بھیجیا جاندا اے۔ افریقہ دا نقشہ ویکھو تاں تہانوں ملکاں دیاں سرحداں سدھیاں لکیراں وچ نظر آون گیاں۔ ایہہ ونڈ قدرت نے نہیں کیتی۔ پچھلی صدی وچ سامراجی طاقتاں نے جد افریقہ دی ونڈ پائی تاں سدھیاں لکیراں لا لئیاں۔ ایہناں علاقیاں وچ وسن والیاں نے اپنے آپ نوں قوم بنا لیا۔ تے جد آزادی ملی تاں ایہہ قوماں وکھو وکھ ملکاں دے رُوپ وچ سامنے آ گئیاں۔ تے بہت نال اُلجھناں ای الجھناں پے گئیاں۔ صومالی قوم چار ملکاں وچ ونڈی گئی۔ تے باس کانگو قوم تن ملکاں وچ۔ تے سوابا قبیلہ چار ملکاں وچ ونڈیا گیا۔ وطنیت دی لہر دا اثر ویکھو کہ ایہہ ملک کٹھے ہون نوں تیار نہیں۔ ایس ساری افریشیائی دنیا وچ جتھے یورپی جمہوریت نے پیر رکھیا اوہدا گوڈا ہو لیا۔ وجہ ایہہ اے کہ ایہناں ملکاں دا مزاج وکھ اے۔ روایتاں وکھ نیں۔ لوڑاں وکھ نیں۔ تعلیم گھٹ اے۔ تے قبائلی عصبیت عروج تے اے۔ ایہہ جمہوریت بارے یورپی مفکراں دے دتے ہوئے علم نوں کیہ کرن۔ اوہ علم ایتھے چلدا ای نہیں۔ ایس لئی ایس سنسار وچ تھاں تھاں جمہوریت دے رنگ بدلے نیں۔ تے جے میری پچھو تاں میں کہواں گا کہ افریشیائی سنسار وچ نظام حکومت بارے

یورپ تے امریکہ دے اصول کدی نہیں چلن گے۔ کیہ جمہوریت، تے کیہ اشتراکیت۔ کایا کلپ کیتے بغیر ایتھے نہیں پنپ سکدے۔ تے جے ایس علم نوں ٹھوسیا گیا تاں ہر تھاں اوہو ای ہووے گا جو انڈونیزیا، برما تے گھانا وچ ہویا اے۔

افریشیائی سنسار وچ آبادی بڑی تیزی نال ودھدی پئی اے۔ ایس لئی جنّی ترقی ہوندی اے، اوہ "گھاؤ گھپ" ہو جاندی اے۔ تے لوکاں دی حالت اوسے طرح ای رہندی اے۔ ایہناں وچ لڑائی جھگڑے اینے نیں کہ قومی آمدنی دا وافر حصہ فوجی تے جنگی تیاریاں تے خرچ ہو جاندا اے۔ ایہناں لئی ہتھیاراں دی لوڑ ہوندی اے۔ تے نویں ہتھیار وڈے ملکاں کولوں ملدے نیں۔ صنعتاں جاری کرنیاں ہون تاں مشیناں وڈے ملکاں کولوں لئیاں جاندیاں نیں۔ واہی جوتی نوں سنوارنا ہووے تاں ٹریکٹر تے بل ڈوزر وڈے ملکاں کولوں حاصل کری دے نیں۔ نتیجہ ایہہ اے کہ سوائے چین دے، سارے ملک منگتے بنے ہوئے نیں۔ تے پرانے سامراجی ملک وپاری بن کے سامنے آوندے نیں۔ ایہناں وپاریاں نے کوئی کسر تے چھوڑی نہیں کہ اوہ لوکاں نوں کھوا پیا کے رب کولوں اجر منگن۔ اک تے سوویٹ یونین ہووے یا امریکہ یا کوئی ہور وڈا ملک۔ اوہ چیز اوہو دیندے نیں جیہڑی فالتو ہووے۔ دوجے اوس نوں ورتن دا طریقہ دسن لئی اپنے آدمی گھلدے نیں۔ وپاری ہون دی وجہ کر کے ایہناں دی بڑی آؤ بھگت ہوندی اے۔ تے ایہہ لوک ملکی سیاست وچ دخل دیندے نیں۔ تے قدرتی طور تے چاہوندے نیں جیہنوں مدد دیئے۔ اوہ ساڈا ساتھ دیوے تے ساڈے اشارے اُتے چلے۔ جد کوئی حکومت وگڑدی اے تاں ایہو لوک انقلاب کر دیندے نیں۔ پر ایہدے وچ قصور ایہناں دا اینا نہیں جنّا انقلاب لیاون والیاں دا ہوندا اے۔ کیوں جو اوہ رشوت لے کے ویلیاں دے اشارے تے چلدے نیں۔

ہن اسیں ویکھنا اے کہ افریشیائی اتحاد دا وجود ہے یا نہیں۔ ایہدے لئی ہن تیکر کجھ اجیہی ہوئی اے۔ جیویں افریقی ملکاں دی اک انجمن قائم اے۔ جیہدے وچ چھتی قوماں شامل نیں۔ جے تیکر بے ضرر رزولیوشن پاس ہوندے نیں، سارے شامل رہندے نیں۔ جد کوئی قدم اُٹھاون دا ویلا آوندا اے تاں پاگو بیمار ہو جاندے نیں۔ روڈیشیا دی مثال سامنے اے۔ افریقی ملکاں دی تنظیم نے حکم دتا کہ سارے ملک برطانیہ نال سفارتی ناطے توڑ لین۔ پر چھتیاں وچوں صرف نوں ملکاں نے توڑے تے اوہ وی اک اک کر کے گھٹدے پئے نیں۔ عرب لیگ قائم اے پر جیہو جیہی قائم اے۔ تسیں وی جاندے او تے اسیں وی۔ بنڈونگ کانفرنس دا حشر اسیں ویکھ چکے آں۔ تے ہونا

ایشیائی تے لاطینی امریکہ دی ریاستاں دی جیہڑی کانفرنس ہوئی اے۔ اوہ رزولیوشن پاس کرن توں ودھ کجھ نہیں کر سکدی۔ تے جیہڑی سرکاری پدھر تے افریشیائی کانفرنس الجزائر وچ ہونی سی اوہ آپس دے جھگڑیاں پاروں ہون وچ ای نہیں آوندی۔

افریشیائی اتحاد دا خواب ایسے صورت وچ پورا ہو سکدا اے جے ایس سنسار دے دیس ہور توں پہلے اپنی تعداد تے غور کرن۔ افریقہ دے چھتّی ملک سوچن، کہ وکھو وکھری ڈفلی وجان نال کجھ نہیں بنے گا۔ میں جاندا آں کہ سیاسی اتحاد بڑا مشکل ہوندا اے۔ جدوں دو ملک اک ملک بندے نیں۔ تے بڑے لوکاں نوں عہدیاں توں ہتھ دھو بیٹھنا پیندا اے۔ تے ایہہ ہر کسے دے وس دی گل نہیں۔ ایس لئی سبھ توں پہلاں علاقائی بنیاداں اُتے معیشت دا ایکا کیتا جاوے۔ یورپ دی کامن مارکیٹ دا نمونہ ساڈے سامنے اے۔ ایہہ ساڈی دنیا وچ چالو ہو سکدا اے۔ ایس نال بڑے ولیدر ٹٹن گے۔ تے شاید کدی اجیہا ویلا آ جاوے جد ایس سنسار دیاں قوماں معاشی اعتبار نال اپنے پیراں تے کھلو سکن۔ پاکستان نے میثاق استنبول نال جیہڑی راہ کھولی اے، اوہ سدھی کامن مارکیٹ دے تصور ول جاندی اے۔

ہن اسیں سوچنا اے کہ پاکستان دی خارجہ پالیسی وچ افریشیائی اتحاد دا کیہ مقام اے؟ خارجہ پالیسی کسے ملک دی ہووے اوہدے بنیادی اصول گھٹ ودھ اک ہوندے نیں۔ اوّل گوانڈھیاں نال بنا کے رکھنی۔ دوم، جے کوئی گوانڈھی کسے بتے نہ مان ہووے۔ تے کسے طاقتور گوانڈھی نال ایہا معاہدہ کیتا جاوے کہ مصیبت ویلے کم آ سکے۔ سوم: گوانڈھیاں توں اَڈ، دُنیا دے جیہڑے ملک اپنے لئی مفید ہون اوہناں نال دوستی پائی جاوے۔ چہارم: دوستی پاون ویلے اپنی قومی روایتاں تے ریتاں تے عقیدیاں دا خیال رکھیا جاوے۔ تاں جے دوستی دیاں بنیاداں مضبوط ہون۔ پنجم: دنیا دے باقی ملکاں نال سدھے سادے تے چنگے تعلقات رکھے جان۔ دوستی انساناں وچکار ہووے یا قوماں وچ، اصول "توں میتھوں تے میں تیتھوں" ای ہوندا اے۔ مثل مشہور اے کہ ہتھ دھوئے کجھے نوں تے کجھا دھوئے ہتھ نوں۔ جدوں ہتھ کجھے نوں دھوئے۔ تے کجھا ہتھاں نوں نہ بچے تاں دوستی ختم ہو جاندی اے۔ ایسے لئی ایہہ اصول وی منیا پرمنیا اے۔ بین الاقوامی تعلقات وچ نہ کوئی مستقل دوست ہوندا اے نہ مستقل دشمن۔ لوڑاں دے نال دوستیاں دشمنیاں وی بدلدیاں رہندیاں نیں۔

ہن اسیں ایہناں اصولاں نوں سامنے رکھ کے ویکھدے آں کہ پاکستان دی خارجہ پالیسی کی لے

یا کیہ ہونی چاہیدی اے ؟

اوّل: ہندوستان نال ساڈی دشمنی اے ۔ ایس لئی ہندوستان دے پکے دشمن نیں اوہ ساڈے دوست نیں ۔ ایہناں وچ چین سبھ توں وڈا اے ۔ اوہ کشمیر دی گُنجھل نوں حل کرن لئی حق خودارادیت دے مطالبے دی حمایت کردا اے ۔ اوہنے ساڈوں ٹینک تے طیارے دتے ۔ تے وعدہ کیتا اے جے ہندوستان ساڈے تے حملہ کرے گا تاں اوہ ساڈا ساتھ دوے گا۔

دوم: سوویٹ یونین ساڈا اک ہور وڈا گوانڈھی اے ۔ اوہدے نال دوستی ضروری اے ۔ اعلان تاشقند نال ایہہ دوستی ودھی اے ۔ کیونکہ سوویٹ یونین دا دعویٰ اے کہ اوہ ہندوستان تے پاکستان نوں اک اکھ نال ویکھدا اے ۔

سوم: افغانستان تے ایران ساڈے پڑوسی نیں ۔ دوہاں نال دوستی اے ۔ پر ایران نے ساڈی مدد کیتی ، ایس لئی اوہدے نال بہتی دوستی اے ۔ تے پھیر قریب دے ہور گوانڈھیاں دی واری آوندی اے ۔ تے دوجے ساڈی روایتاں تے عقیدیاں دا مسئلہ آوندا اے ۔ ایس لئی اسیں ایران تے ترکیہ نال میثاق استانبول تے دستخط کیتے ۔ سعودی عرب نے ساڈی مدد کیتی ۔ اسیں اوہدے بادشاہ دا زبردست استقبال کیتا ۔ تے دوجے اسلامی مُلکاں نال وی اسیں تعلق ودھاوندے آں ۔

چہارم: ساڈی معیشت دا اک وڈا حصہ مغربی طاقتاں دے سہارے چلدا اے ۔ ایس لئی برطانیہ تے امریکہ تے دوجے مغربی مُلکاں نال اسیں بنا کے رکھدے آں جیہڑے ساڈوں مدد دیندے نیں ۔

پنجم: اسیں جاندے آں کہ کشمیر دا مسئلہ سلامتی کونسل دے زیر غور اے ۔ تے ایہہ گل جنرل اسمبلی اچ وی آسکدا اے ۔ تے پھیر ساڈوں قوماں دے ووٹاں دی لوڑ پوے گی ۔ افریشیائی قوماں دی گنتی بہت زیادہ اے ۔ ایس لئی اسیں سامراج دے خلاف اوہناں دی پوزیشن دی حمایت کردے آں تاکہ اوہ کشمیر دی گُنجھل نوں کھولن وچ ساڈی مدد کرن ۔

تسیں پُچھو گے اسیں چین تے امریکہ دے درمیان کس طرح توازن پیدا کراں گے ؟ جمال عبدالناصر تے شاہ فیصل نال اکو وقت تے کیہو جیہی سانجھ رکھاں گے ؟ جے اسیں سامراج دے خلاف افریشیائی مُلکاں دے جھگڑیاں وچ افریشیائی قوماں دی حمایت کیتی تاں برطانیہ تے امریکہ نوں کیویں راضی رکھ سکاں گے ؟ ایہہ سوال بڑے اہم نیں ۔ پر ایتھے ای کسے مُلک دی خارجہ پالیسی بناون والیاں دی سیاسی صلاحیتاں دا امتحان ہوندا اے کہ اوہ کنھوں تیز تکڑی دے دوویں پلڑے برابر رکھدے نیں ۔

ویکھو ۔ اسیں کیہ کردے آں :

۱ ۔ چین نال گوڑھی دوستی تے سوویٹ یونین نال خوشگوار تعلقات دے ہوندے ہوئے وی اسیں "سیٹو" نوں چھڈیا اے نہ "سنٹو" نوں ۔ تے کامن ویلتھ وچ وی شامل آں ۔

۲ ۔ اسیں شاہ فیصل دا زبردست استقبال کیتا اے ۔ پر اوہ مسلمان مُلکاں دے سربراہاں دی جیہڑی کانفرنس بلانا چاہوندے نیں اسیں اوس بارے یقین نہیں دلایا ۔ ایس لئی کہ متحدہ عرب جمہوریہ ۔ عراق تے شام تے کجھ ہور مُلک اوس دے خلاف نیں ۔ تے اسیں نہیں چاہوندے کہ اوہ ساڈے نال ناراض ہون ۔ شاہ فیصل دے استقبال توں اک جھنگا وی ملیا اے کہ اوہ امریکہ دے دوست نیں ۔ تے امریکہ نوں ایہہ تسلّی ہوئی اے کہ ساڈے اک دشمن دا استقبال کیتا اے تے اک دوست دا وی کیتا اے ۔

۳ ۔ سامراجی طاقتاں دے نال افریشیائی قوماں دے جھگڑیاں وچ اسیں افریشیائی قوماں دی حمایت تاں کردے آں پر ضرورت توں بہتی نعرہ بازی نہیں کردے ۔ ایس لئی برطانیہ تے امریکہ بہتے پریشان نہیں ہوندے ۔

تسیں پُچھو گے چین نوں ساڈے کولوں کیہ فائدہ اے ؟ جواب ایہہ اے کہ ویٹ نام دے مسئلے تے اسیں امریکہ دا دباؤ قبول نہیں کیتا ۔ فارموسا دے بارے وچ کہندے آں کہ اوہ چین وچ شامل ہونا چاہیدا اے ۔ تے قوماں دی برادری وچ چین دے داخلے دی ڈٹ کے حمایت کردے آں ۔ تے ہندوستان دے خلاف چین دا ساتھ دیندے آں ۔

ایہہ ساریاں گلاں میں ایس لئی کھول کے دسیاں نیں کہ تہانوں معلوم ہووے پئی خارجہ پالیسی وچ کوئی نجی بھلائی پوزیشن لینی آسان نہیں ہوندی ۔ ہاں اسیں اصولاً ایہہ کہہ سکدے آں کہ ساڈوں افریشیائی برادری نال رَل مِل رکھنا چاہیدا اے ۔ اوہناں دے دُکھ تے سُکھ وچ شریک ہونا چاہیدا اے ۔ اوہناں نال تجارتی ، معاشی تے تہذیبی واٹیاں وچ ناطے ودھانے چاہیدے نیں ۔ تے چونکہ اسیں مسلمان آں ۔ تے اپنی مملکت نوں اسلامی مملکت کہندے آں ۔ ایس لئی افریشیائی دنیا دے اسلامی حصے نال ساڈے رشتے ناطے ودھ توں ودھ ہونے چاہیدے نیں ۔ تے ایہہ وی گل ذہن وچ رکھنی چاہیدی اے کہ اک دن آوے گا جد سارے اسلامی مُلکاں دے اتحاد دی سبیل پیدا ہووے گی ۔ پر ایہہ توقع کدی نہیں رکھنی چاہیدی کہ اسیں اپنا مفاد چھڈ کے تے ایہدی قربانی دے کے محض راہ مولا کوئی کم کراں گے ۔ ایہہ مُلکاں دی سیاست وچ نہ کدی ہویا اے نہ ہووے گا ۔

ساڈا قومی ادب

اوس دیاں روایتاں تے مستقبل

رشید احمد لاشاری

موجودہ دَور وچ، ساڈے قومی ادب دے سلسلے دے نال اک طرف جتھے علاقائی اک بحث دی بازار گرم اے۔ اوتھے دوجی طرف بعض نظریاتی تے اصولی اختلافاں وجوں ساڈے بعض ادیباں نے ایہہ نعرہ بلند کیتا اے کہ دنیا دے وچ نہ صرف اَج کل پر اصل کولوں لے کے نویں تے پُرانے دے وچالے دشمنی چلدی آئی اے۔

ساڈے ایہہ ادیب ایس دعوےٰ دے نال نال ایہہ گل وی قبول کر لیندے ہین کہ ادب کوئی مستقل چیز نہیں۔ صرف انسانی زندگی دے ارتقا دا ناں ادب اے۔ ہُن جس صورت دے وچ "ادب برائے ادب" نہیں لیکن "ادب برائے زندگی" تسلیم کیتا جاندا اے تاں پھیر ایسے نظریے دے مطابق ایہہ وی تسلیم کرنا ہووے گا کہ ادب دی پیدائش، انسان دی پیدائش دے نال نال شروع ہوئی اے۔ جس طرح انسانیت ہر حالت دے وچ انسانیت اے۔ آسمان ہر حالت دے وچ آسمان اے۔ تے زمین نوں ہر حالت دے وچ زمین کہیا جاندا اے۔ ایسے طرح ادب نوں زندگی دا ناں دین والے ایہہ وی تسلیم کرن گے کہ ادب وی زندگی دی طرح ہر حالت وچ ادب اے تے اوس نوں قدیم تے جدید دے وچ تقسیم کرنا انسان دی کوتاہ عقل دیاں تخیلی کاوشاں ہین۔

جس طرح زمین، آسمان، چن، سورج تے ستارے گزرے ہوئے زمانے دے مطابق قدیم تے موجودہ دَور دے مطابق جدید ہین۔ ایہو جیہا نمونہ انسانیت دے قومی ادب دا وی اے۔ یعنی "اپنے حقیقی رنگ دے وچ قدیم اے تے تخیلی رنگ دے وچ جدید۔ تے جدید ہر حالت قدیم دا محتاج ہوندا اے۔ تے ایس "کُل" تے "جُز" دے منطقی نظریے دے مطابق سانوں اپنے قومی ادب نوں قدیم ای تسلیم کرنا ہووے گا کیونکہ اوس دیاں جدید تے اخلاقی حالتاں، ایس قدیم تخلیق دیاں تخیلی حالتاں توں علاوہ ہور کجھ وی نہیں ہو سکدیاں۔

ہُن سانوں ایہہ ویکھنا اے کہ پاکستان دا قومی ادب کیہ اے؟ تے اوس دیاں قدیم روایتاں کیہ ہین؟ ایس دے متعلق سانوں سبھ توں پہلے پاکستان دیاں موجودہ علاقائی زباناں دی روشنی وچ ایہہ ثابت کرنا ہووے گا کہ تمام وادی سندھ یعنی مغربی پاکستان دی قدیم قومی زبان اکو آہی۔ تے ایسے نقطۂ نگاہ نال ساڈا موجودہ قومی ادب تے ثقافتی ورثہ سبھ اکو کجھ اے۔ تے اسی اوہناں چیزاں نوں کسے مخصوص علاقائی نسبت، یا شہراں تے قبیلاں دے ناواں دے وچ ہرگز تقسیم نہیں کر سکدے۔

ایہہ اک حقیقت اے کہ وادی سندھ دیاں موجودہ زباناں دے وچ، دیہاں دیہاں کوہاں دے فاصلے اُتے اک نمایاں فرق نظر آوندا اے۔ مثلاً:- پنجاب دے وچ لب و لہجہ، محاوریاں تے اصطلاحاں دی بنا اُتے۔ لہندا، پوٹھوہاری، لاہوری، ملتانی، جھنگ، میانوالی دی زبان۔ ڈیرہ والی تے بہاولپوری وغیرہ۔ اکو زبان ہون دے باوجود وکھریاں وکھریاں زباناں شمار کیتیاں جاندیاں ہین۔ تے ایسے طرح سندھ دے وچ طبعی جغرافیائی تقسیم دے مطابق لاڑی، تھری، اُترادھی، کھاری، وچولی، کوہستانی تے کاچھی وغیرہ دے ناواں نال لب و لہجہ تے اصطلاحاں دی بنا اُتے اِکو زبان دے وکھرے وکھرے نمونے شمار کیتے جاندے ہین۔

وادی سندھ دیاں علاقائی زباناں توں علاوہ پروفیسر حافظ محمود شیرانی نے پاکستان دی قومی زبان اردو دی وسعت تے پیدائش دے متعلق جس علاقے دا ذکر کیتا اے اوہ وی سندھ تے ملتان دا مشترکہ علاقہ اے۔ تے عرب سیاحاں دے بیان دے مطابق ایس جگہ دے لوک سندھی تے فارسی زباناں بولدے سن۔ تے ایہہ اوہو ای زبان اے جس نے سندھی تے فارسی دے میل نال مغربی پاکستان وچ سرائیکی یا ملتانی تے شمالی ہندوستان یعنی، دِلّی تے اوس دے گردونواح دے وچ ہریانی تے دکن دے وچ دکنی دی صورت اختیار کیتی تے ایسے طرح بعد دے وچ ایسے اکو زبان دا مشترکہ ناں "اردو" رکھیا گیا۔

حافظ محمود شیرانی دے ایسے تاریخی اقتباس وچوں ایہہ گل یقین دے نال کہی جا سکدی اے کہ اوسے زمانے دے وچ سندھ تے پنجاب دا وکھرا وکھرا فرق کسے دے وی ذہن دے وچ نہ سی۔ ملتان تمام وادی سندھ دا دارالحکومت سی۔ تے ملتانی زبان وی کوئی وکھری نہیں سی شمار کیتی جاندی۔ بلکہ ایہہ زبان سندھی تے مغربی پنجابی دا اک مشترکہ نمونہ سی۔ وادی سندھ دیاں ساریاں زباناں نوں عرب سیاحاں نے "سندھی" دا ناں دتا سی۔ مثلاً:- چوتھی صدی دے سیاح اصطخری دا بیان اے

کہ "ملتان تے منصورہ دے لوک سندھی تے فارسی زباناں بولدے سن۔ تے پروفیسر حافظ محمود شیرانی نے اصطخری دے ایس بیان دی تائید کر کے ایس گل دا انکشاف کیتا اے کہ چوتھی صدی ہجری دے وچ مشہور ایرانی سیاح مسعودی نے منصورہ دے نزدیک اک شہر دا ناں "دوشاب" دسیا اے۔ تے اوسے زمانے دے وچ وطن عزیز دی یاد مگروں پنجاں دریاواں دے وچلے علاقے دا ناں وی "پنجاب" رکھیا گیا۔

ایس بیان توں ایہہ ثابت ہوندا اے کہ وادی سندھ دے وچ "پنجاب" دا ناں دیر نال وجود دے وچ آیا اے۔ ایسے "پنجاب" دی نسبت نال ایس علاقے دی زبان دا ناں وی "پنجابی" مشہور ہویا لیکن "سندھ" تے "سندھی" دا لفظ ایس توں کافی پہلے موجود سی۔ تے قدیم مؤرخاں نے وادی سندھ دے ذکر دے وچ "پنجاب" دا ذکر کتے وی نہیں کیتا۔

"پنجاب میں اردو" دے مصنف نے جس صورت دے وچ غزنوی خاندان دی حکومت دیاں حداں سندھ توں لے کے دہلی تیک دسیاں ہین تاں پھیر ایہہ کس طرح ممکن ہو سکدا اے کہ اوس نویں زبان دا ودھنا ویجھنا صرف لاہور تیک ای محدود ہووے۔ تے ملتان تے سندھ اوس دے اثر کولوں بلکل خالی رہ جاون؟ ایس توں علاوہ شیرانی صاحب نے "ہندی زبان کے ترجمان" دے عنوان نال بحث کردے ہوئے گویا خود ای ایس گل دی وضاحت کر چھڈی اے کہ سندھ تے ہند دو وکھرے وکھرے ملک سن۔

"آئینۂ قدیم سندھ" دے مصنف شمس الدین قریشی نے وی ایس گل دا انکشاف کیتا اے کہ سی قدیم دور دے وچ ہند تے سندھ دے درمیان اک وڈی سمندری کھاڑی وگدی سی۔ جس دا محل وقوع موجودہ راجپوتانہ دا صحرا ای سی۔ تے ایسے کھاڑی وچوں دوویں ملک اک دوجے کولوں بالکل الگ ہوندے سن۔ ایسے ملکی مناسبت دے نال جتھے ہند ملک دی زبان نوں ہندی کہیا گیا اے اوتھے تمام سندھ ملک دی زبان نوں وی صرف "سندھی" کہیا جاندا سی۔ تے اوس دے وچ پنجابی، لہندا، ہندکو، ملتانی، سرائیکی تے پٹھواری وغیرہ دی کوئی تخصیص نہ سی۔

ہندیاں را اصطلاح ہند مدح
سندیاں را اصطلاح سندھ مدح

پروفیسر حافظ محمود شیرانی نے ملتانی تاجراں دا دہلی وچ رہائش اختیار کرنے توں ایہہ نتیجہ اخذ کیتا اے کہ ایہناں ملتانی تاجراں دے میل ملاپ دے وجوں دہلی دی ہریانی زبان اُتے ملتانی دا اثر ہویا تے

ہو زبان "پنجاب میں اردو" دا پیش خیمہ ثابت ہوئی۔

درحقیقت شیرانی صاحب دی ایہہ تصدیق ہر طرح تصدیق طلب اے۔ تے سانوں ایس گل دا افسوس اے کہ ملتانی زبان دے اثر کولوں جد نویں زبان پیدا ہوئی شیرانی صاحب اوس نوں خواہ مخواہ زور لا کے "پنجاب میں اردو" ثابت کرن دی کوشش کیوں کیتی اے۔ جس صورت وچ خود شیرانی صاحب دی تحقیق دے مطابق قدیم مؤرخاں نے جتھے "ملتانی" دا لفظ استعمال کیتا اے۔ اوس توں اوہناں دی مراد ملتان دی حد نہیں۔ بلکہ اوس زمانے وچ وادی سندھ دے تمام لوکاں نوں "ملتانی" سدیا جاندا سی۔ کیونکہ "ملتان" نوں تمام وادی سندھ دی مرکزیت حاصل رہی اے۔ تے موجودہ دور وچ وی ایسے قدیم اصطلاح دی تقلید کر کے بمبئی تے کاٹھیاواڑ دی طرف اج کل دے ہر اک سندھی نوں ملتانی تے موجودہ سندھ ریجن دی سندھی زبان نوں "ملتانی زبان" کہیا جاندا اے۔

انگریزاں دے زمانے دی عام تحقیق دے مطابق ملتانی یا سرائیکی زبان "شورسینی پراکرت" توں پیدا ہوئی اے۔ "سندھی زبان دی تاریخ" دے مصنف بھیرومل نے لکھیا اے کہ:-

"مہا بھارت دے زمانے وچ راجہ کنس توں بہوں پہلے "شورسینی" ناں دے متھرا وچ اک راجہ سی جس دی نسبت نال متھرا تے اوس دے گردو نواح دا علاقہ "شورسینی" کہلایا جاندا سی۔ تے اوتھوں دی زبان نوں "شورسینی پراکرت" کہندے سن۔ ایہہ پراکرت کافی دور تیک پھیلی ہوئی سی۔ تے اوس دا دائرہ مغربی پنجاب توں لے کے گجرات تے بنگال دی حد نال جا ملدا سی۔ تمام مغربی پنجاب دے وچ خاص "شورسینی پراکرت" رائج سی۔ جس توں اک طرف اردو زبان پیدا ہوئی تے دوجی طرف مغربی پاکستان دیاں سرائیکی، کشمیری تے دوجیاں دار دی زباناں وجود وچ آئیاں، تے ایسے طرح مشرقی پنجاب دی ہندکو دے وچ سرائیکی تے کشمیری زبان دے ملاپ نال "مشرقی پنجابی" پیدا ہوئی۔

موجودہ سندھ ریجن دے وچ جس اپبھرنش دا رواج سی۔ اوہ ایتھوں دیاں دوجیاں زباناں دے مقابلے وچ بہتیر بگڑی۔ ایسے واسطے اوس نوں "ورچڈا اپبھرنش" یعنی "بہوں بگڑی ہوئی زبان" کہیا گیا۔ ایسے "ورچڈا اپبھرنش" نے اگے ہور زیادہ بگڑ کے موجودہ سندھی زبان دی صورت اختیار کیتی اے۔

"نقوش سلیمانی" دے مصنف سید سلیمان ندوی دے نظریے دے مطابق، مسلمان غیر منقسم ہندوستان دے وچ سبھ توں پہلے سندھ وچ آئے۔ اسلامی لشکر دے وچ وکھریاں وکھریاں قوماں دے لوک آ کے شریک ہوئے سن۔ اردو زبان دا مجمع وی سندھ تے پنجاب دے مشترکہ علاقے دے وچ تیار ہویا۔

سرائکی زبان ای ایتھوں دی اوہ سبھ توں پرانی تے مشترکہ زبان اے جو مغربی پاکستان دے تمام ضلعیاں وچ، قدیم علاقیاں، قدیم شہراں تے قدیم قبیلیاں دی نسبت نال پکاری جاندی اے۔ تے سرائکی زبان ای اوہ وچلی کڑی اے جو سندھی نوں پنجابی نال ملاوندی اے۔

ایسے طرح وادی سندھ دی اوہ قدیم زبان جس نے موجودہ دور دے وچ "اردو" دی شستہ صورت اختیار کیتی اے۔ سو موجودہ سندھی ریجن دے ٹھٹھہ تے لاڑ علاقے دی سندھی نہ سی بلکہ سرائکی زبان دی قدیم صورت ای اے۔ جس نوں مرکزی شہر دی نسبت نال "ملتانی" تے وادی سندھ دی نسبت نال "سرائکی" کہیا جاندا اے۔

قومی ادب:۔ اگرچہ موجودہ دور دے وچ، وادی سندھ دیاں تمام زباناں نے مجموعی طور "اردو زبان" دی مشترکہ صورت اختیار کیتی اے۔ تے اوسے "اردو زبان" نوں اپنی قومی زبان کہن دے وچ فخر محسوس کر رہے ہیں لیکن ایس دے باوجود ایس وقت تیک "اردو زبان" دے وچ جو ادب پیدا ہویا اے۔ اسی اوسے نوں کسے وی حالت وچ "قومی ادب" نہیں کہہ سکدے۔ بلکہ ساڈا "قومی ادب" پاکستان دیاں علاقائی زباناں سندھی، سرائکی، پنجابی، پشتو تے بلوچی وغیرہ دے وچ سمایا ہویا اے۔ ایسے نوں ای اسی اپنا "قومی ادب" کہندے آں جس دے وچ اک طرف رحمن بابا نے ایہہ نعرہ بلند کیتا اے کہ:۔

ہرگز نہیں ضرورت جو دُور اُس نوں ڈھونڈھاں
اپنے ہی گھر دے وچ ہے رب ہم کنار میرا

تے دوجی طرف حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نے وی ایہہ فرمایا اے کہ۔

ہوت بلوچ نوں اتھ نہ گولیندی، جاندی ہیں وَنکارے
آکھ "لطیف" نہیں اوہ بلوچا، مخفی وجے پارے
سَتی! سندا لاہنہ، کر پورا تال پکھوں اڈارے
تیرے وچ ہے دوست دا ڈیرا ہک نیناں دے نظارے

اک طرف سلطان العارفین حضرت سلطان باہوؒ صاحب فرماندے ہین کہ:۔

ایلفے احد جداں دتی وکھالی، ہیں از خود ہویا فانی
قرب وصال مقام نہ منزل نا اتھے جسم نہ جانی
نہ اُتھاں عشق محبت کائی نا اُتھاں کون و مکانی
عینوں عین تھیوسے "باہُو" سِر وحدت سبحانی

تے دوجی طرف حضرت سچل سرمست نے وی ایسے منصوری نعرے نوں ایس طرح بلند کیتا اے:۔

آپ کوں آپ رکتوسے ہر اک صورت وچ سیلانی
ہر کوئی صورت ساڈی آہی، تھیوسے لامکانی
کفر نہ وت اسلام رہیوسے لتھا راہ حیرانی
سچل تمام ہویا گم اُتھاں، باقی سِر سبحانی

اگر سچل سرمستؒ نے ایہہ آواز بلند کیتی اے کہ:۔

توڑے تابع ہویا سارا جگ
تا وی کیا تھی پیا،
ناہیں متا وچ مطلب،

تا حضرت خواجہ غلام فریدؒ نے اوہناں دی ترجمانی ایہناں لفظاں دے وچ انج فرمائی اے:۔

تھئیں تابع خلقت سب،
تا وی کیا تھی پیا،
ہئی گم تھیون مطلب،

ایسے طرح ساڈی ادبی تاریخ گواہ اے کہ پاکستان دے "قومی ادب" دی بنیاد اسلام دے عالمگیر نظریے اُتے قائم اے۔ یعنی، ساڈے ماضی دے اہل دل تے انسان دوست شاعراں نے نہ صرف وادیٔ سندھ نوں بلکہ اپنے "قومی ادب" دے وچ تمام عالم انسانیت نوں "وحدہٗ لاشریک لہٗ" تے "وما ارسلنک الا رحمت للعالمین" دے واحد نظریے دے مطابق امن تے مساوات دا پیغام دتا اے۔ چونکہ اسلام تمام دُنیا تے انسانیت دے واسطے اک فطری قانون دی حیثیت رکھدا اے۔ تے خدا پاک دے رسولؐ تمام عالم انسانیت دے محافظ تے علمبردار ہین۔ لہٰذا اگر تسی حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ دے کلام وچوں "سُر سارنگ" پڑھ کے ویکھو گے تاں تہانوں اوس دے وچ نہ صرف واحد اسلامی نظریے دی تبلیغ نظر آوے گی۔ بلکہ "سندھیت" یا "وطنیت" دا نعرہ وی اک عالمگیر اسلامی نظریے دے مطابق ہووے گا۔ یعنی:۔

او میرے سائیں! ہر دم کر توں اندر سندھ سُکارے
توں ہیں دوست تے دلبر، کر آباد توں عالم سارے

یا شاعرِ مشرق علامہ اقبال دا ایہہ ترانہ کہ:۔

چین و عرب ہمارا ، ہندوستاں ہمارا
مُسلم ہیں ہم ، وطن ہے سارا جہاں ہمارا

گر ایہہ "قومی ادب" ساڈے واسطے اوس وقت کارگر ثابت ہو سکے گا۔ جدوں ساڈے وچوں ہر اک پاکستانی اپنیاں تمام علاقائی زباناں بڑی روانی دے نال بول تے سمجھ سکے گا۔ تے حقیقت وچ علاقائی زباناں دی ترویج ، ترقی تے فروغ توں بغیر ساڈی قومی زبان "اردو" دا افادی پہلو کسے وی حالت دے وچ اُجاگر نہیں ہو سکدا۔ تے نہ کُڑ علاقائی زباناں دے امتزاج توں بغیر "اردو" زبان دے وچ اوہ قومی ادب پیدا ہو سکے گا۔ جس دے وچ ساڈی تاریخ ، مذہب ثقافت تے تہذیب و تمدن دے بے بہا ورق سمائے ہوئے نیں۔ اسی ایس کمی نوں صرف اوس ویلے پورا کر سکدے آں۔ جدوں پاکستان دے ہر اک ضلعے دے وچ تمام علاقائی زباناں دے واسطے جام جام "نیشنل اورینٹل کالج" قائم کیتے جاون تے اعلےٰ سرکاری ملازمتاں دے کیتے پاکستان دیاں تمام ادبی علاقائی زباناں دے امتحان پاس کرنا لازمی قرار دتے جاون۔ ایسے طرح پاکستان دے ہر اک علاقے دے وچ ابتدائی تعلیم اوتھوں دی علاقائی زبان دے وچ دتی جاوے۔ تے انگریزی دی جگہ "اردو" نوں دے کے اوس نوں اک قومی زبان دی حیثیت دے نال فروغ دیون دے سلسلے دے وچ کدی غفلت توں کم نہ لیا جاوے۔ گر ایہناں ساریاں گلاں دی تکمیل دے کیتے رسم الخط دا اختلافی مسئلہ ساڈے "قومی ادب" دی ترقی دے راہ دے وچ سبھ توں وڈے وچوں وڈی رکاوٹ اے۔ لہذا ضروری اے کہ پاکستان دیاں تمام علاقائی زباناں دے کیتے اکو رسم الخط مقرر کیتا جاوے۔ میرے خیال وچ اگر موجودہ سندی رسم الخط نوں نقصاں دیاں خوبیاں دے نال ، ٹائپ دے لحاظ توں اعراباں وچ وی ہور زیادہ سائنٹیفک بنا جاوے تاں ایس رسم الخط توں زیادہ ہور کوئی رسم الخط موزوں نہیں۔ تے جیہناں لوکاں نے ایہہ تحریک شروع رکھی اے اردو، بنگالی تے پاکستان دیاں تمام علاقائی زباناں دے کیتے اکو رومن رسم الخط ہونا چاہیدا اے۔ اوہ حقیقت دے وچ پاکستان دے قومی ادب دے کیتے تباہی تے بربادی دا سامان پیدا کر رہے نیں۔

بہر حال قومی ادب دے سلسلے وچ اساں نے اجے پہلا قدم وی نہیں اٹھایا اے۔ جس دے واسطے ضروری اے کہ ایس پاکستان دے ادیب اپنیاں وتھیاں وسارکے اک دوجے دے نال گھٹ کے جپھیاں پا جاون تے ایس ساڈے وچ کوئی خرابی تے اصولی اختلاف ہے وی ہے تاں انتہا پسندی نوں چھڈ کے بڑی فراخدلی دے نال اوس اختلاف نوں اوتھے ای ختم کر چھڈنا چاہیدا اے جس دے وچ خود ساڈے "قومی ادب" دی ترقی تے اشاعت دی نجات سمائی ہوئی اے۔

(اپنے ای سندھی مضمون دا ترجمہ اپنے قلم توں)

ہیر وارث شاہ

پروفیسر صدیق کلیم

ہیر وارث شاہ پنجابی دی کلاسک شمار ہوندی اے۔ میرے خیال وچ ایہدی سبھ توں وڈی وجہ ایہہ اے کہ ایہہ نظم جس زمانے وچ لکھی گئی اوس دے مختلف پہلوآں نوں ایہہ پوری طرح پیش کردی اے۔ ایہہ نظم اک پوری معاشرت اور ثقافت دا مرقع اے۔ جیہڑی اج توں تقریباً دو سو سال پہلے شمالی ہندوستان وچ ملدی سی۔ اوس زمانے وچ اک تے دربار دا کلچر سی تے اک تمام لوکاں دا دربار دے وچ فارسی زبان دا دور دورہ سی تے باقی ملک دے اندر مقامی زباناں دا رواج عام سی۔ شمالی ہندوستان دے وچ جیہدا میں ذکر کر رہیاں پنجابی رائج سی۔ اوس ویلے پنجابی تے اردو دوویں زباناں تشکیل پا چکیاں سن۔ پنجابی چونکہ عوام دی زبان سی عوام دا شاعر وی اوہناں نال ایسے زبان وچ گلاں کردا سی۔

ہیر نوں میں ایس کرکے کلاسک کیہا اے کہ کلاسک دے جو معنے لئے جاندے نیں ایہہ سبھ ایہدے وچ مل جاندے نیں۔ وارث شاہ اوہ شاعر اے جیہڑا زندگی نوں اکھاں کھول کے ویکھدا اے۔ اوہناں لوکاں نوں جیہڑے ایس علاقے دے باشندے نیں اچھی طرح جاندا اے تے اوہناں دی روزمرہ زندگی دے ہر پہلو توں بخوبی واقف اے۔ اوہناں دے دل دیاں دھڑکناں نوں پچھاندا اے۔ تے اوہناں دے پچھے جیہڑے دی محرکات کم کردے نیں اوہناں نال وی پوری واقفیت رکھدا اے۔ وارث شاہ نہ تے درباری شاعر اے تے نہ ای صوفی شاعر اوہ تے عوام دا شاعر اے تے ایس کرکے اک وڈا نمائندہ شاعر اے۔

ایس نظم نوں میں ایپک دا ناں دین لئی وی تیار آں کیونکہ اوہدے معیار تے پورا اتردی اے۔ اک گل سبھ ایپک نظماں وچ مشترک اے کہ اوہ اک پوری قوم تے عہد دی مجموعی زندگی نوں کہانی کہانی دی صورت وچ پیش کردی اے۔ اوہدے مختلف النوع معاشرے نوں ساڈے سامنے تصویراں دی صورت وچ رکھدی اے۔ ایپک دا شاعر ایہہ کمال رکھدا اے کہ زندگی

دی اکھاں وچ اکھاں پا کے ویکھدا اے۔ یورپ دے اندر جو کجھ وی ہویا اوہ ساڈے اٹھارویں صدی دے شاعراں نوں لاحق نہیں ہویا سی۔ ایس نوں ٹی۔ ایس۔ ایلیٹ "قوتِ مذاق دی برہمی" Dissociation of Sensibility دا ناں دیندا اے۔ ساڈا شاعر وارث شاہ دے زمانے تک وی مکمل آدمی اے۔ اوہدی آواز دے وچ نہ صرف جذبات تے احساسات نیں بلکہ خیال تے عقیدہ تے اوس توں وی ودھ کے کنکریٹ تجربہ اوہدے سامنے اے جیہدے وچ ایہہ ساریاں چیزاں مرکب بن کے نظر آوندیاں نیں۔ وارث شاہ دے شاعرانہ تجربے وچ دی دماغ، دل تے جسم تنوں رلے ملے نیں۔ ایہہ بڑی وڈی شے اے ایہہ عظیم شاعر دی صفت اے۔ ایس گل دے ثبوت لئی میں تہاڈی توجہ ہیر دی بحر ول دلاناں آں۔ بیتوں تے ایہدے وچ اوہ صفتاں نظر آوندیاں نیں جیہڑیاں شیکسپیئر دی بحر وچ ملدیاں نیں۔ غور کرو کس طرح امیج تے استعارہ نوں اظہار دا ذریعہ بنایا اے۔ تے کس طرح تجربے نوں کنکریٹ طور تے پیش کیتا اے۔ ایس آواز دے وچ بڑی گمبھیرتا اے۔ جامعیت تے وقار اے۔ بڑی جاندار تے بھرپور آواز اے۔ ایہدے وچ تے لہو دوڑدا نظر آوندا اے جیہدے وچ خیال تے جذبہ گھل مل گئے نیں۔ مثال دے طور تے ایہہ شعر ملاحظہ ہون:-

ہیر نال افسوس دے آکھدی سی سُن گل توں نال ایمان قاضی
ماں باپ سی ایہہ اقرار کیتا ہیر رانجھے نال پیمان قاضی
قول کیتڑے تے پھیر پھیر کرنا کدوں آکھیا اکھ رحمان قاضی
نہ ایہہ وچ حدیث نہ فقہ اندر نہ ایہہ ویکھیا وچ قرآن قاضی
تکی اوس نوں ٹھگ نہ لاؤ مولے ہوسی رب ڈاہڈا قہروان قاضی
بارہ سال سندی اوہ دی کار چھیڑی جھولی پا دیو کرو دان قاضی
کھانا مال غریباں دا ظلم کر کے شرع وچ درست نہ جان قاضی
شالا ظالماں نوں رب بوڑ دیوے جیہڑے حق بیگانڑے کھان قاضی
رانجھے یار توں گھوڑ نہ مول موڑاں بھج جسم دے وچ ہے جان قاضی
وارث شاہ پناہ ہور ڈھاہ بیٹھی باقی آسرا اک رحمان قاضی

تے

سُن سہتی اے جوبن متی اے نی تینوں ہج دا سخن الاونا ہاں
برکت اپنے پیر اُستاد دی نی تینوں زحمتاں سیہہ سناونا ہاں
ٹونے سائے تے دے کراں جھاڑے بال لوریاں نال ولاونا ہاں
کاہی کٹ ماجو مائیں پھنگڑی نوں رحم زن دا خشک کراونا ہاں

جیہڑیاں صفتاں ایس بحر وچ نیں اوہو ای وارث شاہ دی زبان دیاں وی نیں۔ ایہہ روزمرہ دی زبان اے جیہدے وچ کوئی لفظ وی مصنوعی نہیں اے تے کوئی لفظ وی جیہدی ضرورت اے فقروں باہر نہیں رہندا۔ ایس طرح ایہہ زبان وچ تے ایس بحر دے وچ جلال وجمال دا امتزاج ہندا اے۔ ایہدے وچ روزمرہ دی بولی دے پچھے علم تے سوچ دا تاثر ملدا اے۔ ایہدے وچ اک طرح دا ہلکا جیہا تغزل وی شامل اے۔ ایس کرکے زبان دا ایہا استعمال بہت گھٹ نظماں وچ ملدا اے جس طرح میں پہلے دس چکیا آں شیکسپیئر وچ ضرور ملدا اے۔

ایہہ نظم اوہ سماج پیش کردی اے جیہڑا ظاہرا بہت جاگیرداری دا اے لیکن اوہدے نال نال ایہہ وی ظاہر کردی اے کہ کاشتکاراں تے پیشہ وراں دی آزادی قائم سی۔ ایتھے ہر طرح دے لوک وسدے نیں۔ ہر پیشہ اختیار کرن والے۔ اینجے پنڈ تے شہر دے وچ کوئی فرق نظر نہیں آوندا۔ جس طرح کہ اج کل اے۔

ایہہ لوک کوئی جاہل نہیں سیگے۔ ایہناں دے وچ دینی تعلیم دے نال نال تاریخ، فلسفہ، ادب تے ایس طرح دوجے علوم دا چرچا اے۔ ایتھے ہندو مسلم اتحاد پایا جاندا اے۔ مختلف ذاتاں رل مل کے رہندیاں نیں۔ ایہہ اک متحدہ مشترک صفت معاشرہ اے جیہدی تصویر ایہہ ایپک وکھاندی اے۔ مثال دے طور تے زندگی دے اک دو رُخ ملاحظہ ہون:-

عقل کھیا تے گھٹ عورتاں دی ہور مرد نوں دس کیہ واہیاں نی
رناں دینہرے نال جو گاہ کیتا راجے بھوج نوں دین لگامیاں نی
سر کپ تے نال سلودھنے دے ویکھ رناں نے کیتیاں خامیاں نی
ایہہ تاں مکر فریب دیاں پتلیاں نیں راہ جاندیاں پاندیاں دامیاں نی
رناں دین تے دُنی دا راہ مارن پتلی مکر فریب حرامیاں نی
جیہناں نہیں داڑھی نک کن پاٹے کون بھرے گا تنہاں دیاں حامیاں نی

رناں مکر کیتے نال مرسلاں دے کیہ دساں میں ہور خونامیاں نی
ناقص عقل تے دین بے عورتاں دا نبی پاک جیہاں کہیا جانیاں نی

تے

سدا ماندی کھیڑیاں بہت آندے فقر دید تے لکھ مداریاں دے
تریاق اکبر افلاطون والا دارو وڈے فرنگ پساریاں دے
جیہناں ذات ہزارے دے سپ کیلے گھت آندے نیں وچ پٹاریاں دے
گنڈے لکھ تعویذ تے دھوپ ہرل سوت آندے نیں کنج کواریاں دے
کوئی اک جیہا کھوا گنڈھے ناگ واڈھاں تے دھات ماریاں دے
کے لیا سُٹے لسی وچ گھولے پرسے چا پائے نراں یاریاں دے
نیل وچ تے بوٹیاں دودھ پیے گھیو دیندے نیں نال خواریاں دے
وارث شاہ سپاہیاں پنڈ بدھی کھیڑیاں زور لائے زراں زاریاں دے

تے

جتنے ترنجناں دی چھنکار ہوندی کتن بیٹھیاں لکھ مہریٹیاں نی
کتریٹیاں تے بھنٹیاں نی ترکھیٹیاں اتے جٹیٹیاں نی
سندر کواریاں روپ سواریاں نی اتے ویاہیاں مشک پلیٹیاں نی
لٹاریاں لونگ سپاریاں نی سندر خوجیاں تے رنگریٹیاں نی

. . . .

سہجو اپنے آپ وچ حال مستاں جیہناں جھنگ دے وچ بیٹھیاں نی
پگڑا انچلا جوگی نوں لاکھیں ویہڑے وڑکے کھیڑے دے بیٹھیاں نی
راجہ اندر کے اوس جوگڑی نوں پری زاد جیہدے اگے لیٹیاں نی
وارث شاہ جیہا وچ ہو بیٹھا دولے بیٹھیاں سالیاں جیٹھیاں نی

یا

مسجد عتیق شال اپنی آپی خانے کعبیوں ڈول اتاریا نے
گویا اقصیٰ دے نال دی بھین دوجی شاید صندلوں چیر اتاریا نے
معمار اصول تے فقہ والے ستم دین دے نال سنگاریا نے

ثابت نص حدیث دے نال کرکے چھت کعبے دی خواب آتاریا نے
پڑھن فاضل درس درویش مفتی خوب کڈھ الحان پکاریا نے
مہرے دار دستار دے ہتھ عاصے کدی جھوٹ دی لاف نہ ماریا نے
وچ فقہ اصول دے خوب کامل نال علم دے عمر گذاریا نے
وارث شاہ اصیل استاد لڑکے خور علم وی کدی نہ ہاریا نے

اینا وقت نہیں کہ ایس چھوٹے جیہے مقالے دے وچ زندگی دے جتنے پہلو نیں ایس کتاب دے وچ ملدے نیں وکھائے جان۔ اینا کہنا کافی اے کہ زندگی دی مکمل عکاسی کیتی گئی اے۔

ایس نظم دے وچ زندگی دا اک مجموعی صحت مند تصور ملدا اے۔ ایس کرکے کہ ایس معاشرے دے اندر انساناں دے درمیان جو وی رشتے نیں تے اوہ جس قسم دے وی نیں اوہ مضبوط رشتے نیں تے اوہناں دی وجہ انسان دی انسان عزت کردا اے۔ تے ہر کوئی ایس کرکے خوش ای اے کہ کسے تے وی زندگی حرام نہیں اے۔ ہیر تے رانجھا دا عشق وی بڑا صحت مند اے۔ ایس کرکے کہ ایہدے وچ جھوٹی شرم تے بے حیائی دا سوال ای پیدا نہیں ہوندا ایہناں دو کرداراں وچ اینی حرارت اے کہ اوہ اپنی شخصیت دا پوری طرح اظہار کرسکدے نیں۔ اوہناں نوں کوئی خوف تے ڈر وی نہیں۔ اوہناں دا عشق سچا اے۔ ہیر دیاں قاضی نال گلاں کینے نہیں سنیاں۔ ایس حصے نوں اسی کس طرح پڑھدے تے محظوظ ہوندے آں۔ ایہدے وچ کنی جان اے۔ کنا سوز تے ساز اے۔ تے کنا خلوص اے۔

لے دے رانجھیا ہیں لا تھکی میرے وس نہیں گل بے وس ہوئی
قاضی ماپیاں لاگیاں بنھ ٹوری میڈی تینڈڑی دوستی بس ہوئی

. . . .

کسے چندرے وقت سی نیوں لگا سبھ رس دی بات بے رس ہوئی
وارث شاہ توں پچھے لیکھ میرے ہونی ہیر نمانی دی سس ہوئی

لیکن افسوس کہ ایس وقت دے سماج دے تعصبات تے طبقاتی غرور نے ایس عشق نوں المیہ بنا دتا اے۔ ایہہ افسوس دا ای نہیں خوشی دا وی مقام اے کہ دو انساناں نے کس طرح ایس پابندی دے خلاف بغاوت کیتی اے تے ایہدی ساڈے لئی بڑی معاشرتی تے نفسیاتی قدر تے قیمت اے۔ ایہہ ہومر دے ایپک دی طرح دی ٹریجڈی اے۔ تے اپنے ادبی مقام وچ اوس توں گھٹ نہیں اے۔

———

افتخار جالب

کھبڈاں کھدّینڈڑی رتّی دستک

گھوک عذاب ابھلاکھیاں دُھپاں تہمت متھّے پکھ اچھندا، کوئی کیہ آکھے
نی سگڑ سلچھنے ہجکدی منھیوں اُٹھ بہو، رشماں سانجھ
کھبڈاں کھدّینڈڑی رتّی دستک پڑپڑیاں وچ بگھر پائی ہوئی
میں آگیاں، اپنی گھمک جھنکار نشانی متھدا شیہہ ویلے نوں، اپڑپیاں
ہن دھیرج رکھو، شرماکل بنجر بانجھ سلکھنی تہہ پرچھات پوتر
ڈھول کلاوے اجنبی اکھڑ وَرھیاں بدنمانے ہڈاں نوں کرڑکا دن، قہر کما دن
پکی نشانی ایہا! اتنک شکایت چھڈ دے اچھڈ دے نی اڑیے
تیرے ڈھول سجن گھر آئے

نہیں، میں تیرے جوگی نہیں
میں سورتاں دی چاکری کیتی، ویکھ کھٹنبر نہ
گورے ریشمی جسماں چ گھلیاں

لذّتاں میرے ہتھ دی میل   ہمیشاں اجنبی

اج میں آپ آں، اوہو ای، آہو، تیری زبان دا ذائقہ اوہو ای،
آہو، ہُسلاں سنگھ توں لنگھدا روم روم وچ تپّے، سارے اکھر اوہو
ای آہو، اُگھڑے، میری پک نے پُھل اچنبھے: میں اوہو ای،
آہو، ہُن کیہ کریے؟ تُسی آکھو

چنگی مہر کمائی ہوای آ۔ خیر پوی، چھنڈ رکتاں ادہلا، سنجڑے پُھل نیٹر۔

جاپانی توں

کالی رات

مورانو شی رو

اکھاں چوں، کناں چوں
ڈِگھدی اے کالوں،
رات وچ پنگھریا
میرے مُونہہ چوں نکلدا اے ماس
بھلا کیہ ہو سکدا ہے
ایہہ کالا گیت؟

ایتھے کوئی سویر نہیں بجدا
اِک خلا اے
دھرتی دی چھاں وچ،
نہ بوچھ، نہ گھر، نہ گُتا

تے ایتھے اک دل اے
جس نے مرنا نہیں
جس نے سونا نہیں
تے اوہ گا رہیا اے، گا رہیا اے

دنیا دے دوستو
دل دے اِس گیت نوں سُنو
امن دے کالے گیت نوں

تینوں امر بناواں گا میں

ماجد صدیقی

نظم سی میری اوہ دی جس وچ
لگ جیہڑا بوپاشا توں
اپنے پنڈ دیاں مٹیاراں تک
اک رگ دے سی روگ گناتے
میں اوہناں دا کیہ لگدا ساں؟
اکھ میری انساناں سانجھی
رہ رہ کے ایہہ گل سمجھائے
میں اوہناں دا ویر ساں پیارا

آدم حوا جائیاں سن اوہ
آدم حوا جایا ساں میں

نظم سی میری اوہ وی جس وچ
بڈھی تک رلوا کے اپنا
وڈھ چنگدی ہوئی دسی سی میں
پھیر پھکارن وی اک ہیسی
جیہدی سوہل ملوک جوانی
میری اکھیوں رت نچوائی
میرے ای قلموں ہیر بنی سی
پھیر کسے دی سکھ بھر جائی

بھورنی کتیاں دھیاں بھیناں
میتھوں اپنی ونڈ کرائی

خورے کنیاں ای رنگاں وچ
میں اوہناں توں جند گھمائی

مدتاں توں میں روندا دھوندا
دھیاں دے دکھ سہندا آیا
اج دی گھیتی مینوں دتا
جھولی وچ اک بال ایانا
ہر کوئی جھگھدا میرے اگے
"توں تے دھیاں جوگا نہیں ہیں"

میں سوچاں——
ایہہ پگلے لوکی
میریاں خوشیاں نوں کیہ جانن
میرے سکھ تے بجھ ای گئے سن
تیریاں سکھاں دی خاطر میں
نویں سوتی جی اٹھاں گا
میریے بچیے جی آئی ایں توں
جیوندے جاگدے ہویاں تینوں
اپنے نال بٹھاواں گا میں
تیرے مونہوں انساناں دے
لکھاں روگ گناواں گا میں
جے رب میرے نوں بھایا تے
تینوں امر بناواں گا میں

جاپانی توں

اگ

کوندو ازوما

دور دراڈیاں پہاڑاں دی پال
ٹارک مچھی دے ہیٹھلے جباڑے ورگی،
اسمان تھلے نگم ننگی۔
لوکاں دیاں شکلاں کانواں وچ بدل رہیاں
رات دی کالوں ہر شے تے پسری ہوئی۔
کوئی اخبار نہیں
کوئی گھڑی نہیں
ورف تڑ دے کھیتاں دا موکلا پسرا۔
تھوڑے تھوڑے چر پچھوں
سراں اتے اڈدے ہوئے ہوائی جہاز
تے کناں وچ پیندی جرمن مشین گناں دی آواز

میں پچھیا:
"کیہ کوئی آس ہے؟"
اس نے جواب نہیں دتا

"آخر کیہ آس اے تیرے کول؟"
اوس نے اپنے باغ ول سینت کیتا،
اوتھے اک تھاں کھنڈریا پیا سی
سکا ہویا گوہا
"اوہ کیہ اے؟" میں پچھیا
"اگ" اس کہیا
"اگ؟"
اک پاتھی
وڈی ساری دیگ تھلے
لال سوہی بل رہی سی۔

اوہ تے میں
پہلی وار اک دیوتے تے مکھ دا ہاسا ہتے
دیوتے تے مکھ دا ہاسا ہتے

غزل

راحت نسیم ملک

اِک ٹھیڈے نال ڈھے پئی، اینی اوہ مونہہ زور سی
اُس دے متھے رانگلی، اوہدی ای ڈنگور سی

میں کل اُس نوں ویکھ کے چُپ چپیتا رہ گیا،
اوہدی اکھ توں جھانکدا میرے دل دا چور سی

گھتوں بُھولا کر گیا مینوں بھار گناہ دا،
نفتے دے وچ جاپدی میری اِک اِک پور سی

میری گل وچ گونج اے گنبجم سُنجے گھار دی
بجے چُپ ساں تے بولدا اکلاپے دا شور سی

سبھناں دے سِر پے گیا رتی گھتی اُڈ کے
پگ وڈے سردار دی اُنجے نویں نکور سی

اسماناں دے رنگ تے کجھ میں وی ساں ڈھل گیا
کجھ اوہ وی بے مہر سن، جیہناں دے ہتھ ڈور سی

نظم

محمد انور

ٹھرے لنبو جسم کھٹالی
پتھر موم بنے
اکھاں وچ لمکدے برچھے
کھنڈے ہون تے رتا رنگ کجھ ساوا جاپے
اک دے دُدھ دی ڈوبو جلن
جیہڑا تارو پار کرے
دھپ دیاں چھویاں تے نچدی مائی بھوری
اوس نوں کول بلائے
دُور سرونہہ دیاں کھیتاں اندر کنک دا سِٹّا
نیزہ بن کلیجے وجے
تاں کجھ سُجھے

باغ حسین کمال

غزل

چن چاننی وچ جھلدی پئی اے مست پُرے دی وا
بن کے نُور اسماتوں میرے ویہڑے وچ لہہ آ

اج وی میریاں بولاں دے وچ تیری رنگ خشبو
اج وی تیریاں یاداں دل نوں جاندیاں نیں تڑفا

لور وچ اکھ اشارے دی ہیں راہواں مل کھلوتا
نیویاں پا کے لنگھیا سجناں! ہیں ول نظر اٹھا

گُڈی گُڈے دی ویہنگو وچ رُت مینوں تیرا جوبن
شاماں ویلے دی لالی وچ تیری شرم حیا

خواباں دی شہزادی اک دن آپوں ای آپ اکھیسی
"آ بھو باغا! دل اپنے دا مینوں حال سُنا"

یاداں

صفی صفدر

رات ہنیرے دے وچ بہہ کے
نینداں آپ گنوائیاں
دُھپ ہ دی تکھی برچھی سہہ کے
دُھپ وچ کنکاں لائیاں

فصلاں اندر سپّاں اگے
بانہواں بین بنائیاں
نہ مردے وی پانی موڑے
راہ دیاں کندھاں ڈھائیاں
سبھے گھڑیاں آئیاں

چھاں دے چھاتے جدوں بہہ کے
سینے بانہواں لائیاں
کیہ کجھ یاداں آئیاں!

میرے پینڈے

وحید

میرے پینڈے کدے نہ مُکن ،

میرے راہیں کوہ کوہ اُتے کالے کھنڈر

ڈِگیاں ڈُھٹیاں اٹاں اُپر

جے ہوئے ہرے ہرے جنگال توں نکاں

کالے کھنڈراں دی کالک توں

مُونہہ تے مل کے ٹُردا جاواں

اج روح دے جنگالے پر

پینڈے نپڑے نیں

پچھانہہ مُڑ کے کیہ لینا ایں!

باتاں یا (Parables) صدیاں توں پنجابی لوک ادب دا حصہ چلیاں آندیاں نیں۔ پنڈاں دے سیانے اکثر علم تے عمل دیاں گلاں سمجھاون لئی ایہناں نوں ذریعہ اظہار بناوندے رہے نیں۔ جیہڑی گل نصیحت تے حکم دے روپ وچ بندے سجھن توں انکار کردے نیں اوہ گل باتاں دے ذریعے ہر کوئی سمجھ جاندا اے۔ ایس طرح جیہڑا وچ ساڈے تک پہنچیا اے اوہ اپنے نال زندگی دی اک وضاحت لے کے آوندا اے۔ گل کرن دا ایہہ ول اپنی علمی تے ادبی حیثیت توں خالی نہیں۔ ہر بات ساڈے معاشرے دی کسے حقیقت ول اشارہ کر کے ساڈی زندگی گزارن دا ول سکھاوندی اے۔ زندگی گزارن دا ول جے صرف ہدایت راہیں سکھایا جاوے تاں لوکی پسند نہیں کردے کیوں جو ہدایت دے جبر دے خلاف ساڈے اندر اک احتجاج پیدا ہوندا اے جیہڑا ساڈی کسے گل دی سچائی توں دور لے جاندا اے۔

پھر وی اکبر ہوراں نوں باتاں دا ول خوب آوندا اے کیوں جو اوہناں نوں پنجابی محاورے دی بڑی سمجھ اے۔ اوہ تھوڑے جیہے لفظاں نال اوکھے مسئلے نوں پڑھن والیاں تیک پہنچا دیندے نیں۔ اوہناں دیاں چھوٹیاں چھوٹیاں ایہہ کہانیاں اجکل لکھی جان والی کہانی توں ایس لحاظ نال مختلف نیں جو ایہناں وچ کوئی لمی چوڑی تمہید یا تفصیل نہیں پائی جاندی۔

ساڈے معاشرے دے کسے مسئلے توں دو تن علامتی کردار ساڈے ساہمنے بنے ساڈے اندر وچ کھول کے رکھ دیندے نیں۔ ایہہ کہانیاں لکھے خاص مسئلے دی نشاندہی نہیں کردیاں پر جے اسی اپنے حالات نوں محسوس کرن والے بندے ہوئیے تے ساڈے لوں اپنے آپ ای پتہ چل جاندا اے کہ کیہڑی کہانی کیہڑے مسئلے تے فٹ بیٹھدی اے تے کیہڑیاں زندگی دیاں قدراں ول اشارہ کر دی اے۔

(مسعود اللہ خان)

اکبر لاہوری

بیڑی غرق

بیڑی گھاٹا بیڑی پیا بنائے۔ تے اوہنوں پُرانے ہنڈے ورتے پھٹے پیا لائے۔ تے پُرانے ہنڈے ورتے پھٹیاں نوں جنگال کھاوے کل لوکیاں نال پیا جوڑے۔

اُستاد ڈِٹھا تے آکھیا۔ اوئے بیڑا غرق۔ بیڑی گھڑن دا ایہہ ول کتھوں سکھیا ای؟

شاگرد آکھیا۔ اُستاد جی۔ تُسی وی ٹھیک آہندے او۔

پر میں ایہہ بیڑی ایس لئی تاں نہیں بنائی پئی تُرے۔ میں تے بنائی ایس لئی اے پئی غرق ہووے۔

مُڑ کے چُوہا

چُوہا پیر کول گیا۔

پیر پچھیا کیہ حال ای۔

اوس آکھیا بِلّی توں ڈر لگدا اے۔

پیر نے اوہنوں بِلّی بنا دتا۔ پھیر آیا تے پچھیا کیہ حال اے۔

اوس آکھیا کُتے توں ڈر لگدا اے۔

پھیر اوہنوں کُتا بنا دتا۔

پھیر آیا تے پیر نے حال پچھیا۔

آکھن لگا بگھیاڑ توں ڈر لگدا اے۔

پیر اوہنوں بجگیاڑ بنا دتا۔
مُڑ آیا تے پُچھیا کیہ حال اے۔
اوس آکھیا شیر توں ڈر لگدا اے۔
پیر اوہنوں شیر بنا دتا۔

شیر جنگل وچ پھرن لگا۔اگوں شیر آ گیا۔شیر پُچھیا توں کون ؟ اوس آکھیا میں شیر۔اوس آکھیا تینوں شیر کس بنایا اے۔اوس آکھیا پیر نے۔

اوس آکھیا تُوں کاہدا شیر ایں۔جیہنے اجے تائیں پیر نوں نہیں کھادا۔
اوس آکھیا اچھا پیر دا وی گھُٹ بھر لینڑے آں۔
اوہنیں پیریں مُڑیا تے پیر دے سر تے آ گجیا۔
پیر آکھیا چل مُڑ کے چُوہا۔
چُوہے دا چُوہا رہ گیا تے ہر کسے توں ڈردا مُڑ گھُڈ وچ جا وڑیا۔

پالا

مجھوٹھ دے فندوڑ کے وچوں ٹُک پئے۔ڈاڈھا کانبا چڑھیا۔اوس چیک کے آکھیا میرے تے کجھ پاؤ۔ تاں جے میرا پالا لہوے تاں جے میرا کانبا گئے۔اوہناں اوہدے تے مجھوٹھ دیاں تلائیاں پائیاں۔دھوکے دے دوشالے سُٹے۔چالاکیاں دے لیف وچھائے۔مکر دیاں چادراں تانیاں۔فریب دیاں اگاں بالیاں پر مجھوٹھ دا کانبا ودھدا ای گیا،ودھدا ای گیا۔ایس پالے نہ اہنا سی نہ گھتا۔مجھوٹھ بے وسیاں ہو کے چیک ماری پئی مینوں بچاؤ تے میرا پالا لاہو۔فقیر دعا منگی۔سچ دا سورج چڑھ پیا۔دُھپ نکلی تے دھرتی تے نگھ ہو گیا۔سچ دے سورج پاروں اوڑک مجھوٹھ دا پالا تاں لہ گیا پر رنج مجھوٹھ کتے نظریں نہ آیا جاندا نہ لبھا۔

ہاتھی آیا

راجے دا اپنی پرجا تے بڑا دبدبہ سی۔سبھ نکے وڈے اوہدے توں تھر تھر کمبدے سن۔ جدوں راجہ ہاتھی تے چڑھ کے آوندا پرجا دے سبھ لوک تھاؤں تھائیں کھلو جاندے تے راجے نوں نیوں نیوں سلاماں کردے۔

اک وار اک اوہدے توں وڈے راجے نے اوس دیس تے چڑھائی کر دتی تے ایس راجے دا

داڑھی مُن دتی تے مال اسباب کھوہ لیا تے چاندی والی ہاتھی نوں وی نال لے گیا۔

ہاتھی ہتھوں گیا تاں راجے نوں وخت پے گیا۔سوچدا سی ہُن کاہدے تے چڑھاں۔تے جے چڑھ کے پرجا ول نہ جاواں تاں اوہناں تے دبدبہ کیویں رہے۔تے رُعب کیویں پئے۔رُعب نہ پئے تاں پرجا تھر تھر کیویں کمبے!

اوڑک وزیر نے مت دتی۔مہاراج کجھ پرواہ نہ کرو۔تُسی بھاویں کھوتے تے چڑھ جاؤ۔باقی بندوبست میں کر لواں گا۔

راجہ کھوتے تے چڑھ کے آیا تے وزیر نے لوکاں مگر ڈنڈیاں والے سپاہی لا دتے جیہڑے اوہناں دے چتڑاں تے کنڈ تے ڈنڈے مارن تے آکھن۔آکھو اچی آکھو۔

"ہاتھی آیا"لوک ڈنڈیاں توں ڈردے چیکدے تے چیک چیک آکھدے "ہاتھی آیا!"

ہُن تیک اوہناں دی اولاد دی ایہہ وادی اے پئی راجے بھاویں کھوتا ہووے لوکاں ای ویکھ کے چیکدے نیں۔تے چیک چیک آکھدے نیں "ہاتھی آیا!"

گرجھ

رب دی اچرج دھرتی تے ہمیشہ نویں توں نویں گل ہوندی آئی اے۔اک اچرج گل ایہہ ہوئی پئی گرجھ دا یارانہ گُبیل نال ہو گیا۔تے اوہنوں رلن دی خاطر گرجھ نوں دکھو دکھی باغ وچ جانا پیا۔ باغ لنگ بیٹھا سی پئی پھُلاں دی باشنا نال اوہدا مغز پاٹن لگا۔گُبیل نوں آکھیا اپنی باشنا ڈک دے۔ گُبیل نے پُچھیا کاہدے لئی۔گرجھ نے آکھیا تیری باشنا نال مینوں نزلے دی شکایت ہو گئی اے۔ گُبیل نے آکھیا باشنا نوں ڈکنا میرے وس وچ نہیں۔باشنا میتھوں بد بدی نکل جاندی اے۔ گُل ہوا نوں آکھ پئی میری باشنا تیرے تیک نہ اپڑائے۔گرجھ نے ہوا نوں آکھیا گُبیل دی باشنا میرے ولوں ڈک رکھ۔ہوا نے آکھیا باغ وچ آ کے باشنا توں اُڈ بہنا میرے وس وچ نہیں۔ گرجھ نے آکھیا گُبیل دی باشنا نال میرا مغز پاٹن لگا اے۔ایس لئی توں میرے ولوں ہو کے نہ گُھو۔ ہوا گرجھ دے آکھے لگ گئی تے اوہدے رہ توں ہٹ گئی۔گرجھ دا مغز تاں ٹھیک ہو گیا پر ساہ بند ہون کارن تڑف تڑف کے مر گیا۔

اُلو دے پٹھے

ولگے دی سرحدوں ایہں بنے تے اوس بنے اپنے اپنے ٹاہن تے دو اُلو دے پٹھے رہندے

سن۔ جدوں گیند بلے دی کھیڈ ویکھن لئی ہندوآں تے سکھاں دے جتھے سرحد ٹپ کے آئے تے آ کے مسلماناں دے گل لگے۔ تے اک اُتو دے پٹھے نے دوجے اُتو دے پٹھے نوں آکھیا آ اسی وی اک دوجے دے گل لگیے۔ اوس آکھیا نہ جائی نہ۔ رب دا رحم اے پئی اسی بندے نہیں نے اُتو دے پٹھے آں۔ ایس لئی نہ اوہناں وانگوں گل لگنے آں نہ اوہناں وانگوں گل وڈھنے آں۔

قبرستان زندہ باد

بادشاہ سیر نوں چڑھیا۔ اوہ جی کردا سی جدھر جاواں لوک نیوں نیوں سلاماں کرن "سرکار جیوندی رہے" دے نعرے مارن۔ تے میں ویکھ ویکھ کے خوش ہوواں تے خوشی نال پھلاں۔ شہر دے وڈے بازار وچ نکلیا تے اک پاسیوں آواز آئی "جیویں بادشاہ۔ آٹا نہیں جڑدا۔ سانوں آٹا لے دے۔ بادشاہ نے آٹے دے سوداگراں نوں پچھیا۔ ایہناں نوں آٹا کیوں نہیں دیندے؟ اوہ آکھن لگے۔ بادشاہ سلامت آٹا مک گیا اے۔ گودام خالی ہو گئے نیں۔

بادشاہ اگے ودھیا۔ اک پاسیوں آواز آئی۔ بادشاہ کپڑا لے دے۔ اسیں ننگے آں۔ بادشاہ نے کپڑے دے سوداگراں نوں پچھیا۔ ایہناں نوں کپڑا کیوں نہیں دیندے؟ کپڑے دے سوداگراں آکھیا۔ بادشاہ سلامت۔ کپڑا ہٹیاں وچ ہے نہیں۔ دیس وچ کپڑے دا توڑا اے۔

بادشاہ چپ چپیتا اگے ودھیا۔

اک پاسیوں آواز آئی۔ بادشاہ اسیں دوا دارو کھنوں مر گئے۔ ساڈے دوا دارو دا بندوبست کر۔ بادشاہ نے دوا دارو دیاں سوداگراں نوں پچھیا۔ دوا دارو دیاں سوداگراں آکھیا۔ ساڈا دوائی دا سٹاک مک گیا اے۔ باہروں مال آیا ای نہیں۔

راہ دے کجھ تھیوں اجن چپتی رولا سنیا۔ بادشاہ تیرے حاکم سانوں اُچی ساہ نہیں لین دیندے۔ بادشاہ نے حاکماں نوں پچھیا۔ اوہناں آکھیا۔ بادشاہ سلامت ایہہ اُچی ساہ لین گے تاں ایہناں دے پھیپھڑے پاٹ جان گے۔ تے تلے ایہناں دے اُچی ساہ لین نال سرکار دی نیندر حرام ہووے گی۔ ایہناں دے اُچی ساہ نہ لین نال سرکار دا تے لوکاں۔ دوہاں دا فائدہ اے۔ دوہاں دے فائدے دی گل سن کے بادشاہ چپ ہو گیا۔

ہن بادشاہ دا اگانہہ جان نوں جی نہ کیتا۔

کیوں جے اوہنوں کسے نیوں نیوں کے سلاماں نہ کیتیاں۔ سبھ لوک اپنے اپنے دکھیں پلے

نے بٹ بٹ ویہندے رہے۔ بادشاہ نوں سیر دا ذرا سواد نہ آیا سگوں اوہدا دل اداس ہو گیا۔ اوس وزیر نال گل کیتی۔ وزیر آکھیا۔ سرکار تسیں ایسے شکایتی لوڑوند تے تھوڑاں مارے لوکاں وچ سیر کرن گئے تے کیوں گئے۔ اگے توں میرے نال سیر نوں نکلنا۔

اگلے دیہاڑے وزیر بادشاہ نوں نال لے کے سیر نوں نکلیا۔ دوناں گھوڑے اوس بنے موڑ لئے جدھر شہر دا وڈا قبرستان سی۔ صبح سویرے نور پیر دے ویلے قبراں اُتے ہجری تریل پئی ہوئی سی ہر پاسے ڈاڈھی چپ چاں تے ڈاڈھا سکھ جاپدا سی۔ نکیاں وڈیاں، اُچیاں لمیاں کچیاں پکیاں، زنانیاں مردانیاں سبھ قبراں آوندے چانن تے جانے ہنیرے دے وچکار سکھ ستیاں سن۔ کسے پاسے کوئی چیں چاں نہیں سی۔ بادشاہ دا دل ایس نظارے نوں ویکھ کے بڑا راضی ہویا۔ اوسے ویلے ای وزیر دی تنخواہ دونی کر دتی۔ تے اوہدے توں بعد جد وی سیر نوں جاندا۔ شہر دے وڈے بازار ولوں نظر بچا کے گھوڑا قبرستان ول موڑ لیندا۔ جدھر نہ کوئی شکایت سی نہ ستا۔ سگوں ساریاں اُچیاں لمیاں، نکیاں وڈیاں، کچیاں پکیاں، زنانیاں مردانیاں قبراں سکھ ستیاں سن۔ تے جیہناں نوں ویکھ کے اوہدے دل نوں ڈاڈھا سکھ تے ڈاڈھا آنند اپڑدا سی۔ تے اوہنوں سیر دا سواد آ جاندا سی۔

بادشاہ اپنے وزیر دی عقل تے بڑا خوش سی۔ تے دنوں دن بادشاہ دی تنخواہ ودھائی جاندا سی تے وزیر نوں جدوں تنخواہ ودھن دا نواں پروانہ اپڑدا اوہ خوشی نال نعرہ ماردا "قبرستان زندہ باد"

کرلے

ایس دیس وچ جانور پالن دا رواج مڈھ توں چلیا آوندا اے۔ راجے مہاراجے ہاتھی پالدے نیں۔ پہلوان پچھلی عمرے ککڑ، تتر تے بٹیرے پالن دا شوق بہتا پالدے نیں۔ تے جیویں جیویں بڈھے ہون پالن الھاٹے توں ڈریڈے ہوندے نیں تیویں تیویں ککڑاں تتراں تے بٹیریاں نوں دا دس کے تے اوہناں دی لڑائی ویکھ کے راضی ہوندے نیں۔ دے شوقین کنڈے ہیڈو پالدے نیں تے اوہناں دیاں ٹکراں ویہندے نیں۔ تے کدی کدی اپنی تے ہیڈو دی دھون دی موٹیائی وکھا وکھا کے ویریاں دے سینے وچ اگ بالدے نیں۔ زنانیاں سرکھانیاں طوطے مینا نال سرکھپا کے ایہنہ بولدے رہن تے تے کدی زبان مونہہ وچ نہ پان دا جس پورا کردیاں نیں۔ پر سبھ توں اُچا شوق مولویاں، لیڈراں، افسراں، شاعراں تے ادیباں دا اے۔ ایہہ چارے کرلے پالدے نیں

پر جانور پالن والے ہور نال شوقیناں توں اوہناں دا شوق لہہ اڈرا اے ۔ تُسی پچھو ایہہ کیویں ؟ لو تہانوں دس دیندے آں ۔ مولوی کولوں وڈی میت کھس جاوے تاں اوہدا کرلا مرجاندا اے ۔ لیڈر چوں وچ کھلو کے ہار جاوے تاں اوہدا کرلا مرجاندا اے ۔ افسر دی افسری جاندی رہوے تاں اوہدے کولے دی آکڑی دھون بجھ جاندی اے ۔ پر شاعر تے ادیب مرفن جاوے تے اوہدا کرلا نہیں مردا سگوں موئے شاعر تے ادیب دی شان وچ لوکاں دے قصیدے تے مرثیے سُن کے ایہہ کرلا ہور وی موٹا ہو جاندا اے سگوں اک کرلے دے دو دو تن تن، چار چار کرلے بن جاندے نیں تے اوہدیاں کتاباں چھاپن والے، اوہدے شعر پڑھن والے، اوہدے شعراں تے گل بات کرن والے تے ورھے دے ورھے اوہدی یاد وچ جلسے کرن والے اوہناں کرلیاں نوں چگی چائی پھردے نیں ۔ ایہناں کرلیاں دیاں تصویراں اخباراں تے رسالیاں وچ چھاپدے رہندے نیں ۔ ایہناں کرلیاں بارے ریڈیو تے مضمون سناوندے نیں تے ٹیلیویژن تے پروگرام پیش کردے نیں ۔ تے مُڑ مرن مگروں ایہہ لوک وی ایہناں پچھیاں واسطے دو دو تن تن تے چار چار کرلے پورے وچ چھڈ جاندے نیں ۔

چھترے

بادشاہاں دیاں گلاں بادشاہ ای جانن ۔ خورے بادشاہ دے من وچ کیہ آئی پئی اوس حکم چاڑھیا ساڈے وزیر جدوں ساڈی ملاقات لئی آیا کرن تاں سلام دی تھاں چھترے دی بولی بولن تے آکھن "بھے! اہتی واری "بھے ابھے! کرن دی لوڑ نہیں اگو واری ذرا لکا کے چا آکھن "بھے !!!

وڈے وزیر ہوراں ہتھ بنھ کے عرض کیتی ۔ جی جان دیا مالکا اسی سرکار دے حکم توں انکاری تاں نہیں پر سوچ آوندی اے پئی لوکی ساڈوں کیہ آکھن گے ۔ بادشاہ نے مُچھّے تے سو وٹ پا کے آکھیا ۔

بھولے لوکاں دیا چھیا ۔ نوکر توں ساڈا ایں کہ لوکاں دا ۔ اوئے تینوں ساڈے حکم بناں سوچ کیوں آوندی اے ؟ بگے وزیر ہوراں تخت دے پاوے نوں چُمیا تے دو قدم پچھانہہ ہٹ کے آکھیا سرکار دا حکم ساڈوں دلوں جانوں منظور اے ۔ اگوں توں اسی سلام دی تھاں چھترے واگوں بولا کے ۔ تے آکھاں گے "بھے !!! اسی لوکاں دے پچھے نہیں اسی سرکار دے پچھے آں ۔ سرکار جو بولی بولوے گی بولاں گے ۔ جو آواز آکھے گی اوہو آواز کڈھاں گے ۔ میں تے عرض کراں گا پئی اگے توں اسی اپنے گوڈاں اُتے چھچے دا پلا وی لا کے آیا کریے تاں جے سبھ نوں پتہ لگ جاوے پئی اسی لوک سے پچھے نہیں اسی سرکار دے پچھے آں ۔ بادشاہ دی ایہہ مہربانی تھوڑی اے پئی ساڈوں حلال جانور چھترے دی بولی بولن لئی آکھیا اے ۔ جے ساڈوں حرام جانور کتے واگوں بھونکن لئی آکھ دیندا تے اسی بھونک بھونک کے پھاوے ہو جاندے ۔ اسی کوٹ دے اک بٹنے چھچے دا تے دوجے بٹنے چھترے دی سری دا پلا لواں گے تاں جے دنیا نوں پتہ لگ جاوے پئی اسی بادشاہ دے حکم تے چھتراں واگوں دھون وڈھان لئی ہر ویلے تیار آں ۔ بادشاہ بگے وزیر دی گل سُن کے پھُل واگوں کھڑ گیا تے آکھیا اسی اج توں بگے وزیر نوں وڈا وزیر بناوندے آں ۔ وڈا وزیر اپنا قلمدان بگے وزیر نوں دے کے ساڈیاں اکھاں اگوں دُور ہو جاوے ۔ ایہدے پچھوں جدوں وزیراں نے اکٹھے ہو کے بادشاہ دے سلام نوں آونا تے "بھے ابھے!" دیاں آواز اں نال ڈیوڑھی وچ بھیڈاں تے چھتراں دے واڑے دا نقشہ کھچ جانا ۔

بھیڈاں دی پبلک سروس کمیشن

بھیڈاں دے دیس وچ اک پبلک سروس کمیشن وی سی ۔ ایس پبلک سروس کمیشن دا کم ایہہ سی پئی اجڑ دی سیوا لئی چنگیاں چنگیاں بھیڈاں تے چنگے چنگے بھیڈو چُنے تے اوہناں نوں بھیڈاں دی سیوا لئی لائے ۔ اک وار چنگیاں بھیڈاں تے بھیڈواں دا کال پے گیا ۔

بھیڈاں دی پبلک سروس کمیشن چون واسطے بیٹھی تے اوہناں نوں کوئی چج دی بھیڈ یا گونہ چٹ کلا بھیڈو نہ لبھا ۔ اوڑک اوہناں چنگے موہہ مہاندرے سُٹے کُچھے کجّے والا تے تکھے دنداں والا بگیاڑ چن لیا ۔ تے اوہنوں بھیڈاں دی سیوا لئی رکھ لیا ۔ تے انج بھیڈاں دی پبلک سروس کمیشن اپنے کم توں سدا لئی ویہلی ہو گئی ۔

اک سی اک سی بادشاہ

(۱)

اک سی اک سی بادشاہ ۔ اوہدے گھر دانے مُک گئے ۔ اوس حکم چاڑھیا کیڑیاں دیاں کھڈاں پھولو ۔ چڑیاں دے آہلنے ویکھو تاں جے کتے کوئی دانہ دس پوے ۔

شاہی پیادے تے اسوار ہر پاسے نسدے تے گھوڑے بھجاندے رہے ۔ پر اناج دا دانہ کتے وی نہ دسیا ۔

(۲)

اوڑک اک سیانے مت دتی ۔ جتھوں آئے او اوتھے ای پرت جاؤ ۔ چلو بادشاہ دے محلیں جھاتی

پائیے ۔ شاہاں دے گھر دی گھروڑی نہیں مان ۔ بھانویں ئے محل دی کے گھنڈرے نکرے کوئی داد اڑیا رہ گیا ہووے ۔

سیانے سچ آکھیا سی ۔ بہان دانیاں بھال کیتی تے شاہی محل دی اک نویکلی گھنڈرے پڑوپی دلے لبھ ای پئے ۔ وزیر نے اپنی منجی ہیٹھاں ڈنگوری پھیری تے دانیاں دا رگ اوتھوں دی لبھ پیا ۔

(۳)

ایسے پچراں پچھوں اپنے دیس دے دانیاں دا نمونہ ویکھیا تاں بادشاہ دیاں اکھاں وچوں چاہو نال ہنجو ڈُلھ پئے تے محل دی دھرتی تے ڈِگ گئے ۔ سیانے آکھیا ۔ شاہی اکھاں دے ہنجوآں نال ایہہ موئی دھرتی مُڑ جیو پوے گی ۔ تسی ایتھوں پردیسی پھلاں دی بیری پُٹ کے باہر وگاؤ ۔ تے ایتھے ای بھوئیں نوں چھول کے اک پڑوپی تے اک رگ دانے کھلار دیو ۔ دانے کھلرے تاں پُنگرے پھٹے ۔ شاہی ہنجوآں دھرتی نوں اجیہا وتر دتا ۔ تے اجیہا سواریا پئی فصل چھالاں ماردی نکلی تے جماتی دے ہلارے لیندی دِناں وچ جوان ہو گئی ۔ اوس فصل دی باشتا سارے دیس وچ کھنڈ گئی ۔

(۴)

بادشاہ نے جھاتی مار کے محلوں باہر ڈٹھا تے ہر پاسے اوہدے کھیتر دی مہک نال بہار آئی سی ۔ پچھلیاں فصلاں کھیتراں وچ میونیاں نہیں سن ۔ دیس وچ دانے ای دانے ہو گئے ۔ تے پھیر اوس دیس دے کملے وی سیانے ہو گئے ۔

کافی شاہ حسین

افضل پرویز

سانوریا مہمان ہوئے ہیں دل کا خون کشید کروں
پیش کروں گی دل کے ٹکڑے وہ بھی اس قابل تو نہ ہوں گے
اور تو کیا خاطر ہو مجھ سے
نین کٹورے نیر بھروں
آج سجن مہمان ہیں میرے دل کا خون کشید کروں
نینوں نے وہ تیر چلائے سانجھ سویرے درد ستائے
ایسے میں وہ دیکھ تو جائے
میں بیچاری عرض کروں
سانوریا مہمان ہوئے ہیں دل کا خون کشید کروں
گلی گلی گھر گھر پھرتی ہوں صحرا ۔ کوہ و کمر پھرتی ہوں
تجھ بن خاک بسر پھرتی ہوں
آہ بھروں فریاد کروں
آج سجن مہمان ہیں میرے دل کا خون کشید کروں
رنج و الم نے کر لیا ایکا ساتھی ہے سسرال نہ میکا
تو ہی سہارا ہے بِرہے کا
میں ناداں پگ سیس دھروں
سانوریا مہمان ہوئے ہیں دل کا خون کشید کروں
کہے حسین گدائے حقیقت نیاری ہے یہ درد کی دولت
سخت گراں ہے بار امانت
جیتے جی یہ سوچ مروں
آج سجن مہمان ہیں میرے دل کا خون کشید کروں

کافیاں شاہ حسین

نور کاشمیری

(۱)

کات اری البیلی چھوہری کات ری چرخہ کات
یونہی عمر گنوائی تو نے چرخے لگا نہ ہات
گلیوں میں یوں گھُم گھُم پھرنا بھلی نہ لاگے بات
کہے حسین فقیر اللہ کا پلّی ہے خالی ہات

(۲)

سمجھ اری نادان چھوکری وقت گزرتا جائے
دنیا چار دنوں کا میلہ جائے پھر نہ آئے
دولت ۔ دنیا، مال خزانہ ساتھ یہ کسی کے جائے
مات، پِتا، بھائی، اور جورو ساتھ نہ کوئی جائے
کہے حسین فقیر بے چارہ باقی نام خدا ئے

کافیاں شاہ حسین

راحت نسیم ملک

(۱)

رانجھن راول سوں من چاہے
نگری نگری ڈھونڈ مچائی، رانجھن مو سنگ آہے
ہیر کے جھنگ، ڈھور تو آئے، موہن ہے کت راہے
پریم دوانی بھئی پھروں نت، باؤں گھائل گاہے،
کہے حسین فقیر او مورکھ میلن ہووت کاہے

(۲)

مو ہے سنگ بھی کاٹے کوئے جھوک رانجھن سوں باٹ
بپیاں پڑی ہیں، کوئے نہ مانا، لیو اکیلے پاٹ
گری ندیا، ٹوٹی نیا، شیہنہ بیٹھے مل گھاٹ
رین دکھی ہیں، نس دن روگی، برہ گھاؤ لیں چاٹ
رانجھن ہمری دارو جانے پر نکیھی ہے من کاٹ
کہے حسین فقیر گیان کی موہن بھیجے لاٹ

چنگیاں چنگیاں کتاباں

وِچھڑی کُونج

رفعت

میں اوہنوں ویکھیا نہیں سی پر ایوں جاپدا اے جیویں میں اوہنوں بڑی چنگی طرح جاندی آں میں اوہدے نال کچے ویہڑے دی دھریک تھلے بہہ کے ٹاہناں کھیڈدی ہوندی ساں، اوہ تھال پاندی تے پھیر نکا کے "آل مال چڑھیا میرا پورا تھال" آکھ کے اخیرلی ٹاہن چکن توں پہلاں پھیتی نال اپنا ہتھ چم کے ویر نوں دعاواں دیندی ہوندی سی ـــ میں اوہدے گل پا لئندی ساں، اوہدے ہتھ کوُلے پر مضبوط سن ۔ تدے ای تاں اوہ واڈھیاں وچ بٹے چُگدی، بھریاں بھاندی، آٹا گنھدی تے روٹیاں پکاندی سی، تے مینوں آکھدی ـــ اڑیے ایہہ گل تے دس توں پڑھ کے کیہ کرنا اے ۔ اپنا پنڈ چھڈ کے توں کیویں شہر ٹُر گئی ایں، تیرا اوتھے جی لگ جاندا اے ؟

"بی لاڈو توں کیہ اے پنڈ دیاں ہور کُڑیاں وی تاں ایتھوں ٹُر گئیاں نیں ۔ اوہ جیہڑی شاہ شتاپو بڑا کھیڈدی ہوندی سی . . . کیہ ناں سی اوہدا ـــ عاشاں . . . اوہ وی تاں ٹُر گئی"

"پر اوہ تاں ویاہ گئی اے ناں ـــ ایس طرح دیاں تے تاں کئی پنڈ دیاں کُڑیاں ایتھوں دوجے پنڈ تے شہر جا وسیاں نیں ۔ پر اوہ تاں اپنے مالکاں نال گئیاں نیں ـــ تینوں کیہ پتہ اپنے مالکاں نال دوجے شہر جان دا کیہ سواد اے، پر پھیر وی تینوں کتاباں وچوں کیہ لبھدا اے ۔ اکتر نرا بھارے"

"گل سُن تاں ایں تاں کتاباں دا بھار چک لیا اے، پر توں دس تیری کُجھ گل بنی اے ؟"

"گل سُنے ای ہے میں تاں ایتھوں لگی آں، پہلوں توں تے کدھرے پتے لگ" اوہ مُونہہ ہیٹھ کر کے ہسدی تاں گلھاں لشک پیندیاں ۔

"میں تے پڑھے لگی ہوئی آں ۔ میں نے لبے ہور پڑھنا اے ۔ پھیر پنڈ دیاں تاں کُڑیاں ای میتھوں نکیاں کُڑیاں دھیاں پُتراں والیاں وی بن بیٹھیاں نیں ۔ تدے ای تاں میں تینوں . . ."

"آخو ـــ توں پچی ایں ۔ جے ایہہ گل اے تاں پھیر میری ماں نے وی میری گل کر دتی اے ۔

اوہ میرے مامے دا پُتر اے ناں جالو ــــ۔۔“

”ساری ساری رات اُنج بہہ کے سوچنا ہوندا اے تاں کل توں کیمپ نہ جائیں ۔ سویر ہو لین دے میں آپو جی اگے تیری شکایت لانی آں کہ ناں ــ ویکھاں کیہ ویلا ہو گیا اے تے توں راہ دے میل وانگ منجی دے کنڈے تے گڈی بیٹھی ایں۔۔“

میری نِکی بھین نے جد مینوں ٹوکیا میں خورشید کولوں جالو دیاں گلاں پچھن لگی ساں۔۔۔ اوہدے وچ اوہ میرے نیڑے کھلوتی سی تے میں اوہدے گھٹے گھٹے گُتے وچوں ہولی ہولی کنبدے پنڈے نوں صاف پئی ویکھدی ساں، مینوں اوہدے کنک وَنے رنگ اُتے جالو دے پیار دی لالی تے کُڑیاں والی شرم نظر پئی آوندی سی ۔ اوہدیاں نیویاں نظراں اُتے حیا دا بھار تے ٹیڈیاں والا مان پیا دِسدا سی ۔ اوہدے دل دی دھڑکن میرے نیڑے بیٹھے پئی جاپدی سی، ایہہ دھڑکن تاں اوہدوں دی جیویں کسے نے میرے اپنے دل اندر رکھ دتی سی جدوں کیمپ وچ اک گھبرو نے میرے کول کھلو کے آکھیا سی ــــ

”باجی! سُنیا اے تُسی اخبار وچ اوہناں بچیاں دے ناں لکھدے او جیہڑے ساتھوں وچھڑ گئے نیں۔ تے پھیر۔۔۔ میرے تے وی کرم کرو ــ“ اینا آکھ کے اوہنے کندھ نال ڈھو لا لئی تے میں پچھیا ”بھرا جی! تہاڈا کون وچھڑ گیا اے۔ مینوں دسو خورے اوہ کسے ہور کیمپ وچ ہووے تے اخبار وچ پڑھ کے اوتھے کیمپ والے اوہنوں تہاڈا پتہ دس دین۔ لکھاؤ اپنا تے اوہدا ناں پتہ۔“ میں لکھن نوں تیار ہو بیٹھی۔

”تُسی دعا کرو باجی جان۔ خورشید شہید ہو گئی ہووے۔۔۔ تے پھیر۔۔“

”خورشید، پر اوہ تیری کیہ لگدی اے۔“

”خورشید۔۔۔ اوہ میری اِکو اِی بھین اے ۔ میرا ابا فوت ہو گیا سی تے میں اپنی بھین نوں پیو بن کے پالیا سی ۔ گھر وچ میری بُڈھی ماں، بیمار ماں تے جوان بھین خورشید اِی سی بس۔۔۔۔۔“

”تہاڈی بھین خورشید دی عمر کیہ سی بھرا جی تے پتہ۔۔۔۔“ میں اوہدی کہانی سُنن توں پہلاں اِی ٹوک دتا کیوں جو ایہناں ساریاں بے گھراں دی کہانی اِکو اِی سی ۔ رت، اجاڑے تے بربادی ــ تے ایہہ کہانی اینی واری سُن بیٹھی ساں کہ ہُن پنڈ دا ناں سُندیاں اِی اوہدے بھرونسے نال لگے نوں آکھ دیندی ساں ۔ آکھو مینوں پتہ اے تہاڈے پنڈ تے کنے لوک آئے،

اوہدے دیاں کنیاں گُڑیاں پچھیاں گئیاں۔۔۔۔ تے۔۔۔ ایس صدقے میں ایس گھبرو نوں ٹوک دتا تے اوہناں دا ناں پتہ پچھیا۔

”میں اپنی خورشید دا پیو ساں جی ۔ تے اوہ میرے لئی اجے بالڑی سی ۔ اوہ میرے گل وچ بانہواں پا کے بالاں وانگ مینتھوں چیز وست منگدی سی ۔ پر ماں دا خیال سی ہُن اوہ نِکی نہیں۔ پھیر نال اوہنے چھپے پا پا کے اپنا گھونگھٹ کڈھ لیا اے کہ اوہدے کتے ہوئے توں چار دوہتیاں ماں نے اُٹھا لیاں نیں۔ تنورے روٹیاں وی لا لیندی اے۔ اِیڈیاں گول لال لال پھُلاں والیاں کہ ویڑے والیاں اوہدے کولوں اپنیاں روٹیاں وی لوان لگ پئیاں نیں۔۔۔۔ ہُن اوہدے ہاسے وچ بالاں دے ٹُٹدے گھنگھرونیاں دی آواز نہیں۔ ہُن تاں اِیوں جاپدا اے جیویں بڑی سوہنی گھُٹی آواز نال جوانی دے بُوہے پئے کھُلدے نیں۔۔۔۔ تے

اُنج اوہ ویراں واڈھیاں وچ میرے نال کم کردی سی رٹے چگدی تے بھریاں بنھاوندی سی ۔ اک دن بھتا لیاوندی نوں آڈ دے کنڈھے تے دوجے پنڈ دے اک گھبرو نے کجھ مندا جیہا بول بول دتا۔ اوہ اوہنوں گالاں کڈھدی نٹھی آوندی سی کہ پیر گھُوندھا جا پیا۔ تے آڈ وچ جا ڈگی ــ اوہدے کپڑے بھج گئے۔ اوہ غصے نال کنبدی میرے سامنے آ کھلوتی۔ اوہدیاں اکھاں وچ جیویں اگ پئی بلدی سی ۔ میں اوہنوں ویکھ کے اکھاں نیویاں پا لئیاں۔۔۔ میں ماں دی گل من لئی کہ خورشید تے وی جوانی دے بُوہے کھُل گئے نیں۔ تے دو چار دن مگروں ماں نے جالو نال اوہدی گل پکی کر دتی۔ تے ہُن آدن والی واڈھی مگروں میں ڈولا ٹور دین دے سر بندھ پیا کردا ساں ۔ جی۔۔۔۔ میرا پنڈ سرحد تے سی جی۔ اسی ”بیتی کھدراں“ دے وسنیک آں جی۔ پر جالو ”سوچک“ رہندا سی ۔ اپنی واہی بیجی سا سُو ۔ ماں نے ٹُونب چھلا بنا لیا سی ۔ تے ماں نے دکا لیڑا لتا بنا سنوار لیا سی ۔ خورشید آپوں وی دُوجیاں کُڑیاں نال بہہ کے ہُن چھوپے نہیں سی پاوندی پر سرہانیاں دے اُچھاڑاں تے پھُل کڈھدی تے کروشئے دے رومال بُندی سی۔۔۔۔ تے جی اوہ رات ایڈی ہنیری سی کہ میں اوہدی چیک سُنی سی پر میں نہ تاں ایس ہنیری رات وچ اوہدا پیو بن سکیا، نہ غیرت والا گھبرو۔ پر ماں آکھدی اے جدوں اوہدے ہتھوں اک جارتی نے خورشید دا ہتھ چھڈا کے دھرُویا اوہدی گلابی چُنی اوہدے پیراں وچ آ ڈگی۔ اِنج لگدا اے اوہدے لیڑے پاٹ گئے سن ۔ پر باجی جان میں حیران تاں ایس گلوں آں کہ اِنی چھیتی اوہدے لیڑے کیویں پاٹ گئے سن کدھرے اوہناں ظالماں نے۔۔۔“ تے اوہ گھبرو چیکاں مار کے

رو دن لگ پیا —

ایہدے مگروں کیمپ وچ مینوں اوہ روز بلدا اخبار اوہدے ہتھ وچ ہوندا تے روز ای ایہہ گل پچھدا "باجی جی! خورشید دا کجھ پتہ نواں لگا اے — ؟ ایس اخبار نوں وچے کیمپاں والیاں پڑھیا اے کہ نہیں۔ پتہ نواں تے تُسی پورم پور دتا ہویا اے — پھیر تُسی دعا کرو خورشید شہید ہوگئی ہووے —۔۔۔۔۔ سُنیا اے بھارت وچ مسلمان قیدی روز ریڈیو تے بولدے نیں۔ ایڈی مہربانی تے کریا جے اوہ بولے تاں مینوں دس دینا۔ میری بھین دا ناں خورشید اے اسی ہیٹی کھیال دے وسنیک آں۔۔۔۔ تے۔"

"تُسی فکر نہ کرو بھراجی! جے خورشید جیوندی ہوئی تاں تہانوں اک واری ضرور اوہدے نال ملادیاں گی۔ تُسی اوہدی ڈولی ٹورو گے۔ فکر نہ کیتا کرو۔" میں تسلی دیندی۔

"پر باجی جیٹھے مان نال تُسی مینوں بھراجی آکھدے او، مینوں دسو کوئی گھنڈا، کوئی مرد اوہنوں بھین آکھ دیوے گا — ؟ مینوں ایہہ ہوکا ہے جاوے گا۔ باجی! ۔۔ تے میرے کول میٹ گھٹ میرے کول ایہدا کوئی جواب نہیں سی۔ تے اوہدی ماں جدوں میرے کول بہہ کے کنبدے کنبدے ہتھاں نال میرا ہتھ پھڑ کے آکھدی "میرے دھیے! میری خورشید دا کجھ پتہ نوں نہیں لگا۔ ہائے میں مرجاواں میرا ہتھ کیوں نہ ٹٹ گیا جیہڑے ہتھوں اوہدا ہتھ چھڈا کے اوہ ظالم لے گئے۔ ہُن دھیے ایہہ میرا پتر میریاں پنج پتراں وچوں اکو اک رب نے رکھیا سی۔ سمجھ کرلے میرے بڑے بیٹے دا کاکا ای ایہہ تیرا ویر — ایہنے جی نوں ہوکا لا لیا ای ایہنوں سمجھائیں۔۔ چنگا۔۔۔

پر میں کے نوں کجھ نہ سمجھا سکدی۔۔۔ کیمپ وچ بے گھر مٹیاراں دے ویاہ ہوندے تاں میریاں نظراں خورشید نوں لبھدیاں پھیر رات دے ہنیرے وچ اوہ میرے کول آکھوندی۔

"جالو بڑا چنگا اے بڑا سوہنا گبھرو — اوہدے گل وچ سونے دا تویت ڈاڈھا پھبدا اے۔

— توں جالو نوں پچھیا اے ناں؟"

"توں جالو نوں ویکھیا اے — ؟" میں پچھدی۔

"آہو! اوہ میرے مامے دا پتر اے۔ پر ہُن۔۔۔ ہُن تاں میں اوہدے سامنے کدی نہیں جاندی۔"

"ہُن کیہ گل اے خورشید — ؟"

"ویکھاں جیویں تینوں پتہ ای نہیں۔ اُنج تاں آکھدی ایں کہ میں کہانیاں لکھدی آں پر تینوں ایہہ نہیں پتہ اپنے منگ دے سامنے ایوں نہیں جائی دا — مینوں رشولاں دسیا سی کہ جدوں بھ

مہندی دے رنگ نال بلدی اگ وانگ ہون۔ ویہڑے وچ ڈھولکی وجدی ہووے۔ پیار لئی زنانیاں لنگھوڑے ماردیاں ہون تے اندر کوٹھی وچ ننھا ننھا چانن ہووے۔۔۔ تے۔۔۔ تے پھیر اپنے مالک نوں ویکھو تاں اوہ کجھ ہور ای جاپدا اے — بھاویں اوہنوں پہلوں کئی واری ویکھیا ہووے۔ ایس گھڑی اوہ اک نویکلی جیہی، سوہنی جیہی، پیاری جیہی چیز وانگ من وس جاندا اے — ایس لئی اوس گھڑی توں پہلوں اپنے منگ نوں نہیں ویکھی دا — میں اوس گھڑی نوں بڑی اڈیکدی آں۔۔ پھیر توں میرے تے اک کہانی لکھیں گی — ؟ پر اڑیے چھڈ ایہناں کہانیاں نوں — اوہ پتہ ای رشماں ٹھیک ای تاں آکھدی ہوندی اے کہ۔۔۔ !"

تے میں چھیتی نال پچھیا" پر رشماں تاں میری نکی ہوندی دی سہیلی اے۔ اسی کچے ویہڑے دی دھریک تھلے ٹاہناں کھیڈدیاں تے کِکلی پاوندیاں ہوندیاں ساں — تے ایہہ ساریاں گلاں میرے نال اوہ کردی ہوندی اے جیہڑیاں توں پئی کردی ایں — توں رشماں نوں کیویں جاندی ایں ؟"

تے اوہنے مینوں پرت کے پچھیا "اڑیے، توں رشماں، عیشاں، سکینہ، ولایت تے نواباں نال رل کے کدی ٹپے نہیں سن گائے ؟"

"ٹپے — ؟ ٹپے بھلا کیہڑی کڑی نوں نہیں آوندے۔ اوہ تاں ہر کڑی، ہر مٹیار دے دل دی صاف سدھی تے سچی آواز نیں — ایتھو میں اوہناں نال رل کے ٹپے گائے سن۔ ہُن وی گاوندی آں"۔۔۔ میں آکھیا۔

"توں کہانیاں لکھن تے ٹپے گاون والی کڑی ہو کے، مینوں ایہہ گل پچھدی ایں کہ میں رشماں نوں کیویں جاندی آں — گل سُن، ساڈے ٹپے کہانیاں سدھراں تے پیڑاں اکو رنگ دیاں اکو جیہیاں نیں۔ ایتھے ہر ٹپے گاون والی مٹیار بھاویں نِکی ہووے، بھاویں وڈی اوہ تیری سہیلی اے تے تیرے نال اوہنے ٹاہناں کھیڈیاں۔ ننھاں چھتے تے ککلی پائی سی۔ ذرا ایدھر ویکھ شرم نال میں لے گلھاں دا رنگ میرا وی تیرے وانگ ای نہیں لال ہو جاندا — تے ایہناں مرداں دیاں بھولیاں کجھ ویکھدیاں نظراں نوں ویکھ کے تیرے وی میرے وانگ نہیں کنب جاندے —؟ توں کے سہیلی کول بہہ کے اپنیاں سجریاں سدھراں دیاں گلاں نہیں کیتیاں۔۔۔ توں۔۔۔؟"

"بس۔۔ بس وی کر اڑیے خورشید۔۔۔ ہُن جان وی دے۔ میں تینوں سیان لیا اے۔ آ — اُٹھ میرے گل لگ جا — آ — آ وی ناں — ۔"

تے رَج خورشید میرے گل لگ کے میرے دل وِچ گئی ___ اوہنا بھرا اُہن کدی کدی آوندا

ہتھوں ہتھ پھدا گلاں کردا، اندر ویکھدا ٹُر جاندا ___ پھیر سُنیا ایس ڈار دیاں اوہ کونجاں جیہڑیاں کھوہ

دھرو کے پہے پنجرے جا ڈکیاں سن، مُڑ آون لگیاں نیں ___ اوس دن سویرے سویرے خورشید

دی ماں تے بھرا میرے ول آ گئے ___ ......

میں اپنی خورشید نوں کیویں ملاں گا باجی ___؟ اوہنے مینوں پُچھیا۔

"جیویں بھرا تے پیو ملدے نیں۔ اوس دھی نوں جیہڑی سج دے ارادے تے گھروں ٹُری

ہووے تے وِچ سمندر دے جہاز نوں اگ لگ جان پاروں پھلوٹے بھرے پینڈے تے پاٹے

لیڑیاں نال مسیت دی جانے والی منجی نے پا کے گھر لیاندی جاوے"

"جی! کیہ آکھیا جے؟" اوہنے حیران ہو کے پُچھیا ___

تے اپنے ورچ ٹرک آون لگ پئے۔ اک قیامت دا سماں سی۔ ساریاں کارگن زنانیاں اگانہہ

ودھ کے اک اک کڑی نوں ٹرک توں لاہوندیاں تے برانڈے وِچ کھلار دیاں جاندیاں پیشے دار

آوندے تے پیو بھراواں کولوں مونہہ لکاوندیاں۔ پر ماواں تے بھیناں نوں ویکھدیاں ای گل لگ

کے ویَن کرن لگ پیندیاں ___ اوہ ساریاں ای چِٹی پُھٹی ہوئیاں سن جیویں وِچھیاں دیاں پیاراں نیں۔

اینے وِچ اک مٹیار نظی چِٹی پُھونی تے ترکے دی سُول توں بے دردی نال دھرو کے لاہی اوہنے

چھتی وانگ۔۔ میں اگانہہ ودھ کے اوہنوں سہارا دِتا۔ تے برانڈے ول ٹُرن لگ پئی۔ اینے وِچ اک

گھبرو، خوشی نال چھال مار کے رُدلا پاندیاں ساڈے ول آیا۔

"ایہہ میری خورشید اے باجی۔۔ اسی ایتھے کھدسال دے وسنیک آں۔۔ تسی صاحب نوں لکھا

دینا جی ___ تسی اندر لے جاؤ سو میں آوندا آں" ___

"اندر ___ خورشید میرے ہتھاں وِچوں نکلدیاں ہویاں آکھیا ___ پھیر میرے ول گھوری وٹ کے

آکھن لگی۔

"ایہہ تاں پاکستان اے ___ مینوں پاکستان وِچ وی اندر ای جانا پوے گا ___ مینوں چھڈ دے ظالمے!"

پر خورشید۔۔۔ اندر تاں تیرا ویر اے۔۔ تینوں جیہن ___

اوہ پاگل کُڑی ٹھاہ ٹھاہ کر کے ہس پئی ___ ...

"بھولیے ___ تینوں پتہ نہیں لگا ___ بھیں بھراواں دا ساک تاں مُک گیا اے تے ایس گھبرو نوں

آکھدے اُہن مینوں کے وی اندر جان دی سدھر نہیں رہی ......!"

اپنا گھر

اعجاز احمد بھٹی

"کرنل تیرا کیہ خیال اے شیر گل ایتھے اک توپ رکھ لوئے گا؟" جرنل نے پُچھیا۔

"جرنل شیر گل ایہناں لوکاں نوں فائر کرن لئی ہر تھاں تے توپ گڈ سکدا اے" کرنل نے جواب دِتا۔

"پھیر ایہو ای اک جا اے جتھوں اسیں ایہناں نوں شکست دے سکدے آں" جرنل نے

سوچدیاں کیہا۔ اوہ جا اک اترائی سی۔ جتھے اوہ کھلوتے ہوئے سی۔ اوہ اترائی پہاڑیاں وِچوں نکلیا

ہویا اک نکا جیہا راہ سی۔ بالکل دسے وانگوں۔ پر بڑا پُر پیچ۔ کِدھرے چڑھائی کِدھرے اترائی۔ کِدھرے موڑ۔

کِدھرے موڑ تے موڑ۔ بڑا ای اوکھا پینڈا کر کے اوس پہاڑی دی چوٹی تے اپڑیا جا سکدا سی۔

تے دشمن نے حملہ کرن لئی اوس چوٹی دی بنا کوئی جا نہیں سی کیوں جے دشمن ایہناں پہاڑیاں

دے اوہلے اک میل بجے تے اک میل پچھے ہتھ ڈیرا لائی بیٹھا سی۔ تے چوٹی دشمن دے بالکل

سامنے۔ دشمن دیاں ساریاں توپاں سوائے اک دے درختاں دیاں جھنڈاں وِچ چھپیاں ہوئیاں سن۔

تے اوہ توپ جیہڑی نظر پیندی سی ایس لئی بے پرواہ سی کیوں جے پیدل فوج نوں اوس تے

گولہ باری کرن توں منع کیتا ہویا سی۔ اوس توپ دے پچھے اک چِٹا دُدھ مکان سی ___ لال تے

پِیلا ___ کُڑیاں دیاں اوہناں دِناں وِچ کوئی وی اوس چوٹی تے توپ گڈنا پسند نہیں کر

سکدا سی ___ جرنل، اک ڈویژن دا کمانڈر سی تے کرنل اک بریگیڈ دا۔ اوہ دوویں دشمن دی ٹوہ

لان لئی ایس پاسے آئے سن۔ جے جرنل نے شیر گل دی گل چھیڑ دِتی۔ تے گل ایتھے آ کے مُکی "ایہو

ای اک جا اے جتھوں دشمن نوں اک چنگی سٹ لائی جا سکدی اے"۔ کرنل جرنل دے فیصلے

تے گھابر جیہا گیا تے کیہا "جناب اوتھے تے اکو توپ لائی جا سکدی اے۔ باراں دے مقابلے

وِچ ___ اکو ___ اکو"۔ "ایہہ سچ اے ___ اک دیلے اک ___ پر سُنیا اے تیرا کپتان شیر گل بڑا بہادر

اے" کرنل نوں رَج جاپیا جیویں جرنل نوں شیر گل دی بہادری تے شک ہووے ___ اوس

چُپ وٹ لئی۔ ابے ایہناں دے گھوڑے دو چار ہتھ ای اگے ودھے سن جے ایہناں نوں

اگوں اک بانکاں تیہناں سالاں دا گھبرو فوجی افسر آوندیاں ملیا۔ اوس سلیوٹ کیتا۔ اوہدا مُکھ

درمیانہ تے اوہ آپ کُھ وانگوں پتلا۔ گھوڑے تے بیٹھا بڑا ڈھلدا سی۔ کپڑیاں ولوں تے اوہ عام جیہا بندہ جاپدا سی پر ایس دے سر تے لے وال، چلکدیاں اکھاں تے تکیاں تکیاں مچھاں توں پتہ لگدا سی کہ اوہ اپنے کم وچ بڑا سیانا ہووے گا۔ اوہ اپنے کپڑیاں توں لاپرواہ سی۔ ایس دی ٹوپی پاٹی ہوئی سی۔ تے کوٹ نوں تلوار دی پیٹی دی تھاں تے ای جڑے بٹن وجے ہوئے سن۔ تے کھُلے کوٹ وچوں اوہدی چِٹی قمیض دسدی پئی سی۔ پر ایس دی لاپرواہی کپڑیاں بارے ای سی۔ اوہ حال وچ رُجھیا ہویا سی تے اوہدیاں چمکدیاں اکھاں "ٹوہ لین والی بِلّی" وانگوں آلے دوالے گھُم رہیاں سن۔ پر اوہدیاں اکھیاں ہر واری اسمان دے اوس حصے تے کڈیاں جاندیاں جس دے تھلے اوہ مکان سی جس دے ساہمنے دشمن دی توپ پئی ہوئی سی۔ اوہ سیلوٹ کر کے لگے ودھن لگا تے کرنل نے اوہنوں اشارے نال ڈک دتا۔

"کپتان شیر گل" اوس کہیا۔ "دشمن دیاں اوس پاسے باراں توپاں نیں تے کدی ایں جرنیل نوں ٹھیک سمجھیا اے تے توں وٹے دی چوٹی تے اک توپ لے کے مقابلہ کرنا شروع کرے۔"

ہر پاسے چُپ جیہی لگ گئی۔ جرنیل دشمن ول ویکھ رہیا سی۔ کرنل شیر گل ول تے شیر گل چِٹا پیلا ہویا اسمان دے اوس حصے ول جس دے تھلے اوہ مکان سی تے جس دے ساہمنے اوہ توپ۔ کُجھ چر مگروں شیر گل بولیا۔

"اوس ——اوس مکان ول؟"

"تینوں تے پتہ اے جے توپاں رکھے رکھے نیں؟"

"تے دشمن تے حملہ کرنا ضروری اے ؟ ایس کم بارے مُڑ سوچیا نہیں جا سکدا؟"

شیر گل دی آواز ٹُٹ گئی۔ تے اوہ پیلا پے گیا۔ اوس نے کمانڈر ول ویکھیا اوہ خورے اپنے خیالاں وچ رُجھیا ہویا سی۔ کُجھ چر مگروں کمانڈر چُپ چپیتا اپنے کیمپ ول مُڑ گیا۔ تے کرنل نوں انج جاپیا جیویں شیر گل نے جرنل دے ساہمنے اوہدی بے عزتی کیتی ہووے —— تے ایس توں پہلاں جے اوہ شیر گل نوں قید کرن دا اوہ حکم دے دیندا شیر گل نے گھوڑے نوں اڈّی مار دتی۔ بگلا اوہدے دوجے پاسے گھوڑے نال بھجیا۔ تے جنگل وچ غائب ہو گیا۔ کُجھ چر مگروں توپچی، توپ تے ہور فوجی اپنے گھوڑیاں سمیت اک توپ لے کے اوس چوٹی ول ودھ رہے سن۔ درے وچوں دھوڑ دا بدل اُٹھیا تے شور نے کن پئی آواز سُنن نہ دتی۔ توپچی تے شیر گل اپنے اسلحے نال لدیا چوٹی ول ودھے تے شور دے گھُمن دے نال ای اوس چوٹی توں دھوئیں دا اک بدل ساہمنے مکان دے اگے پئی

توپ تے جا پیا۔ تے دشمن دیاں توپاں دے مونہہ کھُل گئے۔ اک دا جواب باراں دے رہیاں سن۔ اوہ جیہڑا کُجھ چر پہلاں چُپ وٹی پیا سی —— جاگ پیا ——

ایتھے میں ایہہ دسنا نہیں چاہوندا کہ دوواں پاسے کیہ ہویا بس ایہو سمجھ لوو۔ جے کپتان شیر گل دی توپ نے اگلیاں تے ہر پاسے دھوئیں دے بدل اُڈ پئے —— تے کپتان شیر گل تے اوس دیاں ساتھیاں دیاں سوچاں شعلے ، حیاتی —— لہو —— تے کارنامے موت بن گئے۔

کرنل اپنے کیمپ وچوں نکل کے خبراں آن والی جا تے اُڈیکن لگ پیا —— شیر گل نے اوس نوں بڑا غصہ آیا ہویا سی۔ اوس نے جرنل دے ساہمنے ایس دی بے عزتی کیتی سی۔ تے اوس دے غرور نوں مٹی وچ رول دتا سی۔ کُجھ چر مگروں اوس نے دُور بین نال چوٹی ول ویکھیا۔ تے سوچیا —— خورے شیر گل جیوندا ہووے —— ؟ پھیر ایس نے پیدل فوج ول ویکھیا تے انج جاپیا جیویں پیدل فوج دشمن تے نہیں ہوا وچ گولیاں چلا رہی سی تے یاراں طوفان پیدل فوج توں ہٹ کے اک چوٹی ول ٹُر پئے سن۔ دشمن اگے ودھن لئی پورا ٹِل لایا ہویا سی۔ کپتان شیر گل دے ساہمنے اکو توپ رہ گئی سی جیہڑی اوس مکان دے ساہمنے اپنے دی کھلوتی دھواں اگل رہی سی۔ شیر گل دی توپ دی اوس نوں تباہ کرن لئی قیامت وانگوں ٹُٹ پئی سی۔ کُجھ چر مگروں اک گولہ ٹھیک اوس توپ تے جا پیا تے توپ دے اگے ہوئے گولیاں وچوں کُجھ اوس مکان وچ پئے دھواں بن رہے سن۔

"کیویں ساڈی اک توپ ایہہ قیامت ڈھا رہی اے تے ایہناں دا کیہ حال ہووے ایہناں نوں تے باراں توپاں تباہ کرن نوں تُکیاں ہوئیاں نیں" کرنل نے اپنے نال کھلوتے اک افسر نوں کہیا۔

"توں جا تے اپنے کمانڈر نوں ٹھیک ٹھیک نشانے مارن دی جا کے مبارکباد کہہ" پھیر اوہ ہورشید ول مُڑیا تے ہولی جیہی کہیا۔

"توں ویکھیا سی شیر گل نے حکم منّن وچ کنی سستی دا ثبوت دتا سی؟"

"جی جناب!"

"خیر جو کُجھ ہویا سو ہویا۔ میرا خیال اے جرنل نوں اینا خیال نہیں ہووے گا۔ اوہنوں آپ ای اینا خیال کرنا چاہیدا سی۔ کہ ایہہ کم کرنا اوکھا سی" اوس مہر دے کن کول جا کے کہیا۔ اوسے ویلے اک ہور افسر جرنل ول بھجیا بھجیا آیا۔

"جنرل ۔ کرنل حمید دا سندیہہ اے کہ دشمن دیاں فوجاں ہُن ساڈے سامنے نیں تے اسیں ایہناں نوں تباہ کر سکدے آں۔" جنرل نے ایہنوں غور نال ویکھیا تے کہیا۔

"مینوں پتہ اے۔" گبھرو افسر دے چھیتی چھیتی گل کرن توں پتہ لگدا سی کہ اوہ گھابریا ہویا اے۔

"جناب ۔ کرنل حمید تے حملہ کرن دی اجازت منگدا اے۔"

"کرنل نوں میرا سلام کہنا تے جواب دینا کہ جنرل دا گولی نہ چلان دا حکم برقرار اے۔"

گبھرو افسر نے سیلوٹ کیتا تے چھیتی نال اودھر بھجیا ۔ کرنل نے اپنے پیر زمین تے مارے تے پھر دشمن دیاں توپاں ول ویکھن لگ پیا۔

"کرنل۔" نال کھلوتے افسر نے ہولی جہی کہیا۔

"میرا خیال اے کہ تہانوں اصل گل دا پتہ نہیں ۔ تہانوں پتہ اے کہ شیر گل سامنے دے پنڈ دا رہن والا اے؟"

"نہیں تے!"

"میں سُنیا اے کہ پچھلیاں گرمیاں وچ کمانڈر نے سامنے والے پنڈ وچ ڈیرہ لایا سی تے اوہ آپ شیر گل دے گھر ٹھہریا سی۔"

"بس!" کرنل نے اوس نوں ٹوک دتا۔

"توں سُنیا اے؟"

تے اوس ویلے اک گولہ چوٹی تے پئی توپ وچ پھٹیا تے دھوئیں بناں کجھ نہ نظر آیا۔

"ویکھو۔" کرنل چیکیا۔

پر جد دھواں اسمان ول اُڈ گیا تے چوٹی نظر آن لگی ۔ اک شور جیہا ہویا تے اک فوجی توپ اوتھے پئی نظر آئی ۔ تے اوہ پھیر گلاں کرن لگ پئے۔

"سنیا اے۔" فوجی افسر نے کرنل نوں کہیا۔

"شیر گل دی ووہٹی بیمار سی۔" اوہ کجھ چر چُپ رہیا تے کہیا۔

"ایہہ بڑے دُکھ دی گل اے کہ شیر گل نوں ای دشمن تے حملہ کرن دا حکم دتا گیا اے!"

کرنل اوس پتھر توں تربھک کے اُٹھ کھلوتا تے غصّے نال کنبدیاں اوس افسر نوں کہیا۔

"توں ایہہ کہانی کیہے بندے کولوں سُنی اے یا جھوٹے کولوں ۔۔۔؟"

"میں ایہہ دسنا نہیں چاہوندا کہ ایہہ کہانی مینوں کتھوں پتہ لگی پر کدی ایہہ جھوٹ ہووے

تے جو چور دی سزا اوہ میری۔" تے کرنل اِک دم افسراں دی ٹولی ول ودھیا۔

"لیفٹیننٹ احمد۔" اوس نے آواز ماری ۔ ٹولی وچوں اک بندہ کرنل ول بھجیا تے کہیا۔

"جناب ۔ اوہ شہید ہو چکے نیں ۔ حکم ۔۔ میں کیہ کر سکدا آں؟"

"جا تے جا کے گولہ باری نوں ڈکن دا حکم سُنا ۔ ٹھہر ۔ میں آپ ای جاندا واں۔"

کرنل نے گھوڑے نوں اڈی ماری تے ہوا وانگوں اترائی ول بھجیا ۔ اوتھے اپڑ کے اوس نے عجیب نظارہ ویکھیا ۔ چوٹی دی نیویں تھاں تے چار تباہ ہوئیاں توپاں پئیاں سن تے مرے ہوئے بندیاں دا ڈھیر لگیا ہویا سی ۔ چوٹی تے اپڑن لئی بندیاں نوں لاشاں دے بناں کوئی چارہ نہیں سی ۔ کجھ آخری دماں تے سن تے کجھ بچے زخمی ۔ کرنل نے جھاڑ وچ گھوڑے نوں بندیاں دے اُتے بھجا دتا ۔ تے چوٹی تے اپڑ کے ملٹری تجربے وچ اک نویں شے ویکھی ۔ توپ دے مونہہ وچوں لہو وگ رہیا سی ۔ تے سارے فوجی اپنے کماں تے ایس طرح جُٹے ہوئے سن جیویں قیامت ٹُٹ پئی ہووے تے اوہ اعمالاں دا حساب دے رہے ہون ۔ کرنل نے اک دے سر نوں ہتھ لایا تے اک دم اوس نے توپ وچ اپنے آپ نوں ڈھا لیا ۔ اوس سمجھیا اوہنوں گولی لگ گئی ۔ اوسے ویلے اِک ہور کالا بھوت جیہا اوس دی جا لین نوں اگے ودھیا ۔ اوس دے متھے وچوں لہو وگ رہیا سی ۔ تھوڑے چر تیکر کرنل کھلوتا اوہناں دے کم وچ ایس طرح رُجھے ہویاں نوں ویکھن لگ پیا ۔ خورے توپ وچ پانی گھٹ گیا سی یا جلدی وچ اوہ اوہنوں پانی دینا بھُل گئے ۔ اوس بندے نے اِک دم اپنی بانہہ چیری تے لہو پانی والی جا تے پا دتا ۔ کرنل نوں توپ دے مونہہ وچوں لہو نکلن دی وجہ سمجھ وچ آ گئی ۔ کرنل اگے ودھیا تے گرجیا۔

"گولہ باری بند کر دیو۔"

دشمن دیاں توپاں تے پہلاں ای چُپ کر گئیاں سن اِک توپ کدی کدی اک گولہ اوہناں ول سٹ دیندی سی ۔ ایس توپ دے چُپ کرن مگروں اوہ وی چُپ ہو گئی تے ایہناں نے اوس وادی تے قبضہ کر لیا ۔ ہر پاسے فاتح فوجی اپنی اپنی تھکاوٹ لاہن لئی بھُلدے پئے تے کجھ بیٹھے گلاں کر رہے سن ۔ دشمن دے ہتھیار سُٹے جیہے آلے دوالے وکھرے پئے سن تے کیتے کیتے تھاں وچوں آخری دماں تے شعلے تے گولے کدی کدی دھوئیں دی اِک تکی تے لمی لکیر بن کے نظر آ جاندے سن۔

رات نے اپنے والاں نوں کھولیا تے کرنل اپنے جرنل نال اوس مکان ول ودھیا کیوں جے باہر میدان وچ پئے رہن نالوں ٹٹی پھٹی چھت تریل توں کجھ تے بچا سکدی سی۔ رات دے کھانے دے ویلے سارے فوجی افسر کھانے والی میز دے آلے دوالے بیٹھے سن جے اردلی گھابریا ہویا آیا تے کرنل نال گل کرن دی اجازت منگی۔

"صاحب۔ تہ خانے وچ کوئی بندہ اے۔ میں مکان نوں ٹولدا اوتھے اپڑیا تے ویکھیا۔"

کرنل اٹھ کھلوتا تے موم بتی لے کے اردلی نال ٹر پیا۔ سارے افسر اوہدے نال سن۔ جرنل اوس دے پچھے پچھے۔ پوڑیاں لہہ کے کرنل نے موم بتی اگے کیتی تے اوس نوں دسیا اک بندہ ــ کالا بھوت جیہا ــ جس دی داڑھی زمین نال لگ رہی سی۔ کرنل تھوڑا چر سوچدا رہیا تے پھیر اگے ودھیا ــ تے ویکھیا کہ اوہ داڑھی نہیں سی بلکہ اک زنانی دے گُھٹے وال سن ــ جس نوں اوس بندے نے بانہواں وچ لیا ہویا سی تے جس دیاں بانہواں وچ اک بال سی۔ اوس بندے نے زنانی دیاں بُھماں تے بُلھ رکھے ہوئے سن زنانی موئی ہوئی سی۔

کرنل نے کجھ سوچیا تے چھت ول ویکھیا۔ تے ہولی جیہی کہیا۔

"ایہہ چھت بم پروف نہیں ــ" کرنل دی آواز تے ودے افسراں دی گُھسر پھسر دی وجہ توں اوس بندے نے سر چکیا۔ کرنل نے ویکھیا تے اک قدم پچھے ہٹیا ــ اردلی دو قدم ــ اوہ بندہ کالا بھوت جیہا سی۔ اوہدے بُلھ پچھے ڈُدھ سن تے اوہدے متھے وچوں لہو وگ رہیا سی کرنل نے گرج کے پچھیا۔

"ایتھے کیہ کر رہیا ایں؟"

"ایہہ گھر میرا اے" اوس نے ہولی جیہی تے ادب نال کہیا۔

"تے ایہہ؟" کرنل نے زنانی تے بال ول اشارہ کرکے پچھیا۔

"میری ووہٹی تے میرا بچہ ــ میرا ناں شیر گل اے!"

(ماخوذ)

ایس خانم وتوں "پنجابی لغت"

الف دی بی ۱۵۲ صفحیاں تے نکی اے — مُل ۹/۵۰ روپے

کتاب	لکھاری	مُل
۴۔ نماں نماں دیوا بلے	آغا اشرف	۳/-
۵۔ دو رنگ	صوفی تبسم	۲/-
کہانیاں		
۱۔ ڈونگھیاں شاماں	نواز	۲/۵۰
۲۔ ادبی افسانے	جوشوا فضل الدین	۲/-
۳۔ اجوکی کہانی	آصف، خالد، شہباز	۳/-
۴۔ دل دیاں باریاں	عبدالمجید بھٹی	۲/۵۰
۵۔ دو ورولے	آغا اشرف	۳/-
۶۔ گلی دی گڈی	حنیف چودھری	۲/-
ناول		
۱۔ پربھا	جوشوا فضل الدین	۱/۵۰
۲۔ ٹھیڈا	عبدالمجید بھٹی	۳/۵۰
۳۔ دیواں تے دریا	افضل احسن	۱/-
لوک ادب		
۱۔ من دی موج	ساجد علوی	۱/۵۰
۲۔ پنجاب دے لوک گیت	نازش ارسالو	۴/-
۳۔ پوٹھوہاری لوک گیت	کرم حیدری	۲/-
۴۔ پنجابی لوک گیت	——	۵/-
۵۔ پنجابی لوک کہانیاں	شفیع عقیل	۲/۵۰
۶۔ سرائیکی لوک گیت	ڈاکٹر مہر عبدالحق	۴/-
کجھ ہور		
۱۔ انجیل شریف (نظم)	جوشوا فضل الدین	۵/-
۲۔ پنجابی قصے فارسی زبان میں (پہلی جلد)	ڈاکٹر محمد باقر	۹/-

کتاب	لکھاری	مُل
۳۔ پنجابی قصے فارسی زبان میں (دوجی جلد)	ڈاکٹر باقر	۲/۵۰
۴۔ ہیر وارث شاہ	شیخ عبدالعزیز بار ایٹ لا	۸/-
۵۔ کلیات بلھے شاہ	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۷/-
۶۔ پنجابی ادب تے سالک	ڈاکٹر عبدالسلام خورشید	۱/۵۰
۷۔ احسن القصص	مولوی غلام رسول	۲/-
۸۔ کافیاں شاہ حسین (اردو ترجمہ)	عبدالمجید بھٹی	۲/-
۹۔ چٹھیاں دی وار (پیر محمد)	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	-/۷۵
۱۰۔ مرزا صاحباں پیلو		
کنے سر رچرڈ ٹیمپل دا انگریزی ترجمہ		۱/-
۱۱۔ سیف الملوک	میاں محمد	۴/-
۱۲۔ کلیات ہدایت اللہ	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۱/-
۱۳۔ کلیات حیدر علی	" " "	۱/۵۰
۱۴۔ پنجابی شکوہ (ڈاکٹر اقبال دی نظم دا ترجمہ)	پیرزادہ فضل احمد فاروقی	۱/-
۱۵۔ مرزا صاحباں (حافظ برخوردار)	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۱/۵۰
۱۶۔ ہجل فریدی	——	۲/-
۱۷۔ ست پھل	(مولوی غلام رسول) عالمپوری علوی	۱/-
۱۸۔ پنجابی دی پہلی کتاب	چھیویں لئی	-/۹۵
۱۹۔ پنجابی دی دوجی کتاب	ستویں لئی	۱/۷۴
۲۰۔ پنجابی دی تیجی کتاب	نویں دسویں لئی	۲/۸۶
۲۱۔ پھلواڑی	انٹرمیڈیٹ لئی	۵/۲۰
۲۲۔ لہراں	بی۔ اے	۲/-

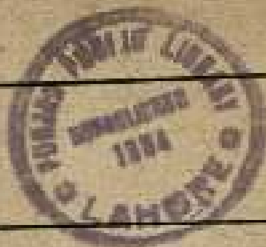
مکتبہ پنجابی ادب۔ سنت نگر۔ لاہور

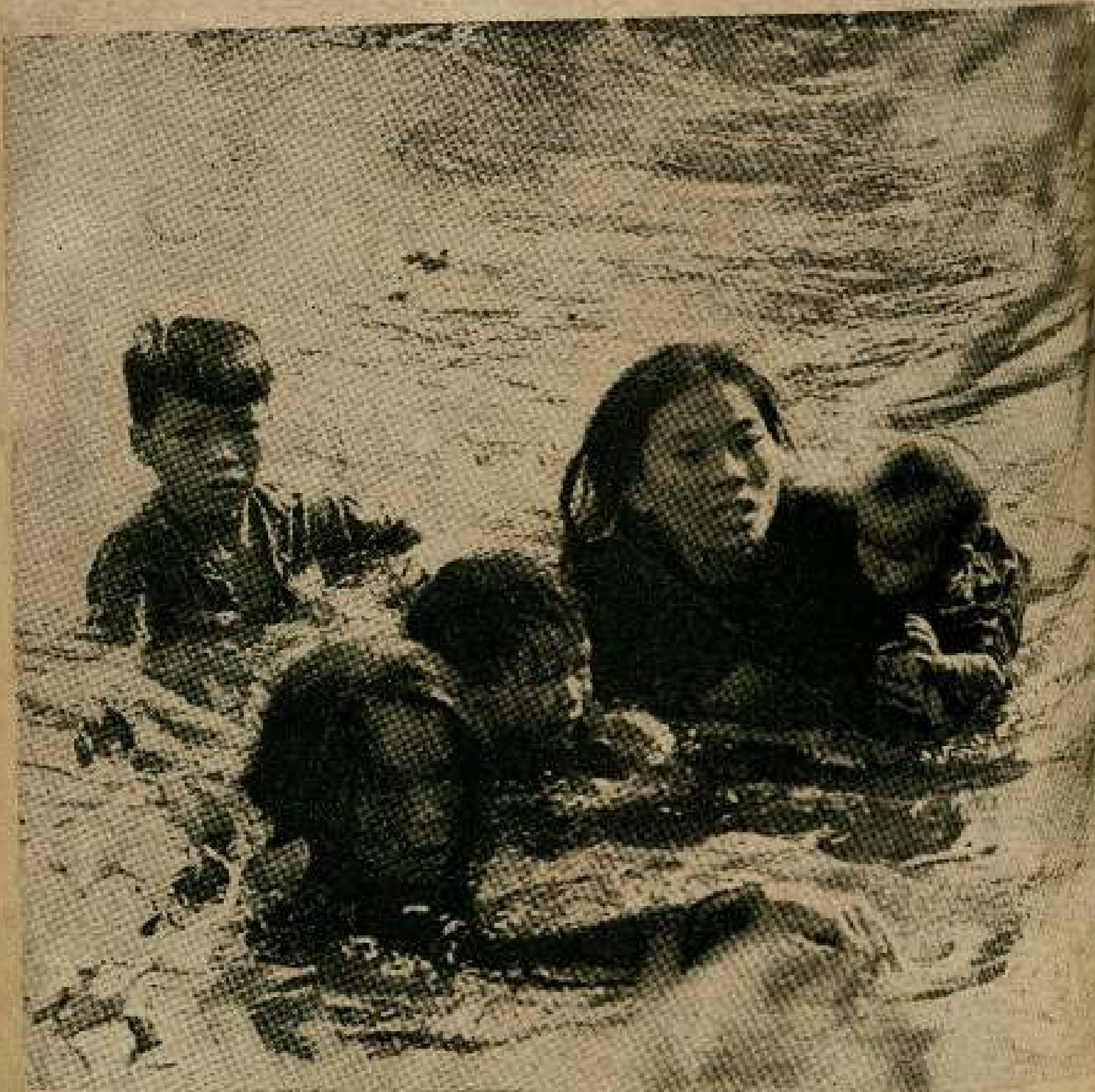
جانباز مرزا

گیت

ایس جان دا نہیں اعتبار گُڑے
ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے

جی بھر کے تک لے شاخاں نوں دل کھول کے ویکھ لے باغاں نوں
مُڑ آنی نہیں بہار گُڑے ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے
ڈاہ چرخا پُور مُکا جلدی اُٹھ کملیئے سیس گوندا جلدی
کر وقت نہ اپنا خار گُڑے ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے
اُٹھ گیت سُہاگ دے گالے توں نالے مُکھڑا شام منالے توں
پھیر ٹُٹ جائی اُوں تار گُڑے ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے
تیرا اُٹھنا بہنا ترنجناں دا تیرا رہنا سہنا ترنجناں دا
ایہہ ہونا نہیں ہر بار گُڑے ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے
تک سُورج سر توں لہندا ای اجے کم تیرا کتناں رہندا ای
نہیں کردا وقت اُدھار گُڑے ایہہ چانئی اوہ دن چار گُڑے
جانباز دی گل چ نہ آویں توں ایویں وقت نہ اپنا ونجاویں توں
ایہہ آدی اول بیکار گُڑے ایہہ چانئی اوں دن چار گُڑے

ویت نامی عوام جس دکھاں درداں دے سمندر وچ غوطے کھا رہے نیں اوہ اسیں مظلوم ورواراں دے مونہاں توں لبھدا پیا اے ۔ اوڑک ایہناں مظلوماں ای ویت نام وچ امریکی سامراج دا مسان بنانا اے

May. 1966 Regd. L

Monthly
PUNJABI ADAB
Lahore

اجو کی کہانی

(پنجابی کہانیاں دا انتخاب)

ترتیب دین آلے

محمد آصف خان ★ خالد لاہوری ★ شہباز ملک

پنجابی دی نئی کہانی اج کتھے کو اے ؟

اجو کی کہانی ایہدا ٹھکدا جواب دیندی اے ۔ ایس چون نوں پڑھ جائیے تاں ایہہ سچا نکھر کے ساہمنے آوندا اے کہ اج دی نئی کہانی اپنے تراں دیاں دوجیاں زباناں دی نئی کہانی توں کسے پکھوں وی نتانی تے ہتول نہیں ۔ ایہدے وچ ہر خیال نوں سوھنے تے اثر بھرے انگ وچ بیان کرن دی طاقت اے ۔

پاکستان وچ نئی کہانی دی ایہہ پہلی چون اے ۔ ایہدے وچ پاکستان تے بھارت وچ لکھی جارہی پنجابی کہانی نوں نالو نال رکھ کے دواں پاسیاں دے لکھاریاں نوں اک دوجے دے نیڑے کرن دا آدم کیتا گیا اے ۔

ملن دا پتہ

ادبستان ۔ چوک لکشمی ۔ میکلوڈ روڈ لاہور

مل - - - - - - - - - - - - - - - - ... روپے

پنجابی زبان تے کلچر دا نمائندہ

پنجابی ادب لاہور

جولائی سنہ ۱۹۶۶

نگران : صوفی تبسم

ادارہ

راحت نسیم ملک

خالد لاہوری

ناشر: محمد عبداللہ خاں، سنت نگر لاہور
پرنٹر: محمد طفیل، نقوش پریس لاہور

اک پرچہ: ۵۰ پیسے — ورھے لئی: ۶ روپے

— پرچہ سکولاں تے کالجاں لئی منظور اے —

جلد ۷
شمارہ ۷

ایس پرچے وچ

پہلی گل

ویت نام

ہنوئی تے ہائی فونگ دیاں شہری آبادیاں اتے امریکیاں دی بمباری بارے ساری دنیا وچ لوکاں نے احتجاج تے نفرت دا اظہار کیتا اے۔ ایہو ای نہیں سگوں امریکی سامراج دے سکے بھرا برطانیہ دے وزیر اعظم ہیرالڈ ولسن نے وی تشویش ظاہر کیتی اے۔ پر امریکن گھوڑے تے شرم دا پانی کتھے ٹکدا اے۔ ڈین رسک نے منیلا وچ بڑا آکڑ کے بیان دتا اے کہ ہن ویٹ نام وچ امریکی فوجیاں دی تعداد دس لکھ تائیں اپڑ جائے گی۔ ارشاد ہویا اے پئی ساڈی بمباری بارے چین نے اوہ ردِ عمل ظاہر نہیں کیتا جیہدی توقع کیتی جا رہی سی امریکی وزیر خارجہ دا ایہہ احمقانہ بیان سامراج دی ذہنی پنیچ دی بڑی واضح تصویر اے — چین دے متوقع ردِ عمل توں امریکہ دی مراد سوائے ایہدے کیہہ ہو سکدی اے پئی چین ویت نام وچ کھا تے اوہدے مونہہ دو مونہہ ہو کے آ بھڑے تاں جے ساری انسانیت نوں ایٹمی جنگ دے خطرے وچ پا کے ایس درندہ صفت حکمران ٹولے نوں اپنے وحشی پن دے مظاہرے دا موقع مل سکے۔ ناگاساکی تے ہیروشیما وچ انسانی تہذیب دی رت نال ہتھ رنگن والیاں دے بلھ پھر انسانی لہو دے ترہائے جاپدے نیں۔ پچھلے صدارتی انتخابات وچ بیری گولڈ واٹر جیہی جنگ پسند ذہنیت دی تصویر بن کے لوکاں دے ساہمنے آیا سی، اونہوں ہران والی شخصیت اس توں وی دو ہتھاں ودھ کے انسانیت دشمن ثابت ہو رہی اے۔

امریکہ دے دس لکھ سپاہی ویٹ نام وچ کرن گے کیہہ؟ جارحیت دے خطرے وچ گھرے ویٹ نامیاں دی حفاظت — بے نا

سکیاس دی مثالی حماقت دا نمونہ۔ جمہوریت دے ایہہ علمبردار اک دلیس نوں اوہدے اپنے ای عوام دے ہتھوں بچان لئی اوہدے شہراں اُتے بم سٹ رہے نیں۔ مشہور امریکی صحافی آرٹ بکوالڈ نے ایہدے بارے اک اَت سوادلا کالم لکھیا اے۔ ایس کالم وچ ویٹ نام وچ لڑن والے دو امریکیاں دی گل بات دسی گئی اے۔ ویٹ نامیاں دی حفاظت، لئی گئے ہوئے ایہہ فوجی اک دوجے نوں مبارک باد دیندے وکھائے گئے نیں پئی ہن ہر امریکی دستے نال اک ویٹ نامی باشندے نوں رکھن دا سربندہ وی کیتا جا رہیا اے!

ویہویں صدی وچ ست سمندر پار آ کے دوجے ملک وچ ظلم کرنا انسانی قدراں نال کھلم کھلا غداری اے۔ امریکہ ویٹ نام وچ بالکل ناجائز طور تے ہی جا بیٹھا اے۔ ایس حقیقت نوں منن والیاں وچ یو۔این او دے سیکرٹری جنرل او تھانٹ وانگ دے بندے وی شامل ہن۔ ایس امن دشمن حکمران ٹولے نوں پتہ ہونا چاہیدا اے پئی آزادی دیاں تڑکاں ایہہ دبایاں نہیں دب سکدیاں۔ ویٹ نام بہر حال ویٹ نامیاں دا اے۔ اوہ ہر لحاظ نال اپنی قسمت دا فیصلہ آپ کرن دا حق رکھدے نیں۔ جانسن حکومت نے اپنی حماقت دے کسّتے وچ آ کے اپنی کریہہ صورت سب دیاں اکھاں وچ ننگی کر دتی اے۔

امریکہ دا ویٹ نام وچ کیہہ مفاد اے؟ ایہہ گل کوئی لکی چھپی نہیں امریکہ ایسیا دلیس دے لوکاں دی ہک تے جرنال ہو جا کے چین دے گرد اپنے گھیرے نوں پکا کرنا چاہوندا اے۔ ہن گل ایتھے اک کیت دشمنی توں سِوا کے چین دشمنی تائیں جا اپڑی اے۔ اپنی ایسے سیاسی پالیسی پاروں امریکہ ساڈے پچھلے دناں جنگ دی بھٹی وچ جھونک چکیا اے تے ایہدے ایجنٹ اجے وی ساڈیاں کمزوریاں توں فائدہ اٹھا کے پاکستان نوں ختم کرن تے تلے بیٹھے نیں تاں جے پنجاہ کروڑ چینیاں دے خلاف لڑن لئی اکھنڈ بھارت دی پنجاہ کروڑ نفری سامراج دے ہتھ آ سکے — اسیں ایس مذموم کوشش دے خلاف

بڑی کامیابی نال ڈٹے ہوئے آں۔ گویا اسیں ویلے ویٹ نامی نے اسیں اگو سامراجی حکمت عملی دا نشانہ آں۔ اِج ایہہ ساڈا فرض بن جاندا اے پئی اسیں اسیں سانجھے دشمن دے خلاف ویٹ نامی حریت پسنداں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے لڑیئے۔

ویٹ نامی حریت پسنداں دا مطالبہ وی اوہو اے جو کشمیریاں دا اے۔ حق خود اختیاری محض اک سیاسی مسئلہ نہیں، ساڈی جاچے ایہہ اک انسانی مسئلہ اے۔ اسیں کشمیر دی تحریک آزادی دی حمایت کر کے ایس سلسلے وچ انسانی حقوق دی سربلندی لئی لڑ چکے آں تے ساڈے ویٹ نامی بھراواں نوں وی دنیا دی کوئی طاقت اپنے حق منگن توں نہیں روک سکدی

امریکہ دنیا دی سیاست وچ اپنا پلہ بھاری رکھن واسطے جو حماقتاں تے مجنونانہ حرکتاں کر رہیا اے، اس دی سزا اوہنوں بھگتنی پئے گی۔ محض اپنا ناں وڈا کرن واسطے ساری نوع انسانی نوں خطرے وچ پا دینا صرف جانسن ورگے اندھراتے دے مارے ہوئے شخص نوں سوجھدا اے۔ ہور تے ہور ہن امریکی قوم وی ایہناں پالیسیاں دے خلاف ہو گئی اے۔ جانسن دیاں کرتوتاں بارے عام لوکاں دی رائے کیہو جہی ہو سکدی اے۔ ایہدا اندازہ ایسے گل توں لا لو پئی اک طالب علم نے وائٹ ہاؤس اک تار گھلیا اے کہ اوہ صدرِ امریکہ نوں پاگل خانے داخل کرا کے اوہدے علاج دا خرچ برداشت کرن نوں تیار اے۔

انسانی قدراں تے عالمی امن دے خلاف ایسی غداری اتے نفرت دا اظہار 'پنجابی ادب' ولوں پہلوں کیتا جا چکیا اے (ستمبر ۱۹۶۵ء) تے ہن پھر اسیں سامراج دے خلاف آزادی دیاں تحریکاں دی حمایت دا اعلان اپنا فرض جاننے آں — حق گل ایہہ اے پئی اسیں ویلے ساری پنجابی دانشور جانسن تے مکنامارا نوں انسانیت دا مجرم قرار دین وچ لارڈ برٹرینڈ رسل دے نال ہاں۔

راحت نسیم ملک

جیون مرن دی نظم

(ویٹ نامی سورمیاں دے ناں)

راحت نسیم ملک

(۱)

ایہہ اوہ پل ہے
جد پرچھانواں
لاشیاں دی کندھ دے اوہلے
بہاں بھار کھڑے بندے توں
ناں پچھ لیندا اے؟
جیہڑی کوکھ وچ لوک سرنگ بیج کے
انسانی لاشاں دیاں فصلاں کٹن
اس نوں ایہہ کد یاد آندا ہے:
— سورج دی تے میری جم بھوں ہے! (ا)
جیہڑی پُک دے دُدھ وچ بو
بارود دی ہووے
اس تے پلیا بال کیہ جانے،
بندے دا اک ناں سکھ وی ہندا اے
پرچھانویں دی برچھی تکھی!

(۲)

ایہہ اوہ پل ہے
جد تختیاں اُپر ننگے پیریں ٹُردا
بندہ کلا رہ جاندا ہے

میرے نال لہو دیاں لہراں اُپر
سنگت کون کرے گا —
کنڈھے اُپر گڈیا آزادی دا بُت (ب) جلا کے جانے
پانی اندر ڈب کے سورج
پھر کیہہ اُگدا اے

(۳)

ایہہ مری کپ دی دھرتی ہے، بجرا رسالو
ڈالر چوپٹ:

ایتھے دسدے
سچ دی بازی جتن والے
مر کدے نہیں منگدے؟
ایہہ اوہ پل ہے
جد طوفان دا جھولا دے کے
شینہہ جواناں دی رت منگن والی بلا نوں
تیری برچھی سہنی پیسی!

ا۔ ویت نام: سورج دا دیس

ب۔ امریکن مجسمہ آزادی

جنگ

(ویت نامیاں دا گیت)

باغ حسین کمال

جنگ، بیجھڑی—

رات ہنیری

خون تے اگ

دُکھ پرچھانواں

وسدی زہر،

بن گئی اے اج—

رنگلی پوہ

گُل گُلزار

سُکھ سُنیہوڑا

جیون لہر

شاہ لطیف بھٹائیؒ

دی پنجابی شاعری

رشید احمد لاشاری

(ایس مضمون وچ اُٹھائے گئے نکتیاں بارے اپنی رائے کسے وی زبان جیویں انگریزی، اردو، سندھی، پنجابی وغیرہ وچ لکھ کے گھلو۔ عام دعوت اے۔ ادارہ)

زمانے دے انقلاب نوں وڈی اہمیت حاصل ہوندی اے۔ معولی توں معولی سیاسی تبدیلی نال نہ صرف ملاں دے نقشے بدل جاندے نیں سگوں اوتھوں دیاں تہذیباں تے زباناں وی کجھ ایس طریقے نال تغیر پذیر ہوندیاں نیں کہ چند صدیاں مگروں ایہہ تصور ہی نہیں کیتا جا سکدا کہ کسے زمانے وچ ایہہ ساریاں تہذیباں تے زباناں کسے اک ملک تے اک زبان اُتے مشتمل سن۔

زمانے دے ایس عالمگیر تغیرات توں ساڈے مغربی پاکستان دا علاقہ وی محفوظ نہیں رہ سکیا۔ جو کسے زمانے وچ صرف "وادی سندھ" دے ناں نال مشہور سی تے اوس دے وچ سندھ تے پنجاب تے سندھی تے پنجابی دا کوئی وکھرا تصور موجود نہیں سی۔ یعنی اکو ملک سی، اکا قوم سی تے اکا زبان صرف مقامی لہجیاں تے بولیاں دا فرق سی۔

تسی ویکھ کیوں جاندے او؟ مغربی پاکستان دے عظیم المرتبت صوفی شاعر حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ (ولادت ۱۶۸۹ء وفات ۱۷۵۲ء) دے زمانے وچ سندھی تے پنجابی زبان وچ کوئی خاص وکھریواں نہیں سی۔ اوس ویلے سندھ اُتے کلہوڑا قبیلہ حکمران سی تے بہاولپور تے ڈیرہ غازی خان دے پنجابی علاقے وی سندھ دی راجدھانی وچ شامل سن۔ کلہوڑا قبیلے دی مادری زبان "سرائیکی پنجابی" سی تے سندھ دے لوک پنجابی بولنا اپنے واسطے فخر دا اوہدن تے سلطانی تقرب دا ذریعہ سمجھدے سن۔ ایہناں تاریخی شواہد دی بنا اُتے ایس گل توں ہرگز انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ پاکستان دے بین الاقوامی صوفی شاعر بھٹائیؒ صرف سندھی زبان دے شاعر سن تے اوہناں نے پنجابی دے وچ کوئی کلام نہیں لکھیا۔ سگوں ایہہ اک حقیقت اے کہ بھٹائیؒ وی پچھلے سرسچ تے دوجیاں برگزیدہ سندھی شاعراں وانگ نہ صرف سندھی دے سگوں پنجابی دے وی عظیم شاعر سن ساڈے کول ایس دے ہیٹھ لکھے ثبوت موجود نیں:-

۱- لطیف بھٹائیؒ اک وڈے توں وڈے سیاح سن۔ تذکرہ نگاراں نے اوہناں بارے ملتان دے سفر دا ذکر وی کیتا اے تے نال نال ایس گل نوں وی بیان کیتا اے کہ آپ سندھ دے شمالی علاقے خیرپور، گھوٹکی

تے بہاولپور تک آوندے جاوندے سن - ایس پاروں ایہہ کدی نہیں ہو سکدا کہ ایہناں علاقیاں وچ متواتر آون جاون دے ہوندیاں حضرت شاہ بھٹائیؒ ہوری پنجابی زبان توں اُکّے ناواقف سن -

شاہ بھٹائیؒ دے سوانح نگار ایس گل اُتے وی متفق نیں کہ شاہ بھٹائیؒ دے دربار وچ اٹل تے چنچل دلی دے دو وڈے موسیقار رہندے سن تے ایہناں دے مشورے نال شاہ بھٹائیؒ نے اپنے کلام دی بنیاد سُراں یعنی راگاں اُتے قائم کیتی تے نال نال اپنے خالص سندھی راگ وی ایجاد کیتے پر اوہناں دے ڈھیر راگ ایہے سن جیہناں وچ پنجاب دے عظیم المرتبت صوفی شاعر شاہ حسینؒ نے وی کافیاں کہیاں نیں - مثلاً: سُر کلیان - سُر رام کلی - سُر سورٹھ - سُر بلاول وغیرہ -

اٹل تے چنچل دے متعلق جو متواتر روایت اے ، اوس توں سانوں ایہہ پکا ثبوت مل جاندا اے کہ حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ پنجابی زبان توں چنگی طرح جانوں سن تے اوہناں نے ڈھیر ساریاں پنجابی شاعراں دا کلام حفظ کیتا ہویا سی - کیونکہ اٹل تے چنچل جے دلی توں ٹُر کے سندھ وچ آئے ہوون گے تاں اوہناں ویلے ریل گڈیاں تے ہوائی جہاز موجود نہیں سن جو سرگھی ویلے دلی توں نکلے تے ڈیگر نوں سندھ اپڑ گئے پر اوس ویلے دلی توں سندھ آون دا عام رستہ لاہور والا شاہی رستہ سی - ایس پاروں ایہہ یقین نال کہیا جا سکدا اے کہ اٹل تے چنچل دلی توں چل کے لاہور آئے - اوتھے کافی عرصہ شاہ حسینؒ - بابا بُلّھے شاہؒ - بابا شیخ فریدؒ تے ہور بزرگاں دیاں درگاہاں اُتے اپنے فن دا مظاہرہ کردے رہے - اوتھوں ٹُر کے ملتان آئے - تے اوتھے دے پنجابی شاعراں دا کلام حفظ کیتا تے اوس کلام نوں اپنی موسیقی دے اظہار دا ذریعہ بنایا - ایہو ای وجہ دووَیں موسیقار پنجاب دی شاعری تے موسیقی نوں اپنے پلّے وچ اچھی طرح سمو کے سندھ وچ آ کے آباد پذیر ہوئے تے شاہ بھٹائیؒ نوں ایہہ موقعہ ملیا کہ اوہ پنجاب دی شاعری تے موسیقی نوں اکٹھ رلا کے سندھی شاعری تے موسیقی نوں اپنی اصلی تے فطری صلاحیتاں دی بنا اُتے بین الاقوامی شہرت دلا سکن -

ہُن باقی ایہہ سوال رہ جاندا اے کہ شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ اگر پنجابی شاعری دے وڈے ماہر سن تاں پھیر اوہناں دے مجموعہ کلام یعنی "شاہ جو رسالو" وچ اوہناں دا پنجابی کلام کیوں نہیں ملدا؟ ایس اعتراض دا جواب خود "شاہ جو رسالو" دی تاریخی بحث وچوں دتا جا سکدا اے -

شاہ بھٹائیؒ دے سارے سوانح نگار ایس متواتر روایت اُتے متفق نیں کہ شاہ بھٹائیؒ نے اِک مرتبہ جذب دی حالت وچ آ کے اپنے کلام دا سارا قلمی مواد اپنے پنڈ "بھٹ شاہ" دی لاگی ڈھنڈ (جھیل) کراڑ وچ ڈُبو چھڈیا - ایس گھڑی جد اوہناں دے فقیراں نے ایس بیش بہا خزانے دے ضائع ہوون اُتے بے حد افسوس دا اظہار کیتا تد آپ نے فرمایا کہ "گھبراؤ نہیں تساں نوں ایس چیز دی لوڑ اے تاں ساڈی مریدنی مائی نعمت نوں

ساڈا سارا کلام یاد اے - اوس توں پُچھ کے دوبارہ قلمبند کر لوو - بس شاہ صاحب دے ارشاد نال فقیراں نے مائی نعمت توں پُچھ کے شاہ دا سارا کلام اک تھاں اکٹھا کر چھڈیا تے اوس نسخے دا ناں "گنج شریف" رکھیا - جو ایس وقت وی شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ دے دربار اُتے اصلی قلمی حالت وچ محفوظ اے - ایس "گنج شریف" دے وچ جتھے اوہناں دا سندھی کلام قلمبند اے - اوتھے اوہناں نال منسوب ڈھیر سارا پنجابی کلام وی لکھیا ہویا اے پر ایہہ پنجابی کلام اِک تاں قدیم سندھی رسم الخط وچ اے - تے دوجا صحت لفظی دے لحاظ نال اوس دے وچ حد توں زیادہ غلطیاں نیں - تیجی گل ایہہ اے کہ ایہہ پنجابی کلام اکثر پنجاب دے وڈے وڈے شاعراں جیویں: - شاہ حسینؒ - سلطان باہوؒ - تے بابا فریدؒ وغیرہ دا بالکل مخلوط تے نامکمل حالت وچ اے - تے ایس توں وکھ باقی جو وی پنجابی کلام لکھیا ہویا اے - اوس توں ایہہ پتہ نہیں چل سکدا کہ ایہہ کلام شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نے خود کہیا سی یا ہور پنجابی شاعراں نیں -

"شاہ جو رسالو" وچ شاہ دے پنجابی کلام نال جس ظلم تے ناانصافی دا ورتاوا کیتا گیا اے - ایہہ کیتا جا رہیا اے - اوس دی وجہ وی خود "شاہ جو رسالو" دے ذکر وچ موجود اے - یعنی "شاہ جو رسالو" نوں ترتیب دلاون والی عورت مائی نعمت اِک ٹھیٹھ سندھی بولن والی عورت سی - اِک تاں اوس نوں شاہ دا پنجابی کلام اچھی طرح یاد نہ رہیا ہووے گا - دوجا اوس نے اٹل تے چنچل تے خود بھٹائیؒ ہوراں کولوں جو وی پنجابی کلام سُنیا، اوس نوں خلط ملط حالت وچ غلط طریقے نال یاد کر کے ہمیشہ واسطے شاہ بھٹائیؒ دا کلام سمجھن لگی - ایس توں وکھ شاہ دے فقیراں نے جد مائی نعمت دی روایات اُتے "شاہ جو رسالو" دا پہلا نسخہ "گنج شریف" مرتب کیتا تد مائی نعمت دی پنجابی شاعری متعلق غلط تے غیر مستند روایت تے دوجا کاتباں تے راویاں دا پنجابی زبان توں بالکل ناواقف ہوون دی بناں اُتے اِک تاں شاہ دا اپنا ذاتی پنجابی کلام بالکل ضائع ہو گیا تے دوجا جہیڑا تھوڑا بہت قلمبند ہویا وی سی تاں وی اوہ بالکل غلط تے غیر مستند حالت وچ - جس وچوں اکثر کلام شاہ بھٹائیؒ دا نہیں سگوں دوجیاں پنجابی شاعراں دا اے -

"گنج شریف" توں "شاہ جو رسالو" دا جو نسخہ مرتب کر کے چھاپیا گیا، اوہ نسخہ مرحوم شمس العلماء میرزا قلیچ بیگ دا کڈھیا ہویا اے - جس دے وچ کافی پنجابی کلام موجود اے - لیکن اِک تاں اوہ "گنج شریف" وچ دی مائی نعمت دی روایات اُتے بالکل غلط طریقے نال قلمبند کیتا گیا سی تے دوجا میرزا قلیچ بیگ ہوری پنجابی زبان توں واقف نہیں سن تے صرف "سندھی سرائیکی" سمجھ سکدے سن - ایس واسطے اوہناں دے نسخے وچ "گنج شریف" توں وی ودھ غلطیاں موجود نیں - یعنی "گنج شریف" دے قدیم سندھی رسم الخط نوں جدید سندھی رسم الخط وچ تبدیل کرن ویلے جدوں خود شاہ لطیف دے سندھی بیت وی تلفظ تے معنے دے لحاظ نال کافی تبدیل

ہو گئے ہین تاں پھیر شاہ دا پنجابی کلام اپنی اصلی حالت اُتے کتھے قائم رہ سکدا سی۔

متواتر روایت اے کہ "شاہ جو رسالو" دا اصلی تے مستند نسخہ شاہ لطیفؒ دے وڈے خلیفہ تمر فقیر دے کول موجود سی پر شاہ صاحب دی وفات توں بعد سجادہ نشینی دے جھگڑے دی بناں تے تمر فقیر ہوری ناراض ہو کے کئی چر سندھ توں باہر ریاست کچھ دے وچ جا کے رہے تے اوہ نسخہ اوہناں کولوں اوتھے ضائع ہو گیا۔ ایہ ای اج تیک شاہ بھٹائی دے کلام دا کوئی صحیح تے مستند نسخہ شائع نہیں ہو سکیا۔ تے شاہ ہوراں دے موجودہ چھپے ہوئے کلام توں چار حصے ودھ کلام سندھ دے پینڈوآں نوں اج وی یاد اے۔ تے اوس دے وچ شاہ دا پنجابی کلام وی شامل اے۔ سوادلی گل تاں ایہہ اے کہ شاہ لطیف دیاں مشہور سندھی کافیاں شاہ

پیریں پوندی سان، چوندی سان،

سہی وچ رات جھنور ہن

جو روز ریڈیو پاکستان حیدر آباد توں نشر ہوندیاں رہندیاں نیں اوہ وی "شاہ جو رسالو" دے کے چھپے ہوئے نسخے وچ موجود نہیں۔

میرزا قلیچ بیگ ہوراں "شاہ جو رسالو" نوں اج تیک جیہناں مرتب کیتا اوہ سارے پنجابی زبان توں بالکل ناواقف سن۔ تے انگریزاں دی مسلم کش پالیسی یعنی سندھی تے پنجابی دے جداگانہ تصور دی بنا اُتے اوہناں نے شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ نوں صرف سندھ تے سندھی زبان دا شاعر سمجھ کے اوہناں دے مجموعۂ کلام وچوں سارے پنجابی کلام نوں حرفِ غلط وانگ اکا خارج کر چھڈیا اے۔ اتے ایس ویلے ایہہ حالت اے کہ جے ایس موقع اُتے سندھ دا کوئی پنجابی دان ادیب تحقیق تے تدقیق دی غرض نال قلم اُٹھاون دی کوشش وی کردا اے تاں اوس نوں سندھ تے سندھی زبان دا دشمن تصور کیتا جاندا اے۔ تے ایہہ لوک اپنے سیاسی گٹھ جوڑ دی بناں اُتے اوس وچارے پنجابی ادیب نوں میدان وچ نکل کے آون دا موقع ای نہیں دتا جاندا تے پنجابی لوارے وی ایس قسم دے لوکاں دے سیاسی بار غار ہیں جو درپردہ پنجابی دے کٹر دشمن ہیں تے ایہہ ساڈی پنجابی دی سمجھ توں وڈی بدقسمتی اے۔

ایس حقیقی نظریے دی بناں اُتے میرے اُتے فرض عائد ہوندا اے کہ میں "گنج شریف" توں مرتب شاہ میرزا قلیچ بیگ والے "شاہ جو رسالو" دے نسخے توں سارا پنجابی کلام اپنی اصلی صورت وچ صرف سندھی رسم الخط توں اردو رسم الخط وچ نقل کر کے اپنے پنجابی بھراواں دی خدمت وچ پیش کراں تے اوہناں نوں ایہہ دعوت دیاں کہ پشاور توں لے کے کراچی تے کیچ مکران تک سارے پنجابی بولن والے بندے "شاہ جو رسالو" دے ایس پنجابی کلام دے بارے مکمل تحقیق کرن تے ایہہ دسن کہ سندھ تے پنجاب دے اوہ کہڑن شاعر سن جنہاں

پنجابی کلام "شاہ جو رسالو" وچ موجود اے تے اوس کلام دی اصلی صحیح صورت کیہ اے؟ ایس طرحاں "شاہ جو رسالو" وچ جو وی پنجابی کلام غلط تے مخلوط سندھی پنجابی دی صورت وچ رہ جاوے گا اوس نوں اسی ہر حالت وچ شاہ بھٹائیؒ دا پنجابی کلام من لواں گے۔ ایس توں وکھ سندھ تے پنجاب دے کئی بڈھے بڈھے موسیقاراں نوں بھٹائیؒ دیاں پنجابی کافیاں اج وی یاد نیں خصوصاً بہاولپور تے ڈیرہ غازی خان دے علاقے وچ ایس پاروں جے اوہناں اگے بھٹائیؒ دی پنجابی کافی دا کوئی اوہدا مصرعہ وی پڑھیا جاوے گا تاں اوہ ساڈوں آپوں دس دین گے کہ شاہ دی پوری پنجابی کافی دے بول ایس طرح ہیں۔

حضرت شاہ لطیف بھٹائیؒ دی وفات نوں کل ۲۱۳ ورھے گزرے ہیں۔ اوہناں دی زندگی وچ اوہناں دا ڈھیر سارا پنجابی کلام ضائع ہو چکا سی تے باقی جو کجھ رہیا اوہ وی غلط تے غیر مستند صورت وچ اج ساڈے کول اے۔ ایہ ای ۲۵۰ ورھیاں مگروں کیہے ساڈی موضوع اُتے تحقیق دا ابتدائی قدم اُٹھاون جوئے شیر لے آون دے مترادف اے۔ ایس توں علاوہ سمجھ توں وڈا افسوس ایس گل دا اے کہ ساڈے پنجابی ادیباں نوں اجے اپنی زبان دی وسعت تے جامعیت دا تل بھر دی اندازہ نہیں ہویا تے اوہناں کولوں صرف اینا نہیں ہو سکدا کہ سندھی رسم الخط دے نقطاں دی معمولی تبدیلی معلوم کر کے اپنی پیاری پنجابی زبان دا اوہ قدیم بیش بہا ذخیرہ اکٹھا کر لین جو ایس وقت سندھی رسم الخط وچ سندھی ادب نال مخلوط تے بے قدری تے لاوارثی دی حالت وچ پیا اے۔

میں اپنے ایس مقالے وچ میرزا قلیچ بیگ والے "شاہ عبداللطیف جو رسالو" طابع پوکرداس تاجر کتب شکارپور سندھ۔ مطبوعہ ہنرراج پرنٹنگ پریس سکھر سنہ ۱۹۱۳ء وچوں سارا پنجابی کلام اردو رسم الخط وچ نقل کر کے اوس بارے پنجابی ادیباں نوں تحقیق دی دعوت دے رہیا آں تے پنجابی دے اوس بیش بہا خزانے توں پردہ ہٹا رہیا آں جو صدیاں توں لے کے اوہناں دیاں نگاہاں توں چھپیا ہویا سی:

میرزا قلیچ بیگ والے نسخے "شاہ جو رسالو" سُر کلیان فصل ۱ دے آخر وچ صفحہ ۷ اُتے جو وائی دتی گئی اے اوس دے شروع دے بول کے سرائیکی پنجابی شاعر دے معلوم ہوندے نیں حالانکہ آخر وچ "لطیف" دا ناں وی موجود اے۔ جیویں——

سہجھ کاپریں کوں پچھے

نیوں نینیں لگن گالھ دو

(سب تعریف اوس محبوب نوں پجھے یعنی سوہندی اے۔ اکھاں وچ نیوں ہونا چیہندا اے تے گل وچ لگن۔)

ایہناں بولاں توں بعد دو مصرعے "پچھے" دے ہم قافیہ سندھی زبان وچ لکھے ہوئے نیں۔ جیویں—

جا چتایم چت ہیں سجن سا تو بجھے

لات جا "لطیف" جی سُدڑ تہنجو سجے

ایسے صفحہ اُتے وائی نمبر ۲ پنجابی زبان وچ لکھی ہوئی اے جس وچ سندھی لفظاں دی ملاوٹ وی اے تے دوجا صحت لفظی نوں وی برقرار نہیں رکھیا گیا۔ ایسے طرح ایس وائی دے آخر وچ کسے پنجابی شاعر دا ناں وی موجود نہیں جس توں ایہہ پتہ چل سکے کہ ایہہ وائی کس پنجابی شاعر دے کلام توں اخذ کیتی گئی اے۔ جیویں—

عشق تساڈے میں گھائل کیتی

وو میڈی میاں، درد رانجھن دے۔

ہک جو لگے ای سوزاں

بیبھی بے پروائی

وچ طبیب پچھندے میں تھکی وو۔

سُرکلیان فصل ۲ دے آخر وچ صفحہ ۱۳ اُتے دو پنجابی وائیاں دتیاں گئیاں نیں۔ جنہاں وچ کسے شاعر دا ناں موجود نہیں۔

وائی نمبر ۱

عشق رانجھن دا لگا مینوں ماہی

راتیاں درد ڈینہاں درماندی

لوکاں خبر نہ کائی

(ایس توں بعد دو مصرعے سندھی زبان وچ نیں:-)

موں کھے مرض ماریو،

سجن ہتھ لگھائی

وارگوں ہن درد جو،

آہیں توں الہی۔

وائی نمبر ۲

(ایس وائی وچ اک تاں سندھی لفظاں دی آمیزش اے تے دوجا صحت لفظی دیاں غلطیاں نیں۔ سدھا مفہوم واضح نہیں ہو سکدا)

رانجھا وو میں تینڈڑی آہیاں

او اے آندی بانہی

وو میں تیرے واسطے

رے وو میں پئی وو

مینوں نال وسار نہیں

پیشک لایا وو مینوں

لوگ سُنوایا

کیہنوں شرم اساں ڈا

ہوئے تیہنوں

نامے واسطے رے وو میں پئی وہ

مینوں نال وسار نہیں

سُرکلیان فصل ۵ دے آخر وچ صفحہ ۱۰ اُتے وائی نمبر ۲ بغیر کسے ناں دے پنجابی زبان وچ لکھی ہوئی اے۔

عجب نین تیرے۔ سُرس نین تیرے

جل وچ کنول، کنول وچ مٹڑوڈا،

جوں چاند گوں بادل گھیرے

چُن بھن کلیاں سیج وچھاواں

آؤ پیا گھر میرے

سُرکلیان فصل ۵ صفحہ ۷ اُتے بغیر کسے ناں دے جو وائی دتی گئی اے اوہ بھاویں سندھی زبان وچ اے پر اوس دے شروع دے بولاں وچ پنجابی لفظاں دی ڈھیر ساری آمیزش موجود اے۔ جس توں ایہہ پتہ چلدا اے کہ ایہہ وائی (کافی) اصل دے وچ کسے پنجابی شاعر دی سی یا خود شاہ بھٹائیؒ نے پنجابی دے لکھی سی پر شاہ ہوراں دے فقیراں تے سندھی موسیقاراں نے بار بار تبدیلی نال اوس دا رنگ وی بدل چھڈیا اے۔ ذرا ملاحظہ ہووے:-

اِجی سار لیج!

ساجن سُول تُمارے آؤں ماری

سُول تُمارے جے مراں

ناں مُوں ڈوہ نہ ڈیچ
ڈُبّن بھرے بھتڑا
واروں دوست کیچ

سُر یمن کلیان فصل ۱۳ صفہ ۲۴ اُتّے وائی ۱۲ پنجابی زبان وچ اے - جس دے وچ سندھی لفظاں دی وی آمیزش اے - اوس دے آخر وچ شاعر دا ناں "احمد" موجود اے - "احمد" حضرت شاہ بھٹائیؒ ہوراں دا اک فقیری جس نے پنجابی تے سندھی زبان وچ ڈھیر سارا کلام کہیا اے - اوس دی اک سندھی نظم "کلاپتی مُت" دے عنوان نال "شاہ جو رسالو" دے ایسے نسخے وچ موجود اے جس دے وچ صفہ ۸۳ اُتّے ایس نے لکھیا اے کہ:

اُگیاں گُڈیئے گاگن گودی
بولی جن جی پُڑو پشودی
مُچھندئے پنجابی ٹاڈھے ڈھکار
چرکھو ہوسے کت کاتار

(یعنی ایس توں اگانہہ تیتھوں گاگن گودی ناں دے بندے مِل گے جناں دی بولی پُڑو پشودی اے - اوہ پنجابی بندے نیں توں وڈی دہشت نال پچھّیں گے - اے چرخہ کتن والی توں چرخہ چھوڑ تے کجھ کت وکھا)

"شاہ جو رسالو" وچ احمد فقیر دی ایہہ پنجابی وائی (کافی) ایس طرح لکھی ہوئی اے:-

لایا عشق پلیتا - نیناں یار دے
اکھیاں دلبر دے
اُٹھن بہن آرام نہ آوے
من ہیاں دل کھس لیتا
آکھے "احمد" نال نمانیاں دے
کیا کھس لے گیتا

سُر یمن کلیان فصل ۷ صفہ ۵۰ اُتّے بغیر کسے ناں دے اک پنجابی وائی ایس طرح دتی گئی اے:-

عشق تمام برہ تمام
مَیں لوٹھی یار لوکو!
سیج اُتّے چپ نہ آوے
نیہیں نندر حرام

راتیاں جاگن صاحب سنبھالن
ایہہ فقیراں دا کام
مَت عقل دی مُنجھ گئی
آیا عشق امام

سُر یمن کلیان فصل ۸ صفہ ۷۹ اُتّے بغیر کسے ناں دے اک وائی دتی گئی اے - جس دا پہلا اک مصرعہ سارا تے دوجا مصرعہ ادھا پنجابی زبان وچ اے - پر دوجے مصرعے دا آخری حصہ تے تریجا مصرعہ سارا سندھی زبان وچ موجود اے - صرف پنجابی قافیہ "لوکو" دے نال "ٹھوکو" تے "ڈوکو" ہم آواز سندھی قافیاں نوں شامل کیتا گیا اے - ذرا ملاحظہ ہووے:-

دِل رانجھے دے نال لوکو
مَن رانجھے دے نال لوکو
مَیں رانجھن دی رانجھن میڈا
ہیو سبھ کوڑو ٹھوکو
محبت جے میدان میں
سر وڈھے ڈوکو

سُر سوہنی فصل ۹ صفہ ۱۹۲ اُتّے وائی ۲ دے اندر شروع دے ایہہ بول پنجابی زبان وچ نیں:-

نہیں نہیں میڈے وس
پناں دلبر ہے دل ماندی

باقی سارے چار مصرعے بس، کس، وس تے ڈس قافیاں نال سندھی زبان وچ لکھے گئے نیں - لیکن آخر وچ شاہ لطیف یا کسے ہور شاعر دا ناں موجود نہیں -

سُر سوہنی فصل ۸ صفہ ۱۶۸ اُتّے بغیر کسے ناں دے ایہہ پنجابی کافی موجود اے جو خود شاہ لطیف دی معلوم ہوندی اے -

درد رانجھن دے ہے ماری
اُلا درد رانجھن دے
ایک تکن دے دیکھن کارن
تھکن گیا دل ساری
کوئی حبیب طبیب بتاوے
دیوے دارُوں دل دا قراری

سُر سوہنی فصل ۷، صفحہ ۱۷۵ اُتے پنجابی زبان وچ ایہہ کافی دتی گئی اے جیہڑی شاہ بھٹائیؒ ہوراں دی جاپدی اے۔

جاں جاگاں تاں کُتّی
نہیں دل نال ڈھولن دے۔
اوس جاگن نوں میں کیہ کراں؟
جس بیداری میں مُٹھی۔
خواب نوں غفلت بھاواں
اوس کاتی میں کُٹھی

ایسے طرح ایس وائی نوں سُر سوہنی فصل ۹، صفحہ ۲۰۰ اُتے وائی ۲ دی حیثیت وچ تھوڑی رد و بدل نال پھیر دوبارہ ایس طرح لکھیا گیا اے:-

جاں جاگاں تاں کُتّی
نہیں میں نال سجن دے
ایس جاگن کنوں سوہن چنگیرا
جس جاگن میں کُتّی
خواب نوں غفلت بھاواں
ایس بیداری میں مُٹھی
جاں جاگاں تاں جانی گیو
ایس کاتی میں کُٹھی

سُر سارنگ فصل ۳ صفحہ ۲۲۳ اُتے وائی ۳ پنجابی زبان وچ لکھی ہوئی اے۔ لیکن اوس دے قافیاں وچ سندھی لہجہ اختیار کیتا گیا اے۔ یعنی حرف "ل" نوں سندھی لہجے مطابق حرف "ر" نال بدل دتا گیا اے۔ ذرا ملاحظہ ہووے:

رل جا رل جا چوری چوری
ساتوں ساجن ساتوں رل جا
بادل برسے بجلی چمکے
بوند پڑے تھوڑی تھوڑی
صاحب دانا بے نشانا
ہم تیڈی گھوری گھوری

شاہ بھٹائیؒ دا "سُر کیڈارا" جس دے وچ حضرت امام حسینؓ دی شہادت دا بیان اے۔ تے علامہ آئی۔آئی۔ قاضی (سابق وائس چانسلر سندھ یونیورسٹی) نے اوس نوں شاہ بھٹائیؒ دا کہیا ہویا نہ سمجھ کے اپنے نسخہ شاہ جو رسالو مطبوعہ سندھی ادبی بورڈ توں خارج کر چھڈیا اے۔ ایس دے وچ فصل ۱ صفحہ ۲۲۵ اُتے "وائی" دے عنوان نال پنجابی زبان وچ بغیر کسے ناں دے حضرت امیر قاسم دی مہندی دا ایہہ سہرا موجود اے:-

مہندی لاون دے۔ جیویں شاہ
مہندی لاون دے۔
قاسم شاہ سیج وچھاون دے۔
مہندی تیڈی رنگ رنگیلی،
چوٹا لال گلال،
ماہیو وتوئی سہرا،
خبر نانی دے نال۔

ایسے سُر کیڈارے دے فصل ۳ صفحہ ۲۲۸ اُتے وائی دے عنوان نال ایہہ پنجابی آمیز اردو شعر وی موجود اے:

داغ سینے پر غم کا ہے ماتم کا یا علی!
جھنڈا پڑ آیا خبر لے آیا سوز کرو شاہ قاسم کا۔

سُر کیڈارا فصل ۵ صفحہ ۲۳۶ اُتے وائی دے عنوان نال بغیر کسے ناں دے ایہہ پنجابی مرثیہ لکھیا ہویا اے:-

چلو یارو مسلمانو
کافر ماریا حسین کوں
نور کا پیالہ خدا تے بھر پلایا ہے
جیہناں دے گھوڑے بیڑے
تیہناں دے مال دے جھیڑے
ہے وچ تپے خاک نوں بیڑے
جیہناں دے مکھ تپے بیرے
سدا مکھ پان دے بیڑے
ہائے اوہناں نوں کھا گئے کیڑے

"شاہ جو رسالو" دے "سُر سستی آبری" وچ وی پنجابی کلام موجود اے۔ تے فصل ۱ صفحہ ۲۲۵ اُتے "وائی"

عنوان نال حسب ذیل ہندی آمیز پنجابی بول موجود نیں۔ جنہاں وچ صحت لفظی دا کوئی خیال نہیں رکھیا گیا۔

ہم سوں ساتھ گیا ہے
ہم سوں سیل کیا ہے
جو کچھ کرتا کر رہیا
کچھ کہیو قافلوں
کون زور بیا ہے
مرد و زن کہیں مات کیا
کھتا لوک لیا ہے

سُر سستی آبری فصل ۷ صفہ ۱۲۷ اُتے "وائی" دے عنوان نال بغیر کسے ناں دے جو پنجابی بول دتے گئے نیں اوہ وی ویکھو:۔

لوچڑا وے بلوچ دا
میرا من لوچڑا
پیراں توں سدیندی
سگر بُٹیاں دی
اللہ ملاوے پنّوں پیچ دا

سُر سستی آبری فصل ۱۰ صفہ ۱۸۴ اُتے وائی دے عنوان نال سندھی بولاں نال مخلوط ایہہ پنجابی بول وی تحریر کیتے گئے نیں:۔

کیہڑے ویلے اج گیاں
کیں چھو جاناں دے لوگ؟
گھا رمڑاں دا چھنڈا جو ناہیں
ظاہر کیتا تن اگیاں

شاہ بھٹائیؒ دے رسالہ وچ صرف شاہ حسینؒ دا نام ای واحد اہمیت دا حامل اے۔ کیونکہ اس دے وچ شاہ حسینؒ دا ناں بالکل نمایاں حیثیت نال پیش کیتا گیا اے۔ ایس توں وکھ بھٹائیؒ دیاں ساریاں سندھی وائیاں (کافیاں) فنی نقطۂ نگاہ نال شاہ حسین دیاں کافیاں چنگیاں معلوم ہوندیاں نیں۔ ایسے طرح شاہ بھٹائیؒ ہوراں دے بعض سندھی بیت وی شاہ حسین دے خیالات تے تفکرات دے زیر اثر نیں۔

علاوہ شاہ بھٹائیؒ ہوراں نے اپنیاں فطری تے ازلی صلاحیتاں دی بناں اُتے اوس دے وچ اپنی جدت تے زبان دی سلاست تے روانی دا رنگ چاڑھیا اے کہ اوس دیاں ایہہ ساریاں چیزاں اک لحاظ نال شاہ حسینؒ دیاں کافیاں توں بہوں بلند نظر آوندیاں نیں پر نال نال ایس گل توں وی ہرگز انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ اوہناں وچ مرکزی خیال حضرت شاہ حسین ہوراں دا ای سمایا ہویا اے۔

"شاہ جو رسالو" دے سُر سورٹھ فصل ۲ صفہ ۲۵۴ اُتے "وائی" دے عنوان نال شاہ حسینؒ دی اک کافی دتی گئی اے۔ جو صحت لفظی تے قافیہ ردیف دی ترتیب دے لحاظ نال ہر طرح ناقص تے تصحیح طلب نظر آوندی اے۔ جیویں ـــــ

گھونگھٹ کھول کے آیا یار
ہو اسیلی والا یار۔
سانوں طلب ملن دی ـــــ
پھلاں بھری بھجری
تاماں بھری رات
شاہ حسین فقیر اللہ دا
فقر اللہ دی دات
ہتھ وچ تیرے سون دیاں کنگنیاں
چوڑا پہنے وال

لگ جاپدا اے کہ شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ دے زمانے وچ ای شاہ حسینؒ دیاں کافیاں نوں سندھ وچ کافی مقبولیت حاصل سی۔ تے شاہ حسینؒ دیاں کافیاں دا تتبع نہ صرف بھٹائیؒ نے سگوں سچل سرمستؒ تے دوجے پنجابی شاعراں نے وی کیتا اے۔ میتھوں اپنا ذاتی تجربہ اے کہ شاہ حسینؒ، بابا بُلھے شاہؒ تے سلطان العارفین حضرت سلطان باہوؒ دا اکثر کلام سندھ دے عوام وچ صدری طور نال ایس طرح چلیا آوندا اے کہ اہل پنجاب نوں اج تک اوس دا کوئی علم وی نہیں۔

پچھے جہے میں سندھ دے موسیقاراں تے پنڈ دیاں لوکاں توں سنیاں ہوئیاں کجھ شاہؒ دیاں کافیاں دا اک چھوٹا جیہا مجموعہ مرتب کرکے سندھی رسم الخط وچ شائع کرایا لیکن بعد وچ میں نے جدوں "پنجابی ادبی اکیڈمی" والے نسخے دا مطالعہ کیتا تدوں معلوم ہویا کہ ایس نسخے وچ میری جمع کردہ کافیاں وچوں اک کافی وی موجود نہیں۔ ایہو حال شاہ حسینؒ دیاں کافیاں دا اے۔ جو سندھ دے ان پڑھ پنڈ ولے بندے

تاں اپنیاں منلاں وچ اتارے اُتے گاوندے وندے ہیں پر پنجابیاں نوں اوہناں دا کوئی پتہ نہیں۔

"شاہ جو رسالو" دے ایس نسخے وچ "سُر رام کلی" فصل ۹ صفحہ ۴۴۳ اُتے "وائی" دے عنوان نال شاہ حسینؒ دی اِک دوجی کافی دے وی کجھ بول موجود ہیں لیکن صحت لفظی وچ اتی غلطیاں موجود نیں کہ ایہ معلوم ہوندا اے کہ پہلے بول لے اک کافی دے ہیں تے باقی سارے بول کسے ہور کافی دے۔

ولیاں دُور نہ کیجے
پیارے والی سوئی کاہری
رانجھن والا زہر پیالہ
شربت کرکے پیجے
- - - - - - -
کبھی کرو پھیری
کملا گلی میری
کیوں نہیں آندا
کیوں نہیں جاندا
مَیں بندی نمانی تیری
شاہ حسین فقیر اللہ دا
ہو رہیا خاک دی ڈھیری

سُر سورٹھ فصل ۱۲ صفحہ ۴۶۵ اُتے وائی دے عنوان نال اِک خالص پنجابی کافی موجود اے جس دے وچ شاہ حسین دا رنگ نظر آندا اے:۔

کیہنوں میں آکھاں بول کے
اری اری - - - - - - -
گھائل کیتی مَیں سُول سجن دے۔۔۔
چن چڑھیا کُل عالم ویکھے
رانجھا لدھا مَیں گول کے
میں رانجھن دی رانجھن میرا
کھیڑا گھتاں گھول کے

ایسے صفحہ ۴۶۵ اُتے وائی ۱۲ دے عنوان نال اک پنجابی کافی وچ چارن قبیلے دے اوس بندے دا حال اے جس نے اپنے راگ دے کمال نال جونا گڑھ دے راجہ راٹے ڈیاچ دا سخاوت دی سیس مار کے لیا سی۔ ایہ جاپدا اے کہ ایہہ پنجابی کافی شاہ بھٹائیؒ نے خود لکھی ہووے گی:۔

کیہنوں آکھاں کوئی نہ بتاوے بات
مَیں وناڑو لوکو نی اپنے صاحب دی
چارن تینوں اُٹھ ولیاں
چھوڑ کتھے دی بات
چارن آیا چنگ بجایا
جاجک سوئی ذات
چارن آیا چنگ بجایا
کرکے ہتھ وچ کات
چارن آیا سر کپایا
پڑیں دُکھاں دی رات
چارن آیا سر کاٹ لے جایا
کھوٹے دے چارن کی ذات

شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ دے رسالے دے ایس نسخے وچ راگاں دے مختلف عنواناں نال نہ صرف سندھی راگاں دے آخر وچ پنجابی کافیاں لکھیاں گئیاں نیں سگوں صفحہ ۴۰۹ اُتے "سُر ہیر رانجھا" دے عنوان نال اک مکمل اُردو دی موجود اے۔ جس دے وچ اکثر کلام پنجاب دے قدیم مشہور و معروف شاعراں دے پنجابی کلام نال متعلق اے تے ایہناں پنجابی بیتاں وچوں کجھ بیت ایسے وی نیں جیہناں نوں بھٹائیؒ نال بجولی منسوب کیتا جا سکدا اے تے "شاہ جو رسالو" دا ایہہ باب تُر اوہناں دی پنجابی دانی تے سندھ وچ پنجابی ادب دی عام مقبولیت تے وحدت لسانی نظریے اُتے بجولی دلالت کردا اے۔ ایسے شاہ بھٹائیؒ دے ایس باب نوں سندھی رسم الخط دی تھاں اردو رسم الخط وچ ایتھے نقل کردے ہیں۔

سُر ہیر رانجھا فصل (۱)

۱۔ رانجھن والا زہر پیالا گھڑی آیم بھاجی
ماہیو کولوں چوری پیتم، کیتم روح نوں راضی
دل دی قضا دل جانے اکوں کیا جانیں مُلّا قاضی؟

ہو سکّن وے سک ہیں سک تیرا، توں سگ میرے دلبر دا
کھاندے طعام مٹھیندے لقمہ، تینوں پاک نظر دا
اوس لقمے توں اک لقمہ دیویں تاں تھیوے قوت قبر دا
۳۔ درد منداں دے درد اُٹھتے ہیں لکھ گل دا رتیواں
گے وا تاں ہیں اُڈ چلاں / وچ تھلے چا سٹیواں
میرا محبوب کرے اُلانبے، اوہ پچھوکن تاں ہیں جیواں
۴۔ چولی میلی صابن تھولا، کتنی مل مل دھوواں
سینے اندر داغ رانجھن دا جیوں ویکھاں تیوں رواں۔
۵۔ مُردیں رانجھن مرویساں مُڑ ہیر سڈیسیں کیہنوں؟
تیرا شوق ہے نال محبیں دے چھیک لایو تی مینوں
گل اساڈی آ میاں سجناں مول ول تاں نہ مینوں
تیں جیہا مینوں ہور نہ رانجھا میں جیہیاں لکھ تینوں
۶۔ تن وی ٹکڑے من وی ٹکڑے جیوں درزی دیاں لیراں
ایہناں لیراں دی میں کفنی پیہاں، رلساں نال فقیراں۔
تیں جیہا مینوں ہور نہ رانجھا میں جیہیاں لکھ ہیراں
۷۔ رانجھا ہووے بری شکرا میں بن بن طعمہ جیواں
کرے کلا، چا لے جاوے، مینوں کھاوے تاں میں جیواں
۸۔ داغ دروں نی سوز ماہی دا، رکھن قبر وچ چلساں
کیہڑے دی میں مُول نہ ہوساں، جے وچ دوزخ سڑساں
منکر تے نکیر دے اگوں حرف ایہو ئی پڑھساں
شاہ رانجھا مینوں آن ملاؤ جو شاہ آکھیا سو کرساں
رخصت باجھوں یار رانجھن دے، وچ جنت دے نہ وڑساں
۹۔ چوٹے چوڑیں لکھ نا دلبر چھوڑ تا ہوون سادے
دو نیناں دے وکھس کیتے وقتے ناگ ورادے
جو بھنے سو بچ پٹے جو لڑے سو کھاوے۔

۱۰۔ کتھے اساں کتھے یار اساڈا، کتھے یاراں دی وستی؟
رانجھا کھسدے کیہڑا وسدے، ویکھ بختاں دی مستی
جگ سارے وچ اک دوست رکھوسے تد لوکاں نوں ہوئی ختنی
۱۱۔ لوکاں دی سانوں کان نہ کائی، لوک اساں نوں دگے
بکرے وانگوں آپ کوہایوسے بیقدراں دے اگے
کدھ کتاب دس مسئلے قاضی، عشق شرع کیا لگے؟
۱۲۔ کدھ نا کائی دے نہ دڑکے میں کس قبول کریساں،
ماہی کیتے موت قبولیا، کیہڑیاں مُول نہ دیساں
رانجھا مینوں جے سڈ کرسی میں گھتیائی سڈ دیساں
۱۳۔ چن مبارک اوہناں نوں لبھی، یار جنہاں دے رُٹھے۔
گل کوچے وچ پھرن نمانے دو نیناں دے کُٹھے
ساجن ساون مینہ جیوں وسدے کیہ جاناں کتھے وُٹھے؟
۱۴۔ لکھ کتابت تینوں دیواں جے دلبر کوں پہنچاویں
جیویں آکھاں تیویں آکھیں ویندے پل نہ لاویں
گل وچ کپڑا شہری نشانی، بھتے پیراں تے پاویں
میں سرمچ غلام تساڈا، دل دی مہر نہ لاہیں
۱۵۔ الف اللہ تے میم محمد، عین علی کر جاناں
عرشاں لتھیاں چار کتاباں، پڑھیاں مسلماناں
وچ تناں دے زیراں زبراں میں کیہڑا حرف سنجاناں؟
قلم ربی دا جو لکھیا بیٹھے میں مَرد اوسے نوں جاناں
۱۶۔ اک توں سوہنا دوجا دل دا ڈاڈھا تیری بے پروائی
آہ کراں تاں جگ جلے، لوکاں داد نہ پائی۔
۱۷۔ کالے وال لطیفاں والے، اگوں لبن مثالاں
تک دیاں لوکاں دیون چوکاں ول ول کہن کنگالاں۔
۱۸۔ عشق کنوں تن ٹول پلایم ہکن، سُول تے شہاں

وسن کنوں نت باہل پلے کتن کنوں رت آکھاں

بے میں جاناں عشق ڈوہیلا، نفظر بانی مُر وَنجاں

۱۹ - حاکم قیدوں حکم چلاواں، عشق اجارے پاواں

جو کوئی عشق نہ جاتے اوس نوں الدم قتل کراواں

۲۰ - درد منداں دی بھٹّی تتی، بالن والے بھولے

چھوٹے لاکوں نیوں لایوسے پڑتنگ پئی وچ چولے

بخشیں بخشن والا میںنوں نیوں لایم ویر بھولے

وائی ۱۷

سمجھ نہ لایا میںنہہ،

ماہی دے میں سمجھ نہ لایا

رات اندھاری حاکم ڈاڈھا

جھُڑ جھُڑ وسدا مینہہ

چاہاں تاں بچے چولڑا

رلاں تاں تُرٹے نینہہ

سینے اندر داغ رانجھن دا

پیلے گجدا شینہہ

وائی ۱۸

وو رانجھا!

ہیر بیراگن ہوئی

رانجھن دے سر زرّا پوچھن

ہیر دے سر اُتے لوئی

ہیں تُڑ رانجھا مجھیاں چارے

ہیں تُڑ سوہاواں سوئی

" شاہ جو رسالو" دے "سُر دھناسری" وچ جتھے حضرت سید عبدالقادر جیلانی پیر دستگیر دی تعریف وچ دوہا بیت لکھے گئے ہیں اوتھے اوہناں سندھی بیتاں دے وچ پنجاب دے عارف باللہ بزرگاں دے "

عقیدت تے محبت دا اظہار وی دل دیاں مٹھیاں گہرائیاں وچوں کیتا گیا اے۔ مثلاً ایسے دھناسری راگ دا فصل دوجا تے صفحہ ۱۸۷ سارے دا سارا حضرت غوث بہاؤالدین زکریا ملتانی تے حضرت شاہ رکن الدین عالم دی تعریف نال بھریا ہویا اے۔ تے فصل ۱۰ دے آخر وچ "وائی" دے عنوان نال اک پنجابی کافی وی کجھ ایسے طریقے نال درج ہوئی اے۔ ذرا ملاحظہ ہووے:-

کون بجھے گجھ دل دا؟

ہادی بنا کون بجھے؟

اللہ والا کرم کرے گا

میرے دل دا قفل کھلے گا

ایہے گابلیاں چنگیاں لوکو

یار اساڈا دل دا

روز ازل کنوں عشق پڑھیوسے

نام سائیں دا دُرس گدھوسے

نکھی رمز نیناں دی لوکو

لوک واقف نہیں دل دا

ایسے طرح " شاہ جو رسالو" دے "سُر ڈھول ماروی" صفحہ ۸۹۸ اُتے وی اک دو ہندی آمیز پنجابی بول "وائی" دے عنوان نال لکھے ہوئے ہیں۔

نیں تاں گی نیں کہیں سنگ

جائی رے ـ ـ ـ

پی بِن گن ایکو ناہیں

اک کوبھی دوجی صورت ناہیں

توساں لگا مورا جی

شاہ نجت کی نوبت لاگی

پہلی ٹھکور ہیں جاگی

"سُر ڈھول ماروی" وچ اک فصل اے۔ تے اوہ سارا فصل سندھی زبان وچ نہیں سگوں راجپوتانہ دی ڈھاٹی زبان" وچ اے۔ ایس فصل وچ کوئی ایہا بیت نظر نہیں آؤندا جو کسے ہور شاعر نے کہیا ہووے۔ ایس

توں وکھ سندھی زبان دے مشہور بھارتی ادیب جھٹ مل نے وی اپنی کتاب "ڈھولا مارو" دے وچ وڈے وڈے ثبوت پیش کر کے ایس گل دی تصدیق کیتی اے کہ شاہ بھٹائی" ہوری راجپوتانہ دیاں ساریاں زباناں جاندے سن تے اوہناں دے مجموعۂ کلام "شاہ جو رسالو" وچ "سُر ڈھولا مارو" خود اوہناں دا اپنا کہیا ہویا اے۔

ایسے طرح "شاہ جو رسالو" دے ایس نسخے وچ نہ صرف پنجابی کلام دتا ہویا اے تے اوہ پنجابی کلام مغربی پنجاب دی زبان تے تہذیب دی ترجمانی کردا اے سگوں اوس دے نال نال "شاہ جو رسالو" دا سُر بیراگ ہندی وی سابق مشرقی پنجاب یعنی دوآبہ دی زبان تے گورو نانک صاحب دی صوفیانہ تعلیم دا پورا پورا ترجمان اے۔ جس دے وچ ہندی زبان دے قدیم مشہور شاعراں تے "گورو گرنتھ" وچوں بہوں اچھا انتخاب پیش کیتا گیا اے۔ ایسے طرح ایس سُر وچ کئی ہندی بیت ایجہے وی ہین جو کسے ہندی شاعر دے کلام وچ نظر نہیں آوندے۔ جس توں ایہہ معلوم ہوندا اے کہ ایہہ بیت حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائی دے اپنے کہے ہوئے ہیں۔ آپ سندھی، پنجابی تے راجپوتانہ دیاں زباناں دے نال نال ہندی زباناں دے وی وڈے توں وڈے شاعر سن۔ لیکن اوہناں دا ہندی کلام اوہناں دے پنجابی کلام وانگ ضائع کر دتا گیا اے۔

شاہ بھٹائی دے ایس ہندی سُر دا تعلق مشرقی پنجاب نال اے ایس واسطے مناسب ہووے گا کہ "سُر ہیر رانجھا" دی طرح اوہناں دے پنجابی کلام دے نال نال اوہناں دے "سُر بیراگ ہندی" نوں وی ہندی رسم الخط توں اردو رسم الخط وچ نقل کیتا جاوے تاں جے اوہناں دے ہندی کلام اُتے وی تحقیق دے دروازے کھل جاون تے اوہناں نوں نہ صرف سندھی دا سگوں ایہناں ساریاں زباناں دا شاعر تسلیم کیتا جاوے۔

سُر بیراگ ہندی فصل (۱)

۱۔ کچھ نہیں پاور نہیں، ہیچ نہیں پی دُور
اُڈ نہ سکاں سکھیاں رہے۔ مراں شور نیور

۲۔ پر ہوون تاں اُڈ چلاں مجھ نت نت مارے پیڑ
جیوں جیوں ساجن سوڑاں سنبھلاں تیوں تیوں لاگن تیر

۳۔ سبھی بچھیا دن ہوا رین پڑی کلات
کہہ تاں قیامت اور ہے جو بھئی آئی ساعات

۴۔ سجن بچھیا پھر ملنا۔ کیا جانوں کب ہوئے
لوکاں مرنا ایک ہے مجھ نت نت مرنا ہوئے

۵۔ ساجن گئے دو دن بھئے ہیں جانوں ورس پچاس
بھورے پوچھے پنڈتا دن ہیں کتنے ماس؟

۶۔ ساجن ساجن کر رہی، چلی نہ ساجن ساتھ
دُکھاں کارن ہو رہی مرگ نہ میرے ہاتھ

۷۔ ساجن آیا ہم سُنیا، کیا لے چلوں ساتھ
سیس اُتارے پئے دھروں مجھ ایہہ سیات

۸۔ ساجن آیا ہم سُنیا، کیسے بھگت کروں
تھال بھراں بیچ موتیاں اُوپر نین دھروں

۹۔ ساجن مت بسار یئے ہم لاگے تیرے پاں لے
ہم جیسے تم بہت ہیں، تم جیسے ہم کاں لے؟

۱۰۔ سُول بجانا دُکھ ڈھولیا، بدھ ہمارا بیکھ،
آ ساجن تم دیکھ، یہ ہمارا چیونا

۱۱۔ گورو گوبند دوہیں کھڑے ہیں کس کے لاگوں پاں؟
ہم بلہاری اوس گورو کی جس گوبند بتایا تاں۔

۱۲۔ گورو گوبند دوہیں کھڑے پاگیں لگاں ہیں کاں لے؟
ہیں واری تس گورو کی جس گوبند ملایا ماں لے۔

۱۳۔ ایری پر لاگے نہیں چھوک بانسے۔ بانہہ،
گورو بچارہ کیا کرے چوک چاکری مانہہ

۱۴۔ کاتی لاگی کرم کی کس نوں کہے نہ جائے
جیوں گونگے نوں سُپنا بھیا، تیوں پچھت پچھت من مائے

۱۵۔ کالر کال تب مٹیے جب منتی کے گھر جائے
ونجن کا منجن کیے کل ہی کُرنڈ لگائے
مانجیے اس تن نوں مت مورچا پڑ جائے

۱۶۔ چمار کے گھر چندن گیا نت رت ٹانگے چام
چندن بچارا کیا کرے جب پڑا نیچ سے کام

۱۷- صاحب تیری صاحبی گھٹ گھٹ رہے سمائے
جیوں مہندی کے پات میں لالی لگے نہ جائے

۱۸- ساجن دھاگا پریم کا مت بانے چھتراتے
ٹوٹے پیچھے سانڈھیے گانٹھ بیچ رہ جائے

۱۹- اسے کبیرا باہر دیکھ لایوئی انتر تو یہ نام
کام کیا ہے لوک میں جو پڑے ڈھنے سے کام

۲۰- آہ کروں تو جگ جلے وشک کروں تو جی
کوئی ہووے سنی رب کا جو مجھ آن ملاوے پی

۲۱- آہ کروں تو جگ جلے اور پچھے لاگے گھاؤ
ایسے کٹھن سنیہہ میں نت نت کروں اُپاؤ

۲۲- پی پی کر نہ پپیہا، پی کا نام نہ لے
مت کوئی وادی ہووے بہ کا جو پی سنے جی دے۔

۲۳- بہا بُرا مت کوئی کہے، بہا ہے سلطان
جس گھٹ بہ نہ پیسے، او گھٹ ہے مشان

وائی

آن ملاوے کوئی،
ماکوں دے پیا
جیوے جانی دائم قائم
دوست اساڈا موسے رجیا

فصل ۲

۱- اُس مرنے نوں کیا روئیے، جو گھر اپنے جائے
روئے اوہ بندی آپ نوں، جو ہاٹ ہاٹ بکائے

۲- جس مرنے سوں جگ ڈرے اوہ مرنا میرا آنند
کب مریے کب پائیے، پورن پرمانند

۳- مرنا تو آسان ہے مجھ کو اندیشہ اور
پی سوں پہنچا جو نہیں کیا ہیٹھے اوہ ٹور

۴- مرنا مرنا ہر کوئی کہے مرنہ جانے کوئے
ایک وار ایسا مرے جو پھر نہ مرنا ہوئے

۵- نینان تم نینیں بسو دور نہ ہوؤ رے ماہیہ
ساجن بچھلیا جو کہے پریت جانت ناہیہ

۶- ساجن میرا ایک ہے دوجا کروں نہ کوئے
دوجا ساجن تب کروں جب کل دوجی ہوئے

۷- یہ کاہے کی ریت جو ساجن بچھلیا نہ ملیا
دیکھو کانواں کی پریت جگ پھٹا سارے ہوا

۸- حد حد چلیا ہر کوئی بیحد چلیا نہ کوئے
بیحد کے میدان میں کھڑا کبیرا روئے

۹- کانگا سب تن کھائیو، چن چن کھائیو ماس
دو نیناں مت کھائیو، پیا ملن کی آس

۱۰- سدھارو تو سڈ کرو بیٹھا انکھ سیائے
زبان ہماری کاٹ لو ہم کاپی کر جائے

۱۱- سن گھڑی دھول کی رہے پلوں میں پھول
دو گھڑی کا دیکھنا آخر دھول کی دھول

۱۲- ساجن ہمرے پاس رہے میں ڈھونڈھوں دیس بدیس
ساجن ہے سر پر میں، میں ڈھونڈھوں مار کے بیس

۱۳- ساجن ہمرے پاس رہے دن تھوڑے دس بیس
ایک ایک لاکھ برس کے ایسے ہوں دن تیس

۱۴- ساجن پریت لگائے کے ہرگز دُور نہ جا
تیرے دشمن دور ہوں تیری دُور بلا

۱۵- ساجن پریت لگائے کے پھر توں دُور نہ جائے
بسو ہماری نگری، ہم بن تم ہے گائے ؟

۱۶- ساجن ایسی پریت کرو جیسے لکھ نیت
لاہیں ساتھ نا ڈیے، چھوڑن تہیں پریت

۱۷۔ساجن ایسی پریت کرو جیسے رُکھ کریں
آپ جلیں سر دھوپ کے اور چھاں کریں

۱۸۔کبیرا کل جگ پڑا ، سادھو بنے نہ کوئے
گاہیں کروڑیں منوزی اُن کی پوجا ہوئے

۱۹۔کال سجن کی بانہہ پر کبھو کیسے نہ بھی کانو
ڈرتے ڈرتے ڈر رہی جیوں تر روکے چھانو

۲۰۔دیانت کو سب دُکھ ہے آ دیانت کو ہے راج
بُرؤں سوں کیا بولنا جو پیٹ بھرن سوں کاج

۲۱۔سائی صورت عین کی سائی صورت غین
سوں نقطہ دور کرو تو وہ عین کی عین

۲۲۔سب جگ باندھا کاچے دھاگے کوئی ورلا چھوٹا
او جھڑ چلیا سو گام پہتا راہ چلیا سو لوٹا

۲۳۔پیتم پریت لگائے کے دیاں دُور نہ جائے
نہ ہماری نگری میں ، میں مانگوں تم کھائے

۲۴۔سادھو کی سنگت بھل کھوئے مُورکھ کا اخلاص
سادھو مارے گن کرے دل میں رکھے سپاس

۲۵۔ساچے جگ رلپے نہیں جھوٹا مٹے نہ رام
کہہ کبیرا کس نوں بنوں ، دونوں بھاری کام

۲۶۔کبیرا ہے جگ جاتا ہے جانسوں گیتوار
ہر سوں پوجا آر سوں کاجسوں ہشیار

۲۷۔کبیر کبیر کیا کرو سوجھو آپ سریر
آسا ترشنا بس کرو تم ہو داس کبیر

۲۸۔کبھی کسوں کوئی نہ رہے گل سجن کی بانو
ڈھلتی ڈل رہے جیوں ترور کی چھانو

۲۹۔جس منڈل میں سادھو نہیں ہر کی جگت نانہہ
اوہ منڈل مسوان ہے بھوت وسے اُس مانہہ

۳۰۔سادھو چلیا ٹھگ رہیا ، ٹھگ بھی چلن ہار
آئی اُس کی وار جو ساچے کوں جھوٹا کہے

۳۱۔ٹھگ چلے ٹھاکر چلے ، چلے ٹھگن ہار
آئی تنہاں کی وار جو ساچے کوں جھوٹا کہے

۳۲۔سُپنا تو جھوٹا ہے ، جھوٹا سب انیک
جب سوؤں تب دو بنے جب اُٹھوں تب ایک

۳۳۔سُپنا تم سلطان ہو اُتم تیری ذات
سو کہاں ساجن بنے ، مجھ آن بلاویں رات

۳۴۔تن مہی من ماٹی ہم تو بوٹن ہار
مکھن کبیرا کھا گیا چھاچھ پیئے سنسار

۳۵۔نانک دھتا نت نیا سکھ نہیں دن رات
کوڑی حرص ہوا نہیں مٹتی، ناکچھ ہاتھ نہ ساتھ

۳۶۔سانچ برابر تپ نہیں ، جھوٹ برابر پاپ
نانک جس ہردے سچ ہے اُس کے ہردے آپ

۳۷۔کچھ لیا دنیا نے نہ کچھ کڈھ دیا
دو ہی گئے اے نانکا ہتھوں سنگ گیا

۳۸۔کسی طلب نہ چھوڑیے موت رزق سب ساتھ
کیا جگت سوں روٹھنا تم اُسی کے ہاتھ

۳۹۔تم چلو ہم آوتے لیکھے لکھو کتھ
تیرا کاغذ ماپچیا ، میرا کاغذ ہتھ

۴۰۔تم داتا ہم مانگتے ہم مُورکھ مت نہیں
میری توری تم کھنڈو تم میری جھین

۴۱۔جلتی جلتی بل رہی جلتی جلی نہ جائے
اگن دو دی بل بجھی ، جلتی جلی نہ جائے

۴۲۔گیا جوبن مان جتے سب جگ موہیا
سوئی تیر کمان مارا پر لاگے نہیں

۴۳- آٹھ پہر چونسٹھ گھڑی، لوہو برست نین
سن برچھی پریم کی جب لاگے تب چین
۴۴- کاغذ نہیں کہ مس نہیں کہ دیس تمہارے ریت
لکھن کتوں آرس بھیا کہ کٹکا بجے پربت
۴۵- دھرتی سب کاغذ کروں، لیکھن کروں وڑائے
سارا سمندر مس کروں تا ایک گن لکھا نہ جائے

وائی ۱

راہ مسافراں دی واٹ
مسافراں لُٹیا وو میاں
دُور گیاں دی خبر نہ کائی
پچھ پچھ جو ویندا توں ہم ہٹیاں

وائی ۲

نہیں بندی، نہیں ربندی یار
سجن نال اَٹکے وو نہیں رہندی
لٹ چھٹی نوں در ویراگن ہوئی
گل وچ پاون پٹکے۔
دیکھو معشوقاں دی دیکھو
محبوباں دی ہو ٹکے۔

وائی ۳

ہوئی کس کا نہ میت
سوا کی کس کا نہ بیت
جان تیری یار جان تیری
نہ کوئی ہوسی کوئی پیو ماتا
نہ کوئی ہوسی پریت
برہا لاکے گیا ہے ساتوں

اس منزل میں کوئی ریت
جس سنگ چلے اُس کوں چلے
آنا سجن موری پیت
آنا سجن میری پاتی گی ہیں
ناتھ تنیا کوئی نیت

فصل ۳

۱- دادو دعویٰ چھوڑ دے تاں ہووے غیری کوئی غیر
نہ کسی کی دوستی تے نہ کسی کا ویر
۲- دادو دعویٰ چھوڑ دے، بن دعویٰ دن کاٹ
کتنے سودے کر گئے اس پنساری کے ہاٹ
۳- سادھو ملیا تو ہر ملیا انتر رہے نہ ریک
رام دُہائی سچ کہوں سادھو آپ اَنیک
۴- کٹھن کسوٹی پی کی، جیوتا مُکیا نہ کو
جو جیتا ہی مر رہے ست سکھ پاوے سو
۵- سادھو سداون کٹھن ہے مت کو سادھ سدائے
سادھ تب سدائیے تب جیتا ہی مر جائے
۶- جس بن کا ساجن چلے اُس کا نینواں میں ساگ
ساجن پیا جو ہووے بن بن تیناں میں لاگ
۷- سیکھا پر سجا نہیں متیا من کی موہ
پارس پگ سوں چھنتا رہیا لوہ کا لوہ
۸- مان جھروکے گر پڑا پھر نہ جھروکے جائے
سجن من میں اُتر گیا گر پاس بے تو کیا؟
۹- سجن ملاپی جوت نالے ہلے اَنیک
جس دیکھے چھاتی ٹھرے سو لاکھن میں پی ایک
۱۰- کا ہو کے کچھ جس نہیں ڈوری پریم کے ہاتھ
جوں جوں ناچے باندرا بازیگر کے ساتھ

۱۱- مانگ کرتی چیبو کریا بھولا پڑے سنگ موچھ
رام نام جانتے بن بچھ داڑھی دھو موچھ

۱۲- دھن دھن مڑھی سادھو کی جس میں اُگھٹ بیٹھت رام
جو مانگے کر بھلا جو بینگ بناوے کام

۱۳- نہ من چلے نہ مالا چلے نہ مکھ میں بولے رام
انتر کے گھٹ لگ رہے تو کیا بکنے سے کام

۱۴- گورو مرے تو ہم مراں نات میری مرے بلائے
ہم اُسی کا بالکا جو مرے نہ مرنا جائے

۱۵- بیل روے رین دن کہاں بھئی گلزار
اُن کوں قیامت آج ہے جن کوں بچھڑے یار

۱۶- کون مُنے کس نوں کہوں موسے تن کی بات
موسے تن اندر بچوں اِک کروت آوے جات

۱۷- تیرے کو نیتا لیے دو تیرے مانہہ
سجن بچھڑیا جو کہے پریت جانت نانہہ

۱۸- جس دیکھے پاپ نہ رہے سوئی بسے سریر
سوئی سجن دیکھیے جو تن طاقت من دھیر

۱۹- لاالٰہ کر آرسی الّا اللہ میں دیکھ
محمد صورت رب کی اُس میں میم نہ بیکھ

۲۰- کاغذ تھوڑا نیوں گھناں مس میں لکھا نہ جائے
چھاگر میں کا پانی کاگر میں نہ سمائے

۲۱- کایا کوں کاغذ کروں لیکھن کروں ایک انگ
دو نیناں کی مس کروں ہرگز لکھے نہ سنگ

۲۲- پاس نہ بیٹھو پار کے انگ نہ لاگو پان
تو پوچھوں پنڈتا کس پر گیو پران

۲۳- جل تھوڑا نیوں گھناں لگا پریم کا بان
تم بی تم پی کر رہی اس پر کیا پران

وائی

درد نہ جانے کوئی
لوک بیگانہ ۔۔
گھائل کی گت گھائل جانے
اور نہ جانے کوئی
گھائل کو جب ماہر ملیا
رام سنگت رَس ہوئی
مارے جو کوئی مینوں
ہے صاحب تا سوئی

(آخر دے وچ اک ایہہ مصرعہ سندھی زبان وچ لکھیا ہویا اے:-)

اُلا پھٹ فراق جا
دھک پھٹا کر دھوئی

شاہ عبداللطیف بھٹائیؒ دے رسالے وچ صرف ایہناں راگاں تے مختلف کافیاں دی صورت وچ شاہ ہوراں دا اپنا تے قدیم پنجابی شاعراں دا کلام موجود اے۔ اوہناں دے سندھی بیتاں وچ وی ڈھیر سارے مصرعے ایسے ہیں جیہڑے خالص سرائکی پنجابی وچ کہے گئے ہیں۔ یا ادھا مصرعہ سندھی دا اے تے ادھا پنجابی وچ۔ یعنی شاہ صاحب دے اکثر سندھی بیتاں اُتے پنجابی دا اثر غالب اے۔ مثلاً

(۱) رانا تنھنجی راہ تے ڈیہاڑی ڈیکھاں

ایس مصرعہ وچ صرف "تنھنجی" لفظ سندھی دا اے تے ایس دی جگہ سرائکی پنجابی دا لفظ "تیڈی" آسکدا اے۔

۲- بیا ور تنیں حرام ای ور جنیں ڈیکھیو
(دیجئے ور تناں حرام ایہہ ور جناں دیکھیا)
۳- جیون آہے جہان میں ڈیہہ مرے تی ڈول
۴- جے بھانویں پریں ملاں تا سکھ چوراں کی دھات

ایسے طرح بھٹائیؒ دے کلام وچ "ابیات مثنوی" دے عنوان نال اِک بحر موجود اے۔ جس دے وچ مولانا جلال الدین رومی دی مثنوی دا انتخاب تے خواجہ حافظ شیرازی نے حکیم سنائی وغیرہ دیاں چند

غزلاں دتیاں گئیاں نیں تے ایس توں وکھ ایہناں دے کلام وچ بعض جگہاں اُتے فارسی مصرعے دی تضمین دی صورت وچ نظر آوندے نیں ۔ مثلاً ۔

سر در قدم یار فدا شد چہ بجا شد
وَصل ایہو ئی ونگ

ایہناں دے سارے کلام وچ قرآن مجید تے حدیث شریف دا اقتباس تے متعدد عربی مقولے ایس قدر خوبصورتی نال تضمین کیتے ہوئے نیں کہ عربی زبان دا اک وڈے جید عالم توں وکھ ایہہ جدت تے خوبصورتی کوئی دوجا بندہ پیدا نہیں کر سکدا ۔ جد کہ بھٹائی ؒ بارے عام متواتر روایت ایہہ اے کہ اوہناں نے کے قسم دا ظاہری علم حاصل نہ کیتا سی۔

"شاہ جو رسالو" وچ "سستی پنوں" دی داستان دے اندر بلوچی تے بروہی زباناں دے وی کئی مصرعے موجود نیں "سُر ساموندی" تے "سُر سریراگ" وچ "کچھی" زبان دے لفظاں تے محاوراں دی کثرت تے سُر "سورٹھ" وچ "گجراتی" زبان دے لفظ تے محاورے نظر آوندے نیں۔

تکدی گل: ایہناں ساریاں گلاں وچوں ایہہ ثابت ہوندا اے کہ حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائی ؒ پوری نہ صرف سندھی زبان دے اک عظیم شاعر سن سگوں عربی ، فارسی ، پنجابی ، ہندی ، اردو ، کچھی ، کاٹھیاواڑی ، گجراتی بلوچی ، بروہی تے راجپوتانہ دے علاقے دیاں زباناں ڈھاٹکی تے مارواڑی وغیرہ اُتے وی اوہناں نوں کافی عبور حاصل سی ۔ تے آپ نے ایہناں ساریاں زباناں وچ شاعری کیتی ہووے گی ۔ لیکن افسوس اے کہ اوہناں دے سندھی کلام دا تاں کافی حصہ محفوظ رکھیا گیا جس توں اوہناں نوں بین الاقوامی شہرت وی حاصل ہوئی پر دوجیاں زباناں وچ کیا ہویا اینا ضخیم تے لاجواب کلام یا تاں کراڑ ڈھنڈ وچ روڑ چھڈیا گیا تے یا پیر شاہ دے معتقداں تے مریداں نوں کافی عرصہ صدری طور یاد رہیا ہووے گا ۔ پر ہولی ہولی اوہ لوک وی قبراں لگ کے ایس سنسار توں سدھار گئے ۔ ایس واسطے حضرت شاہ عبداللطیف بھٹائی ؒ دی شاعرانہ عظمت جو پاک و ہند دیاں ساریاں علمی و ادبی زباناں وچ مسلّم سی اوہ صرف سندھی زبان تک محدود رہ گئی ۔ تے اج اوہناں نوں صرف سندھی زبان دا شاعر تصور کیتا جاندا اے ۔

افسوس! کوئی ایہا محقق ہووے جیہڑا گمشدہ شاہ بھٹائی ؒ دے پنجابی کلام نوں اکٹھا کر وکھاوے ۔ جیہڑے امکانات اجے ختم نہیں ہوئے سگوں اجتماعی طور نال ایس سلسلے وچ تھوڑے ورھے دے اندر کافی کامیابی حاصل ہو سکدی اے ۔

دوہڑے

احمد راہی

ادھی راتیں ، چپ چپیتے وگدیاں نیں دو ندیاں
شالا جگ تے کدی نہ سکّن تیوں کر گئے نیں جو ٹھلیاں

نین نیناں دے سن سنیہوڑے ہس ہس جھلے ہوئے
کلے سن ، رل رل کے بیٹھے ، مڑ فیر کلے ہوئے

باداں دے پئے لنبو بھڑکن ، سیک دلے نوں آوے
ساڈیاں بانہواں سنجیاں ہوئیاں ، کسے دے بھرے کلاوے

پل دو پل وی اکھ نہیں لگدی ، پل پل گھُل گھُل جاوے
جد لیکھاں وچ جگراتے نیں ، نیندر کیکن آوے

عشق کسے دا ورثہ ناہیوں ، رب جس نوں دے دیوے
آپے اوہدیاں مجھاں چارے ، آپے بیڑے کھیوے

رانجھے پیر دے چیلے بنیے اَل کے جوگ کمائیے ،
جتاں ودھائیے ، مُندراں پائیے ، تھاں تھاں ناد وجائیے

گیت

باقی صدیقی

ماہی پٹھواریا
کیہڑے کیہڑے غماں وچ زندگی گذاریا

اُچیاں چباریاں چ تیندی خوشبو اے
زمیاں توں موریاں تک تیندی سی لو اے
چودھویں دے چنے آر چاننی کھلاریا
ماہی پٹھواریا

پیراں وچ رولیاں توں منزلاں اوتیاں
وَیریاں نی ستّاں تُدھ سرے اُتے جھلیاں
اگی نے الٹیاں چ ہمت نہ ہاریا
ماہی پٹھواریا

مَیں وی تیندے کولوں نویں نویں رنگ منگے نیں
سُدھراں نے ساوُ کیاں رنگاں وچ رنگے نیں
رنگاں نیاں بھیتیا تے اُچیا للاریا
ماہی پٹھواریا

ہر یُگ عیسیٰ سُولی ٹنگے

جگتار

جدوں گراسنگ تے سبزی سُرخی وچ بدلی
اک ریکھا دیاں سب آوازاں ختم گئیاں
اک پل ذہن نوں وہل ملی

پہلی واری
اُس نے پارک دے وچ ڈٹھا
سبھ رکھاں دیاں چھیاں اکھاں بن چکیاں سن۔
پر ٹاہنیاں دے سن بھارے
موم بدل گیا سی سارے

تکنے وچ اُس نوں موسم دا
نظریں آیا پچھلا پاسا
گولہہ تے سُولاں اُگیاں
ہر تے برف پئی
کُسپ کتھے دی کتھے گئی
جد تکنے توں نظر ہٹی

اُس نے ڈٹھا
گرجا گھر دے چکر اُتے
ورھیاں توں اوویں دا اوویں عیسیٰ ٹنگے

چاندے سورج نوں جد وقت نے ہتھ ہلا کے
چھ واری پرنام کیا
اُس نے نظراں چُک کے ڈٹھا
گھنٹہ گھر دیاں سُوئیاں دے وچکار۔
اوہ آپ سی ٹنگ رہیا۔
اُس نے مڑ گرجے ول تکیا،
اکھاں کُھل گئے
سُولی اُتے ٹنگ رہی سی
اُس دی اپنی ہوند مسیح دی شکل بدل کے

اپنے چہرے نوں
سُرخی مڑ سبزی وچ بدلی

غزل

غلام یعقوب انور

رُت پچھاناں آکھدی من دا دیوا بال
اُٹھ نھیرے وچ لبھیے اپنا مادھو لال
پلّا گنج ایمان دا فقر دی ساوی پی!
دل دے شاہ حسین نوں پاون دے دھمال
رُوپ دے شالا مار وچ میلے دا گھڑ مچ
اج شاہ وریوں پیار دے کہیڑا اُٹھ دا نال
اکو کوڑے گھُٹ تے مُرشد لیندا بیعت
سَے پیالے تار کے رکھے پالو پال
ویلا ای دم لا کے گونگا تھتھا ہو
بھلا بن کے جگ وچ اپنا مال بچال
ماں بولی دی جھولیوں بھرے کٹھ یاقوت
ٹُر شاہاں گھر پے گیا اج لعلاں دا کال
رُوت پئی انور! گوکدی من دی ڈانواں ڈول
دم دم آکھاں یار نوں بھن کے مُجھتے گال

اُجاڑ داشنگار

شارب انصاری

میں سمندراں دے سینیاں تے میہلدی ہوئی چھل
جیوں تھلاں وچ ٹبیاں دے ننگے پنڈے اُتے
ریت وچ تی کاہری کوڑ تکیاں دی ول
جیویں پنڈوں دور کے
بیاباں چ بروٹا۔ تے رڑے چ گھنڈل

میں بیڑیاں دا لاڑا
دا وِرولیاں دا ویر
تے پچھماسیاں داشاہ ۔ جھوڑ جھکڑاں دا پیر
میں اُداسیاں دا چین
جیویں گھنے جنگلاں چ کسے یوگیاں دی گی وچوں
اُٹھدے ہوئے دُودھیے جیہے دھوئیں دی لکیر

بھرے گھر وچوں کتی - شہراں دی پٹی ہوئی
تتری دا پیار
کوڑے اُکٹھے دا چل - میں اُجاڑ داشنگار

اُچا ٹبہ

محمد اکرام

ٹبے ول میرے تد دے نیناں
جد دا سُورج
وڈے ویلے اُچا ہو کے
اپنی سُوہی ہِک دی گرمی
رُشنائی دے سنگ رلا کے
دھرتی دی ہر گنجل دے وچ
دن دا آونا دسدا اے۔
ایس چمکدے سُورج دیاں
اکو جیہیاں لاٹاں
آپے پاپے سبھے بھجے
راج کھلرن
جیوں جٹ دا پُتر پہلی بیجن ویلے
جھولی بنھ کے کنک دے چھٹے
سانجھے ساؤیں ماردا اے!
ایہہ واسی کیوں چانن دے ول کنڈ پھیر کے
اپنے پیلے چہریاں اُتے ڈونگھیاں سوچاں لے کے
سبھے سبھے اُٹھدیاں پتلیاں بانہواں نال لکدے
کالے رنگ دے ٹھوٹھے اگانہہ ودھا کے
دُور اوہدے گگن دی تھاں ول
گھور گھور کے تکدے نیں!
پر اس توں تھوڑا چر پہلاں جد ایہہ لاٹاں

اِک اجیہی دھرتی تے جھاتی مارن
جس دھرتی دے ہر واسی دا چانن دے وچ
خوشیاں دے نال بھریا رہندا چہرہ اے
تد اوہناں دے ہوٹھاں دی لالی انج جاپے
جیویں اس دھرتی دے وسنیکاں
رتا رکا کے اکٹھیاں بہہ کے
ایہہ رُشنائی ونڈی اے!
ایہہ ٹبا اوہناں لوکاں بھانے اوہ اُچا پربت اے
جس دا اُنت ایہناں دیاں ڈُبیاں اکھاں اگے
نیلے امبر وانگوں
ایس مُجوہ دیاں ساریاں گلاں اپنے وچ سمیٹدا اے
کملے لوکو!
اج اس دیس دے واسی ہوندیاں
چانن توں کیوں ڈردے او!
ایہہ ٹبا جو ریت دی ڈھیری
پون چلے تے بن بن بہندا
پون چلے تے بھُر بھُر جاندا
کیوں نہ اسیں وی ڈھول وجا کے
کٹھیاں ہو کے کہیاں پھڑیے
ایس ٹبے نوں کھالے وانگوں اپنی آس چ کھالے جایئے
تاں جے پانی ہر پیلی نوں اکو جیہا لگے
پیلے چہرے رتے ہوون
ڈونگھیاں سوچاں تردیاں آون
ساڈے تے وی اوہ رُشنائی
اکو جیہیاں چمکاں مارے

غزل

محمد اشرف شگفتہ

چپ چاپ دیواراں ہر پاسے تے ہنیر دی اے قہر دا
دل سوچاں دے وچ ڈُبیا اے ڈنگیا اکلاپے دے زہر دا

ایس دل نوں لکھ ٹُکیاں جد جان دا لکتا مان سی
پر سامنا کر نہیں سکیا تیرے غم دی اکو لہر دا

جس دل وچ جھاتی ماری اے اوتھے لہو دی ٹھردی رات سی
جس اکھ نوں تکیا بھانبڑ سی اوتھے جیٹھ دی شکر دوپہر دا

میں تے ڈورا بھورا رہ گیاں ایہہ گل انہونی ہوئی اے
مینوں ہس ہس گل نال لاوندا اے ہر بندہ تیرے شہر دا

لگھ چلو چھیتی دوستو ایہہ کیہڑا اے وڑ حیاتی دا
جتھے ہر کوئی ٹُردا اے سہم کے ڈر ڈر کے ٹھہر دا ٹھہر دا

اک سایہ ہوکے بھردا اے سنسان گلی دے موڑ تے
چن اتھرو بن کے ڈُھلکیا اے رات دے پچھلے پہر دا

اوہدی آس شگفتہ چھڈ دے تے اپنی راہ تے ٹُرچل ہُن
کدوں اُڑدے نوں رل سکیا اے کدی پرلا کنڈھا نہر دا

نویں نسل دا طربیہ

کہکشاں ملک

ملک حیات بخش ہوراں نوں نصیب دی یاوری نال حیاتی دی یک دھروں اجیہی سدھی تے پدھری لبھی جے اوہ بڑے بڑے ٹوٹیوں ایس یک تے ٹردے ٹردے اجے ریٹائر ہوئے ای سن جے کہ رل والیاں اوہناں نوں ڈیڑھ ہزار دی نوکری دا پروانہ گھر آکے چا دتا۔ تے اوہ اپنے لیکھاں وچ لکھے بھاگاں نال اوہناں ماڑن لئی شہر نوں دس بارہ میل دور رل دی ایڈوائزری کمیٹی دے چیئرمین دی کرسی تے بہن لئی تیار ہوگئے۔

ملک ہوری اج توں سٹھ کو ورھے پہلاں پنجاب دے اک قصبے وچ پیدا ہوئے اوہناں دے والد اوس ویلے کے ہائی سکول دے ہیڈ ماسٹر سن۔ اوس ویلے دی ہیڈ ماسٹری اج دی کمشنری توں گھٹ نئیں سی۔ ملک ہوراں بڑیاں سیکاں تے دعاواں توں بعد چار بھیناں توں مگروں بہار دی اک خوشبوئی فر ویلے دیا وچ اکھاں کھولیاں۔ تے سارے قصبے دے جھنڈاں تے کیاں ڈھول تے بھجڑیاں چلا چلا کے اوہناں دے جمے دیاں خوشیاں منائیاں۔ جس دیہاڑے ملک ہوراں پہلی وار جھنڈ لوائی۔ وڈے ملک ہوراں دی تنخواہ پورے پنجاہ روپے ودھ گئی۔ تے اج لوکاں سیاناں کیتا ہے ملک ہوراں دے متھے تے بھلی دا پرچھاواں اے۔

تے ایہہ گل سی وی پکی۔ بھاں سجھو اپنے اپنے گھراں باراں والیاں ہویاں تے ملک ہوراں اپنے والد دے سکول وچ مڈل دا امتحان قصبے وچ فسٹ آکے پاس کر لیا۔ تے بھاں لپنے بھگے تے بیکاری دے ورلی حیثیت موجب زرقو زرقی اپنا کجھ بنایاں جے ملک ہوریں کالج جاون تیک وسدے رہے۔ پڑھائی توں بعد جد اوہناں کاون لئی پہلی بار عرضی بھیجی۔ تے بنک والیاں اوہناں دی لیاقت تک کے ہتھو ہتھ افسری پھڑا کے اوہناں نوں صاحب بنا دتا۔ صاحب جی دا ناں اوہناں دی ماں نے اجیہی قبولیت دی گھڑی گونجھوں کڈھیا۔ جے اوہ سدا صاحب جی ای اکھواندے رہے۔ پیسے دھیلے تے عزت شہرت دے نال نال رب دی دین ایہو ای سمجھو جے اوہناں دا دل وی بھیڈ وانگ بھولا تے ایویں ای ہیچ جان والا نکلیا۔ اپنے والد ہوراں دے حکم موجب اوہناں چپ چپیتے ویاہ کروا لیا۔ وہٹی بڑے بچے تے وڈے گھر دی آئی۔

پچھے ملک ہوراں توں سوتری ورھے کے ہور دا مقابلہ وی گناہ جاپدا۔ بھولی بھالی تے ماپیاں دی لاڈلی پالی والی ووہٹی اوہناں دے نال نال جوانیوں بڑھیپے دی دہلیز تے آ اپڑی۔ زمانے نے ترقی دے روڑے پائے وقت تے ہر جی دی ذاتی آزادی لئی بہتیریاں کوکاں دتیاں۔ پر نہ ملک ہوراں کدی کسے ملکھڈے پارٹی وچ ایہہ سوچیا کہ مسز ایچ۔بی۔ملک دی موجودگی وی ضروری اے۔ تے نہ ای مرپے لئی نوکرانی کول بہہ کے چاشنی گٹھاندیاں ملکانی نے سوچیا کہ ملک ہوری کلے ای چاء پارٹی اڈان گئے نیں۔ اوہدا کم سی روٹی کما کے لیان والے دی خیر منگنا۔ باقی آزادی یاں آزاد خیالی یا بناؤ سنگار والے پاسے آونا۔ ایہہ سبھو پاسے ملکانی دی فہم توں پرے ای سن۔ اوہنوں فیملی پلاننگ دا وی کوئی خواب خیال نہیں سی۔ ملک ہوراں دے پتے مٹھے تے گھٹ نتے سبھاؤ وچ آپوں آپ تن بال ہوئے تے پھیر بس۔ جیہناں وچوں دو منڈے تے اک دھی سی۔ پر دوہناں دی اولاد لکھوہ نیاں ٹکڑاں نوں ویکھ کے چھیتی ای بور ہو گئی۔ تے پیسے تے ذہانت دے زور دھی اپنے خاوند نال تے پُت ایف۔آر۔سی۔ایس کر کے کسے بہانے امریکہ جا اپڑے۔ چھوٹا پُت کالج وچ سی تے اوہ وی بہن بھرا کول اپڑن لئی پر تول رہیا سی۔

ملکانی دھی پُتراں دی ایس چھٹ توں بے دل ہو کے اک طوطا پال لیا۔ تے اوہدا ہُن زیادہ وقت ایہدی دیکھ بھال وچ لنگھدا پیا سی۔ تے لنگ جیڈی کوٹھی وچ ملک ہوری ریٹائر ہون توں بعد سوچ رہے سن جے ملکانی نال جی لئی جان گے کہ اوہناں نوں اجن جیت ایڈی کاری دی جگہ مل گئی۔

اوہناں دی صحت ملکانی دی صحت توں خاصی ول سی۔ بلکہ اوہناں توں دس ورھے چھوٹے ای لگدے سن۔ ہڈ کاٹھ دی وادک نارٹک زمیندار ہون نال چنگے کھلے کھلے تے پپیڈے سن۔ تے واہ واہ بھدے ہنگ ٹردے سن۔ ذرا وال چٹے خور ہون نال لگدا سی پئی ملک ہوری ڈھل گئے نیں۔ پر جے ماڈرن ویو آف تھنکنگ نال ویکھیا جاوے۔ تے اج کل دے لیاڑے منڈے کڑیاں گرے ہیر نوں وی آئیڈیل جاندے نیں۔ تے تد ای خورے گرے ہیرنگ کے نشیتین نے اوہناں دی کار نوں لفٹ لین لئی رکوا لیا۔

اوہ وچارے کوئی ست وجے اپنی کوٹھی توں نکل کے رل مل جا رہے سن۔ جے دو میل دا پندھ طے کرن توں بعد اک بس سٹاپ تے کم کل کڑی جیہنے وقت دا مروجہ لباس پایا ہویا سی۔ ہتھ دے اشارے نال کار رکوا لئی۔ پہلاں تے اوہناں اوہدے اشارے نوں نظر انداز کرنا چاہیا۔ پر پھیر ایہہ سوچ کے جے سٹاپ دے آسے پاسے ڈوزنگ سٹرک سنسان اے۔ تے کلی کڑی دا کھلونا کیہہ معیوب جیہی بات اے اوہناں کار روک دتی۔

'پلیز میں لفٹ لے سکنی آں'۔۔۔ اوہنے ملک ہوراں دے چٹے ورقے ورگیاں اکھیاں وچ خالی

ورقے دے نمبر ویکھ کے تے دل وچ ہسدیاں پچھیا۔

'کتھے جانا جے'۔۔۔ ملک ہوراں نے اوہدے چٹ کپڑیاں وچوں بھدی اگ توں گابھرویاں کا جھرویاں پچھیا۔

'کالج'۔۔۔ تے کڑی کار دا اگلا دروازہ کھول کے آپوں ای ملک ہوراں دے نال ٹھک کے بہہ گئی۔

تے ملک ہوراں حیرانی نال کار سٹارٹ کر دتی۔

'تہاڈے وال کنے پیارے نیں' کڑی نے اوہناں دے ریشمی والاں ول بڑے پیار نال تکدیاں آکھیا۔ تے ملک ہوراں نوں انج لگا۔ جیویں کسے ٹھنڈے کھوہ دی تہہ وچ گرم پانی دا چشمہ پھٹ پیا ہووے۔ اوہناں دی ساری جوانی سرپٹ بھج اک بناوندیاں بیت گئی۔ والاں دیاں شاہ ناگی کالیاں لہراں تے وقت نے جیویں چٹی دھوڑ پا دتی۔ پر لے تیک کسے من دی ایس انھیری کوٹھڑی وچ کوئی دیوا نہیں سی جگایا۔

'تہاڈے وال کنے پیارے نیں' اوہناں اوس نکی جیہی کڑی ول ویکھیا۔ تے اوہناں دے سبل چہرے تے آپو آپ نما جیہا ہاسا کھلر گیا۔ پر اوہ چھیتی نال سنبھل گئے۔ چاکلیٹ رنگ دی مورس بڑے انداز نال جا رہی سی۔ کڑی نے کتاباں بڑی ادا نال سامنے والے خانے وچ سٹیاں تے دوپٹے نوں اکٹھا کر کے بڑے سٹائل نال ذرا آکڑ لئی تے پھیر بڑے پوز نال بولی۔

'تسی ایڈے سیریس کیوں او۔۔۔ کوئی گل تے کرو۔۔۔ میں بڑی بور ہو رہی آں'۔

ملک ہوری اوہدے ایس چلے توں جیویں کے کے رہ گئے۔ کڑی سی کہ ڈائنا میٹ جے اوہناں دے جذبات دیاں سیہہ پلائیاں کندھاں جیویں ہل اٹھیاں۔

'توں کیہڑی کلاس وچ ایں' اوہناں پچھیا۔

'فورتھ ایئر'۔ اوہنے بلھاں دا کم نازک وانگ پیالہ جیہا بناوندیاں ڈاڈھا جنسی مظاہرہ کیتا۔

تے ملک ہوراں دے ہتھوں سٹیئرنگ چھٹدیاں چھٹدیاں رہ گئی۔

جد ملک ہوری گھر آئے۔ تے ملکانی اپنے ملتوبے تخیاں تے پل پل کر دیاں پنیاں تے زیتون دے تیل دی مالش کروا رہی سی۔ اوہدے جوڑاں تے نتاں وچ بادی نال پیڑ اٹھ کھلوتی سی۔ ملک ہوراں دا جیویں دل متلا گیا۔ اوہناں نوں ٹھہن نے اوہ کلی تے کچی کری ورگی اوس کڑی دی خوشبو دا بے معلوم جیہا احساس ہویا۔ جیہڑی اوہناں دے لاشعور وچ کسے چھیتی چھوڑ وانگ اوہدے اک بس سٹاپ توں چھال مار کے جا لگی سی۔ پر اوہ چھیتی ای سنبھل گئے۔ نوکرانی نے بڑے چاء لا دتی۔ تے ملکانی مالش توں بعد گرم پانی دا غسل لے کے مرینے دے فاختئی سوٹ

اُتے چٹی کشمیری چادر لپیٹ کے اوہناں دی ساہمنے والی کرسی تے بہہ گئی۔ تے چاء بناون لگ پئی۔ اوہ چپ چپیتے چاء دے گھٹ پیندے اپنا محاسبہ کرن لگ پئے۔ بڈھیپے وی کیہ چیز اے۔ پر ایہہ بڈھیپے دا قصور نہیں سی اوس ورتارے دی یک رنگی سی۔ جس توں اوس ویلے اوہ پہلی وار لنگھ رہے سن۔ 'صاحب جی' دے جس پچھلے تے بھاہ کے اوہناں کولوں ہور تے ہور اوہناں دی زنانی تیک پرے ای پرے رہی۔ اوہدی تکلیف دا احساس اج کیوں پیدا ہو رہیا سی۔ اوہناں دا جی چاہ رہیا سی۔ جے کوئی اوہناں نوں اوس پچھے توں کھچ کے گلاں وچ لے۔ تے اوہ وی زندگی دے سیک تے سٹ دا مزہ لین۔ کوئی اوہناں دے مونہہ وچ وی لگام پا کے اچیا کھچے جے اوہ ایس کھچ دی لذت لے سکن۔ اوہناں نوں اپنا پنڈا ٹُٹدا محسوس ہویا تے اوہ باغیچے ول مونہہ کر کے اکڑاں بھنن لگ پئے۔ ملکانی ہاسی کراہی دے ایس آہار نوں کجھ سمجھدی کجھ نہ سمجھدی چپ چاپ چاء پیندی رہی۔ اوہنے اپنے بالاں ظفر تے ثریا دی چٹھی پتر بارے پچھنا چاہیا۔ پر اوہناں دی کھچی کھچی طبیعت ویکھ کے کجھ نہ بولی۔ تے اوہناں دے اک دوست آ گئے۔ تے اوہ ڈرائنگ روم وچ چلے گئے۔

دو دناں مگروں اوہ اوس بس سٹاپ کولوں پھیر لنگھے جا رہے سن۔ کہ اوہناں نوں اوس لال جیہی کڑی دا خیال آ گیا۔ تے اوہنوں اوتھے پھیر کھلوتیاں ویکھ کے اوہناں آپوں ای کار روک دتی۔ تے کڑی تنگ پائنچے دی شلوار اتے کمیص دے ہاف کوٹ دے کھیسیاں وچ ہتھ اڑا کے لودیاں چال چلدی غڑاپ کر کے دروازہ کھول کے بہہ۔ تے ادا نال بولی۔

"میں میں تھینکس"۔ پھیر اوہنے اپنی بانہہ پچھے دی بانہی تے ٹکا دتی۔ تے باہر ول تکن لگی۔ ملک ہوری چپ چپیتے کار چلا رہے سن۔ اپنی ایس غیر شعوری پر بیگانہ جیہی حرکت تے اصلوں ہکّ اوہ ہم پچھے ہو رہے سن۔ کڑی اوہناں دی دھی توں وی پنج ورھے نکی جاپدی سی۔ تے بھجے ہر نال چرلا اوہناں نوں آپے ای کجھ بھاندا نہیں سی رہیا۔ اوہ کجھ گھبوں جھاتے پیچھے ہو رہے سن۔ تے کڑی نے اوہناں دے موڈھے تے اپنا ہتھ رکھ دتا۔

"تساں انٹروڈیوس تے کرایا ای نہیں" کڑی نے پچھیا۔

تے اوہناں نوں اپنی کرسی یاد آ گئی۔ تے جیویں کرنٹ دے تحت اوہناں وچ ڈاہڈا غصہ تے سختی آ گئی۔

اوہناں اوہدا ہتھ اپنے موڈھے توں پراں کر دتا اکھیا۔ تے کڑی ایس اکو کڑکے نال سہم کے کار دے پرلے دروازے نال جا لگی۔ ہُن کار دی سپیڈ نے

ہو گئی سی۔ تے چھیتی ای اوہنوں کالج کول اپڑا کے اوہناں شکر جیہا کیتا تے جھٹ ول کار دا رُخ موڑ دتا۔

شام نوں گھر آوندی وار اوہ ڈاکٹر نوں ملدے گئے۔ تے ملکانی لئی انجکشن تے دوائیاں دیاں بوتلاں نال لدے پھندے جد گھر اپڑے۔ تے ملکانی باہر لان وچ ٹہل رہی سی۔ ہتھ وچ سوٹی پھڑ کے گل ملکی سوانی نوں ٹہلدیاں ویکھ کے ملک ہوراں نوں اوہدے تے ڈاہڈا ای پیار تے رحم آیا۔ وچاری دنیا نوں جو دیندا سی دے چکی سی۔ پر اوہدے بدلے وچ اوہدیاں اکھاں دا کشکول بالکل خالی سی۔ تے اوہ ایہناں خالی خالی نظراں نال لان دے چار چوفیرے ہوئے ہوئے چکر لا رہی سی۔

ملک ہوری کار کھڑی کر کے سدھے لان وچ آ گئے۔ چاندی دُھپ دیاں بیمار جیہیاں شعاعاں نے پرچھاویں پچھاں تے دم توڑ رہے سن۔ اوہ ملکانی دے نال کول ڈٹھیاں کرسیاں تے بہہ گئے۔ تے ثریا دے تازے آئے ہوئے خط نوں پڑھ کے سناون لگ پئے۔ تے ہسدیاں بولے۔

"لے اک دوہتری ہور آ گئی آ۔ ایہدے واج دی فکر وی ہیڑے توں لا لے"۔

"سو سکھ نال۔ ہُن وی تے کجھ بھیجنا چاہیدا اے۔ کھاد خوراک تے امریکہ چنگی ہووے گی۔ پیسے ای گھل دیو۔ میں کولوں دے دیاں گی"۔

"اوہ فکر نہ کر۔ پیسے پہنچ جان گے"۔ اوہ اوہنوں اپنے کلاوے وچ لے کے اندر لیاوندیاں بولے جے باہر ٹھنڈ ودھ رہی سی۔ تے ملکانی دا باہر رہنا مضر سی۔

ملک ہوری جل توں باہر نکلے تے اوہناں نوں پتہ لگا۔ پئی کار دے اک پہیے وچ تاں پنچر ہویا پیا سی۔ اوہ کجھ سوچ ای رہے سن۔ جے خواجہ صاحب اپنی سن نشڈ دی ہل مین دی کنجی دا چھلا انگلی وچ گھماندیاں آ گئے۔ خواجہ صاحب وی ایسے جل وچ پبلسٹی دے محکمے وچ شامل سن۔ تے اپنے کم دی نوعیت نال مورت اوہناں دے چہرے تے قریب قریب بے شرمی نال ہلدا جلدا ہاسہ جیہا نظر آوندا سی۔ بھرے دچار لفا ٹُنڈ سی۔ تے آ رہے دوالے واہ واہ قینچی دے جوکر وانگ جھاڑ جیہی لمکدی سی۔ جسم دی بے ڈول تے اگے نوں توند ودھی ہوئی سی۔ اوہ اپنے ورلے ورلے ماس خورے دنداں نوں باہر کڈھدے ملک ہوراں دے کول آ کھلوتے۔ تے بولے۔

"منتری تے شہر گیا دا اے۔ چلو میں چھڈ آوناں"۔

ملک ہوراں کجھ اپنی ہیٹی جاتی۔ پھیر سوچ کے اوس کالی چھاپے وگی ہل مین وچ بہہ گئے۔

ملک ہوری بالکل چپ سن۔ خواجہ صاحب نے بڑی کوشش کیتی جے اوہ کسے پج تے بولن۔ پر اوہناں دے

لگے افسری دی چیڑی گل دی کنڈہ سی اوہنوں دکھانا پیا اوکھا سی۔ ایس لئی اوہ ہر گل دا رُخ موڑن دے نال ماس خورے دنداں وچ تیلکڑی کڈی گی کر کے چپ ہو جاندے۔

ہن اوہناں آخری وار سٹیا تے کار دا رُخ اپنی امریکن فیشن دی چھوٹی پر نویں نویں بنی ہوئی کوٹھی دے گیٹ ول کر دتا۔ تے ملک ہوری چونک پئے۔ "ملک صاحب غریب خانہ اے چند منٹ تشریف رکھو۔ بندہ پروری ہووے گی۔" ملک ہوراں نوں غصہ تے بے مہار آیا۔ پر چپ ہو گئے تے کار توں اتر کے اندر ڈرائنگ روم وچ چلے گئے۔

ہیلو— ڈیڈی— سفید نشو دے فراک تے جھالر والے جالی دے موتیاں والے دوپٹے نال جلی دروازے دا پردہ ہٹا کے اوہو بس سٹاپ والی کڑی سامنے آئی۔ تے ملک صاحب حیران رہ گئے۔ کڑی بڑے ادب نال کول دے صوفے تے بہہ گئی۔ تے بڑیاں مٹھیاں مٹھیاں نظراں نال تکن لگ پئی۔

ملک صاحب چند منٹ ایدھر اودھر بے مقصد تکدے رہے تے پھیر سامنے دے کیلنڈر تے نظراں جما دتیاں۔

"تسی اینے ریزرو کیوں ہو گئے او۔ کوئی غلطی ہووے تے پلیز معاف کر دیو"۔ کڑی نے اپنیاں ہیر ورگیاں تلیاں جوڑ کے آکھیا تے ملک ہوراں دے اندر دے گیت تے جیویں چاند ماری ہون لگ پئی۔ کڑی دیاں اکھاں دے چھپیاں تے بلندیاں جھل مل کر رہیاں سن۔

اوہ پٹ پٹ اوہدے ول تکدے جا رہے سن۔ اوہدے سفید سفید فراک وچوں اوہدا گلابی گلابی پنڈا غلاف وچ ڈھکے پھل وانگ مہک رہیا سی۔ ملک ہوراں دا سبھاؤ تے ٹھنڈا ای سی۔ ایہہ جنت وچوں نکلے آدم تے ہے ای سن۔ جیہنے لگ دی لذت نال واقفی پا لئی سی۔ اوہناں دے اندر دی جیوں کے سپ دی شوکر سنائی دین لگی۔ اوہناں نوں انج لگیا جیویں اوہ ہن ای بہشت دی کندھ نوں ٹھڈے مٹھے گئے نیں۔ تے گناہ اک خوابناک لذت بن کے تے شباب دا روپ دھار کے اوہناں نوں اپنی آغوش ول بلا رہیا اے۔ اوہناں بے اختیار اپنیاں بانہواں پھیلا دتیاں تے غلاف وچ ڈھکیا پھل اوہناں دی جھولی وچ آ ڈھٹھا۔

جد رات دے دس وجے اوہ اپنے گھر اپڑے۔ تے اوہناں دے ہلکے ہلکے قدماں وچ وی اوہناں نوں عجیب قسم دا سرور محسوس ہو رہیا سی۔ نشیمن نوں اوہناں نال پریت ہو گئی سی۔ اوہ اوہناں دے گرے ہیر تے چوڑی چھاتی تے مرمٹی سی۔ خواجہ صاحب وی اپنی لاڈلی دھی دی پسند اگے مجبور سن

ایہہ سبھ گلاں نشو اوہناں نوں آپوں ای دسیاں تے اوہ بڈھیپے تے نالے پہلی وار کیتے عشق صادق دی تاثیر ہتھوں قرآن وانگ ایہناں سبھ چلتراں تے ایمان لے آئے۔ تے ملکانی دی طبیعت دا حال پچھن بغیر اپنے کمرے وچ جا کے بڑے رنگلے خواب ویکھدے رہے—

تے عشق سبھ راہ آپو آپ سکھا دیندا اے۔ دوجی وار نشیمن نال ملاقات توں پہلاں ملک ہوراں دا ٹوٹا آپوں ای ہولا ہویا۔ پورے دو سو دی ساڑھی دا نفیس ڈبہ جد اوہناں ڈرائنگ روم دی اک تپائی تے رکھیا۔ تے نشو اوہناں دے گرد گھیرے پاؤن لگ پئی۔ تیجی ملاقات تے ملک ہوراں فیروزے دی انگھی اپنی فیری دی انگل وچ پا دتی۔ تے اوہناں نوں اکا ای احساس نہ ہویا۔ جے پیار اگے پیسے دی وی کوئی حقیقت ہوندی اے۔ صندل دی ہری ٹہنی دی خوشبو اوہناں دے احساس دے بوٹے دوالے کہ زہری ویل وانگ گل وکڑیاں پاوندی جد ملک ہوراں دے سگے سرتیک جا اپڑی۔ تے ملکانی اوہناں دی کچی انگل دے لوڑ تے چلکدی سفید ورسی پالش تک کے سوچیں پے گئی۔ تے ملک ہوراں خواجہ صاحب نوں کلرک نفس لئی اکھ دتا۔ تے خواجہ صاحب نوں ایڈی چھیتی اپنی کامیابی تے یقین کرنا مشکل ہو گیا۔

اوہناں خوشی نال دھڑ دھڑ کردی دل دی نبض تے ہتھ رکھ کے اک وار ملک ہوراں ول تکیا۔ اللہ وچھ ورھیاں دے لاٹے وانگ ہرسٹ کے بیٹھے سن۔ خواجہ صاحب نوں اوہناں دی اوہ اکڑ یاد آئی جد اوہناں ملک ہوراں نوں پہلی وار اپنی بل بین وچ بہن لئی آکھیا سی۔ پر اوہ ایس خیال نوں گڑونڈ گئے تے بولے۔

ملک صاحب نشیمن میری اکو دھی اے۔ اوہدی پسند اگے میں مجبور آں پر تسی جان دے او۔ کل نوں پیا ساہ نکل جاوے۔ تے اوہدا کوئی پچھا نہ رہے تسی صاحب اولاد او— اوہدا کوئی—

'میں تہاڈا مطلب نہیں سمجھیا'— ملک ہوراں نوں طیش آ گیا۔

'مطلب ایہہ جے تہاڈوں مہر وچ اپنی ایتھے والی کوٹھی دی لکھتی پے گئی'— خواجہ صاحب نے چھیتی نال اپنے مطلب دی گل کر دتی۔

"نہیں میں ایہہ نہیں کر سکدا— ایہہ کوٹھی میرے وڈے پت دی پسند نال بنی اے۔ تے اوہ ای ایہدا مالک ہووے گا۔"

پھیر میں مجبور آں— خواجہ صاحب اپنیاں تلیاں رگڑن لگ پئے۔

ملک صاحب غصے نال بھرے پیتے اٹھ کھلوتے۔ تے نشیمن چھیتی نال پردے پچھوں نکل کے اوہناں نوں پھڑ لیا۔ تے پیراں وچ ڈگ پئی۔

ملک صاحب مینوں کجھ نہیں چاہیدا۔ مینوں کجھ نہیں چاہیدا۔ اوہ لتاں نال جھٹر گئی۔
خواجہ صاحب اُوڈے پھیرو دے پلنگ دلدل وچ چنگے پھسے ویکھ کے کمرے وچوں نکل گئے۔

مسعودی باہروں آیا۔ تے ملکانی دا رنگ اڈیا پیا سی۔ اوہ تلیاں ملدی اندروں باہر تے باہروں اندر پئی پھردی سی۔ ماں نوں ایس حالت وچ ویکھ کے مسعودی گھابر گیا۔ تے ماں دی ویٹری پھڑ کے کھلو گیا۔
"ماں کیہ گل اے" اوہنے زور نال پچھیا۔
"بڑی خوشی دی گل اے۔ بڑی خوشی دی گل اے" اوہ بانہہ چھڑا کے پھیر جھلیاں وانگ اندروں باہر تے باہروں اندر پھرن لگ پئی۔
"آخر ہویا کیہ اے"۔ اوہنے ماں دا راہ ڈکدیاں پھیر پچھیا۔
"ملک ہوراں ہور نکاح کر لیا"۔ ملکانی اینج بول آکھیا۔ جے اوہ سُن ای نہ سکیا۔ تے بولیا۔ ذرا اُچی تے بولو۔
"تیرے پیو اک بازی نال نکاح کر لیا"۔ ملکانی جیویں چیک پئی۔
اچھا۔ مسعودی نے بڑے زور نال۔ اچھا۔ کہیا "ہُن ملک ہوری کتھے نیں"۔ اوہدے لہجے وچ طنز تے دکھ دی دو دھاری کاٹ سی۔
"سٹیلو آکھ گیا اے ہنیتے لئی کاغان گئے نیں"۔
"ہوں" مسعودی نے بڑی بے دھیانی نال ہتھ دا مکا بنا کے دروازے تے مار دتا۔ تے ملکانی کنب گئی۔
"چل چھڈ کوئی گل نہیں۔ ساڈا تے کجھ نہیں گیا۔ اپنی خوشی سو" اوہنے مسعودی ول ڈاڈھی بے بسی نال تکدیاں آکھیا۔
"نہیں ماں۔ ساڈی وی خوشی اے"۔ ایہہ کہہ کے اوہ چھیتی نال کمرے وچوں باہر نکل گیا۔ تے ملکانی دھاڑ دی دھاڑ زمین تے ڈھے پئی۔

کاغان کیہڑا سوئیٹزرلینڈ سی۔ دوجے دیہاڑے شام ہوندیاں مسعودی کامران دے ڈاک بنگلے جا اپڑیا۔ ایسے بنگلے دے اک کمرے وچ ملک ہوری خسرو پرویز وانگ شیریں نال ہنی مون منا رہے سن۔ اپنا اُچی بر تے سٹ کے مسعودی پستول اپنی صدری دی جیب وچ اڑایا۔ تے کجھ چر ایس عمل دے انجام تے

رو رہیا۔ پیو دی ایس بے ویلے دی بندگی نے اوہنوں ڈاڈھا دکھ پہنچایا سی۔ اوہنوں اوس کمائی ہرنی دا خیال آگیا جیہڑی اندروں باہر تے باہروں اندر پھریاں کہہ رہی سی۔
"ساڈا تے کجھ نہیں گیا اپنی خوشی سو"
نہیں۔۔۔ اوہ جیویں اگ دے لوُبیاں وچ آ گیا۔ تے آہستہ آہستہ چلدا اوس کمرے ول ودھیا۔ جیہدی نشاندہی اک بیرا کر چکیا سی۔
اوہ کھڑکی دے پچھے کھلو گیا۔ اتفاق سمجھو۔ پردے ہٹے ہوئے سن۔ تے اندر دا منظر روشنی ہون نال صاف نظر آ رہیا سی۔
بلے دی لاٹ ورگی اک نار سُرخ ساٹن دی رضائی وچ پلنگ نال ٹیک لا کے بیٹھی سی۔
ملک ہوری ایرن لا کے اک میز تے چھوٹے چھوٹے رومال استری کر رہے سن۔ اوہناں دے چہرے تے عشق کمان دی خوشی نے بڑا ای انوکھا جیہا حال بن دتا سی۔ اوہ تے پچھانے ای نہیں جا رہے سن۔
اچانک اوہ مڑے تے بولے۔
"نشو جی۔ کیہ خیال اے۔ رومال کیسا استری ہویا اے"
نشو نے رضائی وچوں گردن کڈھی۔۔۔ تے مسعودی دا دل جیویں حلق وچ اٹک گیا۔ کالج دی بدنام لیڈی ٹیچر نشو نے کنی شریف پگ نوں ہتھ پا لیا سی۔
صدمے نال جیویں نڈھال ہو کے اوہ واپس اپنے کمرے ول آ گیا۔
مسعودی حال دا سی پئی ملک ہوری کمرے ول آ رہے نیں۔ اوہنے دروازے نوں زور نال کھولیا۔ تے نشو سامنے ای نے توں باہر آ رہی سی۔
"معاف کرنا ہیں نشو توں کس طرح" اوہنے سراسر ایکٹنگ کیتی۔
"مسعودی۔ ہیلو۔ کیہ حال اے"۔ اوہ کاگاں دی ڈوری نال کھیڈدی بولی۔
اچھا اے۔ میں بس جا رہیا ساں۔ کوئی چیز رہ گئی تے چھیتی وچ اپنے کمرے دی بجائے ایہہ کھول دتا۔ توں کس طرح آئی ایں۔۔۔
"ڈیڈی بیرلئی لے آئے نیں"
ڈیڈی۔۔۔ اوہنے زور نال آکھیا۔ جے دروازے کول کھڑے ڈیڈی سن لین ہوں۔۔۔ اوہ بلکا جیہا ہس پئی۔۔۔
اچھا خدا حافظ۔۔۔ اوہ باہر نکل آیا تے اوہنوں پٹھ موڑ کے کھلوتے ملک ہوراں ہلکا جیہا احساس ہویا پر اوہ ان ڈٹھا کر کے واپس آن لئی اڈے ول چل رہیا۔۔۔

پنجابی فلم دے پردے اُتے

خالد لاہوری

پنجابی فلماں اُتے کجھ عام جیہے اعتراض نیں جیہڑے اخلاق تے تہذیب دے پیڈسٹل اُتے کھلو کے کیتے جاندے نیں، پر میں ہالے اخلاق تے تہذیب دی ٹھیکیداری دا کم نہیں سنبھالیا، ایس لئی میں اینہاں فلماں دے ایس پہلو بارے کجھ نہیں کہواں گا۔ میں ہر شے نوں سائنٹیفک سطح تے رکھ کے ویکھن دی سرپیڑ وی مل نہیں رکھی۔ ایہہ کم میرے کجھ یاراں نوں ای مبارک ہووے۔ ایس لئی میں پنجابی ذریعہ اظہار تے فلم دے موضوع اُتے گل بات کردیاں ہویاں فلم نوں آرٹ دے طور تے ویکھنا ہاں تے آرٹ دے فنکشن بارے مینوں اکو گل دا پتہ اے پئی فنکار انسانی مسئلیاں دے اپنے شعور نوں دوسریاں تک پہنچانا چاہوندا اے تے انسانی تجربے دیاں گہرائیاں تائیں اپنی رسائی نوں دوسریاں تائیں پہنچا کے اوہ اک تعلیمی ذمہ داری نوں وی پورا کردا اے۔

پچھلے کجھ سالاں وچ میں اپنے فلمی فنکاراں دے مرغ بادنما بڑیاں ہواواں دے رخ پھردیاں ویکھیا اے۔ پر اوہناں دا اپنے مسئلیاں دا شعور ہاں تے بڑیاں رقت بھریاں مسلم سوشل پکچراں دی صورت وچ سامنے آیا اے تے ہاں پھیر اوہناں اپنے اوسے سوڈو رومانٹک فارمولے توں کم چلایا اے۔ میں پچھلے دناں وچ اپنے فلمسازاں ولوں قومی موضوعاں بارے فلماں بنان دے عزم دی دہائی سُنی سی تے اکو گل میرے ذہن وچ آئی سی پئی ہُن عام فلاں نوں نعریاں دی سطح تے پرچان دا اک ہور ول ساڈے فلمی مداریاں دے ہتھ آ گیا اے۔

میں بکے والی، توں لے کے 'من موجی' تک ایس مداریپنے دے بڑے رُخ ویکھے نیں۔ تے اخیر اکو نتیجے تے پہنچیا آں پئی ساڈے فلمی اجارہ دار اپنے متھے اُپر آرٹسٹ دا لیبل لا کے تے بہت خوش ہوندے نیں پر اوہ فلم نوں آرٹ دا منصب دین نوں تیار نہیں۔ جد اوہناں دا کم رقت آمیز نعریاں تے سطحی قسم دے فارمولیاں نال چل جاندا اے تاں اوہناں دی کی دھون دبائی ہوئی اے پئی اوہ اپنے ارد گرد وچھے ہوئے انسانی مسئلیاں دے جال نال کھ

ہاں تے ایہناں توں پھٹدے ہوئے انسانی تجربے نوں موضوع بنان۔ فلم نوں بزنس دی سطح تے رکھ کے ویکھن والے آرٹ دی خاطر لہو سکھان دا ہنر نہیں جاندے۔ پنجابی ساڈے ملک دے ساڈھے تن کروڑ جیندے جاگدے انساناں دی زبان اے جیہڑے کہ روز اپنے ڈھانچے معاشی مجبوریاں توں لے کے ذہنی الجھناں تک مختلف چرخیاں دے سپرد کر دے نیں تے اپنی حیاتی دی گھڑیاں وِن سو تے دکھڑیاں دی اگ دا قیدی جان کے زندہ نیں پر ساڈے فلمی بزنس والے روایتی قسم دے پنڈاں دیاں ڈمی کرداراں بارے فلماں بنا کے مطمئن ہو جاندے نیں۔ تے جے کدے اوہناں نوں کدھروں کوئی کم دی گل ہتھ لگ وی جاوے تاں اوہنوں اوہ اردو فلم لئی سنبھال کے رکھ لیندے۔ ریاض شاہد دی فلم "سسرال" لاہور شہر دے اوہناں انساناں دے متعلق سی، جیہناں دے لہو وچ سانوں پنجابی زبان دا چسکا گھلیا ہویا نظر آندا اے تے جیہناں دیاں شکلاں اسیں پنجابی توں وکھ کر کے ذہن وچ لیا ای نہیں سکدے پر فلم ساز نے ایس موضوع نوں اردو وچ فلمان وچ ای بھلا ویکھیا۔ نتیجہ ایہہ سی پئی ایس فلم دے چنگے بھلے کردار سانوں اردو بولدیاں ہوئیاں ڈمیاں نظر آندے نیں تے اک اپنی سُتھری فلم نوں ایہہ گل ای لے ڈُبیندی اے ــــــ پر ایہناں فلم والیاں نوں کون دسے پئی پنجابی صرف اوہناں پنڈاں دی زبان نہیں، جیہناں بارے اسیں ہُن لبی کتاباں وچ پڑھ سکدے آں۔ ایہدے آگو شہراں دے جیندے جاگدے انساناں دے ہوٹھاں تے وی قہقہے تے ہوکے بن کے ابھردے نیں ــــ پر شاید فلمی مداریپنے وچ اجارہ داراں نوں اپنے آسے پاسے وسدے ہوئے انساناں لئی کوئی جگہ نظر ای نہیں آندی۔ حزیں قادری دی فلم "چھتے خاں" اینہے سالاں وچ واحد فلم اے جیہدے وچ سانوں اک فنکار دا شعور کم کردا ہویا جاپدا اے تے لکھن والے دا قلم اپنے معاشرے دے اک کردار دیاں نفسیاتی گہرائیاں نوں پھیلا نظر آندا اے۔ ایہہ گل سانوں اینہاں مقصدی فلماں وچ وی نظر نہیں آندی۔ اوہناں دے کرداراں دی ترکیب تاں خاص طور تے ایس طرح لکھی جاندی اے پئی لوک اوہناں نوں ویکھ کے رقت دے شکار ہو جان تے فلم باکس آفس ہیٹ ہو جاوے۔ اوس ویلے لکھن والا اپنے آپ نوں فنکار نہیں سمجھدا بلکہ اوس جواری وانگ ہوندا اے جیہدی قسمت بلف اُتے منحصر ہووے۔

ایس ویلے میں دی کوئی گل نہیں کرنا چاہوندا سگوں ایس سوچ دی رسی اپنے فلمی فنکاراں دے حوالے کرنا چاہوندا ہاں جے اوہ سٹوڈیو دے بند ماحول توں باہر نکل کے تے فارمولا فلماں ویکھ کے فلماں بنان دے کسب نوں چھڈ کے اپنے آسے پاسے رہن والے انساناں نال رشتہ جوڑن تے اپنے آپ نوں فنکار سمجھ کے اوہناں دے مسئلیاں تائیں ادراک حاصل کرن۔

ــــــ

ادبی گزٹ

خالد لاہوری

پنجابی ادبی سنگت دے ہفتہ وار اکٹھ زوراں تے جا رہے نیں۔ پچھلے کجھ دناں وچ سنگت نے کشمیر دی نویں صورتِ حال' تے 'پاکستان دے نویں بجٹ' دے متعلق مذاکرے کروائے۔ ایسے مذاکریاں دا مقصد ایہہ سُنن وچ آیا اے پئی پنجابی نوں صرف ادب لئی ای ذریعہ اظہار نہیں ہونا چاہیدا، ایہدے رشتے نویں سماجی پس منظر نال وی واضح ہونے چاہیدے نیں۔

کشمیر والے مذاکرے دے صدر احمد ندیم قاسمی ہوری سن تے اظہار خیال کرن والیاں وچ پروفیسر وارث میر، احمد راہی، شفقت تنویر مرزا تے حبیب جالب وغیرہ شامل سن۔

اک ہور مذاکرہ علاقائی زباناں دی اہمیت بارے جون دے پہلے ہفتے وچ ہویا۔ ایس مذاکرے وچ ساڈے سندھ والے ادیب رشید احمد لاشاری، گوجرانوالے والے علامہ یعقوب انور تے شفقت تنویر ہوراں نے مختلف نقطہ نظر پیش کیتے۔ نے اک تقریری مقالہ چوہدری اکبر لاہوری ہوراں۔

پنجابی ادب سنگت ولوں پچھلے دناں وچ اک خبرنامہ چھاپیا گیا سی۔ لاہور دے علمی ادبی حلقیاں وچ ایس بارے خاصی دلچسپی ظاہر کیتی گئی سُنن وچ آیا اے پئی ایس خبرنامے نوں باقاعدہ جاری کرن دے سربندھ کیتے جا رہے نیں۔

مشہور عالم دین محترم پرویز صاحب ہوراں پنجابی زبان دی وڈیائی بارے گل بات کردیاں ہویاں دسیا کہ جدوں اوہ قرآن مجید دی تفسیر لکھ رہے سن، اودوں اوہناں نوں احساس ہویا سی کہ اردو زبان بہت ای کم مایہ اے تے پنجابی دا ذخیرہ الفاظ بہت وسیع اے۔

ریڈیو دے پروگراماں بارے جاری کیتے گئے سوالنامے اُتے لاہور دے پنجابی لکھاریاں دا ردِ عمل خاصا تیز سی۔ ایس سوالنامے توں ایہہ گل ساہمنے آئی پئی پنجابی پروگراماں دی مقبولیت دے باوجود لاہور اسٹیشن توں پنجابی دے صرف ۱۳٪ پروگرام ہوندے نیں جد کہ پشاور توں ۵۰٪ پشتو، حیدرآباد توں ۷۴٪ سندھی تے کوئٹہ توں ۱۸٪ پشتو تے ۱۶٪ بلوچی پروگرام نشر ہوندے نیں۔ پنجابی نال ایس سلوک نوں متریاں ماواں والا سلوک قرار دتا جا رہیا اے۔

میلہ شاہ حسین دی کامیابی دے بعد مجلس شاہ حسین دے حوصلے خاصے ودھ گئے نیں۔ مجلس ولوں شاہ حسین دے کلام دا بنگالی ترجمہ چھاپن دا اعلان کر دتا گیا اے۔ ایہدے علاوہ بابا فرید ہوراں دے کلام دا انگریزی وچ ترجمہ وی چھاپیا جاوے گا۔ ایہہ ترجمہ مقبول الٰہی ہوراں کیتا اے۔

میلہ شاہ حسین دی کامیابی تے مجلس دے کامیاں نوں بہت شاباش ملی اے۔ احمد ندیم قاسمی ہوراں نے کراچی دے اخبار "جنگ" وچ ایہہ وی لکھ دتا سی پئی مجلس نے پچھلے دو ورھیاں وچ او کم کیتا اے جیہڑا پنجابی اکیڈمی پچھلے دس ورھیاں وچ نہیں کر سکی۔

پچھے جیہے پنجابی دے مشہور گیت کار نند لال نورپوری ہوراں نے:

— ایتھوں اُڈ جا بھولیا پنچھیا
— پیر دھو کے جھانجراں پاوندی، شوقن میلے دی
— آنا ویہڑے گملاوا جیہنوں بچ لین دے
— اک پھلاں والا آگیا پروہنا، نی ماں ئے تیرے کم نہ گئے

ورگے گیت لکھے سن، بھکھ ننگ دے ہتھوں تنگ آ کے خودکشی کر لئی۔ ایہناں دے مرن نال پنجابی زبان تے ادب نوں دھکا لگا اے۔ اوہ کدی وی پورا نہیں ہووے گا۔

پنجابی بارے دانشوراں دا رویہ خاصا امید افزا ہوندا جا رہیا اے۔ مکتبہ جدید نے ۱۹۶۵ء دی شاعری دی بہترین چون چھاپی اے، ایس وچ اُستاد دامن، سلطان محمود آشفتہ تے عباس اطہر ہوراں دیاں نظماں شامل نیں۔ ایہدے علاوہ اردو دے مشہور ادبی رسالے سویرا وچ وی صفدر میر ہوراں دے تعارف نال سلطان محمود آشفتہ دی کجھ نظماں چھاپیاں نیں۔ ایس شمارے وچ ظفر اقبال تے [illegible] ہوراں دیاں پنجابی نظماں وی شامل نیں۔

مغربی پاکستان دے نویں بجٹ مطابق پنجابی ادبی اکیڈمی نوں ساڈھے ستتالی ہزار روپے گرانٹ ملی اے — ایہدے مقابلے تے سندھی تے پشتو وغیرہ نوں بہتی دی گرانٹ دتی گئی اے۔ پنجابی لکھاریاں نوں پنجابی بارے ایہہ رویہ پسند نہیں آیا۔ پر اوہناں دا کہنا اے پئی اکیڈمی کولوں ملن والی گرانٹ نوں وی ٹھیک طرح ورت وکھاوے تے بڑی گل اے۔ ساری گرانٹ وچوں دس فیصدی پنجابی تے خرچ کے تسیں کی کدی لکھو سکدے او۔

زینو

اِک اچرج میلہ

"میلہ چراغاں" تے ایس ورے کوئی جِن جیہا پھر گیا سی - وجہ ایس دی بارڈر دے پیے گھر لوکاں دے دوبارہ وسن دی رُجھ سی جیہڑی انہاں ویلے زوراں تے سی - تے پھیر اک موسمی تہوار — اجیہا تہوار جیہدا تعلق موسماں دی تبدیلی نال اے — کون کٹائی دے سمے تے ا سٹّن پاروں (ایس تہوار نوں ایتکی مارچ دے اخیری ہفتے توں چا کے اک پندرھواڑہ اگے پا دتا گیا سی) پنڈاں دے وسنیک جیہڑے ایس میلے دی رونق دا نوے فیصد حصہ بندے نیں، اٹھاویں لہوڑ وسدے سن - باقی دے دس فیصد شہر دے لوکی تے اوتھے ہے ای سن - چراغاں دی لو وی ہمیشہ وانگوں ای سی - لکھاں دیوے اک دوجے دے سنگ اسمان نال گلاں کر رہے سن تے سارے مل کے حیاتی تے روشنی والے رب دیاں صفتاں وچ رُجھے ہوئے سن . . . پر اوہ لکھاں لوکی جیہڑے ایس درویش نوں عقیدت پیش کرن آوندے نیں - ایتکی موجود نہیں سن - - اوہ تاں واڈھی وچ رُجھے سن اپنے گھراں نوں دوبارہ چھت رہے سن تے اپنیاں زمیناں نوں ٹھیک ٹھاک کر رہے سن جیہڑیاں بارڈر پاروں آون والیاں دشمناں دے ہتھیں اُجڑیاں پئیاں سن -

شہر دے لوک تاں اوتھے ہزاراں سن پر پنڈو کوئی کوئی ورلا سی - اک روایتی میلے لئی ایہہ سماں کنا اچرج سی - ملنگ اپنے وجد دی حالت وچ مست، ساریاں دے اک خالق کولے اپنے پیار دے اظہار لئی شہادت دی انگل اسمان ول چا کے اوڈے

لوکاں دے سنگ حضرت امیر خسرو دے رنگ وچ دھمالاں پا پا کے ذکر کر رہے سن -

سارے دانشمند دسدے سن تے پاکستان دی شاعری تے علاقائی زباناں دے کلاسیکی تے لوک عنصراں نے اپنے ایمان نوں پکا کرن لئی اوہ ایس تہوار نوں سالانہ تقریب دے طور تے منا رہے سن - اوہناں ملک دے وزیر میر جام غلام قادر ہوراں دی قیادت وچ سولھویں صدی دے اوس عظیم شاعر دے مزار تے پھُلاں دی چادر چڑھائی، جس نے عام لوکاں نوں خدائے واحد دی پریت تے انسان تے رب دے پیار وچ رچے ہوئے حیاتی دے آدرش دسن لئی پنجابی نوں اظہار دا ذریعہ بنایا سی -

تے اوہ لوک وی اوتھے سن، جیہڑے قومی استحکام واسطے پنجابی کلاسیکی شاعری دی نشاۃ ثانیہ تے ایس زبان نوں ترقی دین دی اہمیت دے مسئلے اُتے پنجابی دانشمنداں نال اتفاق نہیں کردے۔ حقیقت ایہہ اے پئی ایہہ سجن شاہ حسین دے مزار تے دوسریاں نالوں پہلوں ای پھُلاں دی چادر چڑھان واسطے آئے سن - ایہہ لوک ماسٹرز گلڈ دی مقامی شاخ دے عہدے دار سن، تے اوہناں دے سر تے پنجاب یونیورسٹی دے وائس چانسلر، پروفیسر حمید احمد خاں ہوراں جیہی واجب احترام ہستی دا سایہ سی جیہناں تعلیم تے ادب دیاں فاضلانہ خدمتاں وچ اپنی عمر گالی اے، کہ جیہن ایہدے تعارف دی کوئی لوڑ نہیں -

ایہہ کناں خوشی دا ویلا اے پئی شہر دے ساریاں لکھاریاں دے نمائندیاں نے شاہ حسین دی زندگی تے اوہناں دے کم دی اہمیت نوں پچھان لیا اے، تے اپنے آپ نوں عام لوکاں دا اک حصہ بنا کے اوہناں نے شاہ حسین دی اگ بھری روح نوں، جیہڑی خدا دے نشے وچ بھجے ہوئے پیغام نال ساڈے شہر دیاں گلیاں نوں پکا کردی رہی اے، عقیدت دی نذر چڑھائی - ایہہ گل پئی اوہ اکٹھے ہیں — تے شاید چھیتی ہی دِلاں سارے اُدسن — ڈاڈھے افسوس دی گل اے - پر ایہہ حقیقت پئی اوہ اوتھے پہنچے تاں ہی ڈاڈھی خوشی دی گل اے - تے پھیر اوہناں دے نال صوبائی کابینہ دے وزیر تے پاکستان دی سبھ توں پرانی یونیورسٹی دے وائس چانسلر جیہے وڈیرے بندے سن — ایس چیز دی اپنی اک اچرج اہمیت اے - تے ایہہ اک کتھا پھُندی لے، تے ایہہ کتھا بڑی سنی سنائی شے اے، میں اپنے طور تے اوہنوں نہیں دوہراواں گا - پر اک گل دماغ وچ بڑی آوندی اے جیہنوں شاید دوہرایا وی جا سکدا اے - ایہہ گل پروفیسر حمید احمد خاں ہوراں دے اوہناں ارشادات بارے اے، جیہڑے جس ویلے افسر شاہی دے پیدا کیتے ہوئے زبان دے مسئلہ بارے سن - اک فاضلانہ مقالہ جیہڑا اوہناں "لینگوئیج ریسرچ گروپ آف پاکستان" دی کانفرنس (سول اینڈ ملٹری گزٹ ۱۲ جنوری ۱۹۶۳ء) وچ پڑھیا سی اُتے ایہدے وچ اوہناں لسانی مطالعے دے سائنسی طریقیاں دی وکالت کیتی ہے "سارے مغربی پاکستان وچ اک بنیادی تے وراثتی لسانی سانجھ" وچوں "پنجابی تے اردو دے

سانچے ڈھانچے" دا خاص طور تے ذکر کیتا سی۔ ایسی گل دی مینہہ اوہناں نیشنل ایجوکیشن دی پڑچول کمیٹی اگے رکھی سی۔

اوہناں فرمایا سی "اردو تے پنجابی دے رشتے بارے گل کردیاں ہویاں، سانوں ایہہ گل ذہن وچ رکھنی چاہیدی اے پئی ایہہ دوویں فرانسیسی تے جرمنی زباناں وانگوں وکھ وکھ زباناں نہیں۔ ایہہ تاں زباناں دی علاقائی تبدیلی دا اک مسلسل عمل اے، جیہڑی انبالے دی پنجابی نوں سہارنپور تے دلی دی اردو وچ بدل دیندا اے، ایہہ کوئی اچانک تے کھلی کھلی ونڈ نہیں۔" اوہناں دوناں زباناں دی قواعدی تے محاوراتی بناوٹ وچ بہت ساریاں سانجھیاں گلاں وی لبھیاں سن، تے اپنی ایس دلفریب تحقیق وچ حافظ محمود شیرانی تے پنڈت کیفی ہوراں وانگوں اوہناں ایہہ دعویٰ کیتا سی پئی دوویں زباناں دے لغوی ذخیرے نے اک لمے چوڑے علاقے نوں گھیریا ہویا اے۔ اوہناں ایس سلسلے وچ پنڈت کیفی ہوراں دا حوالہ دیندا سی پئی "اصل وچ دلی شاہ دا لغوی ذخیرہ الفاظ اوہو ای اے، جیہڑا ۱۹ویں صدی دی شروع والی اردو دا اے۔" اپنے مقالے دے اخیر وچ اوہناں ایہہ وی فرمایا سی پئی ایہہ انہونی جیہی گل نہیں پئی "پرانی اردو تیرانی دی حد تائیں پنجابی لگدی اے" پھر ایہہ وی پئی "اردو تے پنجابی بولن والے لوکاں وچکار پیدا ہون والے نویں رستیاں" "اک ایہا عمل شروع ہوندا اے جیہدے نتیجے" دوناں زباناں لئی بڑے دور رس ہون گے۔" ایہہ تبدیلی صرف لغوی حد تائیں نہیں رہوے گی، سگوں لفظاں نوں بولن تے بناون وچ وی چوکھیاں وتھیاں جان گیاں۔" ایس دے ثبوت لئی پروفیسر حمید احمد خاں ہوراں ولی دکنی تے سودا جیہے مشہور کلاسیکی شاعراں دی مثال دتی سی۔ ایہناں دوناں دا تعلق اوہناں دو علاقیاں نال اے، جتھے نویں اردو دیاں نینہاں بجھدیاں نیں تے ایہیاں ہی چنگیاں نیں۔ اک ہور محب وطن تے اردو دے فاضل، مولانا صلاح الدین مرحوم ہوراں وی اوہناں ای دناں وچ کوہستان (کیم دسمبر ۱۹۶۲ء) نوں انٹرویو دیندیاں ہویاں فرمایا سی "اردو پنجاب دی مقامی زبان اے، ایہہ پنجابی دی ترقی یافتہ تے نکھری ہوئی صورت اے۔ ایس واسطے پنجابی نال کوئی جھگڑا نہیں، اسیں ایہہ وی چاہوندے آں پئی پنجابی دی ودھے پھلے تے ایس دے کلاسیکی ادب نوں محفوظ کر لیا جاوے۔"

ایہہ تاں عام جیہا وطیرہ اے اوہناں لوکاں دا، جیہڑے پنجابی نوں اوس پدھر تے وی ذریعہ تعلیم دے طور تے رائج کرن دے مخالف نیں جتھے ایہنوں ہونا چاہیدا اے تے جتھے صرف ایہو ای ذریعہ تعلیم ہو سکدا اے۔ اوہ تاں ایس گل پچھے ہتھ دھو کے ای پے گئے نیں پئی پنجابی تاں محض اردو دی غیر ترقی یافتہ تے پرانی شکل اے۔ ایس لئی اوس علاقے دے تعلیمی نظام وچ جتھوں دے بچے پنجابی ماحول وچ جم پلدے نیں، ایس زبان نوں رائج کرن دی کوئی لوڑ ای نہیں۔

ایہہ بڑی عجیب جیہی منطق اے، جے پنجابی اوہناں علاقیاں وچوں اک علاقے دی زبان اے جیہڑے

اردو دی جم بھوئیں نیں اتے جے ایہدی قواعدی، صرفی و نحوی، محاوراتی تے لغوی بناوٹ وی اوہو ای اے۔ تے جے اردو ادب دیاں شروع شروع دیاں صورتاں —— جیہناں وچ اک پاسے شیخ فریدؒ، شاہ حسینؒ، بلھے شاہؒ تے وارث شاہؒ تے دوجے پاسے محمد قلی قطب شاہ تے سودا آوندے نیں —— وچ اینی ڈونگھی سانجھ اے تاں پھیر جھگڑا کس گل دا اے؟ جے ایہہ محترم فاضلین تے ماہرین تعلیم آون والی کل دی ترقی لئی دوناں زباناں وچ کوئی جھگڑا نہیں ویکھدے، بلکہ دوناں دے سانجھے پکھے اُتے زور دینا چاہوندے نیں تاں فیر پنجابی نوں ایہو جیہی کے تحریک توں، جیہڑی ایس زبان نوں نظام تعلیم وچ اک عزت والا مقام دوانا چاہوندی اے، ایڈ چوکھے لوکاں دی کیہ تنگ اے؟ زباناں دی ایس ہتھ جوڑی نوں بچن دا آسان طریقہ وی ایہو ای اے جیہدا مولانا صلاح الدین مرحوم تے پروفیسر حمید احمد خاں ہوراں نال اتفاق کردا آں، پئی پنجابی تے اردو دوناں زباناں تے ادباں نوں دلوں قبول کر لیا جاوے۔ جے چودھویں تے پندرھویں صدی دا دکنی اردو وچ لکھیا گیا ادب اردو نظم دی روایت تے مطالعے واسطے ضروری اے تے ایسے کر کے ایہہ یونیورسٹی وچ پڑھن والیاں لئی ہر درجے دے نصاب وچ شامل اے، تے پھیر ایسے ای پدھر توں پنجابی دا ادب (شیخ فریدؒ، شاہ حسینؒ، بلھے شاہؒ، سلطان باہوؒ، وارث شاہؒ، ہاشم شاہؒ، حافظ برخوردارؒ تے ان گنت ہور دی پرانی اردو دا اک لازمی حصہ بندا اے، تے ایس پاروں ایس نوں اردو دی تعلیم دا اک انگ ہونا چاہیدا اے۔ پنجابی دے ایہہ کلاسیکی لکھاری اردو دے کلاسیکی لکھاری نیں۔ تے ایہناں نوں اردو نظم دی روایت دی مڈھ بنا چاہیدا اے۔ ہن پروفیسر حمید احمد خاں ہوری یقیناً اج ایس درجے تے ہے نیں پئی اوہ ایس ضروری اصلاح نوں اوس یونیورسٹی وچ رائج کر دین، جیہدے اوہ ایس ویلے آگو نیں، تے اوس کالج وچ وی جیہڑا ساڈیاں کلاسیکی تے شرقیاں زباناں واسطے وقف اے تے جیہڑا یونیورسٹی دا ای اک حصہ اے۔ اک وار ایہہ اصلاح کر دتی گئی تے ساریاں گلاں ٹھیک ہو جاون گیاں تے ایس ہنیر گلی وچوں باہر نکلن دا اک رستہ نظریں پوے گا، جیہڑی اج بہت ساریاں غلط فہمیاں تے دل ڈھاون والیاں گلاں دا گڑھ بنی ہوئی اے۔

جناب رشید احمد لاشاری ہوراں، جیہڑے کراچی دے وسنیک تے لسانیات دے اک عالم فاضل نیں، "مجلس شاہ حسین" دے اک مذاکرے وچ قومی ادب بارے بولدیاں ہویاں ایسے ای لوڑ اُتے زور دتا سی۔ اپنے فاضلانہ مقالے وچ بولن تے لکھن وچ آون والیاں مختلف زباناں دیاں "فنڈاں" نوں جوا دین دی تھاں، ایہا کر کے لوکاں دا ویڑہ ہو گیا اے، ایہناں زباناں نوں (جیہناں وچ اردو وی شامل اے) لوک ای بڑ دیاں پنگراں ثابت کیتا سی، تے ایس طرح اوہناں اوس تحقیق دے میدان وچ نویاں راہواں

کھول دتیاں، جس بارے پروفیسر حمید احمد خاں ہوراں اج توں ترن ورھے پہلے انفرودیرے سن۔ اوہناں ایہہ ثابت کرن واسطے پئی " اردو زبان سندھ تے پنجاب دے سانجھے علاقے وچوں جمی اے" مولانا سلیمان ندوی مرحوم ہوراں دا حوالہ دتا۔ لاشاری ہوراں فرمایا پئی مغربی پاکستان دیاں علاقائی زباناں وچ لکھیا گیا ادب ای پاکستان دا قومی ادب بندا اے، تے پاکستان توں باہر دا اردو ادب ساڈا قومی ادب نہیں ہو سکدا۔ شاید اوہ ایس گل اُتے لوڑ توں ودھ زور ایس لئی دے رہے سن پئی اوہ ادب ساڈے قومی آدرش دے خلاف اے۔ جے اوہناں دا ایہہ مطلب سی، جیویں کجھ لوکاں دا خیال اے پئی اردو دی کلاسیکی شاعری ساڈا قومی ادب نہیں تاں میں اوہناں نال اتفاق نہیں کراں گا۔ کیہ اج بھارت وچ اردو وچ لکھیا جان والا ادب ساڈا قومی ادب اے؟ کیہ اج پاکستان دے وجود دیاں منکر اوہو جیہیاں اردو نظماں جیہڑیاں آل انڈیا ریڈیو توں ہندو حاکماں دے جگن ناتھ آزاد جیہے تے ہوراں بچیاں نے پڑھیاں نیں۔ ساڈا قومی ادب منیاں جا سکدیاں نیں؟ بھارت وچ تاں اردو ادب اوہناں ای رواں تے لکھیا جاوے گا۔ جیہڑیاں اوتھے پیر جمائی بیٹھیاں نیں، پر کیہ ایہہ اوہو آدرش نیں جیہڑے پاکستان دے وسنیکاں لئی اہم نیں۔ سانوں ایہہ منناپوے گا پئی پاکستان دے ادب تے ثقافت دی آون والی کل ایسے دھرتی دی ککھ وچوں پھٹے گی، لکھنؤ تے دلی دی مٹی دی باس ایس وچ نہیں ہووے گی، ایہو گل لاشاری ہوراں آکھی اے تے ایہو ای چیز (مینوں امید اے) سارے پاکستانیاں دے دل دی آواز اے۔

(ترجمہ صدیق سفی)

اجو کی کہانی

پنجابی کہانیاں دا انتخاب

ترتیب دین آلے:-

محمد آصف خان - خالد لاہوری - شہباز ملک

پنجابی دی نکی کہانی اَج کتھے کو اے ؟ اجو کی کہانی ایہدا ٹھکدا جواب دیندی اے - ایس چون نوں پڑھ جایئے تاں ایہہ نتارا نکھر کے سامنے آوندا اے کہ ساڈی نکی کہانی اپنے تران دیاں دُوجیاں زباناں دی نکی کہانی توں کسے پچھوں وی نتانی تے ہولی نئیں ایہدے وچ ہر خیال نوں سوچن تے اثر بھرے انگ وچ بیان کرن دی طاقت اے -

پاکستان وچ نکی کہانی دی ایہہ پہلی چون اے - ایہدے وچ پاکستان تے بھارت وچ لکھی جارئی پنجابی کہانی نوں نالو نال رکھ کے دوآں پاسیاں دیاں لکھاریاں نوں اک دُوجے دے نیڑے کرن دا اُدم کیتا گیا اے - مُل تن روپے -

ملن دا پتہ

مکتبہ پنجابی ادب سنت نگر - لاہور

مرکز ادب - چوک انارکلی - لاہور!

حسن و صحت

حسن آواز میں ہو یا چہرے میں ، تاج محل میں ہو یا نشاط باغ میں ، انسان حسن پر جان چھڑکتا ہے ، لیکن حقیقی حسن چہرے کو رنگنے اور جسم کو بنانے سنوارنے کا نام نہیں ، حسن جسم کی اس شادابی اور جلد کی اس دمک سے پیدا ہوتا ہے - جو اصول صحت کے چند مخصوص طریقوں کو اپنانے سے وابستہ ہے -

ہماری اس کتاب "حسن و صحت" میں بتائے ہوئے ان مخصوص طریقوں سے حسن اور صحت حاصل کیجئے - یہ کتاب مشہور اہل قلم حبیب اشعر کی تصنیف ہے -

ناشر :- ادبستان - چوک لکشمی - میکلوڈ روڈ - لاہور -

ملنے کا پتہ

مکتبہ پنجابی ادب - سنت نگر - لاہور

مرکز ادب - چوک انارکلی - لاہور

ماہنامہ

پنجابی ادب

لاہور

مل: ۵۰ پیسے

July, 1966

Regd. L. No. 7405

MONTHLY **PANJABI ADAB** LAHORE

اگست دے شمارے دیاں جھلکیاں

* علاقائی زباناں دی اہمیت — مذاکرہ
* مشرقی پاکستان دی ادیبہ حسینہ رؤف دا رپورتاژ
* احمد ندیم قاسمی دا لوک فن آتے مضمون
* امرتا پریتم دی لوک گیتاں دی چون
* اے حمید دا انشائیہ
* قومی کلچر تے کشمیر دے مسئلیاں بارے دانشوراں دی رائے
* فلمی صفحہ ، ادبی گزٹ تے

پنجابی دا ناں اچا کرن والیاں کہانیاں ، نظماں تے غزلاں

******

ماہنامہ **پنجابی ادب** ، سنت نگر ، لاہور

پنجابی ادب محکمہ تعلیم دی چٹھی نمبر ۲۳/۲۷(۶) ۷۹/۱م۵۹ ۵ فروری ۱۹۶۲ء راہور ریجن سب کالجاں، ہائی سکولاں تے نارمل سکولاں لئی منظور اے

پنجابی ادب تے کلچر دا نمائندہ

پنجابی ادب لاہور

جلد ۸ | جنوری ۱۹۶۷ء | شمارہ ۱

ایس پرچے وچ

مضمون

نگران: صوفی تبسم

ایڈیٹر: عبدالحمید آمر، خالد لاہوری

سالانہ چندہ :- ۶ روپے
اک پرچہ :- ۵۰ پیسے

پنجابی ادب ۔ سنت نگر ۔ لاہور

پبلشر :- محمد عبداللہ خاں
پرنٹر :- نقوش پریس لاہور

علاقائی زباناں دی اہمیت

رشید احمد لاشاری

مغربی پاکستان دیاں موجودہ زباناں وچ ویہاں ویہاں کوہاں دے فاصلے اُتے اک نمایاں فرق نظر آندا اے۔ مثلاً: پنجاب وچ لہجاں، محاوراں تے اصطلاحاں دی بنا اُتے لہندا، پوٹھاری، لاہوری، سرائکی، ملتانی، مظفرگڑھی، میانوالی تے جھنگ دی بولی، ڈیرہ والی تے بہاولپوری وغیرہ اک زبان ہون دے باوجود وکھریاں وکھریاں بولیاں تصور کیتیاں جاندیاں نیں۔ تے ایسے طرح سندھ دے وچ طبعی جغرافیائی تقسیم دے مطابق لاڑی، اتری، وچولی، تھرادھی، لکھاری، کوہستانی تے کاچھی وغیرہ وی مختلف لہجاں تے محاوراں دی بنا اُتے اِکّی زبان دیاں مختلف قسماں شمار کیتیاں جاندیاں نیں۔

وادی سندھ دیاں اہناں زباناں توں علاوہ حافظ محمود شیرانی نے پاکستان دی قومی زبان اردو دی وسعت تے پیدائش دے بارے جس علاقے دا ذکر کیتا اے اوہ وی سندھ تے پنجاب دا مشترک علاقہ سی تے ایہناں علاقیاں دی مشترکہ زباناں دا موجودہ ناں ”اردو“ رکھیا گیا اے۔

حافظ محمود شیرانی دے دعوے ”پنجاب میں اردو“ تے سید سلیمان ندوی دے نظریے ”سندھ میں اردو“ دے مطابق ایس حقیقت توں ہرگز انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ پاکستان دی قومی زبان ”اردو“ دی بنیاد، ایتھوں دیاں علاقائی زباناں اُتے قائم اے۔ تے اردو زبان دے ارتقا دے سلسلے وچ ایتھوں دیاں علاقائی زباناں نوں بہت وڈی اہمیت حاصل اے۔ یعنی جس طرح کسے درخت دی آبیاری دے سلسلے وچ اوس دے تقریباً بنیاد نوں پانی دینا اک اہم تے فطری چیز ہوندی اے ایسے طرح ساڈی قومی زبان اردو دی ترویج تے ترقی دے بارے وی ایتھوں دیاں علاقائی زباناں دی ترویج تے ترقی سبھ توں زیادہ اہم تے مقدم اے۔ تے ایہناں علاقائی زباناں نوں اہمیت دیون توں بغیر اردو زبان نوں اک بین الاقوامی مرکزی حیثیت ہرگز حاصل نہیں ہو سکدی۔ تے اردو زبان دے محقق دے واسطے ایتھوں دیاں علاقائی زباناں اُتے عبور حاصل کرنا سبھ توں مقدم چیز اے۔

دعویٰ دلیل توں بغیر غلط ہوندا اے۔ ایس واسطے اسی ایس سلسلے وچ چند مثالاں پیش کردے ہیں۔ جیہناں توں ایہہ ثابت ہووے گا کہ اردو دی ساری بنیاد وادی سندھ دیاں علاقائی زباناں اُتے قائم اے تے اردو دی ترقی دے سلسلے وچ ایہناں علاقائی زباناں دی اہمیت نوں تسلیم نہ کرنا سبھ توں وڈی رکاوٹ اے۔

۱-پراکرت تے سنسکرت دے ہزاراں لفظ پنجابی تے سندھی دی وساطت نال اردو زبان وچ وی مروج نیں۔ مثلاً:-

پنجابی	سنسکرت	اردو	پنجابی	سندھی	اردو
اَج	اَج	آج	بَڑ	بَڑ	بَڑ
بِیج	بِیج	بِیج	بکری	بکری	بکری
بِلّی	بِلّی	بِلّی	بوٹی	بوٹی	بوٹی
جَت	جَت	جات	پیار	پیار	پیار
ٹوپی	ٹوپی	ٹوپی			

علیٰ ہذاالقیاس ہزاراں دی تعداد وچ روزمرہ دے الفاظ۔

۲-قدیم پراکرت بولیاں دے اوہ مصدر جو پنجابی تے سندھی دی وساطت نال اردو زبان وچ وی یکساں طور مستعمل نیں:-

پنجابی	سندھی	اردو	پنجابی	سندھی	اردو
بگڑن۔بگڑنا	بگڑن	بگڑنا	لکھن۔لکھنا	لکھن	لکھنا
اُبھرن۔اُبھرنا	اُبھرن	اُبھرنا	پکڑن۔پکڑنا	پکڑن	پکڑنا
پڑھن۔پڑھنا	پڑھن	پڑھنا			

علیٰ ہذاالقیاس۔۔۔

۳-پراکرت بولیاں دے اوہ تمدنی مصدر جو پنجابی تے سندھی زبان دی وساطت نال اردو وچ وی رواج نیں۔ مثلاً:-

پنجابی	سندھی	اردو	پنجابی	سندھی	اردو
الگ کرن	الگ کرن	الگ کرنا	پت رکھن یا رکھنا	پت رکھن	پت رکھ
بولیاں بولن	بولیوں بولن	بولیاں بولنا	چٹ کرن	چٹ کرن	چٹ کرنا
پانی بھرن	پانی بھرن	پانی بھرنا	چوری کرن	چوری کرن	چوری کرنا
بیڑا پار کرن	بیڑو پار کرن	بیڑا پار کرنا			

علیٰ ھذاالقیاس۔۔۔۔

۴-ہندی زبان دے اوہ الفاظ جیہناں دا پہلا حرف ”واؤ“ ہے۔ تے ایہہ الفاظ پنجابی تے سندھی دی

بالکل یکساں طور استعمال ہوندے نیں۔ حرف اردو وچ "واو" نوں "بے" نال بدلیا جاندا اے۔ مثلاً:-

پنجابی	سندھی	اردو	پنجابی	سندھی	اردو
وٹ	وٹ	باٹ	وِچار	وِچار	بچار
والی	والی	بالی	وِکرا	وِکرو	بکرا
وچن	وچن	بچن			

۵۔ سنسکرت زبان دے اوہ الفاظ جو وادی سندھ دیاں ساریاں زباناں وچ اپنی اصلی صورت اُتے قائم نہیں رہ سکے۔ مثلاً:-

سنسکرت	پنجابی	سندھی	اردو	سنسکرت	پنجابی	سندھی	اردو
پُورن	پُورا	پُورو	پُورا	جگتر	جگ	جگ	جگ
سانس	ساہ	ساہ	سانس	ناشش	ناس	ناس	ناس
چندرمان	چن، چندر	چنڈ	چاند	لکشی	لچھی	لچھی	لکشی
سُورج	سورج، سجھ	سج	سورج	کشار	کھار	کھار	کھار
سُوتر	سُتر	سُتر	سُوت	سوچی	سوئی	سوئی	سوئی
سورن کار	سُنارا	سُنارو	سُنار	میگھ	مینہ	مینھ	مینہ
لوہ کار	لوہار	لوہار	لوہار				

علیٰ ھٰذا القیاس....

۶۔ علاقائی زباناں دے اوہ مشترک ضرب الامثال جو اردو زبان وچ وی یکساں طور استعمال ہوندے نیں۔ مثلاً:-

اردو:- آپ ہی کی جُوتیوں کا صدقہ ہے
پنجابی:- تہاڈی جُتیاں دا صدقہ اے
سندھی:- اوہاں جی جُتین جو صدقو آہے
اردو:- آدمی ٹھوکریں کھا کر سنبھلتا ہے
پنجابی:- آدمی ٹھوکراں کھا کے سنبھلدا اے
سندھی:- آدمی ٹھوکروں کھائی سنبھلیو آہے
اردو:- احسان کا عوض احسان ہے۔
پنجابی:- احسان دا عوض احسان اے
سندھی:- احسان جو عوض احسان آہے

اردو:- آنکھیں ہوئیں اوٹ دل میں آیا کھوٹ
پنجابی:- اکھاں ہویاں اوٹ دل وچ آیا کھوٹ
سندھی:- اکھیوں تھیوں اوٹ دل میں آیو کھوٹ
اردو:- اللہ یار تو بیڑا پار
پنجابی:- اللہ یار تے بیڑا پار
سندھی:- اللہ یار تہ بیڑا پار

علیٰ ھٰذا القیاس....

۷۔ عربی زبان دے ہزاراں الفاظ اردو۔ سندھی۔ پنجابی۔ پشتو۔ بلوچی تے براہوی زباناں وچ یکساں طور استعمال ہوندے نیں۔ مثلاً:-

اجازت۔ آخر۔ آخرت۔ اتحاد۔ اثر۔ احساس۔ احسان۔ اقرار۔ انکار۔ ایمان۔ زوال۔ جمال۔ کمال۔ تصویر۔ تدبیر۔ تقریر۔ تحریر۔ خطا۔ ثواب۔ حلال۔ حرام۔ بیان۔ امتحان۔ علم۔ وغیرہ وغیرہ۔

۸۔ عربی لغت دی اصطلاح مطابق اگر بعض حرفاں یا بعض اعراباں دی تبدیلی نال کوئی ہندی یا فارسی لفظ عربی وچ مستعمل ہوندا اے تاں ایس تبدیلی نوں "تعریب" کہندے نیں تے اوس لفظ نوں "معرب" یعنی عربی بنایا ہویا کہیا جاندا اے۔ مثلاً:- ہندی زبان دا لفظ "چندن" عربی وچ "معرب" بن کے "صندل" کہاون لگا تے "کپور" نوں "کافور" تے "جائے پھل" توں "جائفل" یا "جفر" مستعمل ہو گیا۔

جے کدی عربی دا کوئی لفظ مذکورہ تبدیلی دے مطابق فارسی وچ مستعمل ہو جاوے تے ایس تبدیلی نوں "تفریس" تے اوس لفظ نوں "مُفرّس" کہن گے۔

ایسے طرح ایہہ قاعدہ سندھی تے پنجابی زباناں وچ تے ہزاراں دی تعداد وچ استعمال ہوندا اے۔ ساڈی قومی زبان اردو وچ ایس طرح دے کوئی چند الفاظ نیں۔ جو سندھی تے پنجابی دی وساطت نال بدلے گئے نیں۔ اردو زبان وچ ایس تبدیلی نوں "تارید" تے اوس لفظ نوں "مؤرّد" کہیا جاندا اے۔ ایسے طرح سندھی زبان وچ ایس تبدیلی نوں "تسنید" تے اوس لفظ نوں "مُسنّد" تے پنجابی زبان وچ ایس تبدیلی نوں "تفنجیب" تے اوس لفظ نوں "مُفنجب" کہندے نیں۔ ایس طرح دے "مسنّد" تے "مفنجب" الفاظ دیاں چند مثالاں ملاحظہ ہوون:-

مُسنّد	مُفنجب	عربی	مُسنّد	مُفنجب
فلک	فلک	قوم	قوم	قوم
مُگز	عطر	بعض	بعض	وصل
ولو	ولا	قال	کالہہ	گل، کالہہ

عربی	مسند	مقلوب	عربی	مسند	مقلوب
مطرقہ	مترکو	مترکا	بطخ	پڑک	بدک
اب	ابو	ابا	طبلہ	دبلو	دبلا
ام	امان	اماں	نفیر	نفیل	نفیل
قاطع	کاتی	کاتی	نطع	نتھو	نتھ
فوطہ	پوتی	پوتی	محل	مجل	مجھل
موذی	مودی	مودی	وزن	وزم	وزم (حقہ دا)
قند	کھنڈ	کھنڈ	مخ	مکھ	مکھ (ہڈیاں دا)
سلک	سڑک	سڑک	ثناء اللہ	شال	شالا
کیسہ	کھیسو	کھیسہ	مصالح	مصالو	مصالا

علیٰ ھٰذا القیاس . . . .

۹۔ ایس توں علاوہ سندھی تے پنجابی دی وساطت نال ای ایہو جیہے مصدر وی ہین جو "تارید (تسنید) تے تقلیب" دی حالت وچ سُواں دی تعداد وچ استعمال ہوندے نیں ۔ مثلاً:-

عربی	سندھی	پنجابی	اردو
طلب	طلبن	طلبن ۔ طلبنا	طلبنا
ضرب	ضربن	ضربن ۔ ضربنا	ضربنا
نظر	نظرن	نظرن ۔ نظرنا	نظرنا
شرم	شرمان	شرماون ۔ شرماونا	شرمانا

۱۰۔ عربی زبان دے اوہ الفاظ جو "مصدر معاون" دے نال مل کے اردو سندھی تے پنجابی زباناں وچ بالکل یکساں طور استعمال ہوندے نیں ۔ مثلاً:-

عربی	سندھی	پنجابی	اردو
اثر	اثر کرن	اثر کرن یا کرنا	اثر کرنا
اذان	اذان ڈین	اذان دیون یا دینا	اذان دینا
ارادہ	ارادو کرن	ارادہ کرن یا کرنا	ارادہ کرنا
افطار	افطار کرن	افطار کرن یا کرنا	افطار کرنا
بیان	بیان کرن	بیان کرن یا کرنا	بیان کرنا

علیٰ ھٰذا القیاس . . . .

۱۱۔ اردو زبان وچ عربی ضمیراں دا استعمال وی سندھی تے پنجابی زباناں دی وساطت نال ہویا اے ۔ مثلاً عربی زبان وچ صیغہ واحد غائب دے واسطے ضمیر "ھُوَ" استعمال ہوندی اے ۔ جو سندھی زبان وچ سکون آخر نال "ھُوْ" مستعمل اے ۔

اندر وی ھُو تے باہر وی ھُو وت باھُو کتھ جلیندا ھُو

پنجابی زبان وچ ایسے "ھُوْ" نوں بدل کے "اوہ" تے "او" بنا دتا گیا اے لیکن اردو زبان وچ سندھی ضمیر "ھُوْ" نوں تقلیب لفظی دی تبدیلی نال اُلٹ کر کے "ھُوْ" توں "وہ" بنا دتا گیا اے ۔

ایسے طرح عربی ضمیر "ھِیَ" دی حرف آخر دے سکون نال سندھی زبان وچ "ہِیْ" مستعمل اے ۔ تے پنجابی وچ اوس نوں "ایہہ" "تے" "اے" استعمال کردے نیں لیکن اردو زبان وچ سندھی ضمیر "ہی" نوں بصورت تقلیب اُلٹا کر کے "یہ" بنایا گیا ۔

۱۲۔ عربی حرف جر "لِ" سندھی تے پنجابی زباناں وچ "لئے" "تے" "لئی" مستعمل اے ۔ تے ایہناں علاقائی زباناں دی وساطت نال اردو زبان وچ "لئے" حرف جار استعمال کیتا جاندا اے ۔ مثلاً "میرے لئے"

۱۳۔ عربی الفاظ دی طرح فارسی زبان دے وی ہزاراں الفاظ سندھی تے پنجابی زبان دی وساطت نال ملکی قومی زبان اردو وچ شامل ہو گئے نیں ۔ مثلاً:- آب ۔ آب و ہوا ۔ آبادی ۔ آبرو ۔ آسمان ۔ انجام ۔ بادشاہ ۔ بلکہ ۔ بزرگ ۔ بہادر ۔ بہار ۔ بہشت ۔ بے پروا ۔ بے تاب ۔ جنگ ۔ جنبش ۔ جواب وغیرہ وغیرہ ۔

۱۴۔ سندھی تے پنجابی زباناں وچ جس طرح عربی زبان دے ہزاراں الفاظ "تسنید" تے "تقلیب" دی صورت وچ یکساں طور مستعمل نیں تے اوہناں وچوں بعض لفظاں نے "تارید" دی صورت وی اختیار کیتی اے ۔ ایسے طرح فارسی زبان دے وی ہزاراں الفاظ "تسنید" تے "تقلیب" دے قاعدہ مطابق سندھی تے پنجابی زباناں وچ یکساں طور نظر آندے نیں تے ایہناں وچوں بعض لفظاں نے "تارید" دی برت وی اختیار کیتی اے مثلاً:-

فارسی	مُسند	مقلوب	فارسی	مُسند	مقلوب
کم	گھٹ	گھٹ (گھوٹ دے)	کشکول	کچکول	پچکول
زنبیل	جلیبی	جلیبی	دایہ	دائی	دائی
بارہ	واڑو	واڑا	ستارہ	تارو	تارا
پالان	پلان	پلان	مزدور	مزور	مزدور

۱۵۔ فارسی زبان دے اوہ الفاظ جو مصدر معاون دے نال سندھی تے پنجابی زباناں دی طرح اردو زبان وچ وی یکساں طور استعمال ہوندے نیں ۔ مثلاً:-

فارسی	سندھی	پنجابی	اردو
برداشت	برداشت کرن	برداشت کرن یا کرنا	برداشت کرنا

فارسی	سندھی	پنجابی	اردو
آزاد	آزاد کرن	آزاد کرن یا کرنا	آزاد کرنا
ادا	ادا کرن	ادا کرن یا کرنا	ادا کرنا
باور	باور کرن	باور کرن یا کرنا	باور کرنا
بحال	بحال کرن	بحال کرن یا کرنا	بحال کرن
برابر	برابر کرن	برابر کرن یا کرنا	برابر کرنا

علیٰ ھٰذا القیاس۔۔۔

۱۵۔ سندھی، پنجابی تے اردو زباناں وچ فارسی ضمیر واحد متکلم "مَن" تے ضمیر واحد حاضر "تو" دا استعمال دی "تسنید" تے "تغنیب" دے قاعدہ مطابق بالکل عام ہوندا اے۔ تے اردو دی تائید نال وی:-

فارسی	سندھی	پنجابی	اردو
مَن	ماں۔موں	مَیں	مَیں
تو	تُوں	تُوں	تُو

۱۷۔ ساڈی قومی زبان اردو دے وچ جیہناں تُرکی لفظاں دی آمیزش اے اوہ وی سندھی تے پنجابی زباناں دی وساطت نال۔ مثلاً:-

چقماق۔ چاقو۔ قینچی۔ چاق۔ چلیچی۔ چغل چغلی چق۔ چمچہ۔ چُغہ۔ قابو۔ قُولی۔ بیرق۔ بغچہ۔ خالیچہ۔ قلندر وغیرہ۔

سندھی تے پنجابی زباناں نے اردو زبان توں دوجیاں یورپی زباناں دے الفاظ وی مستعار لے نیں۔ مثلاً:-

پورچوگیز الفاظ:- نیلام۔ فالتو۔ فٹ۔ بگھار۔ ٹرنک۔ پستول۔ پیپ وغیرہ

اٹالین الفاظ:- کمرہ

لیٹن الفاظ:- پادری

فرنچ الفاظ:- آملیٹ۔ کارتوس

۱۸۔ ایہناں ساریاں زباناں توں علاوہ ساڈی قومی زبان اردو تے وادی سندھ دیاں دوجیاں علاقائی زباناں اُتّے انگریزی زبان دا اثر وی یکساں طور ہویا اے۔ تے انگریزی زبان دے ایہہ دخیل الفاظ اردو، سندھی تے پنجابی زباناں وچ اپنی اصلیت اُتّے قائم ہین۔ مثلاً:-

آٹوگراف۔ آؤٹ۔ آرڈر۔ آفس۔ اپیل۔ انسپکٹر۔ ایجنٹ۔ ایڈریس۔ پوسٹ۔ برانڈی۔ برانچ۔ پبلک۔ [illegible] جیل۔ جج۔ رجسٹرڈ۔ پارسل۔ پاسپورٹ وغیرہ وغیرہ۔

۱۹۔ سندھی تے پنجابی زبان وچ انگریزی زبان دے وی ایسے ہزاراں الفاظ نیں جیہناں نوں "مسنّد" تے

مغنّب بنایا گیا اے۔ لیکن اردو زبان وچ ایہناں لفظاں اُتّے "تائید" دا قاعدہ بالکل برائے نام استعمال کیتا جاندا اے۔ چند مثالاں اُتّے غور کرو:-

انگریزی	مُسنّد	مُغنّب	انگریزی	مُسنّد	مغنّب
سٹیشن	ٹیشن	ٹیشن	شاپ	چھاپ	چھاپ
ٹکیٹ	ٹکس	ٹکس	ہوٹیل	ہوٹل	ہوٹل
پسٹل	پستول	پستول	ٹائیم	ٹیم	ٹیم وغیرہ وغیرہ
لیمپ	لیمٹ	لیمٹ			

۲۰۔ اردو، سندھی تے پنجابی زباناں وچ انگریزی لفظاں نوں مصدر معاون دے اشتراک نال وی بالکل یکساں طور استعمال کیتا جاندا اے۔ مثلاً:-

انگریزی	مُسنّد	مُغنّب
اپیل	اپیل کرن	اپیل کرن یا کرنا
پرائیز	پرائیز ملن	پرائیز ملن یا ملنا
ڈنر	ڈنر کھاون	ڈنر کھاون یا کھانا
ڈسمس	ڈسمس کرن	ڈسمس کرن یا کرنا
ریڈنگ	ریڈنگ کرن	ریڈنگ کرن یا کرنا

علیٰ ھٰذا القیاس ایہو جیہیاں ہزاراں مثالاں۔

الغرض مختصر ایہناں ساریاں مثالاں وچوں جو نتیجہ اخذ کیتا جا سکدا اے۔ اوہ ایہہ اے کہ:-

۱۔ ساڈیاں علاقائی زباناں وچوں سندھی تے پنجابی زباناں، سارے مغربی پاکستان دیاں قدیم توں قدیم زباناں نیں۔ تے ایہناں زباناں دے اشتراک تے وسعت نے ہی ساڈی قومی زبان "اردو" نوں جنم دتا اے۔ ایس واسطے ساڈیاں ایہناں علاقائی زباناں دی اہمیت خود "اردو" دی قدامت تے جامعیت نوں ثابت کردی اے۔

۲۔ ساڈیاں علاقائی زباناں دے وچ لفظاں، محاوراں تے اصطلاحاں دا اِتنا وسیع ذخیرہ موجود اے کہ اسی اوہناں دے ذریعے اپنی قومی زبان "اردو" نوں سائنسی تے فنی اصطلاحاں دے نال مالا مال کر سکدے نیں تے اردو دی ترقی وچ ایہہ وی اک وڈے توں وڈی رکاوٹ اے کہ سائنسی، فنی تے زرعی اصطلاحات علاقائی زباناں توں مستعار لین دے بجائے انگریزی تے دوجیاں زباناں توں لین دیاں بیجا کوششاں کیتیاں جا رہیاں نیں۔

۳۔ ساڈیاں علاقائی زباناں دے وچ ساڈی قدیم تاریخ دے اوہ اجزا موجود نیں جیہناں اُتّے ساڈیاں آئندہ نسلاں صحیح طور اُتّے فخر کر سکدیاں نیں تے اوس تاریخی ذخیرہ دا اثر ساڈی موجودہ تہذیب تے تمدن دا اک قومی

سرمایہ اے۔

لہٰذا جس صورت وچ ساڈی قومی زبان اردو دی بنیاد ساڈیاں علاقائی زباناں اُتّے قائم اے اوس صورت وچ ایہہ چیز "اردو" دے ارتقا دے بارے بہوں مُضر ثابت ہووے گی کہ ابتدائی تعلیم دا سلسلہ علاقائی زباناں وچ نہ شروع کیتا جاوے۔ کیونکہ "اردو" زبان ساڈیاں علاقائی زباناں توں کوئی وکھری زبان نہیں بلکہ اوہ خود پاکستان دی پیداوار اے۔ ایس واسطے اوہ لوک، جو اردو زبان نوں صرف دلّی تے لکھنؤ دی زبان تصور کردے نیں اوہ اک تاں اردو نال وڈّے توں وڈّی دشمنی کردے نیں تے دوجا اوہناں نوں اپنی لسانی، قومی، تے مذہبی تاریخ دا وی کوئی پتہ نہیں۔ بلکہ میں تاں ایہہ کہواں گا کہ پاکستان وچ اردو دا ماہر تے کامل ادیب صرف اوہ شخص ہو سکدا اے جس نوں ایتھوں دیاں ساریاں علاقائی زباناں اُتّے وی کامل عبور حاصل ہووے۔ افسوس اے کہ اردو دے واسطے ایس وقت تک جو وی ادبی بورڈ، انجمناں تے ادارے بنائے گئے نیں۔ اوہناں دے وچ صرف اوہناں لوکاں نوں مقرر کیتا گیا اے جو صرف اپنی پٹی بولی بول سکدے نیں تے "اردو" دی جامعیت برقرار رکھے دے بارے لسانیات دے لئے ماہراں تے ادیباں نوں جان تے کسمپرسی دی حالت وچ سُٹیا گیا اے جو بیک وقت اردو تے پاکستان دیاں دوجیاں علاقائی زباناں توں وی چنگی طرح واقف نیں۔ بلکہ کر کیتا جاندا اے۔ بقول حافظ شیرازی:-

اسپ تازی شدہ مجروح بزیر پالاں
طوقِ زرّیں ہمہ در گردنِ خر می بینم

شاہ چراغ چوہانویؒ

انور بیگ اعوان

ضلع جہلم دی تحصیل چکوال دا علاقہ سارے ملک وچ فنِ سپاہ گری دی وجہ نال مشہور اے۔ ایتھے ایس علاقے نوں بجا طور تے پاکستان دا بازوئے شمشیر کہیا جاندا اے لیکن ایہناں سپاہیانہ صلاحیتاں دے علاوہ ایس خطے وچ ایسے قلمکار وی پیدا ہوئے نیں جنہاں دے کارنامے پنجابی ادب دی تاریخ وچ بڑے انمول تے انول ہن۔ پنجابی سیانی جیہن شاہ مراد، ملک پیلو وغیرہ دی پنجابی دی خدمات توں تے آگاہ ہو چکے ہن۔ اج اوہناں دا تعارف ایس علاقے دی اک ایسی ہستی نال کرایا جاندا اے جس دے متعلق میاں محمد صاحب نے سیف الملوک وچ ایہہ لکھیا اے ؎

شاہ چراغ ہوئے اک سیّد دیوا دین گنی دا — دھنی ملک مکان اوہناں دا شہر چوہان سنیدا
ہر ہر سخن اوہناں دا سوہنا موتی بحر صفائیوں — جیوں دلبر دا چہرہ روشن جوہن ذات خدائیوں

شاہ چراغ شہنشاہ اورنگ زیب دے زمانے وچ پیدا ہوئے سن۔ آپ دے باپ دا ناں شاہ مراد تے دادا دا ناں شاہ اسماعیل سی۔ نسب دے لحاظ نال گیلانی سید ہن۔ جناب سید عبدالرزاق دے واسطے نال ایہناں دا شجرہ نسب حضرت غوث الاعظمؒ بغدادی نال جا ملدا اے۔ ایہناں دے پیو دادے موضع سوک تحصیل و ضلع اٹک دے وسنیک سن۔ ایہناں دا جنم موضع سوک وچ ای لیا سی۔ لیکن جیہدوں جوان ہوئے تے موضع سوک دے وسنیکاں نے ایہناں نال کوئی بدعہدی کیتی جس دی وجہ نال ایہہ اوتھوں رُس کے علاقہ پوٹھوار دے اک گراں موضع لنگھی جلیل وچ آ گئے۔ تے ایتھے اک نو مسلم تیلی دے گھر ڈیرا لا لیا۔

تیلی راتیں رُوں پنجیا کردا سی۔ اتے ایس دے گلہ حلاجی (تاڑا) وچوں جس طرح دی آواز نکلدی اوہ اوہناں تے وجد و حال دی کیفیت طاری کر دیندی۔ ایہہ مست ہو کے اپنا سر دھنتا تے نال ای "حق۔ سچ۔ تُوں" دا وظیفہ اچی آواز نال کرنا شروع کر دیندے۔ دسیا جاندا اے کہ اوہ مکان ہن تک موجود اے۔ لوک اوس نوں تبرک سمجھدے ہن تے اوس دی بڑی عزت کردے ہن۔ روایت اے کہ کجھ عرصہ تک اوتھے رہ کے اک دن اوہناں نوں سیر سفر دا خیال آ گیا۔ تے ایہہ علاقہ دھنی دے اک گراں موضع چوہان وچ آ گئے۔ اوتھوں دی ایسی کجھ کیتی کہ ایہہ ایتھوں دے ای ہو کے رہ گئے۔ اوہناں ایتھے مستقل سکونت اختیار کر لئی تے ایتھے

ای اوہناں دی مٹی مٹی وچ رل گئی۔

اوہناں دی آل اولاد کافی بلند اقبال تے بکثرت اے۔سید عبداللطیف شاہ ریٹائرڈ سیشن تے ڈسٹرکٹ جج جہلم۔سید دلاور علی شاہ وکیل چکوال۔سید اللہ دتہ شاہ رئیس چوہان وغیرہ ایس خاندان وچوں نامور تے منے پرمنے لوک ہن۔لیکن افسوس نال لکھنا پے رہیا اے کہ لوک دنیا دے دھندیاں وچ کجھ ایس طرح الجھے ہوئے ہن کہ اوہناں نوں اپنے مان یوگ دادے پردادے دے حال احوال تے کارنامیاں نال کجھ مس ای نہیں رہیا۔اگر میاں محمد بخشؒ صاحب سیف الملوک وچ شاہ چراغؒ دا ذکر نہ کردے تے شیرے ایہناں نوں ایہہ یاد ای نہ رہندا کہ شاہ چراغ ناں دا کوئی بزرگ اوہناں دا دادا پردادا ہو گزریا اے اتے اوہ اک اُچے درجے دا صوفی فقیر ای نہیں سی بلکہ شاعر وی سی۔

شاہ چراغ قادری سلسلے دے اک پہنچے ہوئے بزرگ سن۔اوہناں دے مرشد دا ناں حافظ امام دین(؟) ساکن ڈھونگ نڑالی تحصیل گوجر خان سی لیکن اک ہور روایت دے موجب حضرت مرزا سخی سائیں سی جیہناں دا مزار کھوڑ دے قریب دریائے اٹک دے کنڈھے تے اے۔شاہ چراغ ہوراں دیاں کئی کراماتاں مشہور ہن جیہناں وچوں اک ایہہ اے کہ پشاور وچ اک ہندو مہاجن سی۔اوس دی اولاد کوئی نہیں سی۔ایہہ سیر و سیاحت دی غرض نال اکثر پشاور جاندے رہندے سن۔لوک ایہناں دی کشف کراماتاں توں بڑے متاثر ہون لگ پئے اتے اوتھے ایہناں دے مریداں دا اک حلقہ بن گیا۔فقیر آزاد منش، وسیع المشرب تے ہوندے ای سن۔ایس واسطے رانجھا ہیر دا سانجھا دے مصداق غیر مسلم وی ایہناں دے معتقد ہون لگ پئے۔اوہ مہاجن وی ایہناں دی خدمت وچ حاضر ہویا تے اولاد ہون واسطے اولاد دا طالب ہویا۔ایہناں نے اوس نوں کہیا کہ اپنی کنڈ بیٹھدی کنڈ نال رگڑ۔جدوں اوس رگڑی تے ایہناں فرمایا ہن جا۔رب دی ذات تینوں دو پتر دیسی۔اک تیرا تے اک میرا۔فقیر دی مونہہ دی گل کدوں ضائع جاندی سی۔اللہ دی اوس تے مہربانی ہوئی تے اوہدے گھر دو پتر ہوئے۔جدوں دوجی وار اوہ سیر سپاٹے دے دوران پشاور گئے تے اوہ کھتری بڑی خوشی نال دوہاں پتراں نوں لے کے خدمت وچ حاضر ہویا۔تے نذر پیش کیتی۔اوہناں منڈیاں وچوں اک موٹا تازہ تے دوجا ذرا پتلا سی۔ایہناں نے دوجا جاتک قبول کر لیا تے پیار نال اوس نوں کہیا تو چنگیا رب کولوں منگیا ایہہ چنگا ہی سی۔بچے دا ناں بعد ازاں "میاں چنگا" پے گیا۔

کہندے ہن کہ شاہ چراغ ہوراں نوں مغل بادشاہاں دی طرفوں کافی زمین جاگیر اتے انعام دے طور تے ملی سی۔جدوں اوہ مرن دے قریب ہوئے تے ایہناں نے اپنی جائداد تقسیم کر دتی۔ایہناں میاں چنگے نوں وی حصہ دینا کیتا لیکن اوس نے ایہہ کہہ کے جائداد وچوں حصہ لین توں انکار کر دتا کہ میں نہیں چاہندا

جے میری اولاد تہاڈی اولاد دی برابری کرے میتھوں تے میری اولاد نوں تہاڈی خدمت دا فخر ای کافی اے۔چنانچہ میاں چنگے نے ایہہ فرق مراتب مرنے دے بعد وی قائم رکھیا۔اوہ موضع چوہان ہٹے کہ شاہ چراغ دی قبر۔اوس دی سرحدوں باہر دفن ہویا تاکہ اوہ اپنے مرشد تے روحانی باپ دا مدمقابل نہ سمجھیا جاوے۔میاں چنگے دی اولاد وچوں شیخ ہدایت علی ریٹائرڈ ہیڈ کانسٹیبل حال منشی چودھری محمد نواز خان وکیل چکوال ہوندا اے۔بتایا جاندا اے کہ شاہ چراغ دی اولاد وچوں اگر کوئی شخص میاں چنگے دی اولاد نال نیک سلوک نہ رکھے تے اوہ کسے نہ کسے مصیبت وچ گرفتار ہو جاندا اے۔

شیخ ہدایت علی مذکور دا بیان اے کہ خاندانی کاغذات وچوں معلوم ہوندا اے کہ میاں چنگا صاحب دا بھرا دا ناں دُنی چند سی۔اتے اوہ گڈہوک راجپوت قوم دا فرد سی۔میاں محمد صاحب سیف الملوک وچ اک دُنی چند رزادہ دا ذکر کردیاں ہویاں کہندے ہن جے اوہ شاہ چراغ صاحب دا خاص سیوک سی۔

سیوک خاص ایہناں دا ہویا دُنی چند رزادہ — بانی جت کتی دی اُس وی کہے کبت زیادہ

گکھڑاں دی تاریخ دا مطالعہ کرن نال اک ہور دُنی چند رزادے دا وی پتہ چلدا اے۔ایہہ دُنی چند گکھڑ نامہ دا مصنف تے بہادر شاہ اول (۱۷۰۷—۱۷۱۲ء) دے اک فوجی جرنیل سلطان دلاور خان گکھڑ عرف سخی دلو دلاور دا کاردار سی۔اوہ گکھڑ نامہ وچ ذکر کردا اے کہ اپنے ممدوح دی پیراں پیر شیخ عبدالقادر جیلانی بغدادیؒ نال عقیدت دی وجہ نال اوس دے دل وچ وی حضرت غوث الاعظم بغدادی دا پیار تے عقیدت جوش مارن لگ گیا تے اوہ سخی دلو دلاور کولوں اجازت لے کے بغداد زیارت لئی چل پیا۔باراں ورھے مزار مبارک تے حاضر رہیا۔آخرکار چلیاں ہویاں اوسنوں اک مہر مبارک عطا کیتی گئی۔اتے اوہ مہر ہلدے ہلدے علاقہ پوٹھوار وچ آ گیا۔عجیب گل ایہہ اے کہ اوہ مہر مبارک ہن شاہ چراغ دی اولاد دے اک فرد شاہ اللہ دتہ شاہ صاحب کول محفوظ اے۔راقم نے خود اوہ مہر ویکھی اے۔اتے اوس دا عکس وی حاصل کیتا اے۔اوس مہر تے حضرت غوث الاعظم دا شجرہ نسب بمعہ شجرہ طریقت دے کندہ اے۔

شاہ چراغ دی آل اولاد دی روایت ایہہ اے کہ دُنی چند چونکہ اوہناں دا خاص الخاص عقیدت مند سی ایس واسطے واپسی تے اوس نے ایہہ مہر اپنے مرشد دی نذر کر دتی۔جیہڑی کہ ہن تک ساڈے کول محفوظ اے۔گکھڑ نامہ لکھن والا دُنی چند اپنی ذات بالی لکھدا اے۔اتے اوہ اپنی کتاب گکھڑ نامہ وچ کسے جگہ ایہہ بیان نہیں کردا کہ اوہ شاہ چراغ دا مرید اتے سیوک اے۔حالانکہ ایہہ اپنے اک شاگرد میر گل مراثی دا ذکر کردیاں ہویاں لکھدا اے جے اوہ شاہ چراغ گیلانی قادری چوہانوی دی درگاہ نال خاص تعلق رکھدا سی۔بہر حال ایہہ گل بھاویں کوئی ہووے ایہہ ضرور پتہ لگ رہیا اے کہ رزادہ دُنی چند بالی وی شاعر سی اتے دُنی چند

گڈہوک المعروف میاں چنگا دی شاہ سی۔ میاں محمد صاحب جس دی چند دا ذکر کیتا اے اگر اوہ دی چند ہالی اے تے اوہ شاہ چراغ دا سیوک خاص ثابت نہیں ہوندا۔ جے اوہ دی چند میاں چنگا اے جیہڑا یقیناً شاہ چراغ دا خاص سیوک سی۔ تے اوس دے گیت تے سردست مہیا نہیں ہو سکے البتہ اوس دی اک کافی پیش خدمت اے

وے لوڑیندا جاویں رکھ اوتے دل وچ

جیندا نام لیاں چل پائیے   ہر دم یاد رکھئے وچ دل دے
اس جگ تے پھولیں اللہ جیت   وچ مخلوق دے بھانبڑ مچ
متاں وہری تے ہووی کچ   کہہ چنگا سیواں سید چراغا
اسم ذات تے رہیا رچ

خیر ایہہ جملہ معترضہ دے طور تے اک گل سی۔ جتھوں تک شاہ چراغ دے کلام دا تعلق اے اوہ بہت زیادہ مقدار وچ سی۔ لیکن اوہناں دی اولاد دی لاپرواہی تے غفلت دی وجہ نال تقریباً ضائع ہو چکا اے۔ پتہ چلدا اے کہ اوہناں اک وار لکھی سی جیہڑی عام قرآن شریف دی ضخامت دی سی۔ اوس دا پہلا شعر ایہہ سی

سچو سچ آکھیا جھوٹ کہیا نہ رائی   جے عبداللات دے دو مگے بھائی

لیکن ہن ایہہ وار ڈھونڈیاں نہیں مل رہی۔ پتہ نہیں کس نے دبائی ہوئی اے۔ بڑی محنت تے کوشش دے بعد اوہناں دے کلام دے چند نمونے ہتھ لگے جیہڑے ایس امید نال درج کیتے جا رہے نیں تاں جے محفوظ ہو جان۔

ایس کلام دے مطالعہ توں پتہ چلدا اے کہ شاہ چراغ وی شاہ حسین اتے بلھے شاہ دے رنگ وچ رنگیا ہویا اے۔ اوہناں بزرگاں دی طرح ایہہ کلام وی بڑا سادہ، رواں تے مٹھی بولی وچ لکھیا گیا اے۔ دل دا درد، رب پیار تے عارفانہ شوخی دے چھنکار موجود ہین۔ خیال اڈاری اچی نہیں سدھیاں سادیاں مثالاں توں کم لے کے کم دیاں گلاں کیتیاں گیاں ہین۔ زبان خاص لہندی اے۔ شاہ حسین نے اپنی کافی نمبر تے بلھے شاہ نے اپنی کافی ملے وچ "میں چوہڑی آں دربار دی" اتے "میں چوہڑی ہاں سچے صاحب دی سرکاروں" کہہ کے بیٹھ اپنے خیالات دا ذکر کیتا اے۔ اوہناں وی ایس صنف وچ اپنا اظہار خیال کیتا۔ ونگی ملاحظہ ہووے

میں چوہڑی آں

بہاری ہو کر گند گوڑا کار اساڈی ایہا   پاٹا پرانا تا ڈھیا عمر سنا بیہا
جو خصم نے دنیا ہیں لے جانا مان نمانی ایہا   میں چوہڑی آں اس صاحب دی سرکاروں

چند کافیاں جیٹھاں لکھیاں جاندیاں ہن جیہڑیاں شاہ حسین دیاں کافیاں نال رلدیاں ملدیاں ہن

۱- مائے توں میتوں کھیڑیاں دی گل نہ آکھ

بھٹھ کھیڑے بھٹھ ناں کھیڑیاں دا کداں سیلاں دے ساک نی
حق نکاح تدائیں پڑھیا جدوں آہا روز میثاق نی
سائیں سید چراغا درگاہوں لیا ور سوہنا ہیر دا چاک نی

۲- بابل دی سونہہ بھائی دی سونہہ میں کیہا جانا چاک نوں   بابل دے گھر چاک گھنیرے رانجھن کولوں چنگھیرے
میں بھٹھ گھتاں ایس ساک نوں
گھر گھر لوک چوریاں کردا ایہہ جی میرا لا ہیں مردا   میں پھڑک دیواں طاق نوں
ادڑک کوئی کارن ہوسی کوڑوں سچ کرنا پوسی   پچھو سید چراغ نوں

۳- گئی ساں میں اج بھینے   چوچکے دے گھر کانے   ویکھ سکے میں ڈر گئی   ہیر منڈے حال توں
نا نمی گل کرے   تھم تھم پب دھرے   وانگ پپیہا کرے   جھلی بھلی چال نوں
گل گیا سی میاں رانجھا   تخت ہزارے والا رانجھا   اج ہتھ پیر ہور   لگ گئے نی سیال نوں
سید چراغ واکھوں   ہیر بھلی سب ٹانگوں   کھلے کیس میلے ویس   لگی ہور خیال نوں

۴- سیال دے الاہے نت   بھانبڑ جو لگاون نت   سائیں دی لوہیاں قبل   لوہی لوک آئے کے
باپ میتھوں پچھ کھاوے   ماں جیہیں گالی دیوے   ویر میرا مارنے نوں   نت آوے دھائے کے
ہل سیتی ویر چاپا   تیتھے نال نیہوں لایا   تدھ دی دسار وتا   بر ہوں بھانبڑ لائے کے
لے دالیہ ودس چراغا   لکھیا سوئیں جھولی پایا   بانگے بانگے کریں بیرو بابا   کیوں اکھاں جائے کے

۵- دس وے فریاد میری ہیر نت پئی کرلیندی   ونج آکھو بابل چوچکا کئی ریت رچائیا
جدوں دی میں کھیڑیاں آئی   سدھ توں نہ لئی کائی
چاک وے ہزارے والیا ہیریں مہندی لائیا
انڑی نہ لگی پاتی   ویرنے نہ پائی جھاتی
چاک وے ہزارے والیا کوئی ڈھو ما تائیا
نند تے جیٹھانی سس   طعنے دیون ہس ہس
روندیاں چراغ واکھوں ایویں عمر گنوائیا

۶- بیلے بیلے جتھے میاں رانجھا میاں میلے   وار وار سٹی ہیر تس تس تھاں توں
دلیں سیالاں دا ایکوں دے وانگ ساتاں   ترس ترس پوندا جی باپ دے گراں توں

نی میں اوہلے کھوے ماہی آں چندن تیرے نم توں   سید بے چراغ سائیں بجھ گڑیاندی چاٹی گوئی
توڑے بچھیا پلنگ تے کھائی بہنے ویہڑے جہان توں

۷۔ سیو نی کون لیاوے بانجھ نہوں میرے پریتم دا سنیہا   عشق کماون تے شرماون ذات سداون کیہا
لہو پیون تے مرمر جیون بھانبڑ برہوں دی ایہا   شاہ سید چراغا گدیں نہ تھیندا الگھاتراں دا بھیا
۸۔ اونیاں پائیں کانگ اڈائیں تھک گئیاں تتی دیاں باہیں   پیاریا وے مڑ آ کدائیں تدھ باجھوں جی رہندا ناہیں
رو چکی میں حال احوالوں کماون بیہوں خواب خیالوں   تتی نوں برہوں سون نہیں دیندا اٹھ کر وا شور کہائیں
پیاریا وے مڑ آ کدائیں تدھ باجھوں جی رہندا ناہیں

بیلنتاں دی ونگی —

۹۔ در عشق دی تاں وچ بھیدی جیلاں نوں اگے مرنے   بھنڈ گھوٹا وحدت والا دھا گئے نے وچ وڑیئے
گھر گھیرتے نیراں طاقاں اتے ہرگز مول نہ ڈریئے   شاہ جی جاں وچ لگو پار دی کدھی تاں دیدا ماہی دا کریئے
گیا ایمان زلف دی تارو اتے کافر ہو کے رہیئے   گل پا جنبوں کفر وابت خانے دے وچ بہیئے
جس خانے وچوں یار وسیوے اس خانے وچوں لہیئے   الدم سوہنا نظر نہ آوے اتے کلمہ دی مول نہ کہیئے

اک کنڈلی دی ونگی —

سئیاں وچ کتی آں چرخا چننگ پئی وچ جھولی   جھلیاں وانگ کرینی آں گلاں پاڑ مشکی میں چولی
ماں حکیم پچھیندی وتے بھلا ایہہ کیہ کردی اے بھولی   الست بربکم جیہدن کیہس تداں ایس ہی آئے کولی
صم بکم ہو رہو شاہ جی کیہ پھل پایا بولی
بولی تے بل بالن ہوئیاں مینڈے ماہی نہیں گھتیاں ساراں   غم دیاں گھلاں پھونکاں مارن تپ ہوئیاں وانگ انگاراں
دے دے تاپھر باد کڈھیوں نے دس پنا استا کاراں   مرشد صیقل سان چڑھائی مونہہ کڈھیوس وانگ تلواراں
شاہ جی یاریاں نوں سب جا ملیئے جیوں کڑیاں باغ بہاراں
باغ بہاراں تے گلزاراں جیوں پربت کالیاں دھاراں   چند مینڈی ایہہ پھل سہندی پھر بے سمجھاں دیاں ماراں
مرشد تاروں میں من تاروں وچ لہراں دین اللاراں   . . . .
شاہ جی جس دل یار وسے دل سمجھ توڑیں کافر ہن ہزاراں

ترجیع بندی ونگی —

یارب تیری قدرت والے بھید نہ جاندے بھولے   جاں میں حجات قیاسوں پائی دفتر دل دے کھولے
ڈٹھا میں تحقیق الہی مکہ کھاں دے اوہلے   سچ کہواں تقصیری ہوواں کون کوئی سچ بولے

نورو نور محمدؐ والا پیدا کیتا سبحانی
راہ توں کیوں لگا کیتو ای ہو تہتر ٹوٹے
آدم نوں کس وچ بہشتاں عزت نال بہایا
کیہ مجال کے دی آکے اوہ دروازہ کھولے
ابراہیم خلیل دے تائیں کس دتی وڈیائی
دشمن اوہدا نمرود بنایا اوہ ہیچے پر جھوٹے
اسمٰعیل نوں ذبح کرن دا کس نے حکم سنایا
دنبہ ذبح ہویا ڈٹھا جاں نبی اکھ کھولے
کس نے دل یعقوب نبی دے مہر یوسفؑ دی پائی
کس جا یوسفؑ دے اگے آن بنائے گولے
کس نے مائی زلیخا تائیں تیر ہجر وچ لایا
جاں معروج ہوئے مقامی یوسفؑ یوسف بولے
بے شک حال نبیؐ دا ظاہر آدم واگوں آیا
فیروز ہووے دل قوت پاوے خیر ویکھے دل ڈولے
ڈونہہ نکاتے گل وڈیری کیوں پھولیں اسراراں
دین نبیؐ دا اللہ حافظ توں کیوں پھریں وچ ٹولے

کلمہ نام نبی صاحب دا روشن دوہیں جہانی
سچ کہواں . . . .
باشک مور میوے دا راکھا آپے نہیں رکھوایا؟
سچ کہواں . . . .
سبھ پیغمبر اولاد اوہے دی کیتی پاک الہی
سچ کہواں . . . .
کس نے امروں بھیجیا دنبہ پکڑ فرشتہ لیایا
سچ کہواں . . . .
کس نے اسنوں کھوہ وچ پایا کس دتی پھر شاہی
سچ کہواں . . . .
کس تے یوسفؑ خواباں اندریں اسدی نظریں پایا
سچ کہواں . . . .
جیکن شیر تے شیر لکھن وچ حرف برابر آیا
سچ کہواں . . . .
کار شاہاں شاہ بدانند یار جانن پھر یاراں
سچ کہواں تقصیری ہوواں کون کوئی سچ بولے

غزل

رضو گل

بُختاں دے وچ کائی کُھل گئی
کالی کالی لٹ جد کُھل گئی!
تیری زُلف دے قِصّے حُسن کے
سانوں اپنی کہانی بھُل گئی!
کہنے نوں کہہ دِتّے سبھ کجھ
اصلی گل پر کہنی بھُل گئی!
باغ دا جوبن اجّ پیا گے
جِگرو یار دی کُرتی کُھل گئی!
غماں کولوں واند نہ مِلی
سانوں زہر دی کھائی بھُل گئی!
مَن دی حالت پُچھّنے والے
ہُن تاں میرا تن وی گُھل گئی!
عقل دے مُل توں بِجھلّے وِک گئے
مہنگی جنس سستی تُل گئی!
ہُن ہلکان نہ ہو اُس پِچھّے
پہلی اوہ گل، رضو گل، گئی!

خودکشی

سلطان محمود آشفتہ

ایہہ رُتّے — ان جاچی رُتّے
جُوہاں دے کہاراں اُتّے
رُت دے وال، اُرکھاں گُتّے
وگدے شوہ، کنڈیاں دے بُتّے
باناں سنگ موہلے مُتّے
شیراں وانگ دھاڑن کُتّے
ایہہ رُتّے — عنوان ”افغاناں“
جنگل جنگل وچھیاں واٹاں
وین گونجاں دے پان گھراٹاں
گجّن بدّل، بیبن تراٹاں
دریاواں دیاں لمبیاں پاٹاں
سہیاں کیہ، زہریلیاں لاٹاں
ایہہ رُتّے — اسمانیں گہراں
گوٹھڑیاں، پھکیاں سخر دوپہراں
سُست اُداس وگیندیاں نہراں
روندے تارو، روندیاں لہراں
دُھوڑاں دے مُنڈھ وسدیاں شہراں
اسماناں توں ٹٹیاں قہراں
خورے کیہ کجھ دے دِتّا اے
خورے کیہ کجھ کھوہ لِتّا اے

ایہہ رُتّے — خاناں دیاں خاناں
پینے ڈاہ کے خشک چٹاناں
کُڈھ کے رِسل دیاں تیز زباناں
لائیاں اوہ طوفانی تاناں
کوہ شُٹیاں اُٹھیاں جاناں
رَجّ کے جلی پائی نداناں
ایہہ رُتّے — میرا ویری کون اے؟
درد ونڈاوندا، دردی کون اے؟
راہ تے ٹُریاں، ساتھی کون اے؟
سنگ دلاں دے، سنگی کون اے؟
مان سہاندا، اِتی کون اے؟
کیہ جاناں میرا ماہی کون اے؟
ایہہ رُتّے — کاں کالے، بگّے
بے خبری دا، دیوا بجھّے
ٹھیل بھیلی دا پنّی دگّے
رُت کلی رُکھاں نوں ٹھگّے
جیت وی جاپے، ہاڑ وی لگّے
سُر سنگیت دی موت دے اگّے
مُکّے تار دِلاں دے چھیڑو
نہیں تے ہتھیں موت سہیڑو

غزل

کبیر انور جعفری

اکھاں وچوں نیلے اتھرو آ کے ڈُل ڈُل جاون
کملے وانگوں شوہ دریا دیاں راہواں بُھل بُھل جاون

لوکو! آ کے تماشا ویکھو دجلہ پُل دے اُتے
موجاں دے وچ غم دے قطرے آپے گُھل گُھل جاون

مرمر ونجن پُنوں وانگوں سُسّی ستی دے قصّے
سسّی وانگوں تھل وچ آ کے رستے بُھل بُھل جاون

کتنی بے انصافی اے دُنیا تے کجھ تاں سوچو!
پُھلاں دی تزرڑی تے یارو! کنڈے تُل تُل جاون

رب سائیں تے تیری جیبھ چ کتنا رس اے پایا
کلیاں دے وچ خوشبو وانگوں گلاں رُل رُل جاون

جس ویلے غیراں دے قصّے چھڑ لیندے نیں ماہی!
کاوڑ وچ سنداری وانگوں پارے چھل چھل جاون

بخت بہاراں بن کے آندے سر تے جد کیہ دستاں
انور جی خوشیاں دے بُوہے آپے کُھل کُھل جاون

پینگھ

محمد اکرام

لمّا جھوٹا لین دی خاطر
رسا وٹیا پینگھ بنائی
اُچی ٹاہلی تے پینگ لبھیا
لمیاں ٹہنیاں والا
اس دھرتی توں اُچیاں ہو کے لین ہُلارے
پڑھے آکاشیں جھومر پاوندے
ٹھکنوں مُول نہ ہارن
ایس جگت وچ جھوٹن دے لئی
سارے پینگھاں پاوندے
جدوں ہلارا زور دے کارن حدوں ودھدا جاوے
پینگھ تے ٹہنی بے وس ہو کے
دھرتی دے ول جُھکدے
جس دی بلدی چھاتی دے وچ
ایہے رُکھاں ویری بلے دار ہلارے
راکھ ہو کے سنگ مٹی رل گئے
برکھا دی رُت رُکھاں آساں لے کے آئی
جھوٹے دے نال پون دی لور تے رم جھم چھہبر لائی
رہے وا ہیچا برکھا وچ سج کے
ٹہنی دے نال گُھٹ کلوکڑی پاوے
ایہہ ٹہنی ہُن رلدی جاوے انت جا کے ایہہ ٹُٹی
رہندے کے دے ظالم کسیاں وانگوں
دھرتی دے بھرے سینے دے وچ
دوناں بھسم ہو جانا

غزل

شفیع فیروز

دل نہ کیتے وھاڑے ماڑے
عقل نہ کمائے بُوہے تاڑے
حُوراں تے لیکھاں دے سودے
اینویں کون جوانی ساڑے
ہُن کیوں مُکریں لگ کے رووِیں
سانوں سِد کے وِچ اکھاڑے
ترکیباں تے ہر کوئی دسدا
کوئی نہ میلے دل دے پاڑے
بُھل کے دِل دی گل دس بیٹھا
مُلا اس نوں ڈھولیں چاڑے
بے خبرا کجھ ہور وی سوچیں
جگ دا میلہ چار دہاڑے
توں وی جد اپنا نہ بنیو
کون سُنے فیروز دے ہاڑے

گھر دیاں خوشیاں دا راز

منور دین ایم-اے

اک شام اک میاں بیوی وی اپنے گھر اساں روٹی ورجی ہوئی سی ۔ اوہناں دی شادی نوں چار ورھے ہوئے ہو گئے ۔ میں جد وی اوتھے گیا تے مینوں انج لگا جیویں اوہناں پوہواں گوتاں نوں خوشیاں رول کے تے اپنے ہوٹے بھرے ہوئے نیں ۔ اوہ پورے وقت تے آئے ۔ بیوی لئی کوئی نکھو چھان تے دھڑکی ہوئی نظریں آوندی سی ۔ سادمرادے پیڑے سن تے میاں بیوی دے چہرے تے ڈھیٹھاں وانگ ہاسا انج سی جیویں پینٹ کیتا ہووے ۔ نکھ گواہٹ تے اُکاسی دی کرلکسنگ وی نظریں پئیندی سی ۔ اساں دوناں جیاں نے اکانہہ ودھ کے وڈے وڈالے دا اوہناں نوں جی آیاں نوں آکھیا ۔ تیل وی چونڈے پر نثر جاتی ۔ تیل دی بوٹی دا اوس ویلے کوئی اکھ سنگھدا ای نہیں سی گھا ۔ بیوی نے کونہہ وٹیا ہویا سی اوہ آوندیاں سار صوفے تے انج ڈگی جیویں بیری وچ پُکانا رکھ ڈگدا اے ۔ دوہتاں گوں اپنے کول پئے ہوئے پھلدان وچ اڑنگے ہوئے پھُلاں دیاں پتیاں اک اک کرکے توڑنیاں شروع کیتیاں ۔ اوہ بڑا زوردی زور نال انگلیاں وچ ملدی، دنداں تھلے بلب کے رس اندر لنگھاوندی، چھوک ودی تے تھٹ کے اپنی نوک دار سینڈل دے تھلے کل دیندی ۔ ایہہ سبھ کجھ کردیاں انج نظر آوندا سی جیویں اوہنوں سواد آوندا اے ۔ بہتاں ستتاں ماریں گوں ایہہ سارا سلسلہ اپنے آپ ای ہون ڈیہہ پیا ۔ میاں صاحب ڈھڈ گوڈے اک کرسی تے بہہ گیا ۔ اوہنوں اچوی بجاگی ہوئی سی ۔ گھڑی مُڑی متھے توں کرڑھکا پونجھدا سی ۔ اوہ اُٹھیا ۔ میریاں کتاباں اُتے جھپٹا ماریا تے پھیر کندھاں نال لگیاں گتاباں نوں اک اک کرکے ویکھن ڈیہہ پیا ۔ جدوں اوہ پھردا سی پیا تاں بگتے کین دے صوفے تھلے بیٹھی گُتی دے پیر تے اوہدا بوٹ پے گیا ۔ گتی نے چیخ چہاڑا پایا تاں تتاں اُٹاں تے نسدی باہر نکل گئی ۔ میاں تے بیٹھیاں ویکھیا تے کالی ہک اکھ نال اپنی گھر والی نوں ویکھ کے مونہہ دوہرا کیتا تے کہیا "حرامزادی" بیوی نے غصے دیاں بھریاں اکھیاں چکیاں ۔ تھلے لٹ ہاڑ پھلدان دا وچکار ا ڈنیل آتانہہ نوں پُٹیا زور نال دندی ودھی تے بڑی آواز نال تھلے گھنگ دتا ۔ تے اپنی سینڈل دے تھلے کل دتا ۔ میں ایہہ سارا نظارہ چُپ چاپ ویکھن ڈیہا ہویا ساں ۔ کجھ گل بات کرنا چاہندا ساں پر کے گل دی لت بانہہ نہیں سی لبھدی ۔

دُکھے پاسے میری بیوی باورچی خانے وچ نوکرانی نوں کجھ ہدایتاں کرن ڈہی سی ۔ باورچی خانے دے بھانڈے انج لال ٹیہہ سن جیویں جلترنگ وجن ڈیہا ہووے ۔ جھٹ مگروں میری بیوی اندر آئی ۔ پردہ ہٹیا تے ساڈی نوکرانی جہنوں ایس

اک مہینہ پہلوں پنڈوں پھڑ کے لیائے سان بڑے ادب نال نرے بجلی آوندی سی ۔ بیوی نے بھانڈے میز تے رکھے ۔ کدا نا لگائے کھان واسطا دتا ۔ دوست دی بیوی نے پھلیاں سار ای کیہا ۔ آپا اہل تے میں اک گراہی کھائی ایں تے اوہ دی صوفے تے بیٹھیاں ۔ میرا دل اوتھے آون تے جیں کردا ۔ چنداں منٹاں بعد اوہ جے اٹھی تے اوہ اٹھی جیویں اوہدے نال صوفے تے صوفے دے کھتے دی زمین دی نال ای اکھن ڈیہی ہوئی اے ۔ میاں صاحب میز تے کدے دے بیٹھے سن تے ہرے ہرے سلاد دی پیچی دی تریں پھیرن ڈیہے ہوئے سن ۔ ٹیبل ٹاک سواہ ہوئی سی پچھ گھرکدے رہے ۔ کالشے اک دوجے ول ہیسدے ہوندے سہنے تے اک دوجے نوں ویکھ کے اپنی نفرت دا اظہار کردے رہے ۔ میں گل دا مُڈھ بنھنا چاہیا ۔ میں آکھیا ہسنا یار اج کل تے بڑے مزے ہیں گھر وچ فرج وی اے ، ٹیلی ویژن سیٹ ، ریڈیو ۔ بیوی نے گھر دی کروٹ نوں پرچھ کھٹے دبایا ، پھید کھٹے پکے فرش تے اڈی ماری تے کیہا ” آہو بڑے خوش آں “ میاں نے کیہا ، یار میں کھوہ وچ جا تے پیتا سی ۔ شادی دے بعد میری خوشی تے قسمت کٹھے کوٹیاں وچ رل گئی اے جیہنوں جاپدا اے جیویں میتوں وڈی پیڑ لگ جاندی ایں ۔ حملہ ہویا تاں جوابی حملہ وی نال ای ہویا ۔ بیوی نے اک ہوائی حملہ کیتا تے میاں نے جھٹ انٹر کانٹی نینٹل میزائل دی ورتوں کردیاں سسرال تے اپنے رشتہ داراں گھروں رشتہ کرن والیاں توں اُڈاں کیتی تے بیوی دے راڈر اسٹیشن نوں اُڈاں ای والا سی کہ اوہنے نیوکلیر ہتھیاری دا استعمال کیتا ۔ یعنی گرس پئی تے رون ڈیہہ پئی ۔ میں اُٹھیا تے اُٹھ کے ریڈیو لایا کر دتا ۔ لڑائی ٹھنڈی پے گئی تے کھانا وی ختم ہو گیا ۔ دوجے دن میرا دوست میرے کول لوٹھے ویلے آیا تے کہن لگا یار میری غلطی ایس وچ ایہی کولوں کروا دے ۔ کہن لگا اج استری کردیاں اوہنے میری پتلون بالکل ساڑ دتی اے ۔ تے میں شائد اوہدے ویاہ والا چاہ دا بیٹ بھن آیا واں ۔

شادی اک حقیقی مسئلہ اے جیہدے توں کسے نوں وی انکار نہیں ۔ بھیتی یا گھروں ہر اک نوں ایہدے نال واہ پیندا اے ۔ شادی پہلوں ماں پیو دا سردرد ہوندا اے تے ویہے واسطے بعد وچ ہر اک میاں تے بیوی دا ۔ ساڈے معاشرے وچ بہت ساریاں شادیاں اینویں سرپیڑ بنیاں ہوئیاں نیں تے بہت سارے تعلقات میرا مطلب ویہے نال لے سایئں مجبوری والے دی گلی گتے پالے ہوئے کھوپڑال وانگوں نیں جیہناں نوں روز اوہ چوک کے اُتے رکھدا اے تے دو دے پچھا نال اوہ اک دو گھڑاں تھلے ای سُتا ہوندا اے ۔ جدوں ٹپ جالے تاں طلاق ۔ جے تیڑے دا رشتہ ہووے تاں میاں زہر کھا لیندا اے یا بیوی نیلا تھوتھا یا پھر رہاں پیو ٹھنڈیاں ہواں بھردے نیں تے دوجے پاسے بچیاں بھرا اوہناں لیندے رہندے نیں ۔ میں پچھیا آں کہ ایہدا ناں اے وسیبا ؟

دو مہینے ہوئے میری بیوی کول اوہدی اک سہیلی آئی ۔ نال اوہدے دو معصوم بچے سن ۔ ایہہ لاہور دے اک دی وائس پرنسپل اے ۔ چہرہ اُتریا ہویا ۔ اکھاں دھنسے ڈونگھے پئے ہوئے ۔ بھیڑے حال تے باگے ہیاڑے ۔ حال ثنال پچھیا تے اوہناں تاں اتھرواں دا ڈگن ۔ کہن لگی میرا خاوند دوجی بیوی نال ویاہ کرنا چاہندا اے ۔ تے اوہنے میتوں بولیا کوئی

اے وزیر دی طرف نوٹس دتا ہویا اے ۔ سوال ایہہ پیدا ہوندا اے پئی گھر دی خوشی واسطے دوجی بیوی دی لوڑ اے یا کوئی جبری ہوندی اے ؟ جے دوجی بیوی دی لوڑ اے تاں پہلی نال جیہڑے وعدے کیتے سن اوہ کتھے گئے ۔ کیہ بیوی کوئی پرانا جدوں پرانا ہویا تے لاہ کے کھڈے وچ سُٹ چھڈیا ۔ کیہ محبت کوئی جائیداد اے جیہڑی تبدیل ہو سکدی اے یا انھی جا سکدی اے ؟ کیہ بیوی کوئی جُل اے جیہدی باشتا لین گھروں سُٹ چھڈیا ؟

گھر دی خوشگوار زندگی دا ذمہ میاں بیوی دوناں تے اے ۔ میں کئی واری عورتاں کولوں اوہناں دے خاونداں دا تبصرہ سُنیا اے ۔ گھر وچ کوئی معاملہ ہووے تاں اوہ اک دوجے دی صلاح نال اوہدا کوئی حل لا لیندے نیں ۔ کئی بندے ہے دی ہیں جیہڑے بیوی کولوں پچھے دا نقصان وی ہو جاوے تے اوہنوں کجھیڑا چاڑھ لیندے نیں ۔ ایہے بندے آوارگی نوں Compulsory subject زندگی وچ لکھ لیندے نیں ۔ رات نوں چوکا آوندے نیں اوہ توقع کردے نیں کہ جدوں اوہ گھر واپس آون تے اوہناں دی جنانی اٹھے واہ ہتاں اکھ ملیاں تے ڈُھکی پایاں دروازہ کھولن لئی اُٹھ بیٹھے ۔ ایہہ گلاں نال اوہ رنج آکڑ کے اندر داخل ہون جیویں گارڈ آف آنر دا معائنہ کر رہے ہون ۔ بیوی صرف چال نوں ویکھے تے جلدی اوہ اندر وڑن تے اوہ جلدی پیش کرے ۔ قمیض ٹنگے تے پاجامہ لے کے کھلوتی رہوے ۔ جدوں میاں صاحب براجمان ہوون تاں پنج منٹ توں پہلوں کھانا حاضر ہو جاوے ۔ صاحب بہادر کھانا کھان تے سو جان ۔ کئی بندے گھر آوندے ای کم ہوگم ہو کردے گھر آوڑدے نیں ۔ کیہ ایہہ وسے گھر یو وستوں ۔

میں اک دوست دی تیج نال سیالکوٹ گیا ۔ کوئی ۸ ہزار روپیہ بجلیاں سیاں وچ خرچ ہو گیا ہووے گا ۔ گلیاں نے بڑی کوکیتی ۔ بہت کچھ لیا دتا ۔ حضرت ملکاوے گئے تے ووہٹی نوں نال ہو لیائے ۔ تریجے دن پتہ چلیا پئی جناب نے ٹھرلوپ ، وچوں پرواہ موہنی مراثی دے ہتھ دے کے سیالکوٹ بھیج دتا پئی معاف کرنا میں سی فلاں فلاں بیٹوں فلاں فلاں نوں طلاق دیتا ۔ تے نئے وتے داحساب ثالث کرلین ۔ اگّن سُنیا اے پئی کوئی چھ ست سال دی کچھی خواری توں ہو بجڑونے کے چودھویں دسے جین نال شادی خانہ آبادی کروا لئی اے ۔ میں اک ہور بندے نوں پچھیا سُنا یار شادی کیسی نبھ رہی اے ۔ کہن لگا اینویں دھوڑ وچ ٹُٹو نسائی پھردا آں ۔

کورت دا دوجا پاسا میں تہانوں وکھانا چاہوندا آں ۔ کئی بندے تاں بالکل لادو کھوتے بنے رہندے نیں ۔ اوہناں اُتے گھر دا اِنا بھار ہوندا اے پئی جنانی پناں تھاپی ماریاں ای ہو جاندی اے تے اوہ وچارے نیں کڈھی تکدے نیں ۔ تسی ایہو جیہے بندے نوں ویکھو گے ۔ اینویں کیڑا کیڑا بیا گُرے گا ۔ پچ دا کوئی کپڑا نتی تے نہیں تے نہ جُتی ۔ سائیکل جیہدا نہ بچہ ڈگارڈ ہوندا اے تے نہ اکلاوے کے لیاں تے بیوی تے کتاں وچ ایوں لگا رہندا اے جیویں ٹبر ٹیر نوں تخت ان ڈیہا ہووے ۔ ایس سال مجو ۔ دوجے سال ٹوٹو ۔ تریجے سال بی تے چوتھے سال پچیو ۔ گل کیہ پنجے سال اوہنے بال ۔ ایں دے گھر پورا کیلنڈر پہلوں توں بنیاں ہوندا اے پئی ایس مہینے آون والے نیں ۔ لاچرور آ جانا ایں ۔ ایس تاریخ

نوں کوئی بھانڈا بنا دیو۔ ایس تاریخ نوں باہر وِدھا دینا ایں۔ اک مُٹھی چِک سے گودی تیار والا اسباب کتاب ہوندا اے۔ بیتے سال اوہنے مونہہ۔ چِٹے مونہہ اوہدیاں گلھاں نے چِٹیاں گلاں اونا کھپیا تے چِتا کھپا اونا خرچ۔ ایہہ صاحب نہ گھر دے تے نہ گھاٹ دے۔ ماں پیو ایہناں نوں ۲۳ سو بلکہ ۳۰ وِدھاراں بخش چھڈ دے نیں۔ ایہہ گھروں قدم پُٹن تے بچیاں دی ساری ٹیم لالا کردی اگے لکھو جاندی اے۔ جے کوئی دفتر دا بابو جی آ جاوے تاں بچے چیک نال بکھتوں بیٹھن دین گے نیں۔ کوئی نہ کوئی بچہ اوہناں دے ڈھاکے رنج لگا رہندا اے جیویں نال کوئی گُڈا آگیا ہویا یا بوٹر نال پد بھیڑا۔ اودھر گل شروع ہوئی اودھروں دو ایانے میل میل کردے اندر داخل ہوئے۔ ماڈا کُھنگے وانگوں چھال مار کے پیو دے موڈھے تے چڑھ جاندا اے۔ تے نکڑا اک گی اوہدے ترکل وچ مارنا چاہوندا اے۔ پدیہڑے ونگا بچہ خوشی وانگوں مونہہ بنا کے رون ڈیہہ پیندا اے۔ تے اگلا پچھلے نوں تھاں ماریاں شروع کر دیندا اے۔ ہُن پیو وچارا کیہہ کرے۔ اگلوں اگلا پلدا اے تے خلیوں پچھلا وار کردا اے۔ پیو کتے بُونگے نوں کُجھ کُجھ کے ایوں لا ہوندا اے جیویں مالی کے پرانی بیل نوں کھچدا اے۔ جیہڑیاں گلاں سن اوہ نے وڑکیاں جتھوں نکلیاں سن۔ ایس ساری دھروہ کُجھ وچ پیو انج پلدا اے جیویں کپڑے کھادا دند پلدا اے۔ دُوجے پاسے بیوی پردے پچھوں کہندی اے۔ ہائے ہائے اٹھو دی شام پے گئی اے۔ بالن لیا دیو گھر وچ تیلا وی نہیں۔ اودھروں تیل دی کوڑا پڑی لیاؤ۔ ڈاکٹر کول وی جانا۔ دوست وچارا انج نکلدا اے جیویں کوئی مشتبہ تھانیوں Interrogation کروا کے آیا ہووے۔

پنجاب دی اک لوک کہانی اے پچھے وچارا خاوند اپنے نوں چپ کراوندا کراوندا لما ساہ لیندا تے کہندا اے "اوئے تیرا مُشک ماریا جاوے یا میں ماریا جاواں تے یا..." اپنے چہ وچ ہوا چلی۔ گلیاں وسیاں تے بیوی آواز ہوئی چندر موہن وانگوں گرج کے کہن لگی "کیہ کہندا ایں"۔ تے بابو "اوہ کہن لگا بھلیے لوکے! میں کہن ڈیہا ساں پئی یاں تاں مر جاواں تے یا..." بیوی نے سینا چکیا۔ ہونٹاں نے کیہو ٹرک نال ٹریکولا وانگوں خون لیا تاں تے مرد تے مردنے لیا "پھیر وی میں ای مر جاواں" ایہنوں کہندے نیں گھریلو زندگی؟

میں جدکدی لکشمی چوک وچ واقع ہٹ سویٹ مارٹ جیہڑی کہ اک کتھہ نال لم گئی اے گزردا تے مردوں نوں بنگلا چادریاں ویکھدا آں۔ میرے من وچ خیال آوندا اے پئی ایہہ گھر والیاں توں چوری کھان ڈیہے ہوئے نیں۔ کئی واری دل کیتا پئی پچھاں، پر اوتھے آکے سائیکل دا پیڈل نہیں رکدا۔ میں آکھدا آں پئی ایہہ کہن گے کلا ایہہ ساڈے گھر دا معاملے ٹیمپل روڈ تے تھالے دے نیڑے اک گلی مغرب نوں پاندی اے۔ اک دن میں شہر آ رہیا ساں، اگے بکے بچے تے وڈے دکاناں چھڈ کے نسی جان ڈیہے ہوئے سن۔ اک گھر وچ میاں بیوی دی ایہہ حالت سی پئی بیوی دے وال مرد دے ہتھ سن تے بیوی نے پاٹی ہوئی قمیص بندے دی پھڑی ہوئی سی۔ مرد دے متھے وچوں لہو وگ رہیا سی تے تھالے وچوں مناکے گالاں اک دُوجے نوں کڈھی ڈیہے ہوئے سن۔ میں تے دو چار ہور بھلے مانساں نے چھڈان

دی کوشش کیتی تے دوویں حیران ہوئے۔ اپنا آپ سنبھال لیا تے ساڈے کول بہہ گئے تے کہن لگے لوکاں پچھلاں نوں شرم نہیں آوندی۔ گھر دے معاملیاں وچ اینویں دخل دیندے نیں۔ نہ سدی نہ بلائی تے میں لاڑے دی تائی۔

کجھ لوک کہندے نیں پئی محبت دی شادی ناکام ہو جاندی اے۔ دوجے کہندے نیں پئی ٹھوک وجا کے شادی کرنی چاہیدی اے۔ کئی انتہا پسند کہندے نیں پئی عورت نوں مرد دے نیڑے نہ جان دیو کتے نک وڈھنی نہ ہو جاوے۔ ایہہ تنے حالتاں بندے نوں عقل مجوے وچ پا دیندیاں نیں۔ اک پاسے اسی چاہوندے آں پئی بلی دُدھ دی راکھی ہووے۔ یا اکے پچھواڑے دے کول بہہ رہوے۔ مطلب ایہہ کہ اوہ اپنے نفس نوں مارلین۔ شیر تے بکری اک گھاٹ وچ پانی پین تے جنگل دا بادشاہ نرگس دی چپیل چپیل کولوں انج ہیگو کھاوے جیویں لیڈی اوہنوں گھاہ نوں آپیں گئی اے۔ لیکن ایہہ انسان دے متعلق اسیں سوچیے آں پئی بل کے نہیں رہ سکدے ہر گھر وچ فسادے دا جھگڑا چلیا رہوے۔

شادی دے بعد دے تن چار مہینے بڑے ای اعلکے ہوندے نیں۔ آدمی عورت دی زندگی وچ اپنے Complexes لے کے داخل ہوندا اے تے عورت مرد دی زندگی وچ۔ اک نواں گھر ہوندا اے۔ نواں ماحول ہولے محبت یا [illegible] دے اوہناں نوں کوئی شے آپے وچ نہیں جوڑدی۔ عورت جہیز دے علاوہ اپنے نال اپنیاں خصلتاں اوہم تے عادتاں لے کے آوندی اے تے مرد دے خاندان دا ماضی اوہدے نال رہندا اے۔ اپنیاں اپنیاں خصلتاں۔ وہم تے عادتاں میاں نوں تے بیوی نوں اڈ اڈ اپنے تھاں بڑیاں عزیز ہوندیاں نیں۔ جے مرد نے کجھ کہیا تے عورت نے کن پھڑ لئے۔ جے عورت نے کجھ عرض کیتی تے مرد نے اپنیاں واگاں خواہ مخواہ ای کتاں تے سُٹ لئیاں۔ مرد نوں انج لگدا اے جیویں عورت نے اوہدے نوں چیلنج کیتا ہووے۔ گل وی ٹھیک اے دوہاں فرق وکھ وکھ گھراں تے وکھ وکھ عادتاں تے سبھا لے کے آئے نیں۔ تن مہینے رسہ کشی ہوندی اے۔ ایتھوں ازدواجی زندگی دا دور شروع ہوندا اے۔

اوس ویلے چاہیدا اے پئی مرد کجھ اپنی ٹیم چھڈے تے عورت اپنی ضد۔ جیہڑے مرد تے عورت شادی دے پہلے تن مہینیاں وچ اک دُوجے دے قریب آ جاندے نیں۔ دکھاوے دی شان و شوکت۔ ماپیاں دے رعب تے دبدبہ دا ذکر نہیں کردے چنگا اے گوانڈھی منڈے دے گلے دی تعریف نہ کیتی جاوے تے نہ ای گوانڈھن نوں انگریزی دا سبق دین دی گل دوہرائی جاوے۔ اپنی کمی تے کمزوری نوں خاوند دے زور نال بند دتا جاوے یا اپنیاں خواباں دی شہزادی بیوی نوں سمجھ لیا جاوے۔ اوہنوں دنیا دی حسین ترین عورت من لیا جاوے۔ تے مرد نوں اپنا صاحب تصور کر لیا جاوے تاں گھر دی بنیاد سمجھو پئی مضبوط چٹان تے رکھی گئی اے۔ ویسا نہیں ہو سکدا جے مرد اپنے اندر اک بڑا لمبا Complexes نال بھر کے رکھ لوے۔ تے عورت کجھ پئی پیرا تے رشتہ داراں تے مرلیاں والے پچھڑے سن۔ میں سمجھدا آں پئی لوک جنی مگروں ایسے ماریاں منانون جاندے نیں پئی اک تاں اوہ اک دُوجے

نوں بہت نیڑیوں ہو کے ویکھ لین تے دُوجے اوہناں دے نیڑے مِچھیاں ستّیاں، چاچیاں، بھابیاں، ڈُومنیاں، نائیاں نے آئے دوالے دے رشتہ داراں دا جُھنڈ نہ ہووے۔ اوہ کُھلی فضا وچ اِک دوجے نوں سمجھن دا موقع حاصل کردے نیں تے گھر دی آب وہوا توں اوہ دُور چلے جاندے نیں۔ ایتھے پیار ہو جاندا اے تے ساری زندگی نوں گزارن واسطے اِک راہ لبھ پیندا اے تے اِک پروگرام مرتب ہو جاندا اے۔

قدیم روایات دے مطابق مرد ولے جدوں جنگیں جاندے نیں تاں اوہ اِک بادشاہ وانگوں ہوندے نیں جہڑا فوج لے کے دوجے دی سلطنت تے حملہ کردا اے۔ لاڑا گھوڑے تے تاج پا کے بہندا اے۔ ولیے وجدے نیں تے گولے چلا کے پُورے اِک محلے دا سماں بنھ لیا جاندا اے۔ اگلے ہتھیار سُٹ ویندے نیں تے اپنی کڑی صلح دے طور تے پیش کر دیندے نیں۔ اج دی مرد زندگی وچ اِک فتح مند بادشاہ بن کے رہنا چاہوندا اے۔ اوہ لاشعوری وچ سمجھدا اے پئی بیوی اوہدی ملکیت اے تے اوہ اوہدا مالک اے۔

جے عورت نوں آزادی نہ ملے تے ازدواجی زندگی پھل پُھل نہیں سکدی۔ ایتھے گھر دیاں بنیاداں ریت اُتے ہوندیاں نیں۔ تے اوہ چھیتی ڈھے پیندا اے۔

ڈاکٹر سگمنڈ فرائیڈ نے بچے تے ماں دی محبت دا عشق دی حد تک ذکر کیتا اے۔ جدوں بچہ ماں نال نہیں رہ سکدا تے اوہنوں وچارے نوں بڑی نااُمیدی تے frustration ہوندی اے۔ وڈا ہو کے اوہ چاہوے گا کہ اوہدی محبوبہ یا بیوی ایسی ہووے جیہدے وچ کجھ نہ کجھ اوہدی ماں دے نال ملدی جلدی شے ہووے بھاویں وال، اکھاں، نقشہ، اکھاں، ٹور یا جسم۔ جے اوہنوں ایسی کوئی شے لبھ پوے تاں اوہدا ماں نال وچھڑن دا نقصان پورا ہو جاندا اے۔ انج ای کُڑی باپ نال پیار کردی اے تے اوہ چاہوندی اے کہ اوہدے خاوند وچوں اوہدے باپ نال ملدی کوئی شے لبھ پوے۔ جے ایسا ہووے تاں شادی کامیاب۔

شادی دی خوشی دے بدلے دیوے نوں خودغرضی، فضول بکواس، طاقت آزمائی، زور کلاں بجھا دیندیاں نیں۔ محبت دا جذبہ، قربانی، اِک ہون دا تصور دم توڑ دیندے نیں تے گھر ویران ہو جاندا اے۔ کیڈی وڈی ٹریجڈی اے پئی شادی، شادی دے بعد مسالا تے ڈاں نہ ہون پاروں اُدھوری چھڈی ہوئی بلڈنگ وانگوں رہ جاوے۔ شادی اوہ چیز مرن تیک شادی رہوے۔ شادی وچ منطق تے فلسفے دا کیہ دخل اے۔ میں تے شادی شدہ لوکاں نوں کہواں گا کہ شادی پچھے بعد پیار کرو پیار۔ فلسفے یا عالمانہ academic گلاں کے ہور نال کرو۔ مستقل محبت، وفاداری تے قربانی شادی دے ستون نیں۔ میں تے توں دا تصور، فاتح تے مفتوح دا خیال، صاحب تے بیوی دا مجازی خدا تے عابد دا تضاد سبھ فضول نیں۔ جسمانی خواہشات تے رشتہ جتنا اوہدوں تک ای اے جدوں تک کہ خواہشات پوریاں ہون گیاں۔ جے ایہہ رشتہ پیار تے محبت تے ہووے تے مرن تیک جدائی نہیں آ سکدی۔ اِک شاعرہ کہندی اے "میں نوں پیار صرف پیار دی خاطر"

میں بیوی نوں فراق وچ تڑپدیاں وی ویکھیا تے بچے دعاواں منگدیاں وی ویکھیا پئی کھسماں نوں لکھا باہر ای رہوے نے چنگا وے۔ محبت نہ ہون پاروں شادی کھوکھلی رہ جاندی اے۔ عورت نازک ہوندی اے جے اپنی من مانی، مردانہ جاہ و جلال خاندانی کھڑکا دڑکا لا نیچے ای دبی دتا جاوے تاں عورت دا کتا دل ودھے۔ جے اوہ رُسن لگے، پیار کرو تے دوجے منٹ وچ اوہ ہسدی نظر آوے گی۔ دُوجے پاسے عورتاں نوں چاہیدا اے کہ اوہ خاونداں دے بوجھ وچ وادھا نہ کرن سکون گھٹا لیاون دی کوشش کرن۔

عورت فطرتاً چاہوندی اے کہ اوہ اِک ای مرد دی ہو کے رہوے تے مرے۔ دوجی تیجی تے چوتھی شادی ذہنی عیاشی اے۔

مرد جیہڑے باہر پھردے رہندے نیں۔ دفتراں تے بازاراں وچ۔ اوہ کئی قسم دے چہرے ویکھدے نیں۔ اوہناں نوں چاہیدا اے پئی گھر آ کے باہر دی کوئی گل نہ کرن۔ کہ عورت دا لباس، والاں دا فیشن، لپ سٹک لگان دا طریقہ جے پسند آ گیا تاں گھر آ کے ڈٹ وٹ جاؤ۔ انج لگے جیویں کجھ ویکھیا ای نہیں۔ ورنہ پواڑا پیا ہویا لوو۔ عورت بھاویں ایم۔ اے ہووے تے بھاویں پی۔ ایچ۔ ڈی یا فائن آرٹس دی ایم اے۔ اوہ اپنے مرد دے مونہہ توں دوسری عورت دی تعریف کدی جر نہیں سکدی۔ جے بیوی نال بازار گئے او تاں ادھے سکوٹر توں وَدھ کے تے وِچّی نظر نہ لگاؤ۔ اپنی بیوی دیاں گلاں سنو۔ انار کلی بازار وچ کئی بیویاں نوں مرداں نال میں لڑدیاں ویکھیا اے۔ مرد کے ہور پاسے ویکھدا یا کار گُنتے چڑھ جاندا اے یا فیٹیاں مار کے "گُرو لتو گُری لتو" وچ والے دیاں شیشیاں سُٹ چھڈدا اے۔ کئی بیویاں اپنے مرداں دے چہرے سدے کر دیاں نیں۔ عورت کپڑے دا بھاء پاوندی اے ارلے لیندی اے تے مرد کہہ دیندا اے ٹھیک اے۔ جے اوہدے کولوں پچھیا جاوے کیہ ٹھیک اے کپڑا کہ قیمت تے اوہ اینویں ڈور چھڈدی گل کر دیندا اے۔

کسے پارٹی وچ میاں بیوی جے کٹھے جاون تاں یاد رکھو ایہہ امتحان دا ویلا اے۔ کسے خاتون نال اینویں بے تکلف ہون دی لوڑ نہیں۔ کئی عورتاں اجیہیاں ہوندیاں نیں پئی اوہناں دے کزناں Cousins دا ای پتہ نہیں لگدا کہ اوہ کنّے نیں ایہہ وی بُری گل اے۔ ایہو جیہیاں مرداں دے غضب نوں آوازاں ماردیاں نیں۔

مرد نوں خود مختار نہیں ہونا چاہیدا کدی کدی عورت بچیاں نوں نال رلا کے مرد دی حکومت دا تختہ اُلٹ دیندی اے۔ گھر دا انتظام جمہوری ہونا چاہیدا اے۔ بیوی جو کجھ تجویز کرے اوہدی قدر ہونی چاہیدی اے۔ ایہو ای طریقہ اے پئی بیوی بلڈ پریشر، سر پیڑ تے جوڑاں دے درد توں بچ سکدی اے۔ ازدواجی زندگی دی خوشی دا راز ایہہ اے پئی بیوی شوہر دی تابع رہوے کیوں جو شوہر بیوی دا سر اے تے بیوی نوں مرد انج پیار کرے جیویں اپنے آپ نوں پیار کردا اے۔

(پنجابی ادبی سنگت لاہور وچ پڑھیا گیا)

گاما سنگھاڑیا

اے حمید

گاما سنگھاڑیا ساڈے محلے دا بھاریا سی - شرابی سی تے کبابی وی سی - کیونکہ میں اوہنوں اک دن نُکّرے دی دکان تے کباب کھاندیاں ویکھیا سی - اوہدا قد لما، وال کالے شاہ تے گھونگھراں والے تے نک چپٹا سی - رنگ گندمی سی، کالی کنی دی ریشمی دھوتی، دو گھوڑا بوسکی دی قمیض، کالا پمپ شو، انگلی وچ سونے دی مُندری چمکدے بوٹے کالے وال، چکلا متھا، مونہہ وچ احمد آبادی تماکو والا پان تے موڈھے تے لال پرنا ——— لکّے بجھ نال ریشمی دھوتی بجھیاں توں ذرا کو اتانہہ چک کے کالے پمپ دے لشکارے ماردا جدوں اوہ اپنی بیٹھک توں نکلدے بازار وچ آوندا تے ایس طرح لگدا جس طرح بکے تے کپڑے دے تھان توں نویں نکور تصویر لاہ کے بازار وچ رکھ دتی اے -

گاما سنگھاڑیا بڑا صاف ستھرا رہندا سی تے اوہنوں ہر کم وچ صفائی تے سلیقہ بڑا پسند سی - پہلاں اوہ سنگھاڑے ویچیا ہوندا سی - میں اودوں ستویں اٹھویں جماعت وچ پڑھدا ساں - مینوں چنگی طرح یاد اے - تانبے دا قلعی کیتا تھال تروڑنے تے رکھ کے اوہ چوکی تے بیٹھا ہوندا سی تے سنگھاڑے ایس کاریگری نال وچوں لاہ کٹے ہوندے سن کہ معلوم ہوندا سی لکیراں مار کے مشین نال کٹے گئے نیں - ایتھوں ای گامے دا ناں گاما سنگھاڑیا پے گیا -

پھیر گاماں قلفیاں لا بیٹھا - اج کل دیاں تھرمس وچ لگیاں ہوئیاں کاتیاں وچ پھسیاں ہوئیاں قلفیاں دیاں لاشاں نہیں ——— بلکہ مٹی دی وڈی چاٹی وچ ٹین دیاں بند قلفیاں ٹھنڈے ٹھار پانی وچ پئیاں ہوندیاں - اوہناں دے مونہہ تے گلا آٹا لگا ہوندا - چاٹی والا چھابہ مزدور نے چکیا ہوندا تے اوہو ای ہوکا لاوندا سی ——— گاما نال لکّی دی قمیض پمپ شو تے پرنا رکھے نال نال ٹُردا جاندا سی - ایسے چاٹی وچ ڈبے وی ہوندے سن ——— کیٹلی تے گولڈ فلیک دے خالی ڈبیاں وچ پتے بادام والا دُدھ بھر کے جمایا ہوندا ——— ساڈے مکان اگے چھابہ رکھ کے گاما آواز ماردا -

"مُکّوداں چن ——— آجا پُترا"

ایس آواز نال میری چھوٹی بہن تھالی لے کے ڈِبڑ ڈِبڑ پوڑیاں اتردی گلی وچ آ جاندی - گاما چاٹی وچ ہتھ پا کے قلفی باہر کڈھدا - خالی ڈھکنی نال اوہدے مونہہ توں آٹا کھرچدا - تے تھالی وچ جس نفاست تے سلیقے نال

اوہ دو تن چھٹے مار کے قلفی نوں باہر کڈھدا اوہ بس اوہو ای کر سکدا سی - اوہدے تے پچھے مُٹ کے گاما تھالی مُکّوداں چن نوں دے دیندا -

ایہدے بعد گامے نے امب لاونے شروع کیتے - ساڈی دکان دے نال گلی دے لگھے تھے اوہ وڈی چاٹی برف تے سہارنی امباں نال بھر کے بیٹھ جاندا - گاہک نوں اوہ بڑی محبت نال چاٹی وچوں ٹھنڈا یخ امب کڈھ کے چھلکے چاقو نال کٹ کے تھالی وچ رکھ کے دے دیندا -

گاما چوک والی بیٹھک تے جا کے جُوا کھیڈدا سی، تے اوتھے ای شراب پیندا سی - اوہنے محلے وچ کدی پی کے کھپ نہیں سی پائی - محلے وچ اوہدیاں اکھاں نیویاں ہی کدی نہیں ویکھیاں پر اوہ محلے دی ہر عورت نوں ماں بھین سمجھدا سی - اصل وچ اوہ زمانہ ای ایہو جیہا سی - محلے دیاں ساریاں عورتاں خبر نہیں کیوں ماواں بھیناں ای لگدیاں سن ———

گاما میرے ایتھے دا بڑا بنیا ہویا سی - مینوں گامے دیاں کئی تصویراں یاد نیں - گاما ساڈی دکان دے اندر صفت تے ٹھوڈی بجھ کے کھلونا ہویا اے تے مہندی نائی اوہدے پٹ مُن رہیا اے - میں کڑاہی وچ کھویا ل رہیاں ——— آپ دیاں بچیاں سوہ نال بھر بھر کے بھٹھی تے رکھ رہیا اے تے گامے نوں کہہ رہیا اے -

"گامیا ویاہ کرا لے ہُن - اسی وی اپنے بھتیجے بھتیجی نوں کھڈا لئیے" گاما ہسیا اوہدا نک ہور پھینا ہو گیا - پان والے دند چمکے - کُٹے ہوئے پٹ تے ہتھ پھیر کے بولیا -

"خلیفہ! اسی شرابی جواری آں - کاہنوں کسے دی دھی نوں برباد کریئے"

گاما شرابی ہویا سامنے نہال سنگھ دی دکان دے پھٹے تے بیٹھا ہویا ——— اکھاں لال نیں - آپے ہس رہیا - پھیر اُٹھیا اے - ریشمی دھوتی ادھی کھل کے بازار وچ کھلو گیا تے میرے ابے ول ہتھ کر کے نچے وچ ڈولیا تے ہس کے بولیا -

"خلیفہ کاہنے ای کاہنے ......"

اوہنوں پھٹے تے بیٹھیاں بیٹھیاں کاہنے پڑھ گئے سن -

گامے نے اک بیڑا پا لیا - اوہنوں ہتھ تے بٹھا لیندا تے موتیے دا پھل ہوا وچ سُٹ کے بیڑے نوں سیٹی ماردا - بیڑا پھڑپھڑ کر کے اڈ کے جاندا تے ہوا وچ ای موتیے دے پھل نوں اپنی چُنج وچ پھڑ کے گامے کول واپس لے آوندا - گاما ہس کے بیڑے دی چُنج چُم لیندا - تے میرے ابے نوں کہندا -

"خلیفہ اک بیڑا دیئیں"

تھوڑا جیہا پیڑا بیڑے نوں کھوا کے باقی سارا آپ کھا جاندا - گاما ایس نفاست نال کھاندا سی کہ کیہ مجال کوئی بھورا باہر ڈگ جاوے یا ایہہ پتہ لگ جاوے کہ اوہ کیہ کھا رہیا اے -

جدوں گاما امب ویچدا ہوندا سی اوہ کدی کدی مونہہ ہنیرے مینوں وی اپنے نال نال بازار والی میوہ منڈی لے جاندا سی - برسات دے دن ہوندے - منڈی وچ امباں تے امروداں دی گوڑھی خوشبو پھیلی ہوندی - اک عجیب

گٹھلیاں لا کے سوہے دی بولی دے سہے ہوندے ۔گاما اک تھاں کھلوندا ۔کھاری وچ ہتھ پا کے دو امب کڈھدا اک مینوں دے دیندا تے دوجا کھلوتے کھلوتے موہنہ وچ پا کے دو چار چوپے مار کے چھلڑ تے گٹک پرے سٹدا تے پرنے نال مونہہ پونجھ کے اگے ٹر پیندا ۔مطلب ایہہ سی کہ گامے نوں اوہ امب پسند نہیں آئے ۔میں اپنا امب نیکر دے کھیسے وچ رکھ لیندا ۔ایسے طرح اوہ کئی جگہ تے جا کے اک امب آپ چوسدا تے اک چپ کر کے مینوں پھڑا دیندا ۔میری نیکر دے کھیسے تھوڑی تک بھر جاندے تے رنگ برنگے پیل دے تے گلے امب کچے ہو جاندے ۔گھر جا کے میں بادیے نوں پانی نال بھر کے امب پا کے بڑے مزے نال چوپیا کردا ۔

پھیر تھوڑے کیہہ ہویا کہ گامے نے اک عورت نال ویاہ کر لیا ۔تے اوہ ساڈی گلی دے اجیرے نکڑ والے مکان وچ رہن لگ پیا ۔گامے نے جوا تے شراب چھڈ دتی ۔اوہ مڑ کے سودا لاون لگ پیا ۔میں گامے نوں ویکھدا ۔اوہ اکھاں نیویاں سُٹ کے گلی وچوں لنگھدا ۔کدی اوہدے ہتھ وچ مٹھائی دی ٹوکری ہوندی تے کدی پرنے وچ امب بنھے ہوندے ۔کدی پھیر دیاں شوشیاں تے کدی گجے وچ گلاب جامن لے جا رہیا ہوندا ۔۔۔۔ اک دن میں گامے دے گھر گیا ۔اوہدی گودی چٹی دودھی کڑے وچ پیڑھی تے بیٹھی سک مل رہی سی ۔تے گاما چلھے وچ اگ بال رہیا سی ۔پتہ نہیں کیوں گاما چلھے وچ اگ بالدا مینوں چنگا نہ لگا ۔ہن گامے نے پنجے دی نماز وی پڑھنی شروع کر دتی سی ۔

پھیر اک دن سُنیا کہ گامے دی ووہٹی اوہنوں چھڈ کے اک نوجوان نال نٹھ گئی اے ۔گامے نوں میں کنے دن گلی وچ نہ ویکھیا ۔اک دن میں سُنیا ۔گلا مستری میرے ابے نوں کہہ رہیا سی ۔

"خلیفہ! گامے نوں سمجھا اوہ مر جاوے گا ای "

معلوم ہویا گاما اپنی بیٹھک وچ دن رات شراب پی رہیا اے ۔پھیر اک دن میں ویکھیا ۔گاما شراب وچ دُھت ہویا ساڈی دکان دے اندر میرے ابے دے گلے لگ کے رو رہیا سی ۔اوہ بڑا اتا ہو گیا سی ۔پر اوہدی دودھوں بوسکی دی قمیض تے پان دا اک داغ وی نہیں سی ۔

ایہدے بعد گاما امرتسر چھڈ کے لاہور آ گیا ۔کدی کدی ایتھے ہوری کے نال گلاں کردے ہوندے تاں معلوم ہوندا کہ گاما لاہور ہیرا منڈی شراب ویچدا اے تے جوا کراوندا اے ۔

وقت لنگھدا گیا ۔فسادات شروع ہو گئے ۔اسی وی امرتسر چھڈ کے لاہور آ گئے ۔اک دن میں ہیرا منڈی وچوں لنگھ رہیا ساں کہ میری نظر گامے تے پئی ۔اوہ اک پاناں والی دکان دے باہر بنچ تے بیٹھا ہویا سی ۔سر دے وال سفید سن تے اوہ بڑا کمزور ہو گیا سی ۔میں کول جا کے سلام کیتی ۔اوہنے ذرا ہس کے میرے ول تکیا تے کہن لگا ۔

"باؤ جی میں تہانوں پچھانیا نہیں ؟"

میری اکھاں وچ اتھرو آ گئے ۔میں کیہا "میں خلیفے ہوراں دا پُتر آں "

گامے نے مینوں گل نال لا لیا تے جس ویلے اوہ پرے ہٹیا ۔اوہ پرنے نال اپنے اتھرو پونجھ رہیا سی ۔پچھے میں سُنیا گاما مر گیا اے ۔میں شاید اوس ویلے ٹی ہاؤس وچ بیٹھا ادب تے بحث کر رہیا ساں ۔مینوں ایوں لگا جیویں کسے نے میرے ہتھ وچوں کتاب پرے سُٹ کے کھاری وچوں لال امب کڈھ کے میرے ہتھ وچ دے دتا اے ۔میں اوہ امب نیکر دے کھیسے وچ پایا تے چپ کر کے ٹی ہاؤس وچوں باہر نکل گیا ۔میریاں اکھاں وچ اتھرو سن تے میں سوچ رہیا ساں جے گامے ورگے بندے وی مر جاندے نیں تاں پھیر جیوندا کون اے ؟

اکھیاں ہنجو بھریاں

منور شہزاد

اوہنے چھیتی نال اپنا چاہی بیگ میرے پیراں وچ رکھ دتا۔ میں اپنے پیر پچھانہہ کھچ لئے۔ اوہ پٹر پٹر تکن لگ پیا انج جیویں بلی تے جھپٹ لائی ہووے۔ اوہدیاں اکھاں وچ وحشت پئی پھبدی سی۔ میں اوہدے ول اک جھاتی ماری۔ اوہدی قمیص دے کالر میل وچ لتے ہوئے سن۔ تے اوہ کُرتے وچ ڈھیلا ڈھالا مینوں عجیب ای جاپیا۔ اوہ ایدھر اودھر ویکھن لگ پیا۔ پر پھیر وی اوہدی نظر میرے اُتے آ کے ٹکی۔ اوہدیاں اکھاں وچ اک تانگھ سی۔ اک منگ سی۔ میں اوہدے لئی تھاں بنا دتی تے بہر توں لکے اوہنوں بہن دی دعوت چا دتی تے اوہ ٹٹے ہوئے پیر وانگوں ڈِگ کے میرے کول ای بہہ گیا۔ پر اوہ بہندے ای پیر کھلو گیا تے کہن لگا "میرے بیگ دا دھیان رکھیا جے میں ہنے آیا۔"

میرے جواب اُڈیکے بناں اوہ چلا گیا۔ تھوڑی چر مگروں اوہنے تاکی دے بُوہے وچوں سر اگانہہ کرکے مینوں ہتھ دا اشارہ کیتا۔ میں پرت کے ویکھیا۔ اوہ مینوں باہر جا رہیا سی۔ مینوں کجھ اچرج جاپیا۔ پر پھیر وی میں اوہدے ول چلا ای گیا۔

"تُسی کتھے جا رہے او؟" اوہنے اپنیاں لال لال اکھیاں بھواندے ہوئے پچھیا۔

"جی۔ میں لاہور جا رہیا آں۔"

"تہاڈے نال ہور کوئی تے نہیں؟"

"نہیں۔"

"کوئی سمیان؟"

"ایہا تاں کجھ نہیں۔ بس اک اٹیچی کیس جے۔" اوہ کجھ چر انج ای رُکھ وانگ کھلوتا مینوں پٹر پٹر تکدا رہیا۔ مُڑ اوہنے اپنیاں پلکاں جھلیاں کر کے تے گھٹے بُلھاں تے جیبھ پھیر دے ہوئے آکھیا۔

"تُسی واطن اسٹیشن تے نہیں اُتر سکدے؟"

"کیوں۔" میرے مونہوں ایہوں ای نکل گیا تے اوہدیاں اکھاں دی لالی ہور وی اُگھڑ آئی۔ اوہنے مُسکیوں مُڑھکا پونجھدے ہویاں آکھیا۔

"سچی گل ایہہ اے کہ مینوں اوتھے رتا کو کم اے۔"

"تے پھیر مینوں کیہ؟" میں رتی ذرا اوس توں گھابر گیا ساں۔ ایسے لئی میں پچھا چھڑاون لئی آکھیا۔

"گل انج اے کہ مینوں کجھ تہاڈے نال ای کم اے۔"

"میرے نال۔ دسّو۔ فرماؤ۔ سر اکھاں تے۔" میں کجھ حیران ہوندیاں ہویاں آکھیا۔ تے اوہ پھیر مینوں عجیب نظراں نال گھورن لگ پیا۔ تے اپنیاں اچرج جہیاں نظراں میرے اُتے ٹکا چھڈیاں۔ نالے اپنے گلے کجھ جہیاں اُتے چھکلی آئی ہوئی سی اپنے دنداں نال وڈھن لگ پیا۔ انج جاپدا سی کہ اوہ کجھ کہنا چاہوندا اے پر اپنا مطلب دسّن لئی اوہنوں لفظ نہیں سن لبھدے یا اوہدیاں بُلھاں وچوں نکلدے ای نہیں سن۔

"دسّو! میں اوہدی مشکل آسان کردیاں ہویاں کہیا۔ جے میتھوں تہاڈا کوئی کم نکل سکدا اے تاں میں جند جان نال حاضر آں۔" میری ایس گل نال سگوں اوس نوں ہور مُڑھکا آ گیا۔ اوہنے اپنیاں لال لال اکھاں اُتانہہ چکیاں تے اوہناں نوں جھپکی ماردے ہوئے آکھیا "تُسی دسّو کیہ کم کردے او؟"

"میں انشورنس کمپنی وچ ملازم آں۔ ایتھے کراچی وچ ساڈی کمپنی دا اکاڈمی میں ایسے لئی کراچی آیا ساں۔"

"تہاڈی شادی ہو گئی اے۔؟"

"ماشاءاللہ تن بال وی نیں۔"

"بچے" اوہ رتا کو ہس پیا۔ میں پہلی واری اوہدے چہرے تے مسکان ویکھی۔

"تُسی اوتھے کلے رہندے او؟"

"نہیں۔ ماں پیو وی نال نیں۔ اک نکی بھین وی اے۔"

"بچے۔ بھین ویاہی جے؟"

"نہیں! اجے پڑھ رہی اے۔ اوس توں وڈیاں دو بھیناں دا ویاہ کر چکا آں۔ آوندے سال نکی بھین وی بی اے کر لوے گی تاں اوہنوں وی ڈولی پا دیاں گا۔"

"تُسی بڑے چنگے بھرا او۔" ایہی گل کہہ کے اوہدے مگر تے سوچاں پھلر گیاں۔ تے اوہ پھیر انج ای ہوا نوں گھوردا گھوردا خورے کتھے اپڑ گیا۔

"بھرا جی! تُسی مینوں کوئی کم دسیا جے" میں اوہنوں ہلارہ دتا۔

"اوہ معاف کرنا۔ میں کتھے تہاڈا ویلا تے نہیں پیا گھٹا رہیا۔" اوہنے انج آکھیا جیویں نیندروں اُگھڑیا ہووے۔

"نہیں بادشاہو! ایڈی کیہڑی گل اے۔ تُسی دسّو۔ بھاتناں کیوں پئے پاوندے او؟" اوہدیاں نظراں وچ پھیر گھور آئی پر کجھ چر پچھوں انج بولیا جیویں لکھوہ وچوں پیا بولدا ہووے "مینوں شاہد حلیم کہندے نیں۔ میں اک لکھاری آں۔ اپنیاں لکھدا آں۔۔۔"

"ت.....ت.....تُسی ـــ شاہد عظیم او ـــ میںنوں تہاڈے نال رَل کے بہت خوشی ہوئی اے ـ ایہہ گل کہندیاں ای میرا ہتھ آپو ای اوہدی ول ودھ گیا۔

"تُسی تاں بہت وڈے بندے او ـ مُلک دے اُگھے کہانی کار تے گُوہڑے لکھاری ؟"

"جی! ـــ شکریہ ـــ اوہنے ہتھ چھکے آکھیا ـ اوہدے مکھ تے سوچاں ڈُلھ گئیاں ـــ تے میرے دل وچ بین وانگوں شکلاں اِک جھٹ نال لانبھے ـــ بھئے کجھ چرپہلوں میں اوہنوں اک بہت ای کرو ملنگا سمجھدا ساں ـ پر ہُن میںنوں جاپدا سی جیویں میں کُھلوں بھولا ہو گیا واں ـ تے اپنے آپ نوں عظیم جہی اُچی ہستی نال کھلوتا تک کو چھوٹا محسوس کر رہیا واں ـ میںنوں عظیم صاحب نے سوچیں پا دتا تے میں سوچیا ایتھوں تک اپڑ گیا کہ اپنے آپ نوں اک جرم کمھن تک پیا ـــ "معاف کرنا میں تہاڈا ناں نہیں پچھ سکیا ـــ" اوہنے میںنوں پلادا دتا تے میں اک دھکے پرت آیا ـــ

"جی! ـــ میںنوں رحمان کہندے نیں ـــ دُوجے لفظاں وچ میں تہاڈے چاہون والیاں وچوں اک آں" اوہدے مکھ تے پھیر تھوڑی جہی مُسکان کھِڈی ـ

"رحمان صاحب! اصلی گل ایہہ اے کہ میری وی اک بھین اے ـ بالکل تہاڈی بھین ورگی ـ فرق اینا کو اے کہ اوہ اِک کہانی کار دی بھین اے جیہدے ماں پیو مُدت ہوئی اوہنوں چھڈ چکے نیں ـ اوہ بڑی حساس تے سیانی کڑی اے ـ بہت گھٹ بولدی اے پر محسوس بہت کردی اے ـ پچھلے کجھ مہینیاں توں اوہ میرے کول آئی ہوئی اے ـ اللہ نے اوہنوں اک چند جیہا بال دتا اے ـ جیہڑا میںنوں وی بہت پیارا اے ـ میری بھین دے سوہرے پچھلے دو مہینیاں توں اوہنوں اُڈیکدے پئے نیں ـ پر میں اوہنوں چھڈن نہیں جا سکیا ـ رحمان صاحب! لکھاری دے نال نال میں اک بھرا وی آں ـ تے بھراواں لئی بھین دا خالی ہتھ جانا کجھ عجیب جہی گل اے ـ میں رحمان دا تاگی تاں نہیں پر پھیر وی اوہناں نوں تُوڑن دی ہمت نہیں کر سکدا ـ میں تہانوں پہلے آکھیا اے کہ میری بھین بہت حساس اے ـ اوہ اوہناں دیاں گلاں نہیں جر سکے گی ـ تے میرے وچ اینی ہمت نہیں کہ میں بھین نوں اوہدے گھر تکنے ہتھ چھڈ آواں ـ اوہ لوک کیہ خیال کرن گے ماں پیو نہیں تاں نے بھرا نے وی لوہی لاہ لئی ـــ رحمان صاحب اوہ لوک بڑی بجل وچ نیں ـ اوہ میںنوں بڑا وڈا آدمی سمجھدے نیں ـ پر اوہناں نوں کیہ پتہ کہ اک لکھاری دی جند کیہ ہوندی اے ـــ اوہ لوک جے کجھ دِن ہور اُڈیک لیندے تاں چنگا سی ـ ایس کرکے کہ میری نویں کتاب چھپ گئی سی میںنوں یقین اے کہ اوہ بہت وِکے گی ـ اخباراں نے اوہدے بڑے چنگے تبصرے لکھے نیں ـ میں تہانوں وکھاندا آں"

اوہ چھیتی نال گڈی دے ڈبے وچ وڑیا تے اپنا چامی بیگ چُک لیایا تے رسالیاں تے اخباراں دیاں کاتاں اک اک کرکے میںنوں وکھاون لگ پیا ـ میںنوں وکھاچکن مگروں اوہ کاتاں اوہنے اپنے بیگ وچ گھ سُوٹے بھریاں آکھیا ـ

"رحمان صاحب! میںنوں یقین اے کہ میری کتاب خُوب چلے گی تے پبلشر میںنوں اک موٹی رقم دین گے تے پیرے

اپنی بھین لئی کپڑے لتے تے مٹھائیاں لے جاواں گا ـ بس تھوڑے ای دناں دی گل اے پھیر اک دا ایہہ کنڈا وی نکل جاویگا"

ایس مگروں اوہنے پھیر جیب پھرولی تے اوہدیاں نظراں وچ تُھڑاں دی عجیب جہی گھور آ گئی ـ کجھ دیر ایتھے ای گھوردے ہوئے اوہنے آکھیا" رحمان صاحب ایرا بس اینا کو سوال اے کہ تُسی واپسی اسٹیشن تے ایہناں دے نال ای اُتر جاؤ ـ تے اسٹیشن دے نال ای اکاؤنٹس اکاڈمی اے تے اوہدے پچھے اک نکی جہی کالونی اے ـ ایہہ دوحقیاں وچ وَنڈی ہوئی اے ـ ادھی پکی تے ادھی کچی ـ اوتھے ای کچے میرے بھنوئی دا اک چھوٹا جیہا کچا مکان اے ـ میںنوں ایہہ نہیں پتہ کہ میرا بھنوئی کیہ کم کردا اے پر میںنوں اینا کو پتہ اے کہ میری بھین اوتھے میرے گھر ناں توں چنگی زندگی گزار رہی اے ـ اوتھے اوہ ویہڑے لگی اے ـ تُسی ایہناں نوں اوتھے اپڑا دیو تے اوہناں نوں آکھنا کہ میں کے ضروری کم بارے ڈَک گیا آں ـ تِن چار دناں تائیں ضرور آواں گا"

"عظیم صاحب تہاڈا حکم سر لگاں تے ـ پر پھیر وی چنگا ایہو سی جے تُسیں نال جا سکدے یا گھٹو گھٹ اپنی ووہٹی نوں ای نال کر دیندے ـ میرا مطلب اے کلی تینوں غیر آدمی توں گھابر جاندی اے ـ نالے میںنوں وی کجھ نہ کجھ گھابر ضرور لگے گی"

"رحمان صاحب! میری ووہٹی ہوندی تاں ضرور ایوں ای کردا ـــ"

"تہاڈا اجے تائیں ویاہ نہیں ہویا ـــ؟"

"ویاہ؟ اوہ بس رہیا" رحمان صاحب! ویاہ تاں اک خوشی دا ناں اے ـ تے میںنوں اج تائیں کدے ایہو جہی نہیں لبھی ـ پھیر میںنوں تاں ایہہ وی یقین نہیں کہ اپنے آپ نوں قائم وی رکھ سکدا آں یا نہیں تے دوجے آپ نوں کیویں ایس امتحان وچ پھساواں پھیر دوجا جِند تے اپنے نال ہور وی کئی زندگیاں لے آوندا اے"

اوہدی ایس گل نے میںنوں حیران کر دتا ـ عظیم دی عمر کوئی چالی کو ورھے ہووے گی پر ہُن تائیں اوہنے اپنے ویاہ بارے سوچیا تک نہیں ـ میں اجے ایسے پڑچول وچ ساں کہ اوہنوں ایہدے بارے کجھ آکھاں پر گڈی دی ہیک نے میںنوں ڈک لیا ـ عظیم میںنوں نال ولے زنانے ڈبے کول لے گیا ـ تاکی دے کول اک مُٹیار کڑی بیٹھی سی ـ اوہدا مونہہ لتھیا دتا سی ـ اوہنے اوہدے کول اپڑ کے کہیا" ایہہ رحمان صاحب نیں ـ میرے چنگے دوست ـ ایہہ تہانوں گھر تائیں چھڈ آون گے"

"بھا جی! ـــ تُسی نہیں جا رہے؟" کڑی نے مشکل نال ایہہ لفظ حلقوں کڈھے ـ

"ایہہ وی تیرا بھرا اے تھی ـــ..... میں ـــ اک ضروری کم لئی ڈک گیاں ـ توں دل بھولا نہ کریں ـ میں چھیتی اوتھے آواں گا" کڑی دیاں اکھاں بھج گئیاں تے اوہ بے وس ہو کے اپنیاں بُجھاں نوں وَڈھن لگ پئی جیویں کجھ کہنا چاہوندی ہووے پر لفظاں نوں چپ دے جندرے وچ گئے ہون ـــ پر پھیر وی اوہدی چپ، اوہدے اتھرو ـ اوہدیاں گلاں

ٹکیاں۔ ایہہ سبھ جیہیاں بن گئیاں سن چیچڑیاں اوہ سبھ کجھ دس رہیاں سن جو اوہ نہیں کہہ سکی سی —

"میرا بھرا بوہاں نوں سوم آکھیا جے — نالے ایہہ وی کہنا۔ میں بہت چھیتی آواں گا" ایہہ کہندے ہوئے عظیم نے اپنا کنبدا ہتھ نکے بال دے سر تے پھیریا۔ پھیر شگی دے سر تے پھیردے ہوئے میرے ول پرتیا۔

"رحمان صاحب! میری بھین دا خیال رکھیا جے۔ تے ایہناں نوں گھر توڑی چھڈن جاناں"

میں ویکھیا عظیم دیاں اکھاں رج گئیاں سن تے ڈلکدے ہوئے اتھرو اوہدیاں گلھاں تے لشکن لگ پئے سن۔ میرے مونہوں کوئی گل نہ بن سکی۔ گڈی ہل پئی تے ہولی ہولی پلیٹ فارم نوں پچھانہہ چھڈن ڈیہہ پئی۔ عظیم پلیٹ فارم تے کھلوتا کیڈا اُچا تے عظیم جاپدا سی۔ اوہ ہتھ نوں ہولی ہولی ہلا کے اپنی بھین نوں ودیا کر رہیا سی۔ میں ڈونگھیاں سوچاں وچ ڈُب گیا سان۔ عظیم دی ساری زندگی میرے ساہمنے کُھل چکی سی۔ جیہنوں اج جاپدا سی جیویں اوہدے دل وچ بن ولے وانگو میری پلک وچ آ گئے ہین۔ شگی دیاں کنبدیاں ٹکیاں۔ ہنجو بھریاں اکھیاں۔ عظیم دیاں بھجیاں پلکاں۔ اک حقیقت سی ایہناں نوں کتی وڈیائی سی۔ ہنجوآں دے اُتے موتی کتے بچے تے کتے کُچے سن — ایہہ دوویں بھین بھرا کتے وڈیرے سن۔

عظیم دُور پلیٹ فارم تے کھلوتا ہتھ ہلا رہیا اے۔ گڈی کنی دور نکل آئی اے۔ پلیٹ فارم میلاں پچھے رہ گیا۔ پر میں اجے وی عظیم نوں ویکھ رہیا آں — اوہ ہوا وچ اپنا ہتھ ہلا رہیا اے۔ اکھاں ہنجو بھریاں نیں۔ اوہدیاں گلھاں ہنجوآں نال لشک رہیاں نیں۔ میں اوہدی آواز سن رہیا آں — اوہ کہہ رہیا اے — شگی میں بہت چھیتی آواں گا۔ تُوں جی ہولا نہ کر۔ میں بہت چھیتی آواں گا — پر میں جاندا آں۔ اوہ کدی وی نہیں آوے گا۔ اوہ کدی وی نہیں آ سکے گا"

پُتر کپُتر

محمد ایرج اختر

چھیا دے ابا!

کیہ اے؟

اپنے بندے نے کوئی گل ای کرنی ہوندی اے تسی تے دفتروں اکے ہوئے ای آوندے او۔

تے کر ناں پھیر۔

میں کیہا پرسوں رانی دا ویاہ اے!

اچھا!

تے جانا وی ضروری اے۔

تے میں کدے تینوں روکیا اے۔ چلی جاویں۔

اپنے گل تے پوری سن لوو!

کیہ؟

میتوں کے لوکوں کجھ گہنا نہیں لیا دیو گے؟ بس چوڑیاں، دو اک چھاپاں، کناں تے گل دی کوئی شے۔

تے ہور باقی کوئی چیزاں تے پاہجیاں نہ لیاواں؟

لے تسی تے مخول کرن لگ پئے او!

پر تیرا اپنا گہنا کتھے گیا؟

بس گھر نہیں اے۔

کیوں؟

میں جو آکھیا اے گھر نہیں اے۔

کدھرے سیر نوں گیا اے؟

تُسی میں کیہ دساں۔

ہائے! تے پھیر میں پچھاں کیہنوں؟

گل ایہہ اے پرسوں ماسی چودھری آئے سن تے اوہناں نے بڑے پیار نال تہاڈا پچھیا - بالاں دا وی پچھیا - کہن لگے کہ پُت تے میرا ای اے پر کئی کئی دن شکل وی نہیں وکھاوندا - میں کہیا تُسی کدے کدے اپنی ماں نوں مل آیا کرو -

بس نصیحتاں نہ کریں، پہلاں گہنے دی گل تے مکا لے -

گل کیہ مکاونی ایں ماسی ہوراں آکھیا کہ اوہناں نوں کجھ ڈاڈھی لوڑ آ پئی اے تے اک ہزار روپیہ ضرور چاہیدا اے - میں کہیا تنخواہ داراں کول اینا روپیہ کتھوں - کہن لگے پئی جیویں کیویں ہووے ضرور کرے - توں وڈی نونہہ ایں تے میں بڑے مان نال آئی آں، میرا دل نہ توڑیں - تے نال ای ڈُبکوں ڈُبکوں رون لگ پئی - میں نہ کیویں کر سکدی ساں دو چار ٹوٹاں جیہڑیاں رہ گئیاں سن کڈھ حوالے کیتیاں - تے اوہ میرا مونہہ سر چُم پیار دے چلیاں گئیاں -

پر بیوقوفے! پہلا گہنا، کڑے، بُندیاں، ہار، گلوبند جیہڑا اگے اوہدے ہتھ پھڑایا سی اوہ مل گیا ای؟ کہ ہُن باقی دا گہنا وی دے دتا ای -

میں کہیا بچیاں دے ابا! جے اولاد اوکھے ویلے ماپیاں دے کم نہ آوے تاں پھیر اوس اولاد کولوں اوتر چنگی - ماسی ہوراں نوں ڈاڈھی لوڑ ای ہوئی اے -

ڈاڈھی لوڑ ہوئی اے! ساڈا پہلا گہنا دی ماں نے اپنے لاڈلے دیاں چٹیاں پوریاں کرن لئی گرو پایا سی جیہڑا اج تیک چھٹ نہ سکیا تے باقی دا گہنا وی توں آپ کڈھ کے دے دتا - تے ایہہ گہنا وی اوسے دی خاطر گرو پا دتا ہووے گا -

آخر تہاڈی ماں نوں ای دتا اے کوئی پیکیاں نوں تے نہیں دے آئی -

پیکیاں نوں دے دیندیوں تے مینوں دکھ نہ ہوندا -

کیوں؟

پھیر آکڑ تاں نہ وکھا سکدیوں -

تے میں تہانوں آکڑ وکھاوندی آں؟

گھٹ وی نہیں کردی - جد بولدی ایں ایہو ای کہندی ایں اوس ویری گہنے دا کیہ فائدہ جیہڑا برادری وچ نک اُچی کرن لئی ڈھو دتا تے گھر آ کے لاہ لیا -

اچھا بابا! ہُن ایہہ گل چھڈو تے پرسوں لئی کدھروں گھٹویں گہنے دا بندوبست کرو -

میں کتھوں کر سکدا آں؟

کسے یار دوست کولوں لیا دیو -

کون رکھا ای لیا کے دیون - اصل تاں کسے نے منگا ای نہیں - جے کوئی من وی گیا تاں ہر اک دی سوالی پورے واگوں حاتم طائی تاں نہیں ناں -

جے میں اپنے پچھلیاں نوں کجھ دے آئی ہوواں تاں مینے دیندیاں سوہنے وی لگو -

خیر میں سوہنیاں لگاں یا کوجھیاں، میں کسے کولوں مانگواں گہنا نہیوں لیا دینا -

تے میں جاواں گی کِنداں؟

نہ جاویں -

تے تہاڈی پھپھیرو دا ویاہ، نہ جایاں بناں گذارہ اے؟

تے پھیر بناں گہنیوں چلی جاویں -

میرا تاں کجھ نہیں جانا - تہاڈی عزت دا خیال اے -

اوہ بھلیے لوکے! چھڈ میری عزت نوں - ساری برادری جاندی اے کہ میں نہ شرابی آں نہ جواریا - نہ منڈوے جاندا آں تے نہ مینوں کوئی ہور علت اے - حق حلال دی تنخواہ لیاوندا آں تے اپنا گذارہ کردا آں - میری پئی پیسی نہیں جو تینوں گہنا گٹا بنا کے دے سکاں -

ہاں، پر ساریاں کیہ کہن گئیاں -

ایہہ پہلاں سوچنا سی - ہُن جانا اے تاں گہنیوں بناں ای چلی جاویں، نہیں تاں نہ جاویں - بھیجی پچھے گی تاں میں آکھ دیاں گا ڈھلی ہتھی اے - آ نہیں سکی -

اتوار نوں ساجھرے اسلم گھر آیا تاں اوہدا مونہہ لتھا ہویا سی - آ کے غصہ بھریا تے چپ چپیتے رضائی وچ وڑ کے لماں پے گیا - اوہدی ووہٹی نے ویکھیا تے رہ نہ سکی اوہدی پواندی بیٹھ ہولی ہولی مٹھیاں بھرن لگ پئی -

چل رہن دے میں کوئی ہل واہ کے آیا آں -

میں کہیا ویاہ ہو گیا اے -

ہونا نہیں سی -

خیر خیریت نال ہویا اے ناں -

آہو - اوتھے کیہڑی ڈانگ چلنی سی -

تے فیر تُسی ایڈے چُپ چپ کیوں او -

ایویں ای -

ایویں ای کیہ مطلب - کوئی گل تے نہیں ہوئی -

گل کیہ ہوئی سی -
میری بچیا نے وڈیرپی ہوئی اے -
بھیجی نے مینوں اندر گل کے پچھیا سی - اماں وی اوہدے کول ای بیٹھی ہوئی سی -
پھر تسی کیہ کہیا -
ایہو ای کہ جی نہیں سوچنا ایس کرکے نہیں آئی - تے کوئیوں اتاں بولی جی تُوں کیہ سمجھ ہونا سو - کہنا پیرا نہیں ہونا - ایس بی بے رانے متاں ترلے پائے ہون گے پر اوہنے نہیں آونا سی نہیں آئی - نی پھلاں میرے تے بھاگ سڑ گئے نیں ایہنوں لیا کے - جو کجھ میرا پُت کماوندا اے زبان دے چسکے وچ اُڈا چھڈدی اے - ایہدا سارا حیاتی کجھ نہیں بنا -
ایہہ سن کے میرا دماغ چکرا گیا - میں آکھیا اماں توں ایہہ گل آکھی ایں - اوہ کھا کھلا چھڈدی اے تے میرا کجھ اوہ نہیں بنن دیندی - اوہ نہیں بنن دیندی کہ توں نہیں بنن دیندی -
بس بس وے پڑھیا وچ بیٹی ہی گل نہ کریں - کدن وا سکھیا سکھایا سارے شریکے وچ میرے نال لڑن آگیا ایں۔
میں تیرے ٹوہے تے نہیں ڈگی ہوئی - رب اوہ دن آون توں پہلاں ای مینوں چک لوے -
ایہہ ماسی ہوراں آکھیا اے اختری نے ڈبکوں ڈبکوں روندیاں ہویاں پچھیا -
اماں نے تے جو کجھ آکھیا اے اوہ تے متریئی ماں وی نہیں آکھ سکدی - مینوں تے رونا تیری عقل تے آوندا اے -
ہائے ہائے - پُتر کتر تے نِنے سس پر ماپے کماپے اوہ وی ویکھ لئے نیں - تے اختری دسکاں پچھی بھج گئی

گیانی عباداللہ

خالد لاہوری

لاہور ریڈیو پروگرام "پنجابی دربار" دے انچارج ملک ریاض الرحمٰن ہوراں دی جان پچھان (پنجابی ادب "ستمبر ...") کراوندیاں میں لکھیا سی کہ اک گل مینوں پک سی تے دنوں دن ہور پکا ہوندا جاندا سی کہ شبداں دے ارتھ، گوربانی جیہے موضوعاں تے پاکستان وچ گیانی عباداللہ ہوراں توں وکھ ہور کوئی کوئی نہیں لکھ سکدا - میں اوہناں دیاں کتاباں ایہنے موضوعاں تے پڑھیاں سن - ایہو ای نہیں سگوں اوہناں دے مضمون وی بھارت توں چھپن والیاں گنیاں رسالیاں وچ پڑھے سن - "سچی گل" وچ مینوں اوہناں دی ای روح بولدی لبھدی سی - چھپیاں تُلیاں گلاں، سکھ سیانیاں علاوہ وکھ وکھ بولیاں، پیڈھیاں دلیلاں - جیہڑی گل کرنی اے پکے پیریں کرنی اے تے حوالہ نال دے نال - میں حیران ساں کہ جے ایہہ گیانی عباداللہ ہوری نہیں تاں ریڈیو نوں ایڈا اُچا سچا عالم تے سکھ مذہب دا جانُو کتھوں لبھ پیا اے؟ اوہ کون اے جیہڑا اپنا پر لکھ کے کی رہیا اے؟
میرا اندازہ سچ ای نکلیا سی - میری گیانی ہوراں نال پہلی ملاقات ریڈیو پاکستان لاہور وچ ای ہوئی سی بھاویں تاں ... طور تے میں اوہناں نوں چوکھا جاندا ساں، اوہناں دیاں کتاباں توں، اوہناں دیاں لکھتاں راہیں -
گیانی عباداللہ ہوری سکھ مذہب دے ایڈے اُچے عالم نیں کہ جد وی سکھاں دے وچ کسے گل تے فرقیاں وچ گورو گرنتھ صاحب دے کسے شبد، اشلوک یا مسئلہ تے اختلاف ہوندا اے تاں اوہ معاملہ سلجھاون لئی ایہناں دی مدد منگدے نیں - اتھے ایہو کافی ہوں ہو رائے گیانی ہوری دین، اوس نوں ہر تھاں تے رکھدے نیں، ستکار دے نیں - پچھے جیہے ہفتہ وار "میل ملاپ" دے پرنٹر پبلشر گیانی ہری سنگھ ہوراں نوں ایہناں اک اوکڑ وچوں کڈھیا - گیانی ہری سنگھ ہوری "دسویں سرب ہند براہمن سکھ کانفرنس" دے صدر رہے نیں - کجھ سکھاں نے اوہناں تے دوش لایا کہ اوہ سکھ براہمناں نوں وکھریاں کرکے سکھ قوم وچ پاڑ پا رہے نیں - ایہہ اک اجیہا دوش سی جس نال سیدھ لکھے کرنے تے پانی پھر جانا سی - گیانی عباداللہ ہوری ایس موقعے تے گیانی ہری سنگھ ہوراں دی مدد نوں اپڑے - اوہناں اک مضمون لکھیا جس وچ باقاعدہ حوالے دے کے ثابت کیتا سی کہ گوروصاحباں دی تعلیم ذات پات دے خلاف نہیں اے - سگوں جنے وی گوروصاحبان تے سنت باباں دی بانی گورو گرنتھ صاحب وچ درج اے، اوہناں اپنے بارے کھول کے دسیا اے کہ اوہ کس ذات نال تعلق رکھدے نیں - گیانی عباداللہ ہوراں دا ایہہ مضمون اک دو پنجے ہوئے "میل ملاپ" اُنے بڑے آدر ستکار نال چھاپیا اے -
گیانی عباداللہ ہوری ۲ مارچ ۱۹۱۳ء نوں امرتسر دے کشمیری محلے دے چودھری عبدالغفار ہوراں دے گھر پیدا ہوئے - دس سال دی عمر وچ گورمکھی پڑھن دی چیٹک لگی اتے عمرے نال نال ایہہ وددھدی ای گئی - ۱۹۳۱ء وچ جماعت احمدیہ وچ شامل ہوئے تے ۱۹۳۲ء وچ گیانی دا امتحان پاس کیتا - ۱۹۳۳ء توں ۱۹۴۷ء تائیں جماعت احمدیہ دے مبلغ دی حیثیت وچ

سارا ہندوستان گاہ ماریا۔ وڈے وڈے گوردواریاں تے تیرتھ استھاناں دی یاترا کیتی۔

مستری ہون پاروں بھاویں بہتا ہر ویلے موڈھیاں تے ای ہوندا سی پر پھیر وی لکھن پڑھن لئی موقعے لبھ ای لیندے سن۔ ایہناں دے مضمون ناگ سنگھ ناولسٹ دے رسالہ "لوک ساہت"، خالصہ پارلیمنٹ گزٹ، پنجابی ساہت، پریتم، پریت لڑی تے دوجے اگھے تے پرسدھ رسالیاں وچ چھپدے رہندے سن تے ہن وی چھپدے رہندے نیں۔ ایہناں دا اک مضمون "سرشٹی رچنا تے گورو نانک" (تحقیق عالم تے گورو نانک) اک رسالے وچ ڈیڑھ سال قسط وار چھپدا رہیا۔

گیانی ہوراں دیاں ہن تائیں ایہہ لکھیاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔

(۱) مسئلہ کشمیر اور ہندو سامراج (۲) گورو گرنتھ صاحب اور اسلام (۳) سکھ — عہد اسلامی میں (۴) گورو نانک کا گورو (۵) گورو گرنتھ صاحب کی گوربانی (۶) پاکستان کے گوردوارے (۷) آزاد بھارت — بھارتیوں کی نظر میں (۸) سکھ مسلم تاریخ — حقیقت کے آئینہ میں (۹) گورو گرنتھ صاحب اور اردو زبان۔ پچھلی کتاب ہنے ہنے چھپی اے۔

گیانی ہوری ملاپڑے ہون توں وکھ عدوں باہرے منہ بولڑے وی نیں۔ اتے ایہہ اوہ وڈیائیاں نیں جیہناں دا اک مبلغ وچ ہونا بہت ضروری اے۔ گیانی ہوری دسدے نیں کہ اک واری اوہ سنگرور گئے ہوئے سن۔ لاگے ای دھوری وچ انجمن اسلامیہ دا جلسہ ہو رہیا سی۔ اوس وچ تقریر کردیاں مولوی صاحب نے کہہ دتا کہ گورو نانک جی نے حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی عزت کیتی اے۔ سکھاں دا پنڈ سی۔ سکھ مولوی ہوراں دے آدوالے ہوگئے کہ اوہناں ایہہ گل کیوں کیتی۔ گیانی ہوری وی دوجے دن اوتھے پج گئے۔ ایہناں نوں ایس گل دا پتہ لگا تاں ایہناں اک ہور جلسے دا پربندھ کرن لئی کہیا۔ گیانی ہوراں تقریر کردیاں کہیا کہ ہر شریف آدمی دوجے شریف آدمی دی عزت کردا اے۔ جے اک اللہ لوک نے دوجے اللہ لوک دی عزت کیتی سی تاں ایس وچ حیرانی دی کیہڑی گل اے۔ گیانی ہوراں ایہہ وی کہیا کہ گورو گرنتھ صاحب سکھاں دی پوتر پوتھی اے تے اوس دے اگے اوہ سجدے کردے نیں۔ ایس پوتر دھرم پوتھی وچ شیخ فرید، حافظ بھیکن وغیرہ مسلماناں دی بانی وی درج اے۔ اوہناں نے سکھاں نوں پچھیا کہ کیہ جدوں گورو گرنتھ صاحب اگے متھا ٹیکدے نیں تاں دل وچ ایہہ وچار لیندے نیں کہ اوہ مسلمان بھگتاں دی بانی نوں سجدہ نہیں کر رہے؟ اتے ایہہ مسلمان بھگت رسول خدا دے غلاماں دے غلام ہیں۔ پھیر گیانی ہوراں نے اوہ شلوک پڑھنے شروع کر دتے جیہناں وچ اسلام تے رسول خدا دی عزت کیتی گئی سی۔ اک شلوک ایہہ سی —

اول ناؤں خدائیدا در دریاں رسول
شیخا نیت راس کرتاں درگاہ پویں قبول

جلسے وچوں اک گیانی ہوری اٹھ کے کہن لگے کہ ایہہ شلوک کتھے درج اے؟ جاں اوہناں نوں سٹیج تے بلایا گیا تے ترجمہ ساکھی ولایت والی اوہناں دے ہتھ پھڑائی گئی۔ اوہ اوتھے اوس شلوک نوں ویکھ کے ٹھنڈے

ہو گئے۔ گیانی ہوری دسدے نیں کہ اک طرح اوہ بھائی ہوری دی پچھے سن کیوں جو بعد دے ایڈیشناں وچ ایس شلوک نوں کڈھ دتا گیا اے۔

اول ناؤں خدائیدا در پکیتے نبی رسول
شیخا نیت راس کرتاں درگاہ پویں قبول

گیانی ہوری اُدمی بندے نیں۔ کجھ نہ کجھ لکھدے رہندے نیں۔ اوہناں قرآن کریم دا پنجابی (گورمکھی) وچ ترجمہ مکمل کر لیا اے۔ ایس توں وکھ رسول اللہؐ دی سوانح حیات وی گورمکھی وچ لکھ لئی اے۔ ایس توں وکھ اک ہور کتاب "سکھ مذہب — تعلیم اور رسومات" وی بالکل تیار پئی اے۔

گیانی ہوری دو سال تائیں "ست بچن" ناں دے گورمکھی رسالے دے ایڈیٹر رہے نیں تے اجکل "الفضل" ربوہ دے مینیجر نیں۔

کافیاں شاہ حسین

نور کاشمیری

اماں ری میں ہوئی دیوانی دیکھ جہاں کا شور
ایک کو ڈولی، ایک کو گھوڑی، ایک چتا اک گور
پر یہ نہ جانے دیکھے جن کے دھن کا زور
ایک بادشاہ، ایک ہے مفلس، اک سادھو اک چور
کہے حسین فقیر اللہ کا ہم سے بھلے ہیں ڈھور

(۲)

اس دنیا میں لوٹ کے پھر نہ آئے
سدا نہ پھولے توریا اور سدا نہ بادل آئے
بر جوبن ہے ڈھلتی چھاؤں کا ہے جھوٹ کمائے
کب تک دنیا کی رنگ رلیاں دنیا ایک سرائے
کہے حسین فقیر اللہ کا جنگل جا سمائے

کتاب	لکھاری	مل
۴- نھا نھا دیوا بلے	آغا اشرف	۲/-
۵- دو ناٹک	صوفی تبسم	۲/-
کہانیاں		
۱- ڈوگھیاں شاماں	نواز	۱/۵۰
۲- ادبی افسانے	جوشوا فضل الدین	۲/-
۳- اجکل کہانی	آصف، خالد، شہباز	۳/-
۴- دل دریاں باہیاں	عبدالمجید بھٹی	۲/۵۰
۵- واوروے	آغا اشرف	۳/-
۶- کچ دی گڈی	حنیف چودھری	۲/-
ناول		
۱- پریچا	جوشوا فضل الدین	۱/۵۰
۲- ٹھیڈا	عبدالمجید بھٹی	۳/۵۰
۳- دیوا تے دریا	افضل احسن	۱/-
لوک ادب		
۱- میں دی موج	ساجد علوی	۱/۵۰
۲- پنجاب دے لوک گیت	نازش رسالو	۲/-
۳- پوٹھوہاری لوک گیت	کرم حیدری	۲/-
۴- پنجابی لوک گیت	———	۵/-
۵- پنجابی لوک کہانیاں	شفیع عقیل	۲/۵۰
۶- سرائیکی لوک گیت	ڈاکٹر مہر عبدالحق	۲/-
کجھ ہور		
۱- انجیل شریف (نظم)	جوشوا فضل الدین	۵/-
۲- پنجابی قصے فارسی زبان میں (پہلی جلد)	ڈاکٹر محمد باقر	۹/-
۳- " " " " (دوجی جلد)	" "	۲/۵۰

کتاب	لکھاری	مل
۴- پیر وارث شاہ	شیخ عبدالعزیز بار ایٹ لا	۸/-
۵- کلیات بلھے شاہ	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۴/-
۶- پنجابی ادب تے مسائل	ڈاکٹر عبدالسلام خورشید	[illegible]
۷- احسن القصص	مولوی غلام رسول	۱/۵۰
۸- کافیاں شاہ حسین (اردو ترجمہ)	عبدالمجید بھٹی	۲/-
۹- پنجیاں دی وار (پیر محمد)		۲/-
۱۰- مرزا صاحباں پیلو		-/۷۵
تے سر رچرڈ ٹمپل دا انگریزی ترجمہ		۱/-
۱۱- سیف الملوک	میاں محمد	۴/-
۱۲- کلیات ہدایت اللہ	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۱/-
۱۳- کلیات حیدر	" " "	۱/۵۰
۱۴- پنجابی شکوہ (ڈاکٹر اقبال دی نظم دا ترجمہ)	پیرزادہ فضل احمد فاروقی	۱/-
۱۵- مرزا صاحباں (حافظ برخوردار)	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۱/۵۰
۱۶- بول فریدی	———	۲/-
۱۷- سنت بچن	مولوی غلام رسول عالم پوری	۱/-
۱۸- پنجابی دی پہلی کتاب	چھیویں لئی	-/۹۵
۱۹- پنجابی دی دوجی کتاب	ستویں لئی	۱/۷۴
۲۰- پنجابی دی تیجی کتاب	نویں دسویں لئی	۲/۸۶
۲۱- پھلواڑی	انٹرمیڈیٹ لئی	۵/۲۰
۲۲- لہراں	بی۔ اے	۲/-
۲۳- پنجابی صوفی شاعر	ڈاکٹر لاجونتی	۴/-
۲۴- کافیاں شاہ حسین	مجلس شاہ حسین	۳/-
۲۵- نور ستارے	نور کاشمیری	۱/۵۰

چنگیاں چنگیاں کتاباں

کتاب	لکھاری	مُل
تنقید		
۱۔ پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ	عبدالغفور قریشی	۱۰/-
۲۔ شاعراں دا تذکرہ	مولا بخش کشتہ	۱۰/-
۳۔ جھاتیاں	شریف کنجاہی	۲/۵۰
۴۔ مہکدے پھُل	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	۳/۵۰
۵۔ تنقیدی مقالے تے اک جھات	قریشی احمد حسین	۱/۵۰
۶۔ پنجابی زبان کا ادب و تاریخ	〃 〃 〃	۳/۵۰
۷۔ چانن (وچلی بیکد)	شہباز ملک	۳/-
۸۔ سچ لیکھ	نجم حسین سید	۳/-
۹۔ پنجابی دے اکھان	مرزا سلطان بیگ	۳/۵۰
۱۰۔ کوتا دا وزن	عبدالغفور قریشی	۲/-
شاعری		
۱۔ سفر دی رات	منیر نیازی	۲/۵۰
۲۔ چار چپ چیزاں	〃	۱/۵۰
۳۔ بن پیاسی	پربھجوت کور	۲/۲۵
۴۔ جگراتے	شریف کنجاہی	۲/۲۵
۵۔ ساوے پتر	موہن سنگھ ماہر	۲/۵۰
۶۔ نویں رُت	امرتا پریتم	۲/۵۰
۷۔ کافیاں	نجم حسین سید	۲/-
۸۔ ترنجن	احمد راہی	۲/-
۹۔ من ترنگ	عبدالقدیر شاکر	۳/-
۱۰۔ راوی دیاں چھلاں (گورنمنٹ کالج دے پنجابی لکھاری)		۲/-

کتاب	لکھاری	مُل
۱۱۔ دل دریا	عبدالمجید بھٹی	۳/-
۱۲۔ اکتارا	〃 〃 〃	۳/-
۱۳۔ ہُلارے	اسماعیل متوالا	۲/-
۱۴۔ سانگلیاں کرتاں	اختر کاشمیری	۲/-
۱۵۔ وقتاں ناپے ہتھ	ماجد صدیقی	۱/۵۰
۱۶۔ چوتھویں کوٹا	نصیر۔ آصف	۱/-
۱۷۔ بیرے پھُل	انیس ناگی	۲/-
۱۸۔ ہاڑے	سائیں فیروز	۲/-
۱۹۔ ڈونگھے پینڈے	پیر فضل گجراتی	۵/-
۲۰۔ تتیاں چھاواں	سلیم کاشر	۲/۵۰
۲۱۔ بجھا سورج	علیم ناصر	۵/-
۲۲۔ آون والے	سلیم الرحمٰن	۲/-
۲۳۔ ریچھے بیٹے	احمد ظفر	۲/۵۰
۲۴۔ اُڈاریاں	عاصی رضوی	۲/-
۲۵۔ بغاوت	ورشن سنگھ آوارہ	۲/۵۰
۲۶۔ ساتاں جتریاں	اے شاد	۱/-
۲۷۔ کرناں	رؤف شیخ	۲/۵۰
۲۸۔ وٹکارا	اطہر نظامی	۳/-
ڈرامے		
۱۔ ہوا دے بوکے	سجاد حیدر	۲/۵۰
۲۔ ٹاہلی دے تھلے	اشفاق احمد	۲/۵۰
۳۔ دھرتی دیاں ریکھاں	آغا اشرف	۲/-

ماہنامہ

پنجابی ادب

لاہور

مل: ۵۰ پیسے

Phone No. 65583 | Regd. L. No. 7405

MONTHLY **PANJABI ADAB** LAHORE

فروری ۱۹۶۷ء دے پرچے توں

کجھ نویاں گلاں — کجھ نویاں سوچاں تے نویں وادھے

ایس توں وکھ

مضمون، کہانیاں، نظماں، غزلاں وغیرہ

پنجابی ادب محکمہ تعلیم دی چٹھی نمبر ۲۳/۲۷/۷۱/۹۱۷۰ مورخہ ۶ فروری ۱۹۶۲ء لاہور ریجن سب کالجاں، ہائی سکولاں تے نارمل سکولاں لئی منظور اے

پنجابی ادب تے کلچر دا نمائندہ

پنجابی ادب لاہور

جلد ۸ | فروری ۱۹۶۷ء | شمارہ ۲

نگران صوفی تبسم

ایڈیٹر عبدالحمید آمر
خالد لاہوری

سالانہ چندہ ۶ روپے
اک پرچہ ۵۰ پیسے

پنجابی ادب - سنت نگر - لاہور

پبلشر: محمد عبداللہ خاں
پرنٹر: نقوش پریس لاہور

ایس پرچے وچ

موتھہ آئی گل

طارق شہزادہ (ڈھاکہ)

کوئی وی تحریک بناں حق تنظیم تے ترتیب دے توڑ نہیں چڑھدی۔ ایس پاروں پنجابی دی ترقی لئی ساہنوں اکٹھے ہو کے سوچنا چاہیدا اے۔ چھوٹیاں چھوٹیاں ٹولیاں بنا کے اسیں کجھ نہیں کر سکدے۔ میری جاچے سارے پنجاب کیہ سگوں پورے پاکستان دی آب تے شان پنجابی نال اے۔ تے ایس دی ترقی لئی ساہنوں سر جوڑ کے سوچنا چاہیدا اے۔ اج کل دی دنیا وچ پروپیگنڈے دی اہمیت بہت ودھ گئی اے۔ ایس لئی اک دوجے تے گلہ شکوہ کرن دی تھاں ساہنوں پنجابی دا ودھ تو ودھ پروپیگنڈا کرنا چاہیدا اے۔

پچھے جہے قومی اسمبلی وچ اک معزز ممبر نوں پنجابی وچ تقریر کرن دی اجازت نہیں سی دتی گئی۔ پُچھن کوئی حکومت کولوں پُچھے کہ مغربی پاکستان دے جنے بندے پنجابی بولدے نیں تے اوہناں دی نمائندگی کون کرے گا تے ایہدا جواب اوہ کیہ دے سکدی اے؟

پنجابی پاکستانی قوم دی زبان اے۔ تے قوم دی زبان نال ایہہ سلوک کیوں؟

پنجابی اکاڈمی نوں سندھی تے پشتو ناں وی گھٹ رقم ملدی اے۔ جے ایس ادارے پنجابی واسطے کجھ نہیں کیتا تاں ایہدے عہدے دار معطل کر دتے جان۔ روپے گھٹ دے کے حکومت کیہڑا انصاف لیتا اے؟

ساڈے کالجاں سکولاں وچ اردو، انگریزی، فارسی، عربی، جرمنی، روسی تے پتہ نہیں کیہڑی کیہڑی زبان پڑھائی جاندی اے پر ہیٹھ تیکر اپنی زبان پڑھاون دا کوئی انتظام نہیں ہویا۔ جے بنگالی ساڈے اسکولاں وچ لازمی ہو سکدی اے تاں وچارا پنجابی دا کیہ قصور اے؟

پنجابی نوں اسکولاں وچ اوہدا جائز حق دوان لئی وی سخت عمل دی لوڑ اے۔

ریڈیو پاکستان لاہور توں پنجابی پروگراماں دے اعلان وی اردو وچ کیتے جاندے نیں۔ جیویں ایہہ کوئی کھٹہ دا اسٹیشن ہووے۔ کیہ حیدر آباد تے ڈھاکہ ریڈیو توں وی سندھی تے بنگلہ دے پروگراماں دے اعلان اردو وچ کیتے جاندے نیں؟ پنجابیاں لئی کوئی پروگرام نہیں۔ تے خبراں دی بھلا پنجابیاں نوں کیہ لوڑ اے۔ پاکستان دی سرزمیناں دیاں خبراں دے بلیٹن نشر کیتے جاندے نیں پر پنجابی.......... تے ٹیلیویژن تاں پنجابی دا ڈھڈوں ای انکاری ہویا اے۔ پنجابی وچ صرف ترے رسالے نکلدے نیں۔ پنجابی گٹ اپ تاں ایہناں دی کجھ چنگی ہو گئی اے پر ایہہ عام لوکاں وچ مشہور نہیں۔ کیوں جے ایہناں وچ اوہ چیزاں نہیں ہوندیاں جیہڑیاں لوکی پسند کردے نیں۔ پنجابی دا فلمی اخبار کوئی چل سکدا اے پر ہمت کون کرے۔

میں ہن اپنی اک تجویز پیش کردا آں۔ امید اے میرے بھرا ایس دی حمایت کرن گے تے ایس تے عمل کرن گے۔

باقی صفحہ

ویلے دی ٹور

محرم یار

اکتوبر ۱۹۵۸ء دے انقلاب توں پہلاں جو ملک دی حالت سی، اوس توں ملک دا دردی کوئی وی خوش نہیں سی۔ اج اک وزارت ٹُٹ جاندی سی تے کل نویں ساڈے سراں تے سوار ہو جاندی سی۔ راتوں رات پارٹیاں بدل لئیاں جاندیاں سن۔ سویرے اٹھ کے اسیں اک نویں پارٹی دا ناں سنن لگدے ساں۔ دوجے پاسے اوس پارٹی دی حکومت ہوندی سی۔ سبھ اگلیاں وزیراں نوں آپو دھاپ پئی ہوئی سی، کسے نوں نویں بنے ملک دیاں لیہاں سدھراں دا خیال سی، کسے نوں کہ دی سار نہیں سی۔

اکتوبر وچ انقلاب آ گیا۔ صدر ایوب ہوراں سارے پیشہ ور سیاستداناں نوں لانبھے کھڑا کیتا۔ اوہناں دے الزامات اوہناں دے ہتھاں وچ پھڑا دتے۔ اوہناں نال سدھی سدھی گل کیتی گئی کہ یا تاں اوہ عدالت وچ اپنا فیصلہ کرا لین۔ نہیں تاں چپ کر کے ۳۱ دسمبر ۱۹۶۶ء تائیں گُٹھے لگ جان۔ جیہڑا سودا جس کسے نوں چنگا سی اوہنے منظور کر لیا۔

کئی کہندے ہوندے نیں کہ "رنڈی تاں جی لوے پر اُچکیاں جین دین والے نہیں" اوس نوں جین دیندے۔ ایہو حال کجھ ایہو جہا نہیں سی کہ اخباراں وچ خبراں آون لگ پئیاں فلاناں فلانی پارٹی نال رل رہیا اے۔ فلاں تھاں اک بند میٹنگ ہوئی اے جس وچ ایہہ ایہہ فیصلے ہوئے نیں۔ فلاناں فلانے نوں ملیا اے، ایس توں سدھ بُدھ لگدی اے کہ ایہہ گل راز نہیں راز ہووے گی۔ اجیہیاں خبراں بہت کر کے ممتاز دولتانہ تے مخدوم زادہ حسن محمود ہوراں بارے اُٹھدیاں سن۔

۱۴ دسمبر ۱۹۶۶ء نوں کراچی دے "حریت" نے تاں اک کارٹون وی چھاپ دتا جس وچ اک وڈے سارے گیٹ اُتے جندرا وچ لٹکایا گیا سی۔ تے ایبڈو زدہ سیاستدان اوس وچوں نکلن دا ۱۳ دن باہر اڈیک لا رہے سن۔ ایہہ کارٹون بڑی تھاں ودھیا سی پر بعد دے واقعات نے ایہہ ثابت کر دتا ہے کہ سیاستدان ایڈے کاہلے نہیں سن۔ اوہناں اُنھاں بانہیاں بنیاں نوں مہینہ ہون نوں آیا اے پر اوہناں دے موہناں اُتے اجے وی جندرے وجے ہوئے نیں۔ میاں مشتاق احمد گورمانی ہوراں دا اک بیان اخباراں ایہوں نکلیا سی کہ سیاست ناں واپسی وچ وہدے لئی اوہ ... پر گورمانی ہوراں دوجے دیہاڑے ایس دی تردید کر دتی۔ اوہناں کیہا کہ میں اجیہی کوئی گل نہیں کیتی۔

مخدوم زادہ حسن محمود، قاضی فضل اللہ تے اوہناں دے کجھ ساتھی بھانویں مسلم لیگ (کنونشن) وچ شامل ہوگئے نیں پر کوئی فرق نہیں پیا۔ ایہناں دے شامل ہوندیاں ای ملک خدا بخش بچہ چودھری مسلم لیگ دی صدارت توں وکھ ہو گئے نیں۔ لوکاں نے تاں گھڑو گھڑی ایہناں تبدیلیاں دے پچھے وی کنڈھ لئے نیں۔ رستے جو لگے نوں وندیچی اے اوس دا اگا سجتا وی لا لیا اے۔ پر ظاہرا طور تے سانوں ایتھے کجھ نہیں نظر آوندا۔

پر سوال ایہہ اے کہ ایہناں سیاستداناں دے گھوتھیاں اُتے جندرے کیوں وجے ہوئے نیں؟ کیہ ایہہ سیاست توں اپنا ناطہ توڑن دا سوچ رہے نیں؟ کیہ ایہناں چھ سالاں وچ ایہناں دے دماغاں نوں زنگاں لگ گیا اے؟ کیہ ایہہ ملک دے موجودہ حالات توں مطمئن نہیں نیں؟ کیہ ایہہ ودھدی مہنگائی بارے کجھ کہنا چاہوندے نیں پر آکھن توں جھکدے نیں؟ کیہ ایہہ "حق بات" کہن توں گھبراوندے نیں؟ حق بات جو سکول دے تختے اُتے دی لکھی ہوئی اے!

آخر اوہ کیہڑیاں گلاں نیں جیہناں نے ایہناں دے گھوتھیاں اُتے جندرے مارے ہوئے نیں؟ کیہ ایہہ موت بازی وچ رُجھے ہوئے نیں؟ کیہ ایہناں کول ملک تے قوم دی ترقی لئی کوئی پروگرام نہیں رہیا؟ کیہ ایہہ حالات دا جائزہ لے رہے نیں؟ بھانویں ایہہ گل اے تاں کیہ ایہہ چھ سال کے جھورے وچ رہے نیں؟

ایہہ سیاستدان کجھ وی سوچ رہے ہوون، کجھ وی کر رہے ہوون، ساڈی ایہناں اگے ہتھ بنھ عرض اے کہ ایہہ پاکستان دی سلامتی اتے ایہدی ترقی وخوشحالی نوں مکھ رکھن۔ کیوں جو ایسے وچ ای ملک تے قوم دا بھلا اے۔

پڑچول

محمد آصف خاں

کتاب :	حکایاتِ پنجاب (۳ جلداں)
لکھاری :	آر سی ٹمپل
اُلتھا :	میاں عبدالرشید
مُل :	۶ روپے (اک جلد)
چھاپن والے :	مجلس ترقیِ ادب ۔ لاہور

لیجنڈز آف دی پنجاب ناں دی کتاب سر رچرڈ ٹمپل نے پنجاب دے وکھ وکھ علاقیاں وچوں ڈاڈھیاں ہیر اسیاں توں لوک کہانیاں، لوک گیت تے حکایتاں سُن کے ترتیب دتی سی۔ اوہناں نے اپنے اکٹھے کیتے مواد نوں سودھیا اوہدے جانکاری تے پچھوکڑ نوں پرتکھ کرن لئی ضروری نوٹ لکھے اتے اصل دے نال نال اوس دا انگریزی ترجمہ وی دتا۔ انے اج پنجابیاں نوں راہ وکھایا کہ کیویں اوہ اپنے ثقافتی ورثے دی سانبھ سنبھال تے راکھی کر سکدے ہن۔

کتاب دیاں ترویے جلداں ملیاں کر ۵۹ حکایتاں بندیاں نیں پر لکھاری نے کتاب نوں کجھ اج ترتیب دتا اے کہ پنجاب دی ساری روح پھڑ کے آ گئی اے۔ لوک ادب تے پنجاب دیاں عاشقاں ماریاں سدھراں دا مزاج ایہدے توں اُٹھدے اے۔ ایہہ کتاب نری ایس واسطے نہیں سانوں نہیں ٹُھبدی، اپنی دل کھچدی، کہ ایہہ ساڈی اوس مقدس روایت نال تعلق رکھدی اے جیہڑی سانوں نانیاں دادیاں دے پچھلے مونہاں وچوں نکل کے ساڈے کنّاں تے جادو کر دیندی سی۔ ساڈی سُرت نوں دیندی سی تے اسیں کدے کوہ قاف تے، کدے ویریاں دی پکھ اُتے، کدے دولت دے ڈھیراں وچ، تے کدے اللہ دی جناب وچ، اپنی تے اوس ذات پاک دی سانجھ لبھدیاں ہویاں اپنے آپ نوں ویکھدے ساں۔ ایہہ حکایتاں ایس پارس دی وڈیائی نیں کہ ایہناں وچوں سانوں اپنا آپ لبھدا اے۔ ساڈے عقیدے، ساڈے کرتوت، ساڈے ویر، ساڈے دُکھ درد، ساڈے ہاسے، ساڈیاں جوانیاں تے ساڈیاں بے وسیاں "حکایات پنجاب" اوہناں شکلاں دا بھنڈار اے جیہڑے پنجاب دی گودی وچ کھیڈے ہوئے کیہاں دی روح نیں۔ ایہہ اوہناں آسماں دا ڈھیر اے جیہڑیاں ایس مقدس دھرتی دے وشال سینے وچوں پھٹیاں نیں۔ مکدی گل ایہہ اے کہ سانوں ایہناں حکایتاں وچ ساڈی کواچی ہوئی ذات لبھدی اے۔ ساڈا ایہہ پر الوپ ہوندا جا رہیا دسیا دسدا اے۔ ایہناں وچ اوہ سبھ کجھ اے جو اج دے مشینی دور نے اکھوں اوہلے کر دتا اے۔ ایہو وجہ اے کہ اج اسیں "طاقت لین لئی" کدے فرانس بھجے آں، کدے امریکہ تے برطانیہ دیاں پھوکڑ کے سُٹیاں ہوئیاں ہڈیاں نوں مکونہہ مارے آں پر گل پھیر وی نہیں

بندی۔اپنی مقدس روایت ناوں رشتہ توڑن ، اپنے شاندار ماضی ول کنڈ کرن تے اپنی ذات نوں اپنے ثقافتی ورثہ دی تھاں باہرے پگڑاں دے حوالے نال لبھن دی ایہو سزا ہوندی اے کہ نہ سانوں اپنے اپنے وچوں سمجھدے نیں ، نہ بیگانے گلے نال لاوندے نیں ۔

مجلس ترقی ادب ، لاہور دی جنی وی تعریف کیتی جاوے گھٹ اے کہ اوس نے اک ایہی کتاب نوں بناسنوار کے چھاپیا اے جس دی لوڑ اج وی سی تے پچھلے وی رہوے گی ۔

ایس کتاب وچ کجھ تھوڑاں وی نیں ۔ سبھ توں وڈی تھوڑ تاں ایہہ اے کہ اوہ اصل الفاظ جیہناں دی ودھیرے لوڑ سی ، اوہ چھڈ دتے گئے نیں ۔ اک دو حکایتاں جیویں حکایت نمبرا تے حکایت نمبر۱۸ وچ جاویں ایہہ گنج دے کج لبھدے نیں ، اج سر رچرڈ ٹمپل دی سالاں بدھی محنت اجائیں گئی لے ۔ لوک ادب دیاں الوپ ہوندیاں جا رہیاں ونگیاں توں اج دا پڑھن والا وانجھا رہ گیا اے ۔ ایہناں حکایتاں نوں ان بن گنج رکھن نال قاری نوں اپنی زبان دے موتیہ مہاندرے دا اندازہ لگنا سی ۔ اوہنے ایہناں نوں اصل رنگ وچ پڑھ کے سواد ماننا سی کیوں جو ترجمہ کرن والے نوں دوہاں زباناں وچ کیڈی وی پُختہ ہووے اوہ ترجمہ کرن لگیاں اوس زبان دے بھلکے چکے وکھو وکھرے رنگاں مطلب ماون ران بن اگے نہیں اپڑ سکدا جیویں کہ اوہ اصل زبان وچ ہوندے نیں ۔

میاں عبدالرشید ہوراں بڑی محنت نال اردو ترجمہ کیتا اے ۔ پر ایہہ جاپدا اے کہ اوہناں نے پنجابی متن دی تھاں ٹمپل دے انگریزی ترجمے نوں ودھیرے سامنے رکھیا اے ۔ کئی تھاواں توں سانوں ترجمہ اکھڑیا اکھڑیا لگدا اے ۔ پھیر اوہناں نے فٹ نوٹاں وچ وی کوئی مفید وادھا نہیں کیتا ۔ جتھے کتے لکھے نیں ایتھوں اگے دسے توں ای کم لیا اے ۔ جے تھوڑی جہی اوہ پچھے پرتیت کردے اتے کتاباں پھولدے تاں اوہ کئیاں تھانواں تے ٹمپل نال اختلاف کرکے اج دے قاری نوں ودھیرے جانکاری کرسکدے سن ۔

" حکایات پنجاب " دیاں تریوے جلداں مجلس ترقی ادب ، لاہور نے بڑے اُدم نال ترجمہ کروا کے سلیقے نال چھاپیاں نیں ۔ ایس مجلس نوں پنجابی پیاریاں ولوں ودھائی دیندے آں تے امید رکھدے آں کہ اگے نوں جد اوہ ایس کتاب نوں مڑ چھاپے چاڑھے تاں آکھیاں گلاں نوں سامنے رکھیا جاوے ۔

کتاب :	کلام شاہ مراد
سودھن والے :	سیاحن چشتی ، جمیل ہاشمی ، باغ حسین کمال
مل :	۵/۵۰ روپے
چھاپن والے :	اردو مجلس ، رچکوال ، جہلم

ایس کتاب وچ جہلم دے اک وڈے صوفی حضرت شاہ مراد دے پنجابی ، اردو تے فارسی کلام نوں اکٹھا کیتا گیا اے ۔ حضرت شاہ مراد دا کلام ایس توں پہلاں قاضی سراج الدین خانپوری ہوراں " گلزار شاہ مراد " دے ناں ہیٹھ ۱۹۲۸ء

وچ راولپنڈی توں شائع کیتا سی پر ایہہ نسخہ ہُن وی گھٹ لبھدا اے ۔ اردو مجلس چکوال ایس گلوں ساڈی ودھائی دی مستحق اے کہ ایس نے اک نرویئے شاعر دے کلام نوں نویں زندگی دتی اے ۔

متن توں پہلاں گلزار شاہ مراد دے دیباچے توں وکھ سیاحن چشتی ہوراں دا مقالہ " شاہ مراد اور وحدت الوجود کا سماجی پہلو " ، جمیل ہاشمی ہوراں دا مقالہ " شاہ مراد کی پنجابی شاعری " دتے ہوئے نیں ۔ ایہہ مقالے بڑی محنت نال لکھے گئے نیں تے حضرت شاہ مراد دے سوچن ڈھنگ تے شاعری دیاں پرتاں تے چانن پاوندے نیں ۔

ایتھے ایہہ گل کہے بناں نہیں رہیا جا سکدا کہ جس محنت تے خلوص نال اردو مجلس نے ایس کتاب نوں چھاپیا اے اوس محنت تے خلوص نال شاہ مراد بارے کھوج نہیں کیتی گئی ۔ عبدالغفور قریشی ہوراں دی کتاب " پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ " دی ٹُریاں ٹُریاں گل تاں چھیڑی اے پر جو گلاں قریشی ہوراں چھیڑیاں سن ، اوہناں دے کھوج دا نتارا نہیں کیتا ۔ قریشی ہوراں توں پہلے والی مولا بخش کشتہ دی کتاب " پنجابی شاعراں دا تذکرہ " وچ وی اوہناں گلاں دا ای ویروا لبھدا اے ۔ عبدالغفور قریشی تے مولا بخش کشتہ ہوراں لکھیا اے کہ شاہ مراد دا مزار ڈیرہ اسمٰعیل خان دے اک پنڈ وچ اے ۔ سودھن والیاں نے ایہہ تاں دس دتا اے کہ شاہ مراد دا مزار خانپور وچ اے پر ایہہ نہیں دسیا کہ دوجے شاہ مراد کون سن ؟ سوالی گل ایہہ اے کہ جو شعر قریشی تے کشتہ ہوراں نے اپنیاں کتاباں وچ دتے نیں ۔ اوہ کلام شاہ مراد وچوں وی لبھدے نیں ۔

ونگی پاروں " حیرت نامہ " (صفحہ ۶۵) وچوں ایہہ قطعہ ویکھو ۔

گھر وچ بیٹھ چنگیرا بیٹھے یا تیرتھ مکہ گنگا
یار بنیا کجیاہ راہ سائیں دے یا بُھکھا تسا ننگا
یا مصحف یا بید منیوے علم کیتا دو رنگا
یا مومن شاہ مراد بھلا یا ہندو ہویا چنگا

ایسے قطعہ نوں مولا بخش کشتہ نے انج لکھیا اے (صفحہ ۱۵۳)

گھر وچ پچھ چنگیرا کیا مکہ کیہا تیرتھ گنگا
یا رہیا کجھ پا راہ سائیں دے یا بُھکھا ننگا
یا مصحف یا وید منیوے علم کیہا دو رنگا
مومن شاہ مراد بھلا یا ہندو کوئی چنگا

ایہناں دوہاں قطعیاں نوں گھوکھن نال پتہ لگے گا کہ کلام شاہ مراد والا قطعہ اُکا ای غلط اے اتے کشتہ والا قطعہ ٹھیک ہوون دے لاگے اے ۔

سانوں اردو ، فارسی والے حصیاں دا تاں پتہ نہیں ، پر پنجابی کلام پڑھ کے انج محسوس کردے آں جیویں سودھن والیاں نوں ایس زبان دا اُکا ای پتہ نہیں ۔ کتے لفظاں دی املا غلط اے کتے لفظ سمجھ وچ نہیں آیا تاں اوس دی شکل ہور

دی ہور کر دتی اے ـــ سگوں وگاڑ دتی اے۔ اک ایڈے عالم فاضل شاعر دے کلام نوں ہتھ پاون توں پہلاں پوری طرح کھوج پڑچول کر لینی ضروری سی۔ ایہہ لکھدیاں دُکھ ہوندا اے کہ ایڈی سوہنی تے پکی کتاب، ایڈے وڈے بزرگ صوفی شاعر دی کتاب ایتھویں ان گہلی دی نذر ہو گئی اے۔ ساہنوں یقین اے کہ اردو مجلس چکوال جد ایس کتاب نوں مُڑ چھاپے گی تاں اوہ ساریاں اوُنتائیاں ول دھیان دیوے گی جیہڑیاں ایس وچ لبھدیاں نیں۔

کتاب دا ٹائیٹل ات وَدھیا تے اپنے وچ اک کجھ رکھدا اے۔ ۷۲ صفحیاں دی ایہہ کتاب سفید کاغذ تے چھپی ہوئی اے تے کُل دا بجی اے۔

تُسیں پُچھیا اے؟

تہاڈے ہر قسم دے سوالاں دے جواب اُگھے لکھاری، تعلیم دے ماہر، سیاسی لیڈر، مذہبی رہنما تے انتظامیہ دے وڈے افسر دیندے نیں۔

مارچ ۱۹۶۶ء وچ :

مسٹر این ایم خاں سی ایس پی

(ریٹائرڈ چیف کمشنر، کراچی)

جواب دین گے

اپریل ۱۹۶۶ء وچ :

میاں ایم بشیر

(ریٹائرڈ رجسٹرار پنجاب یونیورسٹی)

جواب دین گے

کریمے دی ماں

آغا عبدالحمید

کردار

- کریمے دی ماں
- فاطمہ
- دینا
- چودھری رحیم بخش
- صمدو
- جسّو
- نمبردار

(شام دا ویلا اے۔ سورج غروب ہو چکا اے۔ ہنیرا ہولی ہولی پسر رہیا اے۔ کریمے دی ماں اپنے گھر دے ویہڑے وچ بیٹھی چرخہ کت رہی اے۔ مکان کچیاں اٹاں دا بنیا ہویا اے۔ سامنے دو کوٹھڑیاں نیں۔ اک دا بوہا کھلا اے۔ جس نوں جندرا وجا ہویا اے۔ اوس دے اندر نُکڑی لنگ تے ہور نِک سُک پیا ہویا اے۔ دُوروں کسے دے ماہیا گاون دی آواز آوندی اے۔ گاواں مجھاں دے بوہلاں تے ٹلیاں کھڑکن دی آواز توں معلوم ہوندا اے کہ مال چر چُگ کے واپس آ رہیا اے۔ کریمے دی ماں چرخہ کتدی ہوئی کسے ویلے گنگنا وی پیندی اے۔ بوہا کھڑکن دی آواز آوندی اے ـــ)

کریمے دی ماں:۔ (ہتھوں دے پچھ واسطے چرخہ روک کے) کون اے؟

فاطمہ:۔ میں آں فاطمہ۔

کریمے دی ماں:۔ آ جا اندر آ جا۔

فاطمہ:۔ (اندر آ کے) سلام ہووی کریمے دی ماں۔

کریمے دی ماں:۔ آ بھین فاطمہ، سلام ہووی خیر نال آ۔

فاطمہ:۔ ہائے ہائے بھین شام ویلے توں چرخہ ڈاہ کے کیہ بیہہ گئی اے۔ سورج لتھیوں بعد چرخہ کتنا بڑا نحس ہوندا اے۔

کریمے دی ماں:۔ ایہہ سبھ ایتھویں گلاں نیں۔ بھلا شام نوں چرخہ کتن دی کیہ بُرائی اے۔

فاطمہ:۔ نہ بھین اساں تے ایہو سُنیا اے پئی شام نوں چرخہ کتنا سخت بھیڑا اے۔ آکھدے نیں کہ سورج لتھے بعد ایتھوں کتیے تے کسے دی جان منگدا اے۔

کریمے دی ماں:۔ (مٹھیں آواز وچ تے آہ بھر کے) میں بڑیاں مصیبتاں ویکھ چکی آں۔ ہُن میرا ایہناں گلاں وچ یقین نہیں رہیا۔ چرخہ کتیا دن نوں کت لیا جیہا رات نوں۔ ایس وچارے نے کسے دی جان کیہ منگنی ایں۔

فاطمہ:۔ خیر بھین جے نہ ای کتیے تاں چنگا اے میرا

تاں دل ڈردا اے۔ ایتھوں بیٹھے بٹھائے کوئی بھیڑ ہو جاوے تے کیہ فائدہ اے۔

کریمے دی ماں:۔ نے ایہو جیہے وسواس نہیں کری دے جو رب نوں منظور ہوندا اے اوہو ای ہوندا اے۔ پر خیر توں میرے دل وچ شک پا دتا اے تے میں بند کر دیندی آں۔ نالے میں ہن ہانڈی تے کریمے دی روٹی وی پکانی اے۔ بچے آوندا ای ہووے گا۔ توں اج بڑے دناں بعد آئی ایں۔

فاطمہ: بھین کیہ دساں ایہہ دنیا دے دھندے ای جان نہیں چھڈدے۔ سویر توں شام ہو جاندی اے کم کر دے کردے۔ پر کم اے کہ اوتھے دا اوتھے ای کھلا اے۔ کدی ویہل نہیں ملدی اج ذرا جھٹ ویہل لبھی سی تے میں آ گئی۔ نونہہ دا پیو اج گھوہ توں کجھ سرہوں دا ساگ لیایا سی۔ میں کیہا ڈاڈھا گوڑا اے تھوڑا کریمے دی ماں نوں دے آواں۔

کریمے دی ماں:۔ مہربانی بھین۔ خدا تینوں برکت دیوے۔ باقی گھراں دے کم وی کدے مکدے نیں۔ سیانے کہندے نیں ناں پئی مرداں دا کم تے کدے نہ کدے مک وی جاندا اے۔ پر رناں دا کم کدی نہیں مکدا۔ کم جو ایہو جیہا ہویا۔ کھان پکان توں وی کدے ویہل لبھ سکدی اے؟

فاطمہ:۔ نہ بھین میں تے اَتی ہوئی آں۔ یکمسر اے تاں اوہ سر تے سوار۔ بچے نیں اوہ جان کھاندے نیں۔ کسے نوں دُدھ پیا تے کسے دا مونہہ دھو۔ کسے نوں روٹی کھوا تے کسے نوں کپڑے پوا۔ سارا عذاب میتھوں ای تے کرنا پیندا اے۔ تیرہ ورہے بچیاں نال تے میں پوری آوندی جاندی آں۔ پر نوُرے دا پیو تے جدوں باہروں آوندا اے گھوکدا ای آوندا اے۔ ایہہ نہیں کیتا اوہ نہیں کیتا۔ اج چاء ویلا دیر نال لیائی ایں۔ تے اج لسی بچی اے۔ بس گالہاں کڈھن تے مارن نوں بڑا تیر اے۔ گل پچھوں ہوندی اے مارن پہلوں لگ پیندا اے۔ بجلی کے دوہوے شامت میری۔ عورت ذات کیہ کرے میں رو رو کے چپ ہو جاندی آں۔

کریمے دی ماں:۔ آخر کسے گل توں ای جھگڑا ہوندا اے ناں۔ جے آدمی دوجے دا مزاج پچھان لوے تے ویلے سر کم لوے تے جھگڑا کیوں ہووے۔

فاطمہ:۔ ایہہ تے ٹھیک اے۔ پر نوُرے دا پیو بڑا کوڑا آدمی اے۔ اوہدا تے اوس کہانی والا حساب اے "کجھ عورتاں کٹھیاں ہو کے گلاں بیٹھیاں کردیاں سن۔ اک نوں اوہدے خصم نے ماریا سی۔ اوہ اپنا دکھڑا پئی روندی سی۔ دوجی کہن لگی بھین ایہہ تے اپنے وس دی گل اے۔ جے سارا کم ٹھیک کریئے تے خاوند کیویں مار سکدا اے۔ میرے خاوند نے مینوں کدی نہیں ماریا نہ میں کدی اوہنوں موقع دتا اے۔ اوہدا خاوند پیا ایہہ گل سُندا سی۔ دل وچ کہن لگا اچھا بڑی شیخی پئی ماردی ایں۔ جے میں اج ایس دیاں ہڈیاں نہ بھنیاں تے کیہ یاد کرے گی پئی میرے خاوند نے وی کدی ماریا سی۔ سارا دن موقع ڈھونڈدا رہیا کہ کس طرح زنانی نوں مارے پر تقدیر ایسی ہوئی کہ موقع ای نہ دتا۔ آخر جد

رات پئی تے اوہ کوٹھے تے سون گئے۔ خاوند تاریاں دے جھرمٹ نوں ویکھ کے کہن لگا "ایہہ کیہ اے؟" اوس نے رتی نے آکھیا "ایہہ لڈیاں دی سڑک اے۔" کہن لگا "جے کچیچی ایں تے توں میری نجی سڑک ہیٹھاں گراہ دتی اے۔ جے کوئی لدیا ہویا گھوتا آ توں آ پئے تاں میں ماریا گیا۔" بس ڈنڈا پھڑ، اوس نوں مار مار کے گجا دتا۔ سو میرے خاوند دا تے ایہہ حال اے (ہٹ کو مگروں) میں تے کئی وار سٹ کے سوچدی آں کہ ایس گھوں تے توں ای چنگی ایں۔ ایہہ سیاپا تے نہیں۔

کریمے دی ماں:۔ نہ بھین ایہہ گل نہ مونہہ توں کڈھ جیہڑی گھر دے اوہ ای جاندا اے۔ خاوند نہ ہون دا جیہڑا دکھ اے۔ ایہہ خدا کسے نوں نہ دیوے۔ خاوند دے بغیر عورت اک کوڈی دی نہیں۔ کوئی پچھدا نہیں۔ سبھ دھکے مار دے نیں۔ میری ساری عمر ایہناں دھکیاں دھوڑیاں وچ لنگھ گئی اے۔

فاطمہ:۔ ایہہ تے سچ اے۔ توں دکھ تے بڑا ویکھیا ایں۔

کریمے دی ماں:۔ میں کئی چھی سال تے ماں پیو گزر گئے۔ بھراواں دے وس پے گئی۔ اوہ بھاویں کجھ لحاظ ای کردے۔ پر دوواں بھرجائیاں نے ساہ نہ لین دتا۔ اوہناں نوں نور لبھ گئی۔ دن رات کم تے بھراواں دے کن اوہناں وکھرے ہون شروع کر دتے۔ سارے گھر دی نوکرانی کر کے کھان پین نوں بچیا کھچیا تے دن رات دیاں گھرکیاں تے جھڑکاں۔ گھر دا کم کرن والی جو اک میں ای ساں۔ میرے ویاہ دا تے کوئی ناں ای نہیں سی لیندا۔

فاطمہ:۔ ہائے ایہو جیہے ویڑے بھرا وی کسے دے نہ ہون۔

کریمے دی ماں:۔ آخر جدوں میں ویہاں سالاں دی ہوئی تے گواہنڈیاں دے کہن سنن نال میریاں بھراواں نے مجبور ہو کے مینوں کریمے دے پیو نال ویاہ دتا۔ ویاہیا کیہ ویچ دتا۔ پورے پنج سو روپے وٹے۔ پورے پنج سو۔

فاطمہ:۔ خیر ایہہ ظلم تاں ایتھے سبھ تے ہوندا اے۔ میرے ماپیاں وی پیسے لئے سن۔

کریمے دی ماں:۔ میں خاوند دے گھر آ کے سال دو تے بڑے سکھ وچ رہی۔ کریمے دا پیو وچارا ڈاڈھا چنگا سی خدا اوہنوں بہشت نصیب کرے۔ جدوں دو سال میرے گھر بال بچہ نہ ہویا تے اوس دے بھراواں بھائیاں تے اوسنوں چکنا شروع کیتا کہ تیری ووہٹی تاں اجیہا متھاڑی اے کہ ایہدے گھر تے کجھ ہوندا وی نہیں۔ ایہنوں ورج کر تے ہور ویاہ کر۔ پر اوس اللہ دے بندے نے اک گل کیتی کہ ہور ویاہ تاں میں کرنا نہیں۔ جے خدا نے اولاد دینی اے تے دے دیوے گا۔ تے جے مالک دلوں ای اولاد نصیب نہیں تے نہ سہی۔ تیجے سال خدا نے سانوں کریم بخش دتا۔ تے میریاں جٹھانیاں دا مونہہ کالا ہویا۔ پر قسمت وچ سکھ نہیں سی لکھیا ہویا۔

فاطمہ:۔ تقدیر نوں کون موڑ سکدا اے۔

کریمے دی ماں:۔ کریماں ابھے چھ مہینیاں دی سی کہ اوہدا

پیو مرگیا۔ پھیر لگاں دی گڑی شروع ہو گئی۔ میرے جیٹھاں تے نناناں نے آکھیا کہ ایس نوں کدھرے ویچ تے پیسے کھرے کرو۔ تے نالے کریمے دے پیو دی زمین سنبھالو۔ روز میری بے عزتی ہندی۔ جٹھانیاں نے تے حد کر دتی۔ پر ویلے کھن ساڈے دیور نوں کھاندا اے۔ ہن کدھرے دفع ہو تے ساڈا کھہڑا چھڈ۔ جدوں کریمے دا پیو جیوندا سی تے ایدے مونہہ گل نہیں سن کردیاں۔ پر اوس دے مرن تے اوس ویاں بڑیاں وڈ منداں بن بیٹھیاں۔

فاطمہ:۔ تیریاں نناناں تھن وی بڑیاں ڈاڈھیاں نیں۔

کریمے دی ماں: مینوں سبھ توں وڈا ایہہ ڈر سی پئی کریمے نوں کوئی کجھ نہ کردئے۔ پیسے دا لالچ بُرا ہوندا اے۔ کوئی جھ کھوا پیا دی دیندا، میرا دنیا وچ ہور کون باقی رہ گیا سی۔ بھراواں کول جاندی تے اوتھے وی دھکے ای سن۔ آجا کے کریماں ای سی۔ میں کیہ جاندی ماں پتر جو کجھ کرو پر پھیر ویاہ تے میں نہیں کردی۔ میرے جیٹھاں ساری زمین تے ڈھکے ہد سبھ کجھ کھوہ لیا۔ تے نالے گھروں وی کڈھ دتا۔ ایہہ تے بھلا ہووے نمبردار دا تے چودھری رحیم بخش دا جیہناں وچ پے کے مینوں ایہہ مکان لے دتا۔ اج ویہہ ورھے ہو گئے نیں میں صبر شکر کرکے گھر وچ بیٹھی آں۔ لوکاں دے گھراں وچ کم کرکے کریمے نوں پالیا اے۔

فاطمہ:۔ کریمے دی ماں توں بڑے دکھ ویکھے نیں۔ پر ہن خیر نال کریما جوان ہو گیا اے۔ کماؤن لگ جاوے گا تے تیرے سبھ دکھ دور ہو جاون گے۔

کریمے دی ماں:۔ بڑا رسک رسک کے پالیا اے ایہنوں۔ بڑیاں مشکلاں نال چھ جماعتاں پڑھائیاں نیں تے نالے پٹوار دا امتحان وی پاس کرایا اے۔ نمبردار کہندا اے کوئی نہ کوئی نوکری ضرور مل جاوے گی۔

فاطمہ:۔ ہن خیر نال پڑھ لکھ گیا اے تے نوکری وی ضرور مل جاوے گی۔ دکھ تے توں بڑے ویکھے نیں۔ پر تیرا پتر بڑا چنگا اے۔ سارا پنڈ تعریف کردا اے۔ نہ کسے نال لڑائی نہ جھگڑا۔ چپ چاپ اپنا کم کردا رہندا اے۔ ہن تیریاں مصیبتاں دور ہو جان گیاں۔

کریمے دی ماں:۔ اچھا خدا تیرا کہیا پورا کرے۔ تے تیری گل وچ برکت ہووے۔ میریاں ساریاں امیداں ہن کریمے تے ای نیں۔ پر میرا دل کدی کدی ڈر جاندا اے کہ میری قسمت وچ سکھ نہیں لکھیا۔ اچھا جو رب نوں منظور۔ پتہ نہیں ہن تائیں آیا کیوں نہیں۔ ہنیرا تاں ہو گیا اے۔

فاطمہ:۔ کتھے گیا ہویا اے؟

کریمے دی ماں:۔ کہندا سی نمبردار ول چلیاں۔ اوتھے ای ہونا ایں۔

فاطمہ:۔ لے پھیر کریمے دی ماں میں ہن چلی آں۔ دیوے بالن دا ویلا ہو گیا اے۔ نورے دا پیو ایویں بولے گا۔

کریمے دی ماں:۔ اچھا بھین جیوندی رہو۔ تے دُدھ پُت وچ برکت ہووی۔

فاطمہ:۔ اچھا (لگو وچھن دی آواز)

(کریمے دی ماں چلھے اُتے رکھی ہوئی ہانڈی نوں

ویکھدی اے تے ایہدے وچ ڈوئی پھیر دی اے تے اگ نوں پھوکاں ماردی اے۔ جھٹ مگروں کُنڈا کھلدا اے تے کوئی اندر آوندا اے)

کریمے دی ماں:۔ کریما ایں؟ (جواب نہیں ملدا) (گھبرائی ہوئی آواز وچ) کون ایں۔ بولدا کیوں نہیں۔

دینا:۔ (گھبرائی ہوئی آواز وچ ساہ چڑھیا ہویا اے) میں آں۔

کریمے دی ماں:۔ میں کون؟

دینا:۔ میں آں دینا۔

کریمے دی ماں:۔ توں ایں دینا۔ توں پرائے گھر وچ آواز دتے بغیر کیوں آ گیا ایں۔ تینوں شرم نہیں آوندی۔

دینا:۔ میں ... میں آواز ایس کر کے نہیں دتی کہ کوئی سُن نہ لوے۔

کریمے دی ماں:۔ سُن نہ لوے۔ تیرا چوراں وانگ ایس گھر وچ آون دا کیہ مطلب اے؟

دینا:۔ نہیں نہیں میں چور ...... میں ...... میں۔

کریمے دی ماں:۔ تے پھیر ہور کسے بھیڑے کم تے لک بدھا ای۔

دینا:۔ میں ... میں ... (یکدم بڑی منت نال) کریمے دی ماں مینوں بچا لے میری مدد کر۔

کریمے دی ماں:۔ مدد کر؟ بچا لے۔ کیہ گلاں پیا کردا ایں۔

دینا:۔ میرے کولوں اک بڑا کوڑا کم ہو گیا اے۔

کریمے دی ماں:۔ توں کدی کوئی نیکی دا کم وی کیتا اے۔

دینا:۔ اینویں لوکاں بدنام کر چھڈیا اے۔ میں کیہڑے کم کردا آں۔ میری قسمت ای بھیڑی اے۔

کریمے دی ماں:۔ فضول اپنے بھیڑے تے ناں قسمت دا بدنام۔ توں ایڈی عمر دا ہو گیا ایں کدی کوئی کم کار وی کیتا اے۔ سارا دن ویہلا پھردا رہنا ایں۔ شیطاں نہ مکے تے ہور کیہ ہووے۔ ایہہ نیڑے وال دا سارا پنڈ تیرے ہتھوں اکیا ہویا اے۔ سارے پنڈ وچ کوئی اجیہا وی اے جیہڑا تینوں نیکیاں یاد کرے۔

دینا:۔ تقدیر بھیڑی ہووے تے سارے مندا آکھدے نیں۔ کوئی کم مینوں ملدا نہیں۔ میری نیت بُری نہیں۔ ہور میرے وچ کیہ بھیڑ اے۔

کریمے دی ماں:۔ کیہ بُرا کردا ایں؟ ایہہ دس کھاں نائی دے پتر دے گلوں ہنسی کس لاہی سی؟

دینا:۔ میں ...... میں ...... (ایتھوں ای چپ ہو جاندا اے)

کریمے دی ماں:۔ ہن گل کر نال محمد بخش دے کھیت وچوں کنک کس چرائی سی؟

دینا:۔ میں ...... میں کیہ دساں میں ...... اوہ تے مجھ (خوشامد دے لہجے وچ) خدا دا واسطہ ای مینوں بچا لے۔ اوہ میرے پچھے آوندے ہون گے۔ جلدی کر لے۔

کریمے دی ماں:۔ کون پچھے آوندے ہون گے۔

دینا:۔ نمبردار، چوکیدار تے ہور سارے۔ واسطہ ای رسول دا مینوں بچا لے۔

کریمے دی ماں:۔ توں دس کھاں اوہ کیہ چن چاڑھیا ای۔ کیتا کیہ اے؟

دینا:۔ تقدیر نے ماریا اے میں لنگھدا ساں تے چودھری رحیم بخش دے مالیاں دے باغ وچ چلا گیا۔ پئی کوئی ڈکا ڈھٹھا ماڑا لبھ جاوے۔

کریمے دی ماں:۔ ڈکا ڈسناں؟

دینا:۔ اوتھے صمدو چوکیدار تے اک ہور آدمی راکھی بیٹھے ہوئے سن اوہناں مینوں ویکھ لیا۔ صمدو نے آواز ماری تے میں نس پیا۔ اور میرے پچھے تے دوجا آدمی میرے کول پہنچ گیا۔

کریمے دی ماں:۔ دوجا کون؟

دینا:۔ ہنیرا سی تے نالے درخت سن میں ویکھ نہیں سکیا۔ صمدو نوں تے میں اوسدی آواز توں پچھانیا سی۔

کریمے دی ماں:۔ پھیر کیہ ہویا۔

دینا:۔ سارہ آدمی جدوں مینوں پھڑن لگا تے میرے ہتھ وچ کہاڑی سی اوہ اوہنوں لگ گئی۔

کریمے دی ماں:۔ ہائے ہائے کیہڑی بھیڑی وا لال سی۔ اوہنوں کدھرے مار تے نہیں چھڈیا؟

دینا:۔ پتہ نہیں ڈگ تے پیا سی خورے مریا اے کہ بچیا اے خدا دا واسطہ ای مینوں بچا لے۔

کریمے دی ماں:۔ میں تیرا ہن کیہ کراں؟

دینا:۔ اوہ سارے میرے پچھے آوندے ہون گے۔ مینوں لکا لے اوہ لنگھ جان گے تے میں چلا جاواں گا۔

کریمے دی ماں:۔ کتھے جائیں گا؟

دینا:۔ میں بیگووالے توں اٹھ وجے دی گڈی پھڑ کے نکل جاواں گا۔ وزیر آباد پہنچ گیا تے اوتھوں ہور کوئی گڈی مل جاوے گی۔

کریمے دی ماں:۔ وزیر آباد جان جوگے پیسے ہین؟

دینا:۔ نہیں چاچی خدا تیرا بھلا کرے تے توں ای چار اٹھ آنے دے دے۔ نہیں تے میں اینویں ای گڈی چڑھ جاواں گا۔ خدا دا واسطہ ای میری مدد کر میری قسمت ای بھیڑی اے مینوں ہر پاسیوں دھکے نیں۔

کریمے دی ماں:۔ پر میں تینوں چھپاواں کتھے۔

دینا:۔ ایتھے کدھرے ای لکا دے۔ ایہہ کوٹھڑی جیہڑی جندرا لگا ہویا اے۔ ایہدے وچ ای لکا دے اتوں جندرا مار دئیں گی تے کسے نوں شک نہیں پوے گا۔ چھیتی چھیتی کر دے۔

کریمے دی ماں:۔ کم تے توں ڈاڈھا بھیڑا کیتا اے پر خیر ہن توں کوہنے تے آ ڈگا ایں (باہر گھوڑے توں آدمیاں دے بولن دی آواز آوندی اے)

دینا:۔ لے اوہ آ گئے نیں واسطہ ای پیر فقیر دا چھیتی کر لے۔

کریمے دی ماں:۔ اچھا توں ایس کوٹھڑی دے اندر لک جا۔ میں باہروں جندرا مار دیندی آں۔

(کریمے دی ماں جندرا کھول کے تے دروازے نوں کھول کے دینے نوں اندر بند کر دیندی اے تے پھیر دروازہ بند کر کے جندرا مار دیندی اے تھوڑا چر مگروں ہانڈی دے وچ ڈوئی مارن دی آواز آوندی اے۔ آدمیاں دے بولن دی آواز ہولی ہولی تیز ہو جاندی اے۔ دروازے باہروں کوئی آواز دیندا اے۔)

صمدو چوکیدار:۔ کریمے دی ماں! کریمے دی ماں۔

کریمے دی ماں:۔ کون اے؟

صمدو:۔ میں آں چوکیدار نمبردار ہوری آئے نیں۔

کریمے دی ماں:۔ اندر لنگھ آؤ۔

(دو تن آدمیاں دے اندر آون دی آواز آوندی اے)

نمبردار:۔ کریمے دی ماں اسیں ایتھے آئے آں۔ ..... تیرے نال اک کم ... تینوں اک سنیہا دینا سی۔ نہیں نہیں آکھیا اے اک خبر دینی سی۔ ... کریمے دی ماں اک ڈاڈھا کوتا کم ہو گیا اے

رحیم بخش:۔ بڑا ظلم ہو گیا اے۔

کریمے دی ماں:۔ (گھبرا کے) کیہ ہویا اے؟

نمبردار:۔ اصل وچ گل ایہہ اے کہ ..... (رک جاندا اے)

حشو:۔ کریمے دی ماں۔ کدھرے دینے نوں ویکھیا ای؟

رحیم بخش:۔ اوئے تو نمبردار ہوراں نوں گل تاں کرن دے۔

نمبردار:۔ گل کیہ دسیئے بڑی خراب گل ہو گئی اے کریمے دی ماں کجھ تقدیر ولوں ایہہ مصیبت آئی اے۔

کریمے دی ماں:۔ (سخت گھبرائی ہوئی آواز وچ) میرے پتر نوں تے نہیں کجھ ہو گیا۔

نمبردار:۔ (کجھ بولن دی کوشش کردا اے پر چپ ہو جاندا اے)

کریمے دی ماں:۔ (سخت گھبرا کے) کجھ دسو وی نا۔ کیہ ہویا اے؟

رحیم بخش:۔ گل ایہہ اے کہ تیرا پتر اج شام نوں میرے کھوہ تے گیا سی۔ اوتھے صمدو چوکیدار ماٹیاں دی راکھی بیٹھا ہویا سی۔ کریا وی اوس دے کول بیٹھ گیا۔ اوہ پئے گلاں کردے سن کہ اوہناں نے کسے دی ماٹے توڑن دی آواز سنی۔ صمدو نے للکاریا کون اے تے اوہ دوویں اوس دے ول گئے۔ اوہ آدمی دینا سی تے اوہناں نوں ویکھ کے نس پیا۔ کریا دوڑ کے اوس نوں پھڑن لگا تے اوس نے کریمے نوں کہاڑی کڈھ ماری۔

کریمے دی ماں:۔ (اپنے رنگ تے بیٹھی ہوئی آواز وچ) بڑی سٹ لگی اے کریمے نوں؟

نمبردار:۔ سٹ تاں بڑی تکڑی لگی اے۔

کریمے دی ماں:۔ بڑی تکلیف وچ اے؟

نمبردار:۔ نہیں تکلیف وچ نہیں۔ بالکل تکلیف وچ نہیں۔

کریمے دی ماں:۔ تکلیف وچ نہیں۔ پر سٹ تے کہندے او کہ سٹ بڑی لگی اے۔ ایہہ کیویں ہو سکدا اے (اک دم اصلی گل سمجھ کے) اوہ ...... اوہ ...... میرا پتر مر تاں نہیں گیا؟

رحیم بخش:۔ اوسنوں کہاڑی سر وچ لگی اے تے سر پاٹ گیا اے۔ ڈگدے سار اوس نے منٹاں وچ دم دے دتا۔ میں، حشو، صمدو تے فتح اوسنوں منجی تے پا کے لیائے آں منجی باہر پئی اے۔ فتح اوس دے کول کھڑا اے۔

نمبردار:۔ اچھا بھائی رکھ منجی تے اندر لے آؤ۔

رحیم بخش:۔ آؤ اوئے حشو تے صمدو منجی اندر لے آئیے۔

(اوہ تنے باہر جاندے نیں۔)

نمبردار:۔ کریمے دی ماں بڑا ظلم ہویا اے پر تقدیر دا لکھیا کون موڑ سکدا اے۔

کریمے دی ماں:۔ (جیویں کسے ہور دنیا دے وچ اے۔ ہولی ہولی دوہراندی اے) تقدیر دا لکھیا۔ تقدیر دا لکھیا ہویا۔

نمبردار:۔ خدا نوں جو منظور ہوندا اے اوہ ای ہوندا اے (اینے چر وچ باقی آدمی وی باہروں اندر لے

آؤندے نیں)

رحیم بخش :- کریمے دی ماں - دینا تے ایدھر نہیں آیا - توں تے اوہنوں نہیں ویکھیا۔

نمبردار - آؤندا تے اوہ سانوں اپنے ای پاسے جاپیا اے۔

کریمے دی ماں :- میں نہیں ویکھیا۔

نمبردار :- عجب گل ہوئی اے گیا کدھر۔

حسو :- کتے ایس کوٹھڑی وچ نہ ہووے۔

رحیم بخش :- مراسیاں والی گل کیتی اے تاں - ایس کوٹھڑی وچ کیویں ہوسکدا اے - وسدا نہیں اوکہ باہروں جندرا لگا ہویا اے۔

حسو :- میںنوں اینویں شک پیا سی -

نمبردار :- اچھا چل کے دینے نوں لبھئے آں پھڑیا گیا تے ضرور پھانسی لگ جاوے گا - ایڈا ظلم وی کدی ہو سکدا اے پئی دن دہاڑے بندہ مار دیوے - رات ہو گئی اے - کریمے دے کفن دا بندوبست تے ہن سویرے ای کراں گے۔

کریمے دی ماں میں جاکے اپنی نونہہ کرم بی بی نوں گھلدا آں - اوہ رات تیرے کول رہوے گی -

کریمے دی ماں :- جان توں پہلاں کریمے دی منجی ویڑھے وچوں چک کے اندر رکھ دیو۔

رحیم بخش :- پھڑو بھئی منجی اندر رکھ دیئے (منجی چک کے اندر لے جاندے نیں)

نمبردار :- ساسی جاکے مولوی نوں وی گھلدے آں - قرآن شریف پڑھے گا - آؤ بھئی چودھری رحیم بخش چھیتی کرو - دینے نوں ذرا ویکھ لئیے - سویرے پولیس نوں وی اطلاع دینی اے -

رحیم بخش :- اچھا کریمے دی ماں اسیں ہن جاندے آں تے کرم بی بی نوں بھجے ای گھلدے آں (سبھ جاندے نیں -)

(جھٹ مگروں جندرا تے کھڑکا کھٹکن دی آواز آؤندی اے)

کریمے دی ماں :- دینیا ! کے ایہہ اٹھ آنے نیں - وزیر آباد پہنچ جاویں گا۔

دینا :- میںنوں .... میںنوں پتہ نہیں سی کریمے دی ماں، میںنوں معاف کر دے میں ..... میں جان کے نہیں کیتا - کہاڑی میرے ہتھوں اینویں نکل کے لگ گئی - توں میرے نال بڑی نیکی کیتی اے - خدا نوں سبھ کجھ معلوم اے - خدا تینوں ایہدا بدلہ دیوے گا۔

(روندا اے)

کریمے دی ماں :- (جھلی ہوئی دوہراندا اے) خدا بدلہ دیوے گا - خدا بدلہ دیوے گا۔

(دینا جاندا اے - جھٹ مگروں اندروں کھلی ہوئی دی آواز آؤندی اے)

(مگروں پچھے دے ماہیا گاوی دی آواز تے کانواں ٹٹیاں دے بولن دی آواز سُنائی دیندی اے)

(ریڈیو پاکستان لاہور دے شکریے نال)

تسیں کھپیا اے؟

ساں نوں افسوس اے کہ فروری ۱۹۵۶ دے پرچے وچ ایہہ جواب شامل نہیں کر سکے - (ایڈیٹر)

اِک شہر

امرتا پریتم

جیہڑی فصل تاریاں بیجی ، کس نے چور گوداہیں پائی
بدل دی بوری نوں جھاڑاں ، رات دی منڈی اُڈن گھٹے
چندر ماں اک کھکا وچھا ، گھگے بن نوں مونہہ ماردا
دھرتی ماں رِکتے تے بھجی ، امبر دی کھُرلی نوں چھٹے

ہسپتال دے بُوہے اگے ، حق ، سچ ، ایمان تے قدراں
کنے لفظ بیمار پئے نیں ، بھیڑ جیہی اک لگ گئی اے
خبرے کوئی لکھے گا نسخہ ، خبرے کوئی نسخہ لگ جاوے گا
پر حال تاں اج جاپدا ، اودھ ایہناں دی بگ گئی لے

ایس شہر دے وچ اک تھاؤیں تھاں ، نہ جتھے رہن تھاؤیں
جس دی کوئی نہ ملے مجبوری ، اُس دن چند اوہناں دی مجبوری
پہلی رات بڈھیپے والی ، کتاں دے وچ آ کے کہہ گئی
کہ ایس شہر دے وچ اوہناں دی اپنی جوانی چوری ہو گئی

کل رات قہر دا پالا ، اج سڑکے سیوا سنتی نوں
سڑک دے اُتوں لاش ملی ہے ، ناؤں تھاؤں کجھ پتہ نہ لگے
مڑھیاں دے وچ اگ پئی بلدی ، کوئی نہ ایس لاش نوں رویا
جاں کوئی ہویا ہے اک منگت ، جاں کوئی شاید فلسفہ مویا

کے مرد دی بُکل دے وچ اکسے کڑی نے چیک مار کے
پنڈے توں اک بچہ لاہی ،
ٹھانے دے وچ ہاسا مچیا ، قہوہ گھر وچ ہی . . ہی . . ہوتی
سڑکاں تے کجھ ہاکر پھردے ، اک اک پیسے خبر وچیندے
رہندا پنڈ پھیر نوچدے ۔
گل تھڑ دے رُکھاں ہیٹھاں ، لوکی اک دوجے نوں ملدے
بڑی زور دی ہسدے ، گاوندے ،
اک دوجے توں اپنی اپنی ، موت دی خبر چھپانا چاہوندے
چِٹا جیہا قبر دا پتھر ،
ہتھاں دے وچ پگی پھردے ، اتے لاش دی راکھی کردے
کھڑ کھڑ کھڑ کھڑ کرن مشیناں ، شہر جیویں اک چھاپہ خانہ
اک اک بندہ ایس شہر دا ، اک اک کلّے اکھر وانگوں
ہر ہر بھر اک کمپازیٹر ، اکھر میل کے ویکھے
اکھراں دے وچ اکھر اُندا ، کدے کوئی فقرہ نہ بندا
دلی ایس شہر دا ناؤں ، کوئی ناؤں وی ہو سکدا اے
(ناؤاں دے وچ کیہ پیا اے)
روز بھوکھ دا سپنا راتیں ، ورتنان دی میلی چادر
ادھی اپنے اُپر تانے ، ادھی اپنے ہیٹھ وچھاوے
کناں چر کجھ سوچے ، جاگے ، پھر نیندر دی گولی کھاوے

—ٍ—

غزل

نذیر چودھری

دھپ نصیباں والی مارے جد چٹیاں لشکاراں
ہیں پرچھانویاں نِکلے ویہناں سُتے لیکھ ہزاراں

ہف ہفا کے آ ڈِگیاں نیں آس دے بُوٹے تھلّے
ٹُر ٹُر لے پندھ غماں دے تھکیاں کُٹیاں ناراں

جو اک پل وی ٹھہر نہ سکے سانڑے درداں دے دا
اگ وچ رہ کے نال ہوا دے ہیں پیا وقت گزاراں

ہو گئی شرم دے پاروں رنگت پیلی زرد پھُلاں دی
چار چوپھیرے لا کے پھریاں کالے ویس بہاراں

سُن کے دور دے مخلص بندے درد ونڈاندے رہے نیں
ایڈا دکھ پہنچایا مینوں کول دیاں غم خواراں!

نظراں وچ چھپا کے رکھے پیار دی اگ دے لنبو
سینے وچ دبا کے رکھیاں میں آساں دیاں ڈاراں

دل نذیر ایانیاں وانگوں اجے وی ضِداں کردا
بھانویں سر وچ رشک پئیاں نیں کئی چاندی دیاں تاراں

امن دا پرچھانواں

حسن اعرافی

اک پاسے امریکہ آکھے :

دب کے رُت وہاواں
گول مٹول گلوب دے اُتے اپنا رُعب ٹکاواں
ویت نام یا کانگو دے ہی وِچوں ونجھ لیاواں
یو این او دے کرخانے وِچ ونجھل نواں بناواں
وانگ جاوے تاں ایٹم بماں دا مینہہ برساواں
مگروں ناگاپربت اُتے بہہ کے سکھ وچاواں
ابن مریم بن کے وڈّی امن کچہری لاواں
ویریاں تائیں چیوندا کرکے دوزخ دے وِچ پاواں

رُوس کہے :

میں ایس فسادی دنیا نوں چھڈ جاواں
چناں تاریاں اُتے جاکے امن دے پنڈ وساواں
اُتھے جاکے وِچ ہواواں چھڈاں ایسا ٹُونا
چناں تاریاں دوالے گھّے کلّا میرا ٹُونا

چین آکھے :

سب ویہہ پٹاں دی پٹرپٹر دھون مروڑاں
امن دا کوڈ کڈیلا چھیڑ جیوندا اک نہ چھوڑاں ——
صم بکم کرکیو چڑیو تہانوں کیہ سمجھاواں
اک دن سانوں لے بیٹھے گا امن دا ایہہ پرچھانواں
اعرافی نے پھول کے ڈٹھے فلسفیاں دے ورقے
اوتھے لکھیا ڈب کفر تے سب ابلیس دے چرخے

اُدھارا گیت

شوکمار

سانوں پربھ جی ،
اک ادھ گیت اُدھارا ہور دیو
ساڈی بجھدی جاندی اگ ، انگارا ہور دیو
میں تاں عمرے سارا درد ہنڈھا بیٹھاں
ساڈی جوبن رُت لئی درد اُدھارا ہور دیو
سانوں پربھ جی ،
اک ادھ گیت اُدھارا ہور دیو
گیت دیو ، میرے جوبن ورگا سوہا ٹُونا ہارا
ون پڑھدے دی لالی داہیوں ہر سرور لشکارا
رُکھ وگونے فل وِچ بیچین پہلا سنجھ دا تارا
سنجھ ہوئی ساڈے دی فل عینیں
اک ادھ تارا ہور دیو
جاں سانوں دی لالی واکن
ہر سرور وِچ گھور دیو
پربھ جی ،
دیہوں بن ریت تاں پیتے گیت بہاں نہ پیتے
اُودھ ہنڈھانی ہر کوئی جانیں درد نصیبیں ریتے
ہر پتن دے پانی پربھ جی کیہڑے مرگاں پیتے
ساڈے دی پتناں دے پانی
ان پیتے ہی روڑھ دیو
جاں جو گیت لکھائے سانھوں
اوہ وی پربھ جی موڑ دیو.
پربھ جی ،
روپ نہ کدے سلاہیے جیہڑا اگ توں اُونا
اوس اکھ دی صفت نہ کریے جس دا ہنجھ اُلونا
درد وچھنا گیت نہ کہیے ، بول نہ مہک وہونا
جے ساڈا پھل مہک وہونا
تاں ڈالی توں توڑ دیو
جاں سانوں ساڈے جوبن ورگا
گیت اُدھارا ہور دیو

غزل

عبدالحمید اَمر

ٹھنڈے پے گئے ہوکے سجناں پتھر ہوئیاں میریاں اکھیاں
ٹُوٹ پینے ٹُک نہ سکے تھکے جھلدے جھلدے پکھیاں

تیرے اک نظارے دے لئی میں قہقہہ دیوار دے پاروں
بکھڑے راہیں لنگھ کے آیا دساں کیہ کیہ زہراں چکھیاں

پر میں کیتے سُنا سکدا آں نہ ایہہ جھلیاں جاون مینتھوں
تیری وات ہجر دیاں پیڑاں سینے دے وچ سانبھ کے رکھیاں

طوفاناں نوں واجاں ماراں دل پرچاون دے لئی اپنا
الہڑ لہراں توں نہیں ڈر دے جہناں شوہ دیاں لتاں چکھیاں

جدوں پیار حسن دے راہی پیر رلا کے ٹُر پیندے نیں
جھکھڑاں اُتے ہنیریاں کولوں جاون مول نہ راہواں ڈکیاں

خونی ڈیہاں اُتے چڑیلاں خورے کدتوں نچ رہیاں سن
اکو جلوہ حُسن تیرے دا ساڑ گیا بھیاں دیاں پکھیاں

یار اَمر اوہ یار وی کیہ اے کول وسے تے نظر آوے
میرے دل دیاں سبھے جانیں اپنے دل دیاں رکھے ڈھکیاں

غزل

منظور وزیرآبادی

دل وچ مٹھی پیڑ وی اُٹھی ساون واگوں وسیاں اکھیاں
کیہ کیہ تینوں دساں تیرے ہجر چ کیہ کیہ لذتاں چکھیاں

ہور کوئی من موہنی صورت ایہناں وچ سمانہ جاوے
ایس لئی میں تیرے پچھوں اپنیاں اکھیاں بند ای رکھیاں

اک مدت توں بُجھاں اُتے ہاسا تک وی نہیں سی آیا
خورے کیہڑی گلوں اج تے ہس ہس ٹٹیاں اپنیاں وکھیاں

ایہہ اپنی اپنی فطرت اے ایہنوں کوئی جھٹلا نہیں سکدا
کے نے کنڈے نوں نہ چھڈیا کے نے شوہ دیاں لذتاں چکھیاں

بدل آئے، وسے، ہُڑ گئے، ایہہ گل مینوں سمجھ نہ آئی
کیوں اجے تیک اے دھرتی گلی کیوں اجے تیک نہیں رگلیاں اکھیاں

ڈاڈھی اوکھی ازمائش سی ایہہ **منظور** حیاتی میری
پر میں رب نوں صدقے جاواں جینے میریاں عزتاں رکھیاں

مست قلندر

مشتاق باسط

دن چڑھن توں پہلاں ای
سنیاں سُکیاں پتراں دا
دھواں دُھکھا کے
جُھگی اگے ڈیرہ لا کے
مست قلندر ننگا بہہ کے
دنیا دار زمانے تے
زور زور دا ہسدا اے

رتیاں اکھاں والیاں
دھوڑ اُڈاندیاں موٹر کاراں
جُھگی اگوں جدوں لنگھن
تے اوہ مست قلندر
انھیاں گالیاں دے وٹے
رتیاں اکھاں دے ول سُٹ کے
رو پیندا اے
کدی کدی پنڈے اُتے چھائی مل کے
نہ ہسدا نہ روندا اے
چُپ چپیتے بہہ کے
سنیاں سُکیاں پتراں دے
دھوئیں وچ کجھ ویکھدا اے
قلندر دی اُس جُھگی اگوں
لنگھن ویلے مینوں اینج جاپدا اے
جیویں مست قلندر
تھکیا ہویا ویلا ہووے
جیہڑا سنیاں سُکیاں پتراں دے وچ
ڈر ڈر کے
اک آون والا اوکھا ویلا ویکھدا اے

نیلیاں اکھاں والی تینویں

گورکی

پولیس افسر پودشبلو، جو اداس چہرے والا موٹا یوکرینی بندہ سی۔ اپنے دفتر وچ بیٹھا چھاں مروڑدا ہویا، زہراں بھری نظر نال باری وچوں باہر ویہڑے ول ویکھ رہیا سی۔ دفتر وچ ہنیرا سی تے ہُم، تے ڈاڈھی چُپ سی۔ بس کلاک دی ٹک ٹک دی آواز سی، جو اک سار کوٹھڑی ہوئی اوس چُپ وچ مٹھاں نوں لگ رہی سی۔ باہر ویہڑے وچ بڑا سوہنا چانن سی۔ ویہڑے وچکار کلوتے بینت دے رنگ رُکھاں دی سنگھنی چھاں پسری ہوئی سی، تے اوس چھاں وچ کھارن ناں دا سپاہی جس دی ڈیوٹی اجے ہُنے ای چر پہلاں لگی سی، گھاہ دے گھلواڑے اُتے سُتا ہویا سی، جو کہ کھوڑیاں لئی او تھے رکھیا ہویا سی۔ اوس نوں ویکھ کے پولیس افسر پودشبلو دا غُصہ بھڑک اُٹھیا۔ جد کہ اوس دے تھلے کم کرن والا سپاہی سوں رہیا سی، اوہ خود اوس ہُم بھرے کمرے وچ بیٹھا جاگ رہیا سی جس دیاں کندھاں وچوں اک عجیب جہی سڑاند آ رہی سی۔ اوس نے سوچیا کنا سواد آوندا جے کتے اوہ آپ اوس ہیٹھلے گھاہ اُتے، رُکھاں دی چھاں ہیٹھ سوں رہیا ہوندا۔ تے ایس خیال نال اوس نوں گھاسی آ گئی۔ اوس نے آکڑ بھنی، تے اوس دا غُصہ بھڑک اُٹھیا۔ اوس دے دل وچ آیا کہ اُٹھے تے کھارن نوں جگا دیوے۔

"اوئے اسُن اوئے کتیا! کھارن دیا بچیا!" اوس نے اُچی ساری کہیا۔

اوس دے پچھے بُوہا کُھلیا تے کوئی دفتر وچ داخل ہویا۔ پودشبلو اُنج ای باری وچوں باہر ویکھدا رہیا۔ اوس نے مونہہ موڑ کے پچھانہہ نہیں ویکھیا تے نہ ای اوس نوں ایس گل وچ رتا جنی دلچسپی ہوئی کہ کمرے وچ کون آیا اے۔ جس دے بھار تھلے فرش دے تختے دے پھٹے چیک اٹھے ہن۔ اوس دے بلاون تے کھارن ہلیا تک نہیں۔ اوہ سر تھلے دوویں ہتھ رکھی جیویں گھوڑے ویچ کے سُتا ہویا سی، تے اوس دی داڑھی آسمان ول اُٹھی ہوئی سی۔ تے پولیس افسر نوں اُنج جاپ رہیا سی جیویں اوس دے گھراڑے اُنج خالق اڈا رہے سن کہ سُنن جان تے اوس دا وودھیرے دل کرن لگ پیا سی۔ تے نہ سوں سکن دی حالت وچ اوس دا من بجھ رہیا سی۔ اوس دے دل وچ آیا کہ اوہ اُٹھ کے کھارن کول جاوے تے اوس دی کوڑ وچ زور دی ٹھڈ مارے اُتے داڑھیوں پھڑ کے اوس نوں گھسیٹدا ہویا اوس چھاں وچوں لوہندی ہوئی دُھپ وچ لے جاوے۔

"اوئے بھلیا کہ نہیں تینوں؟"

"حضور! ایس ویلے میں ڈیوٹی تے آں" اوس دے پچھوں کسے نے نرم آواز وچ کہیا۔

پودشبلو نے مونہہ موڑیا تے اوس سپاہی ول تکی لائی جو نکمیاں اکھاں نال اوس۔ ول اُنج ویکھ رہیا سی جیویں اوس دا

ہم ٹھیک رہیا ہووے تے ہم سُندیاں ای اوتھوں بچ جانا چاہوندا ہووے۔

"تیتھوں سنیا سی ہیں؟"

"نہیں جناب۔"

"تینوں کوں تی کہیا سی ہیں؟" پودرشیلو نے کرسی تے بہندیاں ای اوس ول جھک کے اُچی آواز وچ پچھیا۔

"نہیں جناب۔"

"تاں پھیر دفع ہو جا ایتھوں۔ نہیں تاں کوئی چیز چک کے تیرے سر وچ مار دیاں گا۔" اوس ویلے اوس دا لکیا ہتھ میز تے کے پیپر ویٹ نوں لوچ رہیا سی تے اوس دے سجے ہتھ نے کرسی نوں گھُٹ کے پھڑیا ہویا سی۔ پر تدے سپاہی تیوری چڑھی سر نوں سے کے مڑیا تے کمرے وچوں باہر نکل گیا۔ اوس دا ایہہ جانا پولیس افسر نوں چنگا نہ لگا تے اوس نے ایس نوں اپنی بے عزتی سمجھیا۔ نالے اوہ اپنا غصہ کڈھ کے تے کڈھنا چاہوندا سی جو کرے دا کم، کم آون والے ویلے تے بھورے دُکھاون والیاں گلاں پاروں اوس دے من وچ بھریا ہویا سی۔

"ٹھہرو!" اوس نے بُوہے وچوں اُچی ساری کہیا۔

سپاہی مُڑ آیا تے بُوہے وچ آکڑ کے کھلو گیا۔ اوس دے چہرے تے ڈر سی۔

"بھونڈو کے نمانے دا" پودرشیلو گڑگڑایا۔ "جا جا کے اوس کھوتے کمہارن نوں ملا، جو ویہڑے وچ سُتا پیا اے۔ تے اوس نوں آکھ کہ تھانہ گھراٹے مارن والی تھاں نہیں اے۔ ہاں، وکھا جو؟"

"جی حضور! اک تیویں اے جو—"

"کیہ کہیا؟"

"اک تیویں—"

"کیہو جہی تیویں؟"

"ایہی جی—"

"پچھ کیہ کہنا چاہوندی اے، دفع ہو جا۔"

"میں پچھیا سی اوس نوں۔ اوس نے دسیا نہیں۔ کہہ رہی سی کہ جناب نال گل کرنا چاہوندی اے۔"

"لعنت ایہہ ایہناں تیویاں تے۔ سد لیا اوس نوں جوان اے؟"

"جی۔"

"چنگا۔ تاں سد لیا۔ بھیجے جا۔" پودرشیلو نے کجھ نرم پے کے کہیا۔ اوہ سدھا ہو کے بہہ گیا تے میز تے پئے ہوئے کاغذ پتر ویکھن لگا۔ تے اوس دے اُداس چہرے تے افسراں والی سختی آ گئی۔

لینے پچھے اوس نے اک تیویں دے پیراں دی سرسراہٹ سُنی۔

"کیہ خدمت کر سکدا آں تہاڈی؟" اوس نے تیویں ول ویکھ کے منہ موڑ کے اوس دا جائزہ لیندیاں پچھیا۔ اوہ تیویں

نے پتاں کجھ کہیاں سر ہلایا تے پچھے ہٹ کے کُرسی ہیٹھ اوس دے میز ول ودھی۔ اوہ اپنیاں گہریاں نیلیاں اکھاں نال افسر ول ویکھ رہی سی۔ ریشمی کُرتے بناوٹی پھُلاں تیاں ہوئیاں سن۔ اوس دے پیڑے بڑے سادہ جیہے سن، ایہو جیہے متوسط طبقے دیاں تیویاں دے ہوندے ہن۔ اوس نے سر اُتے شال لئی ہوئی سی تے اوس دے موڈھے اُتے اک اودھ رنگا بھورے رنگ دا لبادہ سی۔ جس دے سریاں نوں اوہ اپنے لک کے سونہے ہتھاں دیاں سبک پتلیاں انگلاں وچ مروڑ رہی سی۔ اُچا لما قد سی اوس دا، گوبھلا سریر تے بھروں سینہ۔ اوس دا متھا بڑا چوڑا تے اُبھریا ہویا سی۔ اوس دا چہرہ عام تیویاں ناں وجہرے گہیر تے سخت جاپ رہیا سی۔ اوس دی عمر ستائیاں اٹھائیاں ورھیاں دی لگ رہی سی۔ اوہ انج جاپدی سی جیویں کجھ سوچدی ہوئی ڈر رہی سی جیویں اپنے من وچ کہہ رہی ہووے "چنگا ہووے جے میں پرت جاواں۔"

"بڑی سوہنی شے اے۔ بڑی گلی" پودرشیلو نے تیویں ول ویکھ کے سوچیا "کوئی آفت آئی اے کجھ۔"

"میں جاننا چاہوندی آں کہ تیویں نے بھروں، اوہنوں گواز وچ کہیا، تے پھیر چپ ہو گئی۔ اوس دیاں نیلیاں اکھاں کے پلکیاں نال افسر دے سنڈول چہرے تے ٹک گیاں۔

"بہہ جاؤ۔ کیہ جاننا چاہوندے او تسیں؟" پودرشیلو نے افسراں والے لہجے وچ پچھیا تے اپنے من وچ کہیا "بڑی سوہنی تے رسیلی اے۔"

"میں ایہناں کاغذاں دے سلسلے وچ آئی آں" اوس نے کہیا۔

"گھراں دے کارڈ؟"

"نہیں، اوہ نہیں۔"

"تاں پھیر کیہڑے؟"

"اوہ جو تیویاں نوں دتے جاندے نیں" اوس نے تھڑکویں آواز وچ کہیا۔ تے شرم نال اوس دا چہرہ لال سُوہا ہو گیا۔

"کیہڑیاں؟ کیہڑیاں تیویاں نوں؟" پودرشیلو نے جیوں اکتا کے چپ کے تے شرارت نال مسکرا کے پچھیا۔

"دوجیاں تیویاں نوں — جو — جیہڑیاں رتیں سڑکاں تے گھمدیاں نیں۔"

"بچے۔ بچے۔ یعنی کنجریاں؟" پودرشیلو دند کڈھ کے ہسیا۔

"ہاں، اوہناں نوں مطلب اے میرا" تیویں نے ڈونگھا ساہ لیا تے مسکرائی جیویں مَن اُتوں گل کرن وچ اوہ ہور سوکھ ہو گئی سی۔

"مینوں یقین نہیں آ رہیا۔ کیوں، اچھا سے افسر نے کے سوادلی گل دی آس وچ کہنا شروع کیتا۔

"سو اوہناں کارڈاں بارے میں آئی آں" تیویں نے کہیا تے اک آہ بھر کے کرسی تے بہہ گئی۔ جھمیاں سر نوں اوس نے ہر اک جھٹکیا جیویں کسے نے اوس نوں ماریا ہوندا اے۔

میں کہیا۔ "تسیں کوٹھا چلاؤنا چاہوندے او؟ کیوں آ؟"

"نہیں مینوں اپنے لئی کارڈ چاہیدا اے۔" اوس نے کہیا تے اوس دا منہ بہت سیانہ جیوں کیا

"اوہ ۔ تہاڈا پرانا کارڈ گھتے اے" پوورشیلو نے اپنی کرسی اوس دے نیڑے کردیاں کہیا تے بوہے ول نظر لکھیاں تینوں دی کر وچ باہر پاؤنی چاہی ۔

"کیہڑا پرانا کارڈ ؟ میرے کول کوئی کارڈ نہیں اے" اوس نے پوورشیلو ول کاہلی نال تکیا، پر اوس دی چھوہ توں بچن دا کوئی جتن نہیں کیتا ۔

"تاں تسیں لُک چھپ کے پیشہ کردے رہے او، ہے ناں ؟ اپنا ناں رجسٹر کروائے بناں ؟ کجھ تینویاں لئی ای کردیاں نیں ۔ تے ہُن اپنا ناں رجسٹر کروانا چاہوندے او ۔ ٹھیک اے ۔ ایس نال خطرہ نہیں رہوے گا" پوورشیلو نے اوس دا حوصلہ ودھاندیاں کہیا، تے جھک ہو کے اوس نوں ودھیرے گوہ نال ویکھن لگا ۔

"ایہہ کم میں پہلاں کدے نہیں کیتا" تینویں نے اکھاں نوا کے کہیا ۔

"سچ ؟ پر ایہہ کیویں ہو سکدا اے" پوورشیلو نے اپنے موڈھے ہلائے ۔

"میں ایس بارے اجے سوچ ای رہی آں ۔ میں پہلی واری ایتھے بیٹھے تے آئی آں" تینویں نے اوچ ای اکھاں نوا کے آواز وچ کہیا ۔

"تاں ایہہ گل اے" پوورشیلو نے اوس دی کر ووالیوں اپنا ہتھ ہٹایا ۔ اپنی کرسی پچھانہہ سرکائی تے کے الجھ دا کرسی نال ڈھو لا لئی ۔

دوویں چپ سن ۔

"تاں ایہہ گل اے ۔ تسیں چاہوندے او ۔ خیر، ہے تاں ایہہ ماڑا کم ۔ تے بڑا اوکھا وی ۔ یعنی کہ ۔ میرا مطلب اے، پر آخرکار، خیر ۔ بڑی عجیب گل اے ۔ سچ پچھو تاں میں سوچ ای نہیں سکدا کہ ایہہ کم کرن لئی تسیں تیار کیویں ہوئے او ۔ یعنی جو کجھ تسیں کہہ رہے او، جے اوہ سچ اے تاں ؟

تجربہ کار پولیس افسر ہون دی حیثیت وچ اوہ جاندا سی کہ اوہ سچ کہہ رہی سی ۔ اوہ اینی چنگی تے شریف سی کہ اوہ ایس پیشے دے قابل نہیں سی ۔ اوہ انداز تے حرکتاں اوس وچ اُکا ای وکھالی نہیں سی دیندیاں جو کہ کنجری وچ وکھائی دیندیاں نیں جاوین اوہ کنی وی ناتجربہ کار کیوں نہ ہووے ۔

"میں سچ کہہ رہی آں جناب" تینویں نے یقین دواون دے انداز وچ اوس ول تکدیاں کہیا "ایہو جیہا بھیڑا دھندا کرن دا فیصلہ کرن تے کیہ ہُن میں جھوٹھ بول سکدی آں ؟ اُکا ای نہیں ۔ پر مینوں پیسیاں دی لوڑ اے ۔ میں بیوہ آں ۔ میرا خاوند ۔ اک جہاز وچ پائلٹ سی ۔ اوہ ۔ پچھلے اپریل وچ کریش کر کے مر گیا سی ۔ میرے دو بال نیں ۔ اک نوں دھیاں دا مُنڈا تے اک ستاں ورھیاں دی کُڑی ۔ تے میرا ہتھ سکھنا اے ۔ کوئی رشتہ دار وی نہیں اے ۔ میں یتیم سال جد میرا ویاہ ہویا ۔ میرے خاوند دے رشتہ دار ایتھوں دور رہندے نیں ۔ کجھ اوہناں مینوں کدے پسند وی نہیں سی کیتا ۔ اوہ رجے پُجے ہوئے بندے نیں تے اوہ مینوں مشتی سمجھدے نیں ۔ سو میں کس کول جاواں ؟ میں کم کر سکدی آں پر مینوں بہت سارے پیسیاں دی لوڑ اے ۔ بچے تھوڑے پیسے کم کر کے کما سکدی آں، اوہناں توں بچے دوہ دی لوڑ اے میرا

پُتر پڑھدا اے ۔ شاید میں اوس دی فیس معاف کراں لئی عرض دیاں ۔ پر اوس دی کس نے پرواہ کرنی اے ؟ تے اوہ بڑا ای ہوشیار مُنڈا اے ۔ اوس نوں سکول توں ہٹاونا ٹھیک نہیں اے ۔ تے میری دھی وی ۔ اوس نوں ساریاں چیزاں چاہیدیاں نیں کوئی عام جیہا کم کر کے میں اینے پیسے کما نہیں سکدی کہ اپنیاں بچیاں دیاں ساریاں لوڑاں پوریاں کر سکاں ۔ جے کوئی چنگا کم مینوں مل وی جاوے تاں وی میں کنا کو کما سکدی آں ؟ آخر میں کس کم دے قابل آں ؟ کے گھر روٹی کماون دا کم کراں تاں مہینے دے پنج روپے مل گے ۔ ایہنے نال کیہ بنے گا ؟ ساں گذارہ ہووے گا ۔ پر ایس پیشے وچ جو کے دے چلے جاگ ہون تاں اوہ ایس پیشے وچ اینا کما سکدی اے کہ سال بھر اپنے پروار دا ڈھڈ بھر سکدی اے ۔ ایس پیشے دی اک تینویں نے پچھلے ہفتے وچ چار سو توں ودھ روپے کمائے سن ۔ تے اوس رقم نال اوس نے جنگلاں دے وارڈن نال ویاہ کروا لیا تے ہُن کے اُچے گھرانے دی تینویں وانگ رہندی اے ۔ بڑی سوہنی زندگی جی رہی اے ۔ میں اک وار اوس نوں ایہہ بھیڑا کم کردیاں ویکھیا ۔ تسیں خود سوچو، میں تاں سمجھدی آں، ایہہ قسمت دا کھیڈ اے ۔ ہمیشہ قسمت دا کھیڈ ہوندا اے ۔ ہُن جد ایہہ خیال میرے من وچ چنگی طرح بیٹھ گیا اے تاں مینوں ایس تے عمل کرنا ای چاہیدا اے ۔ ایہہ کم میری قسمت وچ لکھیا ہویا اے ۔ جے میں پیسے کما سکی تاں سوہنی گل اے ۔ جے مینوں ایس کم دے بدلے کجھ نہ ملیا، سوائے شرمسار ہون تے دُکھ جھلن دے، تاں پھیر سمجھاں گی کہ قسمت وچ ایہو ای لکھیا ہویا سی ۔ ہاں، ایہو سوچدی آں میں ایس بارے ۔"

پوورشیلو نے اوس دا ہر لفظ گوہ نال سُنیا ۔ اوس دا پورا چہرہ ای بول رہیا سی ۔ پہلاں اوس دے چہرے تے اک ڈر سی ۔ پر ہولی ہولی اوس دی اکھاں کے فیصلے دی درڑھتا جھلکن لگی ۔

پوورشیلو نوں بڑی بے چینی ہون لگی تے کجھ گھبراہٹ وی ۔

جکتے ایہو جیہی تینویں نوں کوئی مُورکھ بندہ مل جاوے تاں اوس نوں بچے نوں کھا جاوے ۔ پوورشیلو نے من وچ کہیا تے پھیر کجھ رُک کے بولے وچ اوس تینویں نوں کہیا "مینوں افسوس اے، پر میں تہاڈی کوئی مدد نہیں کر سکدا ۔ ایس سلسلے وچ پولیس دے وڈے افسراں نوں عرض دیو ۔ ایہہ اوس دا کم اے ۔ تے ڈاکٹراں دے بورڈ دا ۔ میں ایس وچ کجھ نہیں کر سکدا ۔

اوہ چاہوندا سی کہ اوہ چلی جاوے تاں چنگا اے ۔ تدے اوہ اُٹھی، رتا کو سرفا کے ہولی ہولی ٹُردی ہوئی بوہے ول ودھی ۔ پوورشیلو نے ویکھیا ۔ اوس دے گلھ پیلے ہوئے سن تے اکھاں سُنگڑائیاں ہوئیاں تے اوہ اینا ای کر سکیا کہ اوس تے اوہدے حال تے تکیا نہیں ۔

"تاں مینوں پولیس دے وڈے افسراں کول جانا چاہیدا ؟" اوس نے بوہے کول پُج تے مونہہ موڑ کے پچھیا ۔ اوس دیاں نیلیاں اکھاں کے ٹھنڈی درڑھتا نال ویکھ رہیاں سن اوہدے متھے تے اک ڈونگھی سخت لکیر اُبھر آئی سی ۔

"ہاں" پوورشیلو نے کاہلی نال کہیا ۔

"مہربانی" اوس نے کہیا تے چلی گئی ۔

پودرشیلو نے میز تے اپنیاں کہنیاں ٹکائیاں تے دساں گھنٹیاں تائیں بیٹھی وِچاوندا، من ای من وچ کجھ سوچدا ہویا
اوتھے بیٹھا رہیا۔

"کُجھ گلتوں وی" اوس نے بُلھاں وچ کہیا تے اَج ای سر نوائی رکھیا۔ "بچے! بھلا بچیاں دا ایس نال کیہ تعلق اے!"

اوہ پھیر لما چر چپ کیتا بیٹھا رہیا۔

"پر زندگی وی — جو کجھ اوہ کہہ رہیا سی ہے اوہ سچ اے تاں — بندے نوں ریچھ اُتے کُھلا چھڈدی اے۔
ہوں۔ بڑی اوکھا اے جیونا۔"

کجھ چر پچھوں اس نے اپنیاں ساریاں سوچاں دے جواب وچ اک ڈونگھی آہ بھری، اپنیاں انگلیاں چٹکائیاں تے کے
مزے وچ آ کے کہیا "کم ذات!"

"مینوں بلایا اے؟" ڈیوٹی دے رہے سپاہی نے پچھیا، جو اوس ویلے بھیر گوہے وچ کھلوتا سی۔

"کیہ؟"

"مینوں بلایا اے، جناب؟"

"دفعہ ہو جا ایتھوں۔"

"جی، جناب۔"

"کھوتا نہ ہووے تاں" پودرشیلو نے کہیا تے باری وچوں باہر ویکھیا۔

گھاہ دا اجے وی گھاہ اُتے سُتا پیا سی۔ ڈیوٹی دے رہیا سپاہی اوس نوں جگاؤنا بھُل گیا سی۔

پر پودرشیلو دا غصہ بجھ جاندا رہیا سی۔ گھٹے پچھے سپاہی نوں ویکھ کے ہُن اوس تے کوئی اثر نہیں سی ہو رہیا
کہ چیز نے اوس نوں ٹھنڈا کیتا سی۔ اپنے خیالاں وچ اوہ اوس ٹینوں دیاں پُرسکون نیلیاں اکھاں ویکھ رہیا سی۔
اوہ اوس دل کے درلیٹا نال اک ٹِک ویکھ رہیا سی، تے اوہ نظر اوس نوں فرانس تے بے چین کر رہی سی۔

اک نظر کال ول ویکھ کے اوس نے گھر والے اپنی ریچی کُتی تے دفتر وچوں باہر نکل گیا۔

"شاید اوس نال پھیر کدے ملاقات ہووے، ضرور ہووے گی۔" اوس نے بُلھاں وچ کہیا۔

(۲)

تے اوس دی ملاقات ہوئی۔

اک دن ترکالاں ویلے اوہ وڈے دفتر دے باہر ڈیوٹی دے رہیا سی کہ اوس نے پنجاں گُو قدماں دی وِتھ تے
اوس نوں ویکھیا۔ اوہ اوسے تورے چوک ول جا رہی سی۔ اوس دیاں نیلیاں اکھاں اک ٹِک ساہمنے ویکھ رہیاں سن۔
اوس دے گُچھے تے، سلیقے بھرے قد بُت وچ، اوس دی گرتے سینہ دی حرکت وچ۔ تے اوس دیاں اکھاں
دی ترابیت تلی وچ کوئی ایہو جیہی چیز سی کہ ویکھن والے نوں پیلن پیندی سی۔ اوس دے متھے اُتی ڈونگھی لکیر سو پہلاں
ناں ہور وہیرے ڈونگھی وکھائی دے رہی سی جس نے کہ اوس دے گول رونی چہرے نوں وگاڑ کے وددیرے سخت بنا
دتا ہویا سی۔

پودرشیلو نے اپنی مُچھ مروڑی، اوس دے من وچ شرارت بھرے خیال آئے، تے اوس نے اوس دا پچھا
کرن بارے سوچیا۔

"رتا ٹھہر! کیویں کُڑیے وانگ شکار لبھ رہی ایں؟" اوس نے اُچی ساری کہہ کے اوس نوں روکن چاہیا۔

پنجاں گُو منٹاں مگروں اوہ چوک دے اک بنچ تے اوس نال بیٹھا ہویا سی۔

"مینوں پچھانیا نہیں؟" اوس نے مسکا کے پچھیا۔

اوس نے پلکاں چُکیاں تے ٹھرمے نال اوس دا جائزہ لیا۔

"ہاں، پچھاندی آں۔ کیہ گل اے؟" اوس نے نراستا بھرے لہجے وچ کہیا۔ تے اوس ول اپنا ہتھ نہیں ودھایا۔

"ہاں تے، کس طرح بیت رہی اے؟ کارڈ مل گیا سی یا نہیں؟"

"ایہہ وے۔" اوس نے اوسے لاپرواہی والے ڈھنگ وچ اپنی جیب وچ ہتھ پایا تے کارڈ کڈھ کے
اوس ول ودھایا۔

پودرشیلو نوں گھبراہٹ ہوئی۔

"ایہہ وکھاون دی لوڑ نہیں، مینوں یقین اے تیرے تے نالے مینوں حق نہیں اے — یعنی — کس طرح دن
نکل رہے نیں؟" ایہہ سوال پچھیاں ای اوس نے خود نوں کہیا "مینوں کیہ پرواہ اے ایس دی؟ ستے کُھلا چھڈ کے گل کیوں
کردی؟ سدھی گل ایس نال، پودرشیلو!"

پر اپنے آپ نوں حوصلہ دین تے وی اوہ اوس نال سدھی گل نہیں کر سکیا۔ اوس وچ کوئی ایہو جیہی چیز سی کہ
اگلا آدمی اوس نال کسے موضوع تے سدھی گل کرن توں جھکدا سی۔

"کیویں دن نکل رہے نیں؟ بُرے نہیں۔ اب وی —" اوہ چپ ہو گئی تے اوس دا چہرہ لال سُوہا ہو اُٹھیا۔

"ایہہ تاں سوچن دی گل اے۔ ودھائی دیندا آں۔ میرے خیال وچ ہُن تائیں ای ایہہ کم اوکھا اے، جد تائیں ایس دی عادت
نہیں پے جاندی — ہے ناں؟"

جاں چک اوہ اوس ول مُڑی تے اوس دے نیڑے ہو گئی۔ اوس دا چہرہ چٹا چٹک بنیا ہویا سی تے اوس
دے بُلھ کجھ ایس طرح گھٹے ہوئے سن جیویں اوہ رو پینا چاہوندی ہووے۔ پر تدے ای اوہ اوس کولوں پچھانہہ ہٹ
گئی تے اوس نے مُڑ پہلاں ورگا رویہ اختیار کر لیا۔

"خیر ایس دی عادت پے جاوے گی۔" اوس نے صاف، سانوِیں تولویں آواز وچ کہیا۔ پھیر اپنا رومال کڈھ کے اوس
نال زور دی نک سنکی۔ اوس دی نیڑتا، اوس دیاں حرکتاں، تے اوس دیاں ٹھرمے بھریاں نیلیاں اکھاں ول ویکھیاں
پودرشیلو دے ڈِھڈ وچ ڈوبو پے رہیا سی۔

جد اوس دی گھبراہٹ ہور ودھ گئی تاں اوہ اُٹھ کھڑا ہویا تے ہتھاں لبھ بولیاں اوس نے اوسے ول
ہتھ ودھایا۔

"چنگا" تینوویں نے نرمی نال کہیا۔

پودشیلو نے اگوں اپنا سر ہلایا تے کاہلی نال اوتھوں چلا گیا۔ راہ وچ اوس نے اپنے آپ تے لعنت پائی۔ تینوویں ساہمنے ایہ ٹوڑکہ بن کے گیا سی۔

"رتا ٹھہر، ایہ تینوں ایس دا سواد دساں گا۔ اک وار تینوں پتہ لگ گیا کہ میں کیہو جیہا بندہ آں تاں توں جس گھوڑے تے سوار ہوئی پھردی ایں، اوس توں اُتر کے تھلے آ جاویں گی۔" اوس نے بُلھاں وچ اپنے آپ نوں کہیا تے اوسے ویلے اوس نے محسوس کیتا کہ ایہ گلاں کرکے اوہ پھوکیاں پھڑاں مار رہیا اے۔

تے ایس نال اوس نوں ہور غصہ آیا۔

(۳)

اگلے ہفتے اک دن ترکالاں ویلے پودشیلو "قافلے دی سراں" توں "ساھبیریا دے پُل" ول جا رہیا سی کہ شراب خانے دلوں کے وہاں گاہیاں تینوویاں دیاں چیکاں سُن کے اوتھے رُک گیا۔

"بچ اوہ پولیس!" اک تینوویں نے اُچی ساری کہیا۔ پودشیلو گھسن تک دیاں بھیانک آوازاں فرنیچر دے ٹُٹن بھجن دا کڑاک تے کے آدمی دی اُچی آواز سُنی جو سارے رولے رپے توں اُچی ہو کے گونج رہی سی "ہاں! ہور ٹکا۔ جِس نوں گھٹا ایں دا۔" اوہ ہور وی زور نال بولیا۔

پودشیلو کاہلی نال اگے ودھیا بجھدا ہویا پوڑیاں چڑھیا۔ تے اوتھے بجلی بھیڑ وچوں راہ بناؤندا ہویا جد اگے ودھیا تاں اوس نے ویکھیا کہ نیلیاں اکھاں والی اوہ تینوویں اک میز تے لمی پئی ہوئی سی تے اک تینوویں دے والاں نوں اپنے کھبے ہتھ نال پھڑی بجے نال اوس دے گُجھے ہوئے چہرے تے بڑی بے رحمی نال زور زور دی گھسن مار رہی سی۔

اوس دیاں نیلیاں اکھاں کے بے رحمی نال سنگڑیاں ہوئیاں سن۔ اوس دے بُلھ کس کے پچھے ہوئے سن۔ بُلھاں دیاں نکراں توں دو ریکاں اوس دی ٹھوڈی ول گئیاں ہوئیاں سن، تے اوس دا چہرہ جس تے کدے اک عجیب طرحاں وکھائی دیندا سی، اجتھے پاروں کے جنگلی جانور دے چہرے ورگا جیا لگ بنیا ہویا سی۔ اوہ اک ایہجے بندے دا چہرہ سی، جو اگلے نوں تسیہے دینا چاہوندا سی تے اوس وچ خوشی محسوس کردا سی۔

جس تینوویں نوں اوہ کُٹ رہی سی، اوہ صرف مدھم آواز وچ کجھ بول سکدی سی تے اوس توں چھُٹن دا جتن کردی ہوئی ہوا وچ باہواں ہلا رہی سی۔

پودشیلو نے اپنے سر وچ خون کھولدا ہویا محسوس کیتا۔ اوس دے من وچ اوس تینوویں توں کے کل دا بدلہ لین دی سدھر جاگ پئی۔ تے اک جھٹکے نال اگانہہ ودھ کے اوس نے اوس غصہ بھری تینوویں نوں کروں پھڑیا تے کجھ کے اک پاسے کیتا۔

پیز اک پاسے نوں ڈھے پیا۔ پلیٹاں فرش تے ڈِگ کے ٹُٹ گئیاں، تے ویکھن والے چیکاں مار دے

ہوئے بے تماشہ ہس گے۔

اوس غصے دی حالت وچ جد کہ اوس نے ہتھ پیر ماردی ہوئی تینوویں نوں پھڑیا ہویا سی، پودشیلو دیاں اکھاں ساہمنے ہسدے، مونہہ بناؤندے ہوئے بھانت بھانت دے چہرے آ گئے سن تے اوس نے تینوویں دے کن کول مونہہ لے جا کے کہیا:

"تاں توں ایں، چنگا فساد شروع کیتا اے۔"

دوجی تینوویں ٹُٹیاں بھجیاں پلیٹاں وچکار لمی پئی ہوئی سی تے سسکدی ہوئی پاگلاں وانگ رو کُرلا رہی سی۔

چھوٹے جیہے قد دے اک چھوٹلے بندے نے جس نے فاکوٹ پایا ہویا سی پودشیلو نوں دسیا کہ اوہ جھگڑا کس گلوں ہویا سی۔

"اوس نے ایس نوں کہیا "توں چھناں ایں توں...." تے اگوں ایس نے کہیا "توں رنڈی ایں"۔ سو ایس نے اوس نوں دھکا دتا تے اوس نے گلاس چک کے ایس دے ماریا۔ تد ایس نے اوس نوں والاں توں پھڑ لیا تے زور دا اک گھسن جڑیا۔ پھر اک ہور گھسن جڑیا۔ پھیر تاں ایہجی مار ماری کہ کجھ نہ۔ مرداں ورگا زور اے ایس تینوویں وچ تاں!"

"ایس نے؟" پودشیلو نے تینوویں نوں اپنیاں باہواں وچ ہور ودھیرے کس لیا۔

کجھ دھوں لتے چوڑی کر والے اک بندے نے باری وچوں باہر مونہہ کڈھ کے اُچی ساری کہیا "بازو وا ایدھر آ!" "اُس نے آ۔ ایہناں دوناں نوں تھانے لے جا۔ اُٹھو.... ویکھے آون وچ اپنا چہ کیویں لگا؟ اپنی ڈیوٹی دا نہیں پتہ تینوں؟ کھوتا کے تھاں دا۔ ایہناں نوں لے جا تھانے تے جیہدے پچھے اوتھے۔ دوناں نوں لے جا!"

اک بہادر سپاہی نے دوناں تینوویاں دے اک اک ہتھ ماری تے اوہناں نوں اپنے نال لے گیا۔

"ٹھیک تے سوڈا۔ جیہدے لے کے آ" پودشیلو نے اک بہرے نوں کہیا۔ تے باری کول پئی کرسی تے ڈھے پیا۔ اوہ ہر چیز اتے ہر کسے نال بڑا کھجیا ہویا سی تے بڑا تھکیواں محسوس کر رہیا سی۔

اگلے دن سویرے اوہ اوس دے ساہمنے اوتے ٹھرمے تے دیرکھتا نال کھلوتی ہوئی سی۔ اجیویں پہلے دن آ کے کھلوتی سی۔ اوہ اپنیاں نیلیاں اکھاں وچوں اک ٹک اوس ول ویکھ رہی سی تے اڈیک رہی سی کہ پہلاں اوہ بولے۔

پودشیلو نے، جو گھیندرا کرکے کھجیا ہویا سی، میز توں کاغذ چک کے وکھاوا مارے۔ پر ایس تے وی اوس نوں کوئی گل کہی نہ تجھی۔ ایہجے موقعیاں تے جو سخت لفظ تے گولیاں مونہہ وچ آیاں کردیاں نیں، اوہ کے گلوں اوس دے مونہہ وچوں نہ نکل سکیاں۔ اوہ چاہوندا سی کہ ودھیرے سخت تے بھیڑے لفظاں نال اوس دا سواگت کرے۔

"کس طرح ہویا ایہہ جھگڑا؟ بول۔ جواب دے۔"

"اوس نے میری بے عزتی کیتی سی۔" تینوویں نے کہیا۔

"رتا سوچ کھاں، بڑا وڈا گناہ ہو گیا!" پودشیلو نے طنزیہ انداز وچ کہیا۔

"اوس نوں کوئی حق نہیں سی۔ میرا اوس نال مقابلہ نہیں کیتا جا سکدا۔"

"اوہ ربا! تاں کس نال مقابلہ کیتا جا سکدا اے؟"

"ایہہ کم میتھوں اپنی لوڑ کرکے کرنا پے رہیا اے پر اوس نوں . . .!"

"اوہ سواد لئی کردی اے، اے ناں؟"

"اوہ؟"

"ہاں، اوہ"

"اوس دا کوئی بال بچہ نہیں اے"

"بکواس بند کر۔ ایہہ نہ سوچیں کہ بچیاں دا ذکر کرکے توں میتھوں بھرا لویں گی۔ ایس وار میں تینوں چھڈ دیندا آں۔ پر جے توں پھیر کوئی جھگڑا فساد کیتا تاں تینوں ۲۴ گھنٹیاں وچ ایس شہر توں نکلن دا حکم دے دیاں گا۔ میلہ توں دور؟ سمجھی؟ تیری نسل دیاں تیویاں نوں میں چنگی طرح جاندا آں۔ جھگڑے فساد کردی ایں۔ بندہ بنا دیاں گا تینوں۔ کم ذات!"

ایہہ لفظ برچھی شوکی طرح اوس دے مونہوں نکل رہے سن۔ تیویں دا رنگ پیلا پے گیا تے اوس نے اوہ اکھاں سنگڑا لئیاں جیہڑیاں کل رات خراب خانے وچ سنگڑائیاں سن۔

"دفع ہو جا ایتھوں" پودشیلو نے میز تے مکا مار کے اُچی آواز وچ کہیا۔

"رب سبھ ویکھدا اے" اوس نے رُکے تے دبکی ہوئے لہجے وچ کہیا تے پھیر کاہلی نال دفتروں نکل گئی۔

"میں دساں گا تینوں کہ رب کیہ ویکھدا اے" پودشیلو نے رہیک کے کہیا۔ اوس دی بے عزتی کرن وچ اوس نوں خوشی محسوس ہو رہی سی۔ اوہدا اوہ جھرڑیاں بھریا چہرہ تے اوس دیاں نیلیاں اکھاں دی اک ٹک تکنی اوس نوں جیویں پاگل بنا رہی سی۔ بچے؟ واہ۔ آخر بچیاں دا ایس نال کیہ تعلق اے؟ آپ پیشہ ور تیویں اے، مرداں نوں گھر کے گاہک پھسن والی، جو میلہ تے پیسے کا دن آئی اے۔ تے وکھاوا کر رہی اے جیویں کوئی شریف تیویں ہوندی اے بچیاں دی خاطر قربانی کر رہی اے . . . . . بھلا کون تے گا ایس گل نوں؟ سدھی گل کرن دی تھاں گھما پھرا کے کردی اے۔ تے جو کجھ کر رہی اے، اوس دا الزام حالات دے سر لا رہی اے۔

(۴)

پرادس دے بچے سن — اک لکا جیہا ٹھرمائل دوہرا منڈا، جس نے سکول دی ادھوراں وردی پائی ہوئی سی۔ تے اپنے سر اُتے کالا رومال بنھیا ہویا سی۔ اک نکی جہی کُڑی سی۔ جس نے اپنے میچ تک پہنچدے وڈا اک لانگوٹ پایا ہویا سی۔ دوویں بچے کاشتین دے گھاٹ کنڈے بیٹھے اوہت جھڑ دی ہوا وچ ٹھر رہے سن تے گلاں وچ رُجھے ہوئے سن۔

اوہناں دی ماں اوہناں دے کول کھلوتی سی تے اپنیاں نیلیاں اکھاں وچوں اوہناں ول ویکھ رہی سی۔

کُڑا شکلوں اوس ورگا لگ رہیا سی۔ اوس دیاں وی نیلیاں اکھاں سن۔ تے اوہ کجھ چلے سر گھما کے ماں ول ویکھ لیندا سی تے مسکرا کے کجھ کہندا سی۔ کُڑی دا چہرہ ماتا دے داغاں نال بھریا ہویا سی۔ اوس دا نکا جیہا بھدا نک سی تے وڈیاں بھوریاں اکھاں جیہناں وچ کجھ سیاپ دی چمک سی۔ اوہناں دے آل دوال کوئی سایہ

چھوٹیاں وڈیاں گٹھڑاں لمکائیاں ہیچیاں سن۔

اوہ ستمبر دے اخیری دن سن۔ سارا دن مینہہ وسدا رہیا سی۔ ندی دے کنڈھے تے چکڑ سی، تے ٹھنڈی ٹھنڈی ہوا وگ رہی سی۔

وڈا دریا ویاں گنجھلیاں ہوئیاں لہراں رولا پاوندیاں کنڈھے نال ٹکراں مار رہیاں سن، تے ہوا نمی بھیجی اک سار گونج نال بھری ہوئی سی۔ ہر قسم دے لوک اوتھے آ جا رہے سن۔ ہر کسے دے چہرے تے اُکتاؤں جھلک رہی سی۔ تے دریا دے ایس پھیلاؤ سامنے ماں تے اوس دے دو بچیاں دی منڈلی ہر کسے دی نظر نوں اپنے ول کھچدی سی۔

پولیس افسر پودشیلو نے اوس نوں ویکھ لیا سی، تے کجھ دوری تے کھلوتیاں گھورویں نظر نال اوہناں نوں ویکھ رہیا سی۔ اوہ اوہناں دی ہر حرکت نوں ویکھ رہیا سی تے کسے گلوں اوس نوں اپنے آپ تے شرم آ رہی سی۔

ادھے کو گھنٹے وچ کاشتن دے جہاز نے اوس گھاٹ توں دوڑنا وچ اگانہہ ول جانا سی۔

گھاٹ تے کھلوتے لوکاں وچ رل گھل ہون لگی۔

نیلیاں اکھاں والی تیویں نے نیوں کے گٹھڑاں چکیاں۔ اوہناں وچوں کجھ موڈھیاں تے ٹکائیاں، کجھ کچھے ماریاں تے اپنے بچیاں دے پچھے پچھے، پوڑیاں توں تھلے اُترن لگی۔ دوہاں بچیاں نے اک دوجے دا ہتھ پھڑیا ہویا سی تے موڈھیاں نال گٹھڑاں ٹکائیاں ہوئیاں سن۔

پودشیلو نوں وی گھاٹ تے جانا پیا۔ اوہ جانا نہیں سی چاہوندا، پر ہور کوئی چارہ نہیں سی۔ تے کجھ ای چراں اوہ اوتھے کھلوتا سی جتھے ٹکٹ مل رہے سن۔

نیلیاں اکھاں والی تیویں ٹکٹ خریدن لگی۔ اوس نے اک بھورے رنگ دا بٹوا ہتھ وچ پھڑیا ہویا سی، جو نوٹاں نال ایتھوں تائیں بھریا ہویا سی کہ کجھ نوٹ اوس وچوں باہر نکلے ہوئے وکھائی دے رہے سن۔

"ترن ٹکٹ چاہیدے نیں" اوس نے کہیا . . . . . "گل ایس طرح اے کہ دوہاں بچیاں تے دوجے درجے وچ جانا اے — کوستروما تک — تے میں تیجے درجے وچ۔ پر کیہ میں دوہاں لئی ادھا ٹکٹ نہیں لے سکدی؟ نہیں۔ جے ہو سکے تاں اک ٹکٹ دے دیو۔ اوہ، بڑی مہربانی۔ رب تہاڈے تے مہر کرے"

تے اوہ خوشی بھریا چہرہ لے کے اوتھوں ٹُر پئی۔ بچے اوس نال لگے ہوئے سن تے اوہدے کپڑیاں نوں کھچدے ہوئے اوس نوں کجھ پچھ رہے سن۔ اوس نے سُنیا تے مسکرائی۔

اوہ ربا! میں کہیا ناں کہ لے دیاں گی۔ بھلا میں کسے چیز توں تہانوں نہ کیتی اے؟ اوہناں لئی دو دو چنگا، تاں میں لیاوندی آں۔ ایتھے ای کھلوو۔

اوہ اوس تھاں ول لئی چلے مٹھا؟ تے چل وگ رہے سن۔

پھر پچھوں اوہ اپنے بچیاں کول آئی تے اوہناں نوں اوس نے کہیا "ایہہ اے تیرے لئی، وانیا! بڑا مہکدار

ماہیں۔ رتنا سنگھ کے دیکھ۔ تے ایہہ تیرے لئی پتیا! ایہہ چاقو اے۔ ویکھیا ایہہ بھُلی نہیں۔ تے پورے اک درجن مترے نیں۔ پر سارے اکو واری نہ کھا جانا۔

جہاز گھاٹ دے نال آ کے لگا۔ اک دھکا لوک کھلوتے ہوئے پیراں توں اکھڑ گئے۔ تینوں نے جھٹ اپنے بچیاں نوں پھڑیا تے اپنے نال گھُٹ لیا۔ پھیر گھبراہٹ وچ ایدھر اودھر ویکھیا۔ جد اوس نوں لگا کہ کسے قسم دا خطرہ نہیں سی تاں اوہ جتھی لگ بیٹھی۔ بچے وی بیٹھے۔ مسافر جہاز تے چڑھن لگے۔

"بھولی بھولی دھکے لگی نہ ہووو" پودرشیلو نے اُچی آواز وچ لوکاں نوں کہیا۔

"اوئے مُورکھ" تے اوس نے گرج کے اک ترکھان نوں کیہا جس نے ہتھوڑے، آریاں، ورمے، ریتیاں تے ہور کئی قسم دے سند چکے ہوئے سن "اک پاسے ہو"۔ تے تینوں تے بچیاں نوں لنگھن دے کیویں راہ روکی کھلوتا ایں؟ اوس نے کجھ نرمی نال کیہا جد کہ نیلیاں اکھاں والی تینوں اوس دے کولوں لنگھدیاں مسکرائی تے جہاز تے جا کے اوس نے سر نوایا۔

تیجی سیٹی وجی۔

"اسے کھول دیو" کپتان دے کیبن وچوں آواز آئی۔

جہاز ڈولیا تے اگانہہ ودھن لگا۔

پودرشیلو نے جہاز دے عرشہ تے کھلوتے لوکاں وچ نیلیاں اکھاں والی تینوں نوں لبھنا چاہیا۔ تے جد اللہ اوس نوں وکھالی دتی تاں اوس نے اپنی ٹوپی لاہ کے اپنا سر نوایا۔

تینوں نے وی اوہو جیہے انداز وچ سر نوایا تے صلیب دا نشان بنایا۔

تے اوہ اپنے بچیاں نال کوسترونا چلی گئی۔

جد پولیس افسر پودرشیلو اوہناں نوں الوداع کر چکا تاں اوس نے اک ڈونگھا ساہ لیا تے بلی کولی تے اداس بنیا اوتھوں چلا گیا۔

(الترجمہ سید اختر حسین)

چن گرہن

شمس نغمان

میری دادی نے میرے پیو نوں دو گلاں آکھیاں سن۔ تے اوس دوویں گلاں ایہہ سوچ کے من لئیاں سن کہ ماواں دا مان توڑن والے پتر کدے وی سکھی نہیں رہندے۔

پہلی گل میری دادی نے میرے پیو نوں اودوں آکھی سی جد اوس دس جماعتاں پاس کر لئیاں۔

"ہُن توں پٹوار سکھ لے" میری دادی آکھیا۔

تے میرے پیو نے پٹوار سکھ لئی تے پھیر کجھ ورھیاں مگروں اوس مائی نے جیہڑی میرے پیو لئی اپنے پیراں ہیٹھ جنت لئی بیٹھی سی۔ دوجی گل آکھی—

"ہُن میں تیرا ویاہ کر دینا اے"

تے میرے پیو دا ویاہ اٹھارویں ورھے وچ ای ہو گیا سی— پر جد میری ماں نے ایہہ دوویں گلاں مینوں آکھیاں تاں میں اپنی ماں دیاں سدھراں نوں اک گنوار تے ان پڑھ بڈھی دیاں فضول سوچاں سمجھ کے ٹال دتا۔ مینوں چنگی طرح یاد اے میں پہلی گل سُن کے تاں بہت ای ہسیا ساں۔ اوس ہاسے وچ تیڑیاں شکاں لکیاں سن۔ اوہ میری ماں دی پلک وچ پُچھ لکیاں پر میری ماں دیاں اکھیاں پیڑاں میں کدوں محسوس کر سکدا ساں جد کہ میں تاں ہاسے دے ہڑھ وچ اتھا ڈیہا ہو گیا ساں۔

"توں وی پٹوار سکھ لے"

"پھیر اسی کیوں نہیں آکھدی ماں— میں اپنی ماں دی گل دا ٹھٹھا اُڈایا تے میرے پیو نے میری ماں نوں آکھیا۔

"کریم دی ماں توں وی جھلی ایں۔ میں اپنے پُتر نوں بہت پڑھاواں گا۔ جاندیں میری ساریاں ٹیہاں نہ مُکر جان"

تے سچ مچ میری پڑھائی وچ میرے پیو دیاں ٹیہاں مُکر گئیاں تے میں بہت ای پڑھ گیا— اینا کُو پڑھ گیا کہ مینوں اپنا ناں۔ جیہڑوں میرے سنگی "کریو۔ کریا" آکھدے ہوندے سن چنگا نہ لگا تے میں اپنا ناں کے۔ ڈی۔ چودھری ایم۔ اے رکھ لیا۔

میں اپنے سنگیاں نوں کئی وار سمجھایا کہ میں ہُن بہت پڑھ لکھ گیا آں تے چھیتی ای وڈا آدمی بن جاواں گا۔ پر اوہ میرے نال جیہناں نال میں نکے ہوندیاں گلیاں وچ چھپڑاں وچ نہاتا پھریا ساں۔ جیہناں دے نال رل کے میں کھیت وچ ڈنگر چارے سن تے پیچھے گڈے سن۔ جیہناں نال میں رل کے زمین گوڈی سی تے کھیتاں نوں پانی لایا سی۔ جیہناں نال رل کے میں بھرے

بیلے وچ کُڈی دی پانی سی تے کوٹھی دی کیڈی سی ـــ مینوں کیویں کریا تے کریو کہن توں مُڑ سکدے سن ۔ مینوں تے اوہناں دیاں گلاں دی اک چنگیاں نہیں سن لگدیاں ۔ تے میں اپنے سنگیاں توں پچھانہہ ہٹ گیا ۔ ہٹ جان تے کوئی وڈی گل نہیں سی ـــ میں تے اوہناں توں نفرت کرن لگ پیا ساں ۔

مینوں ایہہ وی یاد اے جس دیہاڑے میں پنڈ وچ ڈگری لے کے وڑیا ساں میرے بڈھے پیو دی پگ سارے پنڈ دیاں پگاں نالوں اُچی سی تے اوہدی چھاتی سبھ توں چوڑی سی تے اوہدیاں گلاں سبھ توں چنگیاں لگدیاں سن تے میری ماں جیہدی پہلی گل میں نہیں منی سی ـــ اوہ وی آکھدی پھردی سی ’’میں ایں تاں جھلی ساں ـــ پُت نوں پٹوار کھانا پھردی ساں ـــ ویکھو نی میرا چن کیڈا کو لائق ہو گیا اے ـــ‘‘

سچ مچ میں اپنی ماں دا چن اپنے پنڈ وچ اوس دیہاڑے بہت ای چمک رہیا ساں ۔

’’میں ہُن نوکری لبھن چلیا آں‘‘ ـــ میں اپنے پیو نوں اک دن آکھیا ـــ تے اوہ بہت ای خوش ہویا ـــ اوس میری ماں نوں اپنی بڈھیاں مُچھاں نوں وٹ دیندیاں آکھیا ـــ

’’کرم دی ماں! تیرا پُتر ہُن بڑی چھیتی ای وڈا آدمی بن جاوے گا‘‘

چھیتی چھیتی وڈا آدمی بن ـــ پھیر ـــ! اگوں میری ماں آپ ای آپ چُپ ہو گئی سی ۔ پتہ نہیں کیہ سوچ کے ۔

اوہ دن وی عجیب ای سی ۔ جد میں شہر نوکری لبھن آنا سی ۔ پنڈ دے اوہ وچکار سائیں کالے دے کھوہ تے مینوں تریہہ لگی تے میں سوچیا پینڈا دور دا اے تے اگے کھوہ وی کوئی نہیں ـــ سڑک تائیں اپڑن لئی دو ترے گھُٹ پانی دے پی لواں ـــ

میں تریہہ بجھان گیا سی ـــ تے اوتھے میرے پنڈ دے چودھری اللہ داد دی دھی زینو مل گئی ۔ جیہنوں میں پہلاں وی کئی واری ویکھیا سی ـــ پر اوس دن ـــ مینوں انج جاپیا جیویں اوہ کوئی میری گواچی شے ہووے ۔

میں تریہہ بجھان گیا ساں ـــ اوہدیاں اکھاں دے کھوہاں وچ ای ڈُب گیا ـــ تے ہور تریہہ لگ گئی ـــ نا مکن والی تریہہ ۔ مینوں سبھ کجھ یاد اے ـــ اوس آکھیا سی ـــ

’’میں تیری اُڈیک رکھاں گی ـــ جیویں میری تیری اُڈیک عمراں توں رکھی اے ـــ‘‘

میں اوہدے ہتھاں نوں تے پھیر اوس کھوہ دے پانی تے مٹی نوں چُم کے سونہہ کھادی سی ’’توں میری جان ایں ۔ میں تینوں رب کولوں منگ لواں گا‘‘

زینو میری راہ اُڈیکدی رہی تے میں اپنی ڈگری لے کے شہرو شہر پھردا رہیا ـــ میں جیہڑا وی بوہا کھڑکایا ـــ اوہ ڈگری جیہنوں وی وکھائی تے جواب وچ اک ٹھُٹھ دا پتھر میرے متھے وچ وجدا رہیا ـــ

’’وڈا پڑھیا لکھیا آ گیا اے ـــ نوکری تیرے ایہدے لئی کڈھ کے رکھی ہوئی اے ـــ‘‘

میں ٹھُٹھیاں دے پتھر کھاندا رہیا ـــ ایس لئی کہ مینوں یقین سی کہ بہت پڑھے لکھے ہون دی ڈگری مینوں اینویں ای نہیں ملی ـــ ایہدے وچ میرے پیو دی بڈھیاں ہڈیاں دی رکھ ملی ہوئی سی ۔

میں دفتراں دے چپڑاسیاں توں لے کے افسراں تائیں سبھناں دے وعدے، اقرار تے ترلیاں دی گنجھلاں تے گھمن گھیریاں وچ لاٹو وانگ گھمدا رہیا ـــ

پھیر اک دیہاڑے اک آدمی نے جیہنوں میں اپنیاں سدھراں تے اپنیاں لوڑاں بارے سبھ کجھ دس دِتا ۔ تے اوس سبھ کجھ سُن کے مینوں بڑے راز نال پچھیا ۔

’’تیرے کول دو ہزار روپیہ ہووے گا ـــ‘‘

’’کیوں؟‘‘ میں حیران ہو کے پچھیا ۔

’’اجکل نوکری لبھدی نہیں ۔ مُل وِکدی اے ـــ دو ہزار لے آ تاں اج ای نوکری لے دواں‘‘

’’پر میں تے غریب ماں پیو دا پُتر آں‘‘

’’میں وی تے غریب ماں پیو دا پُتر ساں ـــ تے میں اپنی ماں دیاں ٹُومباں ویچ کے نوکری خریدی سی‘‘

مینوں اوہدی ایہہ گل سُن کے چکر آ گیا ۔ مینوں انج جاپیا جیویں اوہ آدمی میری ماں دیاں ٹُومباں چُرا کے لے گیا ہووے تے مینوں آکھ رہیا ہووے ’’لے ہُن ایہناں نوں ویچ آ ـــ تے نوکری خرید لے‘‘ ـــ ایس سوچ نال ای میرا لُوں لُوں کنب اُٹھیا تے میں اک ہور آدمی نوں اپنیاں لوڑاں بارے دسیا تے اوس نویں گل ای سُنائی ـــ

’’تیرا کوئی وزیر واقف اے ـــ؟‘‘

میں اپنے چار چوپھیرے جھاتی پائی تے مینوں کوئی وی بندہ نظر نہ آیا جیہڑا میرے لئی کسے وزیر نال واقفیت کڈھ سکدا ہووے ـــ تے میرے متھے تے چُپ دی لیر پڑھ کے اوس ہس کے آکھیا ۔

’’تے پُتر جا پھیر اپنی ڈگری کے کباڑیے نوں دے کے ـــ آپ ٹُر جا ـــ گھر جا کے ہل واہ تے گوڈی کر‘‘

میں جیہڑا علم جانی وچ سقراط بنی پھردا ساں گھُسوں بھولا ہو کے پنڈ پرت آیا ـــ

میں پنڈ اپڑیا تاں میرے پیو دی پگ دے کئے ہوئے سبھو ول کھل گئے ۔ تے لوکاں دیاں گلاں میرے پیو دے سینے تے تیراں وانگ وچ وچ کے پھردیاں رہیاں ۔

’’چودھری! توں کرمے نوں اینویں ای پڑھایا ای‘‘ ـــ اک آکھدا ۔ تے دوجا گل ودھاندا ـــ

’’اینا پڑھ کے وی ویہلا پھردا اے ۔ شرم تاں نہیں لگو آندی روٹیاں پاڑدے نوں‘‘ تے سبھو لوک مینوں انج ویکھدے جیویں میں کسے سرکس دا مسخرہ ہوواں تے میرے سنگی مینوں اپنے کول بٹھان تے وی تیار نہیں سن کیوں جو میں اوہناں دیاں سدھیاں سادیاں گلاں توں نفرت کھادی سی ۔

زینو ای اک سہارا سی ۔ جیہڑی میرے دُکھ نوں محسوس کردی سی ’’توں اُداس کیوں رہندا ایں‘‘

تے میں اوہنوں کیویں دس سکدا ساں کہ جسم تے روح دی بھُکھ وکھری وکھری ہوندی اے ۔ میری روح نوں اوہدی بھُکھ سی ۔ تے جسم نوں روٹی دی ـــ تے میں دوناں بھُکھاں وچکار پِس رہیا ساں ـــ

اوڑک میں اک دہاڑے زینو نوں آکھیا ——

"میں جد وی نوکر ہو جاواں گا۔ اوسے دن ای تینوں اپنی بنا لواں گا"

اوہدا جواب اجے تائیں مینوں یاد اے ——

"میں تے عمراں توں عمراں تائیں تیری آں ——"

زینو دے اکھر و کردے رہے —— ایس لئی کہ اوہدی روح دی میری جگی سی —— پر میرے جسم دی بھکھ اکی نہیں سی —— ایہدے نال میرے بڈھے پیو —— میری ماں —— میرے چھوٹے چھوٹے بھین بھرا —— دے جسم ڈھکن تے ڈھڈ وچ روٹی گھسیڑن دی ذمہ واری وی میری ای سی ——

جے کر سچ پچھو تاں ایہہ زینو ای سی جیں اک واری پھیر مینوں شہر ول نوکری لبھن ٹور دتا سی۔

تے میں اک واری پھیر اپنی ڈگری بغل وچ چھپائی ہوئی گرمی وانگ سنبھال کے شہر و شہر —— گلیو گلی ٹرپیا —— اوکھیاں راہواں —— لمے پینڈے —— شوکدے کرلاندے دن تے کوکدیاں راتاں —— وچ میری سدھراں گلدیاں —— سڑدیاں رہیاں ——

ایسے ای سفر وچ مینوں اک دن اپنی ماں دا خط ملیا جیہڑا اوس پنڈ دے منشی برکت کولوں لکھوایا سی۔

"میں ہن تیرا ویاہ تیری خالہ دی دھی نذیراں نال کرنا چاہوندی آں —— توں ہاں کر دے —— تے چھیتی ای پنڈ اپڑ آ"

ایہہ سی دوجی گل جیہڑی میری ماں نے مینوں آکھی تے میں ماں نوں صاف صاف لکھ دتا ——

"میرے ویاہ بارے اگوں توں کوئی گل نہ کریں ماں —— مینوں لوڑ ہووے گی تاں میں آپ ای دس دیاں گا ——"

میری ماں نے میرے پیو نوں میرا خط سن کے آکھیا سی۔

"ایس منڈے نے میری اج تائیں کوئی گل وی نہیں موڑی" تے اوس ویلے میرے پیو نے مینوں بعد وچ دسیا کہ میری ماں دیاں اکھاں وچ ہنجھواں دا اک ہڑ چڑھیا ہویا سی —— تے میرے پیو مینوں ایہہ وی دسیا کہ اوس نے اگلے اکھر بڑے دکھ نال بولے سن۔

پر میں ماں نوں کیویں دس سکدا ساں۔ کہ نذیراں لکھ سوہنی تے چنگی ہووے —— پر زینو تاں نہیں ہو سکدی۔ جیہنوں میں اپنی روح دی حیاتی سمجھدا ساں ——

میری ماں نوں کیہ پتہ سی کہ زینو نوں ویکھ کے ای میرے دکھ آپ ای آپ مک جاندے سن ——

میں اپنی ماں دیاں دوویں گلاں نہیں منیاں سن تے مینوں انج جاپدا سی جیویں میں کوئی بہت ای وڈا گناہ کیتا ہووے —— پر مینوں اپنی ماں تے مان سی کہ اوہ میری گل کدی وی نہ موڑے گی۔

میں ایسے ای آس تے ہمت نہ ہاری تے اپنی ڈگری بغل وچ دبائی دفتراں دے بوہے بھندا رہیا۔

میں وڈا آدمی بنن دے گھٹنے ای ٹیک گیا —— تے بس ایہو ای سدھر رکھی کہ کوئی ایہو جیہی نوکری مل جاوے جیہدے نال جہاں نوں ڈھکن تے ڈھڈ دی اگ بجھان دی لوڑ پوری ہوندی رہوے ——

میرے پیراں تے ٹھوکر دیاں تیہاں جمدیاں رہیاں تے میں اوس کیڑی وانگ جیہڑی پہاڑ چڑھن دے چا وچ کدی نہیں تھکی —— اپنی دھن وچ لگا رہیا۔ تے اوڑک اک دن اک آدمی دے منت ترلے پائے —— تے اکھاں وچوں مینوں یاد اے ہنجھو وی کر آئے سن۔ مینوں اوس آدمی دے وسیلے نال چار سو روپے دی نوکری لبھ گئی ——

"میں اپنی ماں دا چن آں نا —— میں خوشی نال سوچیا۔

"تے اک واری پھیر میری ماں دیاں اکھاں نور نال چمک اٹھن گیاں"

"میں اپنے پیو دی پگ آں —— تے ہن سارے پنڈ دیاں پگاں نالوں میرے پیو دی پگ اچی ہووے گی"

"تے —— میں زینو دی حیاتی دا اصل روپ آں —— تے اوہدے گھنے وی میرے ہو جان گے"

پر جد —— میں پنڈ اپڑیا تے زینو دی ڈولی کہار چک لئی جاندے سن —— تے میرے آلے دوالے واجیاں تے ڈھولکیاں دیاں چیکاں سن —— اوہناں چیکاں دے ہجکال نال میرے جسم دی اک اک کندھ تھر تھر کنبن لگ پئی —— تے ——

میرا وجود —— میرا پیو —— میری ماں —— زینو تے میرے پنڈ دے سارے لوکی مینوں اوہ پرچھاویں لگے جیہناں دا اپنا وجود کوئی وی نہ ہووے ——

تے جیویں میری ماں دے چن نوں ساری عمر دا گرہن لگ گیا ہووے ——

(بقیہ مونہہ آئی گل)

اکھیہہ دھن گے " اک اجیہا ادارہ بنانا چاہیدا جس دی مالی مدد سبھ ادیب تے پنجابی پیارے رل کے کرن۔ اوہ ایس طرح کہ ہر بندہ ۲۰ روپے اوس ادارے نوں دیوے تے جیہڑی رقم جمع ہووے گی اوس نال سارے ریفلٹ تے اشتہاراں جاری کیتیاں جاون۔ جے گھٹ ودھ ۵۰۰ بندے وی روپے دیون تے ۱۰،۰۰۰ ہزار روپیہ جمع ہو سکدا اے " کہ گلے بھر کے دل دی بھڑاس کڈھیاں کجھ نہیں بن سکدا۔ کجھ کرنا چاہیدا اے۔ تے ساڈے سجناں آپس وچ بیٹھ نفرت تے کرودھ دے پہاڑ بنائے ہوئے نیں اوہناں نوں اپنے ہتھیں ڈھا دین۔ تے بنگالیاں وانگر ویلے سر اک مٹ ہو جاون۔

پھیپھڑے دا کینسر تے تماکو نوشی

ڈاکٹر جمال الدین (سر گنگارام ہسپتال لاہور)

جے کسے سیانے نوں پچھیا جاوے کہ انسان تے حیوان وچ کیہ فرق اے تاں اوہ بڑیاں لمیاں چوڑیاں تے اوکھیاں گلاں کرے گا۔ ایس سوال دا سوکھا جیہا جواب ایہہ اے کہ حیوان نوں دو کم نہیں آوندے جیہڑے کہ انسان کر سکدا اے۔ اک خودکشی کرنا تے دوجا تماکو پینا۔ تے ایہناں دوہاں کماں وچ کوئی ایڈا لاچوڑا فرق وی نہیں۔ میں ایہوں تہانوں بہکاؤن تے نہیں لاوندا پیا۔ ایہہ گل سولاں آنے نہیں تاں پندرہ آنے ضرور سچ اے۔

تماکو دا بوٹا امریکہ دی جنت وچوں سولھویں صدی وچ یورپ لیاندا گیا۔ تے ہر جیہڑی شے وانگ چھیتی لوکاں دے من بھا گیا۔ ہن ایہدے عاشق دنیا دے کونے کونے وچ موجود نیں۔ پہلاں پہلاں یورپ وچ پائپ پین دا رواج سی۔ پر پچھلے ۷۰ سالاں وچ پائپ دی تھاں سگریٹ نے لے لئی اے۔ اج کل ولایت وچ ۱۰۰ وچوں ۷۶ آدمی تماکو پیندے نیں۔ ایہناں وچوں کوئی ۲۲۰۰۰ پائپ تے سگار پیندے نیں تے باقی سبھ سگریٹ۔ ۱۹۲۰ء توں پہلے اوتھے کوئی ورلی ورلی زنانی تماکو پیندی سی۔ ہن ۱۰۰ وچوں ۵۰ نے ایہہ نیک کم شروع کر دتا اے۔ ۱۹۱۰ء وچ انگریزاں نے ۱۴ لکھ من تماکو باہروں منگوایا سی۔ تے ۱۹۳۶ء وچ ایہنوں کوئی ۵ لکھ من ۱۹۶۱ء وچ ولایت دے لوکاں اک ارب ۱۲ کروڑ پونڈ جیہڑا ۱۴ ارب روپیہ بندا اے، تماکو پین تے خرچ کیتا۔

امریکہ وچ ۱۹۲۰ء توں ۱۹۵۵ء تائیں سگریٹ نوشی چار گنا ودھی اے۔ پہلے جیہڑا جا روز دے ۴ سگرٹ پیندا سی، اوہنوں وڈا نشئی سمجھیا جاندا سی۔ ہن ۳۰ پین والا پھاڈی گنیا جاندا اے۔

پاکستان وچ ٹھیک ٹھیک تاں پتہ نہیں کہ کنے لوک بندے تماکو پیندے نیں تے کنا کو پیندے نیں۔ پر ایہہ معلوم ہوندا اے کہ واہ لگدی نوں گھٹ کوئی نہیں کردا۔ شہراں وچ تاں سگرٹ دا رواج ہے ای۔ ہن ایہہ پنڈاں وچ وی دھڑا دھڑ پہنچ رہی اے۔ پنڈ دا جیہڑا منڈا چار اکھر پڑھ لوے اوہ سگریٹ پین لگ پیندا اے۔ ایہہ اک فیشن بن گیا اے تے جیہڑا سگرٹ نہ پیوے اوہنوں مولوی کہندے نیں۔

سگرٹ دا بہتا عام ہون دے نال نال کجھ بیماریاں وی ودھ گئیاں نیں۔ ایہناں وچوں اک بیماری پھیپھڑے دا کینسر اے۔ کینسر یاں سرطان جڑھاں والی رسولی نوں کہندے نیں۔ کینسر جسم دے کسے وی انگ وچ ہو سکدا اے۔ کسے انگ وچ گھٹ خطرناک ہوندا اے تے کسے وچ ودھ۔ مثال دے طور تے کھلڑی دا کینسر سوکھا قابو آ جاندا اے۔ تے ایہدے ۱۰۰ بیماراں وچوں ۹۵ تندرست ہو سکدے نیں۔ پھیپھڑے دا کینسر بہت خطرناک

ہوندا اے تے ایہدے ۱۰ بیماراں وچوں کل دس بچدے نیں۔ اوہ وی امریکہ وچ۔ ہیٹھے ایشے دی وی بچدے۔ ایہے نال موت بڑی تکلیف دی موت اے۔ بندہ تڑیاں رگڑ رگڑ کے مردا اے۔ ایہدی تشخیص تے علاج دونویں اوکھے نیں۔ ایہہ کینسر پچھلی صدی وچ بہت گھٹ ہوندا سی تے ایس صدی وچ بہت ودھ گیا اے۔ ولایت وچ ۱۹۲۲ء وچ ایہدے نال ۶۱۲ بندے موئے سن۔ ۱۹۳۶ء وچ ۹۲۸۷ تے ۱۹۶۰ء وچ ۲۲۰۰۰ بندے مرے۔ امریکہ وچ ایہدے نال مرن دی شرح ۱۹۱۲ء توں ۱۹۵۵ء تائیں ۲۰ گنا ہو گئی اے تے ایسے ودھدی پئی اے۔ اوتھے ۱۹۵۶ء وچ ۲۹۰۰۰ تے ۱۹۶۱ء وچ ۳۸۰۰۰ موتاں ہوئیاں۔ ایہہ گنتی ہر سال ۲۰۰۰ ودھ جاندی اے۔

کینسر سریر دے کسے انگ تے اکے شے دے کئی سال تک عمل کرن نال ہوندا اے۔ ایہناں چیزاں وچ ریڈیم علاوہ کئی قسم دیاں کیمیاوی چیزاں، ہارمون تے وائرس شامل نیں۔ کینسر پیدا کرن والیاں کیمیاوی چیزاں COAL TAR وچ پائیاں جاندیاں نیں۔ جے خرگوش دی کھلڑی تے لک لاؤندے رہیے تاں اوتھے کینسر ہو جاندا اے۔ جیہڑے رنگ دوپٹیاں تے ساڑھیاں تے چڑھ کے تہاڈا دل موہ لیندے نیں۔ اوہ لُک وچوں بنائے جاندے نیں۔ تے جیہڑے مزدور رنگاں دیاں کارخانیاں وچ کم کردے نیں خرگوش وانگوں اوہناں دیاں ہتھاں تے وی کینسر ہو جاندا اے لُک کولے دا اثر اے جیہڑا کہ کولے نوں ناس کرکے کڈھیا جاندا اے۔ ایس عمل نوں تخریبی کشید یا Destructive Distillation کہندے نیں۔ ایہدا مطلب اے کہ کولے نوں ہوا توں گھٹ آکسیجن (Oxygen) وچ جلانا۔ اج ہور کئی چیزاں وچوں وی کئی طرح دی لک یاں Tar بن سکدا اے۔ تماکو پین وچ وی ایہو عمل ہوندا اے تے لک بندی اے۔ روز ۲۰ / ۲۵ سگریٹ پین نال اک سال وچ کوئی اک سیر لک پھیپھڑیاں وچ جاندی اے۔ تماکو دے دھوئیں وچ لک توں وکھ تماکو دا خاص زہر نکوٹین تے تھوڑا جیہا سنکھیا وی ہوندا اے۔

ایہہ ۱۸۷۹ء وچ پتہ لگ گیا سی کہ ریڈیم ورگیاں دھاتاں دیاں کاناں وچ کم کرن والے مزدوراں نوں پھیپھڑے دا کینسر ہو جاندا اے پر جدوں پہلی وڈی لڑائی مگروں پھیپھڑے دا کینسر عام لوکاں وچ ودھنا شروع ہویا تے کئی ہور چیزاں تے شک کیتا گیا۔ مثلاً انفلوئنزے دا اثر۔ ریت والا گھٹا، دھواں، کالک، تماکو، لک والیاں سڑکاں دی گرد، کارخانیاں تے کاراں بساں دا دھواں، کیمیاوی چیزاں دے دھوئیں تے جلی گیساں۔ ۱۹۳۰ء توں بعد سنکھیا، تانبہ، نکل، کرومیٹ، ایس ہیں گیس Asbestos تے لک نال کم کرن والے کاریگراں تے مزدوراں نوں پھیپھڑے دا کینسر ہون دا ثبوت مل گیا۔ پر ایہناں چیزاں دا عام آبادی نال کوئی ایڈا تعلق نہیں۔ ۱۹۲۳ء وچ جرمنی دے ڈاکٹر فابر [illegible] نے کہیا سی کہ کینسر دے تیزی نال ودھن دی وجہ سگریٹ اے۔ اوس ویلے توں لے کے سیکڑے ڈاکٹر، سائنسدان تے حساب کتاب دے ماہر ایس گل دی پڑچول وچ لگے رہے نیں۔ اوہناں جانوراں نوں تماکو دی لک تے ست دے ٹیکے لا لا کے کینسر پیدا کرن دے تجربے وی کیتے تے ہزاراں بندیاں دیاں لاشاں دی چیر پھاڑ وی ایہہ ویکھن لئی کیتی کہ تماکو پین نال پھیپھڑے تے کی اثر ہوندا اے تے کوئی ہزاراں کو

بندیاں دا تماکو پین دا حساب کتاب وی ایہہ ویکھن لئی بنایا کہ اوہناں وچوں کیہڑے کینسر نال مردے نیں۔ ایہناں ساریاں کاڈھاں اکٹھے کوئی اک ہزار رپورٹاں چھپیاں۔ ۱۹۶۲ء وچ ولایت دے رائل کالج آف فزیشنز دی اک خاص کمیٹی نے ایہناں ساریاں کاڈھاں نوں کھنگال کے ایہہ نتیجہ کڈھیا کہ تماکو ای پھیپھڑے دے کینسر دا سبھ توں وڈا سبب اے۔ تے ایس توں وکھ ہور وی کئی بیماریاں تماکو نال ہوندیاں نیں۔ ایہہ ویکھ کے امریکہ دے سرجن جنرل نے وی اک کمیٹی بنائی۔ اوس نے ۱۹۶۴ء وچ رپورٹ پیش کیتی تے ایہو سٹا کڈھیا۔ ایہدے نال سارے امریکہ وچ ہڑ تھلی پے گئی۔ ۱۹۶۴ء وچ جیہڑے امریکی پھیپھڑے دے کینسر نال موئے اوہناں وچوں کجھ دیاں وارثاں نے سگریٹ بناون والیاں کمپنیاں تے دعوے ٹھوک دتے۔

تماکو بارے موٹیاں موٹیاں ایہہ گلاں ثابت ہوئیاں نیں۔ ۵۰-۷۰ سال دی عمر مگروں تماکو پین والیاں دی موت دی شرح نہ پین والیاں توں دگنی ہوندی اے۔ وٹ کے سگریٹ پین والیاں دی شرح تگنی دے لاگے اے۔ ایس عمر دے بندیاں وچوں کل ۱۰۰ موتاں وچوں ۳۹ اوہناں بیماریاں توں ہوندیاں نیں جیہناں دا سگریٹ نال ڈونگھا تعلق اے۔

۲۔ دل دا دورہ (Coronary Thrombosis) سگرٹ پین والیاں وچ ودھ ہوندا اے۔ تے اوہناں وچ ایس بیماری نال مرن دی شرح ۷۰ فیصد ودھ اے۔

۳۔ تماکو پین نال پھیپھڑا کمزور ہو جاندا اے۔ تے اوہدی خون نوں صاف کرن دی طاقت گھٹ جاندی اے۔ کم کرن نال ساہ چھیتی چڑھ جاندا اے۔ پرانی کھنگھ دی بیماری زیادہ ہوندی اے۔ ایس بیماری نال مرن دی شرح تماکو پین والیاں وچ ۶ گنا ودھ اے۔

۴۔ تماکو تپ دق (T.B.) دا وی بڑا مددگار اے۔ ایہہ تپ دق نوں بیماراں دے مگروں نہیں لہن دیندا۔ بیمار چنگا بھلا ہو جاوے تے تماکو پین نال پھیر تپ دق دے گھیرے وچ پھس جاندا اے۔

۵۔ زخرے دے کینسر نال سگرٹ دا تے بُلھاں دے کینسر نال پائپ دا ڈونگھا رشتہ اے۔

۶۔ تماکو پین نال بندہ انھا وی ہو سکدا اے تے ایس انھے پن دا کوئی علاج نہیں۔

۷۔ تماکو معدے دے زخماں دے اچھا ہون وچ رکاوٹ پاوندا اے۔

۸۔ تماکو پین والیاں عورتاں دے بچے کمزور پیدا ہوندے نیں۔

۹۔ پھیپھڑے دے کینسر نال مرن دی شرح تماکو پین والیاں وچ ۱۱ گنا ودھ ہوندی اے۔ اج کل امریکہ وچ پھیپھڑے دے کینسر نال روز دے ۱۲۰ جی مردے نیں۔ جے تماکو نوشی ختم کر دتی جاوے تاں پھیر کل ۱۰، ۱۲ مرن گے۔ ایہہ بڑا نرم حساب اے۔ کجھ ڈاکٹراں تاں کہیا اے کہ تماکو پین والیاں وچ مرن دی شرح ۲۰ گنا اے۔ مرن دی شرح بہتا پین والیاں وچ تھوڑا پین والیاں توں بہتی اے تے سگرٹ پین والیاں وچ پائپ پین والیاں توں بہتی اے۔ دھواں اندر لے جاون والیاں وچ اندر نہ لے جاون والیاں توں بہتی اے تے پیندے رہن والیاں وچ چھڈ

دین والیاں توں بچی اے

کارخانیاں تے کاراں بساں دا دھواں وی کینسر دا اک سبب اے۔ ڈیزل انجناں دا دھواں پٹرول نت دھوئیں ناوں زیادہ خراب اے۔ دھوئیں دا اثر امریکہ ناوں ولایت وچ زیادہ اے پر تماکو دے مقابلے تے بہتے گھٹ اے۔ وڈی وجہ ہر تھاں سگرٹ ای اے۔ پائپ سگرٹ کولوں تن بہتے گھٹ خطرناک اے تے سگار پائپ توں وی گھٹ خطرناک اے۔ امریکہ وچ ادھیاں توں ودھ سگرٹاں نال فلٹر لگے ہوندے نیں۔ ایہناں دا کینسر بارے کوئی فائدہ نہیں ثابت ہویا۔ ایہہ صرف تماکو دے جھوریاں نوں مونہہ وچ جاون توں روکدے نیں۔ ہُن نویں قسم دے فلٹر بناون دے تجربے ہو رہے نیں جیہڑے دھوئیں وچوں کینسر پیدا کرن والے حصیاں نوں جذب کر سکن۔ حقے تے کوئی تجربہ نہیں کیتا گیا۔ حقے دا پانی بڑا چنگا فلٹر اے۔ پر ایہہ پتہ نہیں کہ ایہہ کینسر پیدا کرن والے حصیاں نوں ڈکدا روکدا اے۔ سگرٹ دا دھواں خشک تے گرم ہوندا اے حقے دا ٹھنڈا تے تر۔ نالے حقے وچ سگرٹ والے کاغذ دا دھواں نہیں پینا پیندا۔ حقے دیاں نالاں پائپ کولوں وی کئی حصے ودھ لمیاں ہوندیاں نیں۔ ایس واسطے خیال اے کہ کینسر دے معاملے وچ حقہ سگرٹ توں بہت گھٹ خطرناک اے۔ شاید ایسے پاروں ساڈے ملک وچ پھیپھڑے دا کینسر گھٹ اے۔ پر ایہہ خیال صرف کینسر بارے ای اے۔ ایہدا ایہہ مطلب نہیں کہ حقہ ساریاں بیماریاں بارے سگرٹ توں گھٹ خطرناک اے۔

ایہہ کوئی پتہ نہیں کہ ساڈے ملک وچ پھیپھڑے دے کینسر نال کِنّے کو بندے مردے نیں۔ کینسر توں وکھ وی بیماریاں دا وی کوئی صحیح حساب کتاب نہیں بنیا۔ ایسے حساب کتاب لئی پوسٹ مارٹم معائنہ بہت ضروری ہوندا اے۔ ایس معائنے توں بناں ایہہ پتہ نہیں لگ سکدا کہ اسیں کیہڑی کیہڑی بیماری نال مردے آں تے نہ ایہہ ای کوئی لبھ ہو سکدا اے کہ کیہڑا کیہڑا علاج کتنا کُو اثر رکھدا اے۔ ساڈی قوم تاں بڑی بہادر اے پر مردیاں دی چیر پاڑ توں ذرا گھبراوندی اے۔ ساہنوں پتہ اے کہ قبراں وچ لاشاں نوں کیڑے کھاندے نیں۔ ایہہ ساہنوں منظور اے۔ کیڑے بے شک کھا چٹ کر جاون۔ پر اسیں ڈاکٹراں نوں چیرن پاڑن دی اجازت بالکل نہیں دینی۔ بھاویں ایس طرح اوہ کِنّے ساڈی جیباں واسطے کوئی گل نہ لبھ لین۔ جیہڑیاں صدیاں وچ یورپ دے پادری ڈاکٹراں نوں لاشاں دی چیر پاڑ نہیں سن کرن دیندے۔ اوہ کہندے سن کہ جیہڑے ڈاکٹر نے مُردے دی گل بات صحیح کر لیتاں لوس ٹوٹے نوں کی ہاں معدے توں بغیر خالق تے قادر اللہ میاں قیامت نوں کیویں جیوندا کرے گا۔ یورپ تاں ہنیر یاں ویلیاں وچوں نکل گیا اسیں پتہ نہیں کدوں نکلاں گے۔

پھیپھڑے دے کینسر نال بندہ بڑا اوکھا ہو کے مردا اے ایہدے توں بچن دا ایہو طریقہ اے کہ ایہنوں دوروں ای سلام کرو۔ تماکو تے خاص کر سگرٹ دے نیڑے نہ لگو۔ پچھلے دس سالاں وچ ولایت دے تماکو پین والے دا تیجا حصہ لوکاں نوں اکھیاں رڑ رڑ مردیاں ویکھ تماکو پینا چھڈ گیا اے تے ایہناں ڈاکٹراں وچ موت دی شرح گھٹ گئی اے حد کہ ایہناں ای سالاں وچ عام لوکاں وچ موت دی شرح ودھی اے۔ کہ ایہدا مطلب اے کہ جے کوئی

تماکو نوں دلوں چھڈنا چاہوے تاں چھڈ سکدا اے۔ تماکو دا پکا نشئی کوئی ٹانواں ٹانواں بندہ ای ہوندا اے۔ جتھے ایہو ویکھا ویکھی پیندے نیں۔ لوکاں نوں سگرٹاں دی چاٹ لاون وچ اخباراں دے اشتہاراں دا وی ہتھ اے۔ ولایت وچ حکومت نے لوکاں نوں سگرٹ چھڈن دی ہدایت کرن تے پنجاں سالاں وچ ۶۵ ہزار روپیہ خرچ کیتا۔ تے ایہناں ای پنجاں سالاں وچ سگرٹ دیاں کمپنیاں نے لوکاں نوں سگرٹ دا عادی کرن لئی ۵۰ کروڑ روپے اشتہاراں تے خرچ کر دتے۔ امریکہ دیاں کمپنیاں ایس توں وی اگانہہ لنگھیاں ہوئیاں نیں۔ اوہ ہر سال ۱۰۰ کروڑ روپیہ اشتہاراں تے خرچ کردیاں نیں۔ اشتہار دین والے ایڈے بھولے بھالے نیں کہ نال ای ایہہ وی کہندے نیں کہ اشتہاراں دا لوکاں تے کوئی ڈاہڈا اثر نہیں ہوندا۔ ایہناں نوں کوئی پچھے کہ جے ایہناں دا کوئی اثر نہیں تاں پھیر تسیں اپنے پیسے کاہدے واسطے خرچ کردے او کسے یتیم خانے نوں کیوں نہیں دے دیندے؟

(بقیہ ڈاک)

اصغر علی لائلپور

س:۔ امرجی! مینوں اک گل تاں دسو۔ جے کسے شاعر یا ادیب دی کوئی شے کسے رسالے وچ نہ چھپے تاں اوہ پرچے یا اوہدے ایڈیٹر بارے بھیڑیاں تے کیوں اُتر آوندا اے؟

ج:۔ ایہہ تاں اپنے اپنے حوصلے تے ہوت دی گل اے۔ اک تھوڑ ساڈے ایڈیٹراں وچ وی اے۔ جے کوئی شے دلچسپی والی ہووے تاں اوہ ترت چھاپنا دینی چاہیدی اے۔ پر ایڈیٹر اپنی گھیل تے دھیریاں پاروں ڈِلّ رکھدے نیں۔

ڈاک

عبدالحمید آمر

محمود احمد بھکر

س:- ویر جی - ایہہ گل تے دسو پئی اج کل دل دے دورے کیوں پیندے نیں؟

ج:- سجناں! اپنیاں کیتیاں اگے آوندیاں نیں -

س:- لوکی اک دوجے تے چکڑ کیوں اُچھالدے نیں؟

ج:- آپ جو چکڑ وچ پھسے ہوندے نیں ایس لئی دوجیاں دے چٹے لیڑے ویکھ نہیں اوہناں توں سکھاندے -

ثریا شامی ایبٹ آباد

س:- بھرا جی! ناں مشہور کرن دا کیہ طریقہ اے؟

ج:- بھین جی - اپنیاں بُرائیاں دوجیاں دے متھے لاؤ تے دوجیاں دے نیک کم اپنے ناں نال ظاہر کرو -

س:- میں شاعر بننا چاہوندی ہاں ایہا کوئی طریقہ؟

ج:- نہ ای بنو تے چنگی گل اے -

خان محمد جھمرہ

س:- پنجابی شاعر شاعری توں وکھ ہور کیہ کردے نیں؟

ج:- پارٹی بازی تے اک دوجے تے الزام لاونا -

س:- پنجابی ساڈی مادری زبان اے لوک ایہدے ول توجہ کیوں نہیں دیندے؟

ج:- خان جی! اوہوے ہتھے ہیرا - لوکاں دے کول کچے تے سوہنے نظر آوندے نیں -

افضال اختر لورالائی

س:- "پنجابی ادب" مڈھ توں ای نویاں راہواں پاؤندا آیا اے پنجابی پرچیاں نے کدے "خاص نمبر" کدے سالانے نہیں کڈھے سی - تسوں آکے ہوراں نے وی ریس کرن دی راہ لائی - اج کل نویں موضوع دے کے اک وار پھیر تسی بازی لے گئے او -

ج:- پنجابی ادب اک سمندر اے جیہنوں پار کرنا کوئی سوکھی گل نہیں - اسی تے ایہہ چاہندے آں پئی کوئی ریس ای کرے تاں جے ایس ادب وچ وادھا ہووے پر رب کرے چنگ دی ریس کرن -

(باقی صفحہ ...)

Phone No. 65583 Regd. L. No. 7405

MONTHLY **PANJABI ADAB** LAHORE

فروری ۱۹۶۷ء دے پرچے توں

نویاں گلاں، نویاں سوچاں، نویں وادھے

۱۔ ویلے دی ٹور : محرم یار ھوری لکھن گے۔

۲۔ تسی پچھیا اے : اگھے لکھاری تہاڈے سوالاں دے جواب دین گے۔

★ مارچ ۱۹۶۷ء دا پرچہ :

مسٹر این ایم خان سی ایس پی
(ریٹائرڈ چیف کمشنر، کراچی)

★ اپریل ۱۹۶۷ء دا پرچہ :

مسٹر ایم بشیر
(ریٹائرڈ رجسٹرار پنجاب یونیورسٹی)

۳۔ مونہہ آئی گل : لوکائی کیہہ کہندی اے؟

۴۔ دھرتی دی آواز : لوک گیت تے لوک گیتاں بارے مضمون۔

۵۔ ڈاک : عبدالمجید امر ھوری جواب دین گے۔

۶۔ پڑچول : کتاباں تے تبصرے۔

ایس توں وکھ

مضمون، کہانیاں، نظماں، غزلاں۔

۷۔ قرآن کریم دی تفسیر: عبدالغنی صدیقی ہر مہینے لکھیا کرن گے۔

